



Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Siyaset Bilimi Bilim Dalı

**DEMOKRATİK REJİMLERİN ÇÖKÜŞÜNDE SİYASİ AKTÖRLERİN
ROLÜ:**

28 ŞUBAT SÜRECİNDE REFAHYOL KOALİSYONU

Kerem YAVAŞÇA

Doktora Tezi

Ankara, 2018

DEMOKRATİK REJİMLERİN ÇÖKÜŞÜNDE SİYASÎ AKTÖRLERİN
ROLÜ:

28 ŞUBAT SÜRECİNDE REFAHYOL KOALİSYONU

Kerem YAVAŞÇA

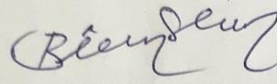
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Siyaset Bilimi Bilim Dalı

Doktora Tezi

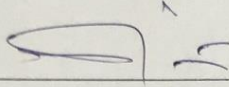
Ankara, 2018

KABUL VE ONAY

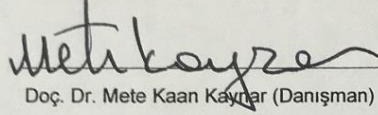
Kerem Yavaşca tarafından hazırlanan "Demokratik Rejimlerin Çöküşünde Siyasî Aktörlerin Rolü: 28 Şubat Sürecinde Refahyol Koalisyonu" başlıklı bu çalışma, 25.10.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.



Prof. Dr. Bican Şahin (Başkan)



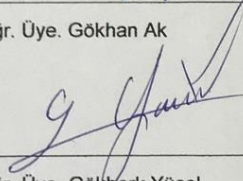
Prof. Dr. M. Murat Erdoğan



Doç. Dr. Mete Kaan Kaynar (Danışman)



Dr. Öğr. Üye. Gökhan Ak



Dr. Öğr. Üye. Gökberk Yücel

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

25.10.2018

Kerem Yavaşça

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.

(Bu seçenekle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etmeniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir)

- Tezimin/Raporumun 26.10.2021 tarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.

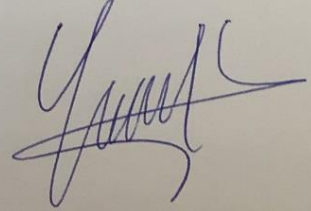
(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir)

- Tezimin/Raporumun.....tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.

- Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi

25 /10/2018

Kerem Yavaşca

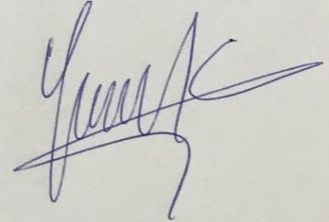


ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Tez Danışmanının Doç. Dr. Mete Kaan Kaynar danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Kerem Yavaşça

25.10.2018



Hayatıma anlam kazandıran üç Kadına...

Annem Havva, Ablam Aslı ve hayat arkadaşım Selenga'ya

TEŞEKKÜR

Bu tez yaklaşık üç yıl süren bir çalışmanın sonucunda ortaya çıktı. Bu sürecin tamamlanmasında birçok kişi çeşitli vesilelerle yardımcı oldu. Ancak burada tüm isimleri saymama imkân olmaması sebebiyle en çok emeği geçen dört kişinin adını anmak ve teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Başta, tezin uzun süre danışmanlığını sürdüren Prof. Dr. Bican Şahin'e müteşekkir olduğumu belirtmeliyim. Bican hoca yalnızca fikrî değil, manevî destekleriyle de her zaman yardımcı oldu. Hatta çalışmaktan bîtap düştüğüm zamanlarda bile, motive ederek beni cesaretlendirdi. İkinci olarak, tezin son halinin ortaya çıkmasında tez danışmanım Doç. Dr. Mete Kaan Kaynar'ın emekleri oldukça önemliydi. Her konuda desteğini gördüğüm değerli hocama teşekkür borçluyum. Üçüncü olarak, tezin çeşitli versiyonları azimle ve sıkılmadan okuyarak katkıda bulunan değerli kardeşim Nurettin Kalkan'a teşekkür ederim. Son olarak tez yazma sürecinin tüm zorluklarını üstlenmeme yardımcı olan sevgili eşim Selenga'ya teşekkür ederim.

ÖZET

YAVAŞÇA, Kerem. *Demokratik Rejimlerin Çöküşünde Siyasî Aktörlerin Rolü: 28 Şubat Sürecinde Refahyol Koalisyonu*, Doktora Tezi, Ankara, 2018.

Bu tezde, 28 Şubat sürecinde hükümet yetkililerinin siyasî tutum ve davranışlarıyla demokratik rejimin çöküşünde etkin rol oynadıkları iddia edilmiştir. Demokratik rejimlerin çöküşleri konusunda özgün bir teorik yaklaşım ortaya koyan Juan J. Linz, demokrasilerin çöküş süreçlerinin kaçınılmaz olmadığını; sivil aktörlerin ellerinde, sürecin önünü alacak fırsatlar ve enstrümanlar bulunduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda bir olaylar silsilesini ihtiva eden demokratik rejimlerin çöküşlerinde, politik sürece odaklanmayı ve bu süreçte bilhassa siyasî aktörlerin yaptıkları ve yap(a)madıklarıyla oynadıkları kritik role odaklanmayı önermektedir. Bu bakış açısıyla 28 Şubat süreci değerlendirildiğinde, hükümet yetkililerinin ellerinde bulunan imkân ve fırsatlar çerçevesinde siyasî tutum ve davranışlarının sürecin gelişiminde etkili olduğu iddiası ortaya koyulmaktadır.

Anahtar Sözcükler

28 Şubat süreci, Demokratik rejimlerin çöküşü, Darbe, Refahyol Koalisyonu

ABSTRACT

YAVAŞÇA, Kerem. *The Role of Political Actors in the Breakdown of the Democratic Regimes: Refahyol Coalition in the Process of February 28*, PhD Dissertation, Ankara, 2018.

This study claims that government incumbents played an active role with their political attitudes and behaviors in the breakdown of the democratic regimes during the process of February 28. Juan J. Linz who has put forward an authentic theoretical approach to the breakdown of democracies has stated that the breakdown of democratic regimes is not inevitable and civilian actors have opportunities and tools which can prevent the process. In this context, he suggests focusing on the political process in which a democracy collapses and which contains a series of events, especially on the critical role which political actors play with what they do and what they do not or cannot do in this process. When the period of February 28 is considered with this point of view, it is stated that the attitudes and behaviors of government incumbents played an effective role in the development of the process in terms of the means and opportunities which they had.

Keywords

Process of February 28, Breakdown of Democratic Regimes, Coup D'état, Refahyol Coalition

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	iii
ETİK BEYAN	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR DİZİNİ	xiii
GÖRSELLER DİZİNİ	xv
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: DEMOKRASİLER NEDEN VE NASIL ÇÖKERLER	11
1.1. DEMOKRASİLER NEDEN ÇÖKERLER?	11
1.1.1. Sosyoekonomik Yaklaşımlar.....	12
1.1.2. Siyasal Kültür.....	15
1.2. DEMOKRASİLER NASIL ÇÖKERLER?	17
1.2.1. Demokrasinin Çöküşünde Etkili Olan Unsurlar.....	19
1.2.1.1. Devrim ve Rejimlerin Çöküşü.....	18
1.2.1.2. Meşruiyet, Etkililik, Etkinlik ve Demokrasinin Çöküşü.....	20
1.2.1.3. Parti Tipolojileri ve Demokrasinin İstikrarsızlığı.....	23
1.2.1.4. Sadık Olmayan Muhalefet, Yarı Sadık Muhalefet ve Sadık Muhalefet.....	24
1.2.1.5. Kriz, Güç Kaybı, Çöküş ve Kontrolü Geri Alma.....	26

1.2.1.6. Demokratik Rejimin Onarımı/ Sağlamlaştırılması/ Gelecekteki İstikrarının Sağlanması ve Dıştaki Rejim Kurucu Koalisyonlarının Birleştirilmesi.....	28
1.2.1.7. Demokratik Liderlik Problemi Olarak Meşruiyet...	28
1. 3. DEMOKRASİNİN ÇÖKÜŞ SÜRECİ.....	29
1.3.1. Çözölemeyen Problemler ve Kriz.....	29
1.3.2. Kriz Tabakası ve Toplumdaki-Siyasetteki Yeri.....	30
1.3.3. Politik Şiddet ve Etkisi.....	31
1.3.4. Politik Güç Üstündeki Tekelin Kaybedilmesi.....	31
1.3.5. Demokratik Krizler Ve Çokuluslu Devletler.....	33
1.3.6. Krizler, Parti Sistemleri Ve Hükümet Formasyonları.....	33
1.3.7. Demokratik Gerçekliğin Sönümlenmesi.....	34
1.3.8. Başkanlık Ve Parlamenter Demokrasinin Aşılması.....	35
1.4. DEMOKRASİNİN SONU.....	36
2. BÖLÜM: 28 ŞUBAT SÜRECİ ÖNCESİ TÜRKİYE'DE DEMOKRASİNİN KISA BİR TARİHÇESİ.....	38
2.1. TÜRK SİYASAL HAYATININ TARİHSEL ARKA PLANI VE SİYASET ANLAYIŞININ BAŞLICA ÖZELLİKLERİ....	38
2.1.1. Tarihsel Arka Plan.....	38
2.1.2. Türk Siyaset Anlayışının Başlıca Özellikleri.....	43
2.2. ASKER-SİVİL İLİŞKİLERİ VE TÜRKİYE'DE VESAYET REJİMİ.....	49
2.2.1. Asker-Sivil İlişkileri Teorileri.....	49
2.2.2. Türkiye'de Asker-Sivil İlişkileri.....	53
2.3. 1990'LAR TÜRKİYE'Sİ: YAPISAL KOŞULLAR.....	58
2.3.1. 12 Eylül Rejiminin Sarsılması: Özal'lı Yıllar.....	60
2.3.2. Kürt Sorunu.....	68
2.3.3. Siyasette ve Ekonomide Kriz.....	70

3. BÖLÜM: MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ VE RP’NİN YÜKSELİŞİ.....	73
3.1. 12 EYLÜL ÖNCESİ MİLLİ GÖRÜŞ PARTİLERİ (MNP VE MSP)..	74
3.1.1. Kurucu Lider: Necmeddin Erbakan.....	75
3.1.2. 1970’lerde Millî Görüşün İdeolojik Konumu.....	82
3.1.2.1. Manevi Kalkınma.....	83
3.1.2.2. Ağır Sanayi Hamlesi.....	83
3.1.3. Seçimler Ve Koalisyonlar.....	84
3.2. REFAH PARTİSİNİN KURULUŞU VE GEÇMİŞİN ETKİSİ.....	94
3.2.1. Geçişin Etkisi: MNP/MSP’nin Politik Kimliği.....	95
3.3. RP’NİN YÜKSELİŞİNDE İDEOLOJİSİNİN, SÖYLEMLERİNİN	
VE ÖRGÜTLENME MODELİNİN ETKİSİ.....	104
3.3.1. Parti Örgütlenmesi.....	107
3.4. RP’NİN PARTİ POLİTİKALARI.....	110
3.4.1. Adil Düzen.....	110
3.4.2. Laiklik.....	111
3.4.3. RP ve Kürt Sorunu.....	113
3.4.4. Dış Politika.....	114
3.4.5. RP ve Seçimler.....	115
3.4.5.1. 1991 Genel Seçimleri.....	116
3.4.5.2. 1994 Yerel Seçimleri.....	117
4. BÖLÜM: 1995 GENEL SEÇİMLERİ VE REFAHYOL İKTİDARI.....	120
4.1. 1995 GENEL SEÇİMLERİ VE MERKEZ SİYASETİN İFLASI.....	121
4.1.1. 1995 Genel Seçimleri.....	126
4.2. 54. HÜKÜMETİN KURULUŞ MOTİVASYONLARI.....	128
4.2.1. Hükümetin Kuruluş Süreci.....	131
4.3. HÜKÜMETİN İLK İCRAATLARI.....	137
4.3.1. Uzakdoğu Gezisi.....	138
4.3.2. Afrika Gezisi.....	147

4.3.3. Susurluk Skandalı.....	154
5. BÖLÜM: ORDU ÖNDERLİĞİNDE MUHALEFET CEPHESİ.....	158
5.1. 12 EYLÜL SONRASINDA ORDUNUN SİYASETE BAKIŞI.....	160
5.2. 28 ŞUBAT SÜRECİNDE ORDU.....	168
5.2.1. Generallerin Harekete Geçmesini Kolaylaştıran Sebepler.....	173
5.2.2. MGK Toplantısı.....	180
5.3. DİĞER SİVİL AKTÖRLERİN ROLÜ.....	185
5.3.1. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Rolü	192
5.3.2. Dış Konjonktür Etkisi: ABD'nin Rolü.....	200
6. BÖLÜM: REFAHYOL'UN STRATEJİSİ.....	204
6.1. HÜKÜMETİN ORTAK BİR STRATEJİ GELİŞTİREMEMESİ KONUSUNDA BİRİNCİ YAPISAL ENGEL: REFAHYOL KOALİSYONUNUN UYUM SORUNU.....	207
6.2. HÜKÜMETİN ORTAK BİR STRATEJİ GELİŞTİREMEMESİNDE İKİNCİ YAPISAL ENGEL: RP'NİN İÇ PROBLEMLERİ.....	213
6.3. REFAHYOL HÜKÜMETİNİN STRATEJİSİ VE MEŞRUIYET KAYBETMESİNE NEDEN OLAN KRİTİK HATALARI.....	218
6.3.1. 27 Ocak MGK Toplantısı Öncesinde Hükümetin Basiretsiz Tutumları.....	219
6.3.2. 27 Ocak MGK Toplantısı ile 28 Şubat MGK Toplantısı Arasında Yaşanan Olaylarda Hükümetin Tutumu	222
6.3.2.1. Kudüs Gecesi ve Sincan'dan Geçirilen Tanklar..	222
6.3.2.2. Gündemde Yer Tutan Diğer Konular ve Söz Konusu Olaylarda Hükümetin Tutumları.....	227
6.3.3. 28 Şubat MGK'sı ve 54. Hükümet'in Tutumu.....	229
6.3.4. MGK Sonrasında Hükümetin Stratejisi Ve Asker-Hükümet Restleşmesinde Kaybedilen Cepheler.....	232
6.3.4.1. İmza Konusu.....	232
6.3.4.2. Asker-Hükümet Restleşmesinde Kaybedilen Cepheler.....	237

6.3.4.3. Brifingler.....	249
6.4. SON DÖNEMEÇ: HÜKÜMETİN İSTİFASINA GİDEN YOL.....	253
SONUÇ.....	257
KAYNAKÇA.....	271
EK-1: 28 Şubat Kararları.....	287
EK-2: Tez Orijinallik Raporu	291
EK-3: Etik Kurul İzin Muafiyet Formu	292

KISALTMA DİZİNİ

ANAP	Anavatan Partisi
ANAYOL	ANAP-DYP koalisyon hükümeti
AP	Adalet Partisi
ATÜT	Asya tipi Üretim Tarzı
BBP	Büyük Birlik Partisi
BÇG	Batı Çalışma Grubu
BTP	Büyük Türkiye Partisi
CGP	Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DGM	Devlet Güvenlik Mahkemesi
DKP	Demokratik Parti
DP	Demokrat Parti
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DTP	Demokrat Türkiye Partisi
DYP	Doğru Yol Partisi
EMASYA	Emniyet-Asayiş Yardımlaşma Protokolü
HP	Halkçı Parti
HSYK	Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu
IDP	İslahatçı Demokrasi Partisi
İMKB	İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
İSKİ	İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi
İTC	İttihat ve Terakki Cemiyeti
MASK	Millî Askerî Stratejik Konsept
MÇP	Milliyetçi Çalışma Partisi
MDP	Milliyetçi Demokrasi Partisi
MGK	Millî Güvenlik Kurulu

MİT	Millî İstihbarat Teşkilatı
MNP	Millî Nizam Partisi
MSP	Millî Selamet Partisi
REFAHYOL	RP-DYP koalisyon hükümeti
RP	Refah Partisi
SHP	Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SODEP	Sosyal Demokrasi Partisi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	Sivil Toplum Kuruluşları
YDP	Yeniden Doğuş Partisi
YÖK	Yüksek Öğretim Kurulu

GÖRSELLER DİZİNİ

- RESİM 1:** Recep Tayyip Erdoğan söyleşisine ait fotoğraf
- RESİM 2:** Erbakan-Kaddafi görüşmesine ait fotoğraf
- RESİM 3:** Başbakanlıkta verilen iftar yemeğine ait fotoğraf
- RESİM 4:** Sincan ilçe merkezinden geçen tank fotoğrafı
- RESİM 5:** Erbakan ve ordu arasındaki gerilimi resmeden bir karikatür
- RESİM 6:** Yassıada Broşürüne ait bir sayfa görseli
- RESİM 7:** Erbakan-Karadayı görüşmesine ait fotoğra

GİRİŞ

Bu çalışmada, 28 Haziran 1996'da iktidara gelen Refahyol Hükümeti'nin 18 Haziran 1997'de istifa etmesine neden olan ve Türk siyasî hayatında 28 Şubat süreci olarak bilinen dönem, Juan José Linz'in demokratik rejimlerin çöküşlerinde sivil aktörlerin rolüne odaklanan teorik yaklaşımı çerçevesinde analiz edilecektir. Bu bağlamda, hükümet yetkililerinin adı anılan süreçte ellerindeki imkân ve fırsatlar dâhilinde yaptıkları ve yap(a)madıkları ile demokrasinin çöküşüne giden yolda etkili olup olmadıkları sorusunun muhtemel cevapları aranacaktır.

Çalışma boyunca, siyaset bilimi alanında çalışmalarıyla tanınan bilim insanı Juan J. Linz'in demokratik rejimlerin çöküşlerini analiz eden teorik yaklaşımından istifade edilmiştir. Juan J. Linz, demokratik rejimlerin çöküşlerini incelerken yalnızca askerî aktörlerin rolüne odaklanmanın, politik süreç analizlerini eksik bıraktığını vurgulamakta ve söz konusu süreçlerde demokratik siyasî aktörlerin üstlendiği rollerin belirleyiciliğini işaret etmektedir. Buna göre, demokrasilerin çöküş süreçleri kaçınılmaz değildir. Sivil aktörlerin ellerinde, sürecin önünü alacak fırsatlar ve enstrümanlar bulunmaktadır. Bu bağlamda bir olaylar silsilesini ihtiva eden darbe süreçlerinde politik sürece odaklanmayı ve bu süreçte bilhassa siyasî aktörlerin kritik rollerini incelemeyi önermektedir. Linz'in şu sözleri demokrasilerin çöküş süreçlerine nasıl yaklaşılması gerektiği hakkındaki görüşlerini özetlemektedir: "Geçmişe dönüp bakıldığında demokrasinin çöküş ihtimalini azaltacak birçok fırsat ve alternatif davranışlar olduğunu söylemek mümkündür." (Linz, 1978: 81).

Linz'in bu yaklaşımı 28 Şubat sürecine bugünden bakarken önemli bir perspektif sağlamaktadır. 28 Şubat süreci, birçok farklı siyasî ve sosyal süreci içinde barındıran ve yıllar boyunca biriken bir politik kutuplaşmanın sonucu olarak tecelli etmiştir. Şüphesiz böyle bir süreçte yapısal değişkenlerin rolü yadsınamayacak kadar büyüktür. Ancak 28 Şubat'ı yalnızca yapısal değişkenler üzerinden okumaya çalışmak -daha önce birçok çalışmada yapıldığı üzere-

sürecin analizini eksik bırakacaktır. Zira bu bakış açısı, demokrasilerin çöküşünde hükümet yetkililerinin rollerini görmezden gelmeye neden olmaktadır. Ne var ki, 28 Şubat süreci önemli ölçüde hükümet yetkililerinin tutum ve davranışları çerçevesinde şekillenmiştir. Ancak bu analize geçmeden önce bir noktayı anlaşılır hale getirmek gerekiyor: Linz'in yaklaşımı, amacının ötesine geçerek, askerî müdahaleyi gerçekleştirenleri görmezden gelme yahut askeri müdahaleyi meşrulaştırma amacı içermiyor; ancak kabul etmek gerekiyor ki bu anlamlandırmayı da kolaylaştırıyor. Bu minvalde güçlü biçimde vurgulanmalı ki, 28 Şubat sürecini Linz'ci bir perspektifle değerlendirirken askerlerin demokrasinin çöküş süreçlerindeki rolleri küçümsenmemektedir. Aksine askerlerin süreçteki etkilerinin artmasında siyasî aktörlerin hatadan münezzehe olmadıkları vurgulanmaktadır.

28 Şubat süreci birçok yönüyle sıkça tartışılan bir konu olarak, akademik alanda da ilgiye mazhar olmuştur. YÖK'ün tez arama sayfasında yapılan aramada 28 Şubat süreciyle ilgili 35 adet tez bulunmuştur. Bu çalışmaların yalnızca bir tanesi doktora tezidir. Abdülkadir Gölcü (2014) tarafından yazılan *28 Şubat sürecini yeniden düşünmek: Köşe yazılarında demokrasi söylemi* başlıklı tez, konuyu ağırlıklı olarak medya açısından ele almaktadır. Keza sürecin önemli bir bileşeni olması sebebiyle, konunun medya ayağı üzerine yapılan araştırmalar literatürde önemli yer tutmaktadır. Daha net açıklamak gerekirse; YÖK arşivinde bulunan 35 tezin 10'u gazetecilik anabilim dalında, 12 tanesi kamu yönetimi ve siyaset bilimi anabilim dalı yazılmış tezlerdir. Kalan tezler diğer alanlarda (tarih, psikoloji, sosyoloji, ekonomi vb.) yazılmıştır. Siyaset bilimi anabilim dalında yazılan tezler arasında ise konuyu ele alış biçimi açısından asker-sivil ilişkilerini öne çıkartan, Sevgi Akarçeşme (2006) tarafından yazılmış *The New Framework of Civil-Military Relations In Turkey In Post February 28 Era* başlıklı yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Ancak bu tez, kısa bir (derleme) teorik girişin ardından, olay açıklamaları üzerinden yazılmış 80 sayfalık bir yüksek lisans tezidir ve bu haliyle 28 Şubat sürecini doyurucu bir biçimde açıklamaktan uzaktır. Hülasa tüm bu çalışmalar, süreçte hükümet muhaliflerinin rolünü öne çıkartmış ancak, hükümet yetkililerinin süreç içindeki siyasî tutum ve davranışlarının etkisini görmezden gelmiştir. Diğerlerinden farklı olarak, bu

çalışmanın Linz'in modelinin sağladığı teorik çerçeveyi baz alması ve bu gözle süreci değerlendirecek olması, ilgili literatüre orijinal bir katkı olarak değerlendirilmesinin temelini oluşturmaktadır.

“Her siyasî süreç hassas dengelere dayalı, kırılğan bir uzlaşmayı ifade eder.” (Demirel, 2011: 10). Hal böyle olunca, demokrasilerin çöküşü siyasî tarihte sıkça karşılaşılabilen bir olgu haline gelmektedir. Bir yönüyle, iktidar mücadelesinin bir sonucu olarak tanımlayabileceğimiz demokrasilerin çöküşü, hiçbir zaman tek yönlü bir okumaya müsait değildir. Bu çoklu gerçeklik durumu, söz konusu çöküşü tanımlayacak farklı sözcük tercihlerinden de kolayca anlaşılabilir. Örneğin demokrasinin çöküş süreçleri sıklıkla darbe sözcüğü ile anılırlar. Ancak darbe sözcüğünden farklı olarak askerî müdahale ve ihtilâl gibi sözcükler de kullanılmaktadır. Bu iki sözcük genellikle söz konusu rejim çöküşlerini olumlu ya da olumsuz manada nitelenmek için kullanılır. Öyleyse, demokrasilerin çöküşünü odağa alan bu çalışmada kavram karmaşasına yer vermemek adına *Coup d'etat* kavramının karşılığı olarak darbe¹ sözcüğünün tercih edilmesi daha uygun görünmektedir.

Darbeler yalnızca tek bir usulle gerçekleştirilmezler. Askerler bazen iktidarı doğrudan ele geçirmeyi denerken, bazen de darbeyi, iktidarı manipüle etmek ve dışarıdan yönlendirmek suretiyle yapmayı deneyebilirler. Samuel E. Finer'ın (2009) altını çizdiği üzere, bir demokratik rejim içinde en iyi eğitilmiş, en disiplinli ve daha da önemlisi silahlı meslek grubu ordudur. Bu şartları haiz ordunun, bir çıkar grubu olarak hükümete baskı yapması ya da onun üzerinde agresif biçimde lobi faaliyetleri yürütmesi şüphe yok ki anti-demokratik bir davranıştır; lakin yalnızca anti demokratik davranışlar, olayı bir darbe olarak nitelendirmeye yetmeyecektir. Aynı biçimde ordu mensuplarının hâlihazırda hükümet olan siyasî parti veya partileri yıpratmak istemesi ve/veya kapalı kapılar ardında tehdit etmesi de süreci darbe olarak nitelendirmeye yetmeyecektir. Bir başka ifadeyle, liberal demokratik bir rejimde askerlerin geliştirdiği anti-demokratik davranışlar, mevcut durumda sağlıklı bir asker-sivil ilişkisi olmadığına delildir,

¹ Çalışmada yer yer kullanılan müdahale askerî, müdahale gibi kavramlar darbe sözcüğü ile eş anlamlı olarak kullanılacaktır.

ancak bu tespit darbe tanımını için de yeterli değildir. Zira bir girişimi darbe olarak nitelendirmek için, kamuoyu önünde açıkça hükümete yönelen bir tehdit bulunması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle, silahlı kuvvetler açık tehdit ile istifaya zorladığı hükümeti düşürmeyi başarmışsa bu durum darbe olarak nitelendirilebilir (Demirel, 2011: 16-21). Hâlbuki 28 Şubat süreci bu tanımın sınırlarını zorlayacak biçimde zuhur etmiştir. Zira 28 Şubat, Millî Güvenlik Kurulu (MGK) toplantı tarihini işaret etmektedir ve açık bir müdahaleyi içermemektedir. Bu dönemde hükümetin kuruluşundan istifasına kadar olan takribi 12 aylık sürede askerlerin siyasal iktidarı işlevsiz hale getirmesinin çok ilginç bir örneği yaşanmıştır. Keza birden çok olayın bir döneme sirayet etmesi sebebiyle bu dönem, isabetli biçimde bir süreç olarak, 28 Şubat süreci olarak adlandırılarak gelmiştir.

Bu çalışmada ordu herhangi bir aktör olarak değil, tarihsel merkezin (ya da tarihsel bloğun) ana aktörü olarak ele alınacaktır. Bu durum, Türk siyasî tarihini anlamak için bir anahtar yaklaşım olarak öne çıkan ve ilk olarak Şerif Mardin tarafından ele alınan merkez-çevre yaklaşımının ana hatları ile vurgulanması gerekliliğini ortaya çıkartacaktır. Mardin'in, Edward Shils'den alıntılanarak Türkiye'ye uyarladığı merkez-çevre dikotomisi, temel olarak toplumların bir merkezi (center) ve buna bağlı olarak ortaya çıkan bir çevresi (periphery) olduğunun altını çizmektedir (Mardin, 2006: 34). Türkiye'de bu tarihi merkezin ana aktörü ise ilk modernleşen kurum olan silahlı kuvvetlerdir. Kendine devletin bekasının gardiyanı rolü atfeden silahlı kuvvetler, bu gaye etrafında demokratik rejimin çöküşüne yol açan askerî müdahaleler gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda Cizre-Sakallıoğlu ve Çınar (2003: 320), silahlı kuvvetleri, yalnızca silahlı profesyonel bir organizasyon değil, Türkiye siyasetinin ana bileşeni olarak tanımlamaktadırlar. Benzer biçimde, Ali Bayramoğlu, Ahmet İnel ve Ömer Laçiner (2013: 8) Türkiye'de orduyu şu sözlerle tanımlamaktadır: "Hem tarihî-toplumsal tahayyül dünyasının hâkim anlam noktası hem de siyasal-iktisadî alanın aktif öznesi olarak ordu, Türkiye'de egemen konumdadır."

Cumhuriyet döneminde darbe kavramı ile 27 Mayıs 1960'da tanışılmış ardından 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 darbeleri gelmiştir. 28 Şubat 1997'de ise, bu

tarihte gerçekleşen MGK'ya atfen 28 Şubat süreci vuku bulmuştur. Bu müdahaleler arasında, 27 Mayıs'ta ve 12 Eylül'de silahlı kuvvetler yönetime doğrudan el koymuştur. Ordu, bu darbelerin ardından yeni bir anayasa yaparak kurucu iktidar rolünü üstlenmiş ve kurulacak rejimin sınırlarını ve içeriğini belirlemiştir. 12 Mart'ta ise bir muhtıra ile dönemin iktidarı açık tehdide maruz bırakılmış ve istifaya zorlanmıştır. Hâlbuki 28 Şubat tüm bu müdahale biçimlerinden farklı bir biçimde vuku bulmuştur. Ordu, topyekûn bir müdahaleyi çok maliyetli görmesi sebebiyle sivil toplumu mobilize ederek siyasal iktidarı istifaya zorlamıştır.

Hülasa 28 Şubat, ordunun 12 Eylül'de biçimlendirdiği siyasî rejimin çöktüğünü görmesi ve müdahale ederek rejimin aksayan yönlerini onarma gayesi olarak tanımlanabilir. Bu yönüyle batı cephesinde bir farklılık söz konusu değildir. Lakin 28 Şubat süreci irdelenirken, birçok farklı konu açıklığa kavuşturulmalıdır. Aksi takdirde, sürecin geliştiği bağlamın değerlendirilmesi eksik kalacak ve çalışmanın indirgemeci bir analize dönüşme ihtimali doğacaktır. Bu minvalde, çalışmanın, hacmi ve sınırlılıkları gereği dikkatli biçimde kurgulanması elzemdir. Bu bağlamda, öncelikle Linz'in ortaya koyduğu teorik yaklaşım analiz edilecek ve bu yaklaşımın temel parametreleri ortaya koyulacaktır. Ardından, Türk siyasal hayatının temel işleyiş özellikleri gözden geçirilecektir. Sonraki bölümde 54. Hükümet'in büyük ortağı Refah Partisi'nin (RP) tartışmalı faaliyetlerinin anlamlandırılması için, Millî Görüş hareketinin düşünsel temelleri ve tarihsel süreçteki gelişimi irdelenecektir. Bu temel konuların açıklığa kavuşturulmasının ardından 28 Şubat sürecine eğilmek için sağlıklı bir zemin elde edilebilir.

Bu minvalde, 28 Şubat süreci üç bölümde ele alınacaktır. Zira Refahyol hükümetinin iktidardan düşürülmesi, MGK toplantısının yapıldığı günle anılsa da, bu müdahaleyi yalnızca o günle sınırlandırmak mümkün değildir. Çünkü 28 Şubat, askerin iktidara anlık el koymasına değil, bu amacını silah zoru kullanmadan ve zamana yayarak gerçekleştirmesinden dolayı bir sürece tekabül etmektedir. Dolayısıyla, 28 Şubat Darbesi'ni analiz etmek isteyen bu çalışma bir süreç incelemesi olarak üç bölüm üzerinden yapılandırılmıştır. İlk bölümde 1995 seçimleri ile şekillenen siyasî atmosfer ve şartlar belirtilecektir.

İkinci bölümde, muhalefet cephesinin, hükümeti düşürmek için tasarladığı strateji ve giriştiği faaliyetler odağa alınacaktır. Son bölümde ise Refahyol hükümetinin, içine sokulmak istediği kışkırtan kurtulmak için izlediği strateji analiz edilmeye çalışılacaktır. Neticede bu çalışma, altı başlıktan oluşacaktır: 1. Bölüm: Demokrasiler Neden ve Nasıl Çökerler?; 2. Bölüm: 28 Şubat Süreci Öncesi Türkiye’de Demokrasinin Kısa Bir Tarihçesi; 3. Bölüm: Millî Görüş Hareketi ve Refah Partisi’nin Yükselişi; 4. Bölüm: 1995 Genel Seçimleri ve Refahyol İktidarı; 5. Bölüm: Ordu Önderliğinde Muhalefet Cephesi; 6. Bölüm: Refahyol’un Stratejisi.

Tezin ilk bölümünde, Linz’in teorik yaklaşımı analiz edilecektir. Linz’in demokrasilerin çöküşünü incelemek üzere oluşturduğu model, temel olarak, demokrasilerin neden ve nasıl çöktüğü soruları üzerine bina edilmiştir. Linz, yapısal şartların demokrasilerin çöküşündeki rolünü göz ardı etmemekle beraber, esas olarak sürecin kendisine odaklanmak gerektiğinin altını çizmiştir. Bu doğrultuda, demokratik rejimin çöküşünde, öncelikle yapısal şartların etkisi; ardından, süreçte etkili olabilecek diğer unsurlar incelenmiştir.

İkinci bölümde 28 Şubat süreci öncesi dönemde Türkiye’de demokrasinin kısa bir tarihçesine yer verilmiştir. Zira demokratik rejimin çöküşü analiz edilirken, siyasal kültür, siyasal hayat ve kurumların etkisi göz ardı edilemeyecek mahiyette konulardır. Bu bölümde, özellikle çok partili yaşamın başlangıcından itibaren, Türk siyasetinin dinamikleri, ana hatlarıyla analiz edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, 28 Şubat sürecinde demokratik rejimin çöküşüne giden yol, ülkenin önemli problemlerinin çözülemediği bir ortamda gelişmiştir. Bu bağlamda 28 Şubat sürecinin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan olayların 1990’ların başından itibaren gelişen ulusal ve uluslararası siyasî konjonktür ile doğrudan ilgili olduğu söylenebilir. Uluslararası siyasî atmosfer açısından 1990’lı yıllar, Soğuk Savaş’ın sona ermesinin ardından kimliklerin/kimlik siyasetinin bir bütün olarak yükseldiği yıllardır. Türkiye’de siyaset bu süreçten oldukça etkilenmiştir. Bu minvalde Kürt kimliğinin tanınma talepleri ve siyasal İslamcılık taleplerinin 1990’lı yıllarda görünürlüğü artmıştır. Bir başka ifadeyle, 28 Şubat sürecinin ortaya çıkmasında Kürt Sorunu-PKK terörü ve irticaî eylemler-dini kimlikler

siyasî ve toplumsal kamplaşmanın temel öğeleri olmuştur (Çarkoğlu, 2002: 127).

Siyasî-toplumsal kamplaşma konusundan farklı olarak, 1990'larda siyasî tansiyonu yükselten üç ana sebepten söz edilebilir. İlk sebep istikrarsız koalisyon hükümetleridir. İkinci sebep ekonominin kötü gidişatıdır. Üçüncü sebep ise siyasal şiddetin artmasıdır. 1990'ların ilk birkaç yılında tecrübe edilen siyasî gelişmeler, bu problemlerin kaynağını oluşturmuştur. Öncelikle 1991-1995 arası dönemde kurulan hükümetlerde önemli görev değişiklikleri olması, siyasî atmosfer üzerinde oldukça önemli etkiler yapmıştır. Demirel'in Cumhurbaşkanı seçilmesi ve İnönü'nün siyaseti bırakma kararı neticesinde 1991 seçimleri sonrasında kurulan Doğru Yol Partisi (DYP) - Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) koalisyonun ana aktörleri değişmiştir. Tansu Çiller, DYP Genel Başkanlığı'na seçilerek, Türkiye'nin ilk kadın Başbakan'ı olmuştur. Bu yıllarda, izlenen ekonomi politikası, geçmişten gelen problemlerin de birikmesiyle, 1994 ekonomik krizini doğurmuştur. 1990'lı yılların başından itibaren artış gösteren PKK kaynaklı terör olayları ise Türkiye'de siyasetin krizini derinleştirmiştir. Siyaset kurumuna ve ona bağlı olarak diğer kamu kuruluşlarına duyulan güven bu dönemde yıpranmıştır. 28 Şubat'a giden süreçte bir askerî müdahalenin ön şartı olduğu varsayılan sivil destek/kamuoyu desteği bu zeminde olgunlaşmaya başlamıştır.

Üçüncü bölümde Millî Görüş hareketi ve RP'nin yükselişinde etkili olan unsurlar ele alınacaktır. Zira 1995 seçimlerinden en yüksek oyu alarak çıkan RP, köklü bir geçmişe sahip olan Millî Görüş geleneğinin bir devam partisidir. Bu sebeple, 1970'de kurulan Millî Nizam Partisi (MNP) ve ardından Millî Selamet Partisi'nin (MSP) ortaya koyduğu siyaset anlayışı, RP'nin 28 Şubat sürecindeki siyasal davranışlarını analiz ederken, göz önünde bulundurulmalıdır. Zira Millî Görüş geleneğinde parti isimleri değişse de, lider kadrosu ve politika yapma alışkanlıkları baki kalmıştır. 1983'te kurulan RP, 1987 ve 1991 genel seçimlerindeki görece başarısının ardından, onu iktidara taşıyacak ivmeyi 1994 yerel seçimleri ile yakalamıştır. Yerel seçimlerden yaklaşık bir buçuk yıl sonra yapılan 1995 Genel Seçimlerinde ise RP %21,4 oy oranı ile sandıktan birinci

parti olarak çıkmayı başarmıştır. RP'nin bu yükselişi analiz edilirken, birden çok etken olduğunun altı çizilmelidir. Türkiye'de 1990'ların başından itibaren ekonomik alanda, güvenlik alanında ve siyasî alanda krizin doğurduğu boşluğun yanı sıra, RP'nin yerel yönetimde gösterdiği başarılar, örgütlenme modeli ve güçlü ekip çalışması gibi özelliklerinin, partinin yükselişinin alt yapısını oluşturduğu söylenebilir.

Dördüncü bölümde ise 1995 Genel Seçimleri ve Refahiyol hükümetinin kuruluş süreci ele alınacaktır. Refahiyol hükümetinin kuruluş hikâyesi 24 Aralık 1995'te gerçekleşen genel seçim ile başlamaktadır. 24 Aralık seçimlerinden, Millî Görüş partilerinin o güne değin aldığı en yüksek oyla çıkan RP, tek başına hükümet kurmaya yeterli çoğunluğu sağlayamamış ve koalisyon hükümeti kurmak için diğer partilerle görüşmeler yapmaya başlamıştır. Ancak seçim sonuçlarının hemen ardından, askerler -eski Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş aracılığıyla- parlamentoya giren diğer siyasî partilere RP'yle koalisyon kurmamaları yönünde telkinde bulunmuştur. Buradan da anlaşılacağı üzere, RP'nin iktidar dışında tutulma isteği Refahiyol hükümeti kurulmadan çok önce başlamıştır.

Beşinci bölümde ise ordu önderliğinde organize olan muhalefet cephesinin bileşenlerine, aktörlerine ve bu unsurların siyasal davranışlarına odaklanılacaktır. 28 Şubat'ı politik süreçlere odaklanmadan, dışarıdan bir bakış açısıyla değerlendirmek -daha önce de vurgulandığı gibi- en hafif tabiriyle eksik olacaktır. Zira bu döneme bakıldığında, demokratik prosedürlerin ortadan kaldırıldığı söylenemez. Ancak politik süreç detaylı biçimde incelendiğinde görülecektir ki, ordunun inisiyatifiyle demokratik rejim çökmüştür. Bir başka ifadeyle, yalnızca seçimlerin varlığını bağımsız değişken olarak kabul eden bir teoriyle 28 Şubat'a yaklaşmak yanıltıcı olacaktır. Zira hükümet muhaliflerinin hükümetin güç kaybına uğraması için çaba sarf etmesinin ve bu maksatla sivil unsurları manipüle etmesinin yapısal değişkenlere odaklanarak anlaşılması mümkün değildir. Bu sebeple yapısal değişkenlere odaklanmak yerine sürecin kendisine odaklanmak gerekmektedir. Bu bağlamda 28 Şubat sürecinde ordu, iktidara doğrudan el koymanın maliyetinin çok yüksek olduğunu ön gördüğü için

diğer demokratik liderleri, sivil toplumu ve bürokrasiyi manipüle ederek rejimi istedikleri yönde değiştirmek istemiştir. Dolayısıyla bu süreçte, hükümet ve parlamento doğrudan el koyularak etkisizleştirilmemiştir. Lakin, ordunun geliştirdiği sofistike yöntem sayesinde, Türk siyasî hayatında benzerine nadir rastlanan bir süreç yaşanmıştır. Bu sürecin sonunda Refahyol hükümeti istifa etmek zorunda kalmış ve demokratik rejim çökmüştür.

Ezcümlle, Mete Kaan Kaynar'ın (2012: 976-977) dikkat çektiği metafor 28 Şubat sürecini anlamlandırmak için iyi bir örnektir. Buna göre, süreçte demokratik rejimin çöktüğüne kanaat getirmek için arabanın dışından bakmak yeterli olmayacaktır; arabanın içine de bakmak gerekmektedir. Zira araç, dışarıdan bakıldığında şoförün kontrolünde görünmektedir ancak, araç içindeki diğer unsurların, aracın kontrolünü kaybetmesi için her yolu denedikleri için özünü yansıtan gerçektir.

Son bölümde ise Refahyol hükümetinin, anti demokratik yöntemlerle hükümeti saf dışı etmek isteyen muhalefet cephesine karşı geliştirdiği strateji incelenecektir. Refahyol hükümeti bu süreçte yaptıkları ve yapmadıkları ile askerî müdahale sürecine hız verebilecek faaliyetler içinde olmuştur. Hükümet açısından siyasî rüzgârın yönünü tam tayin edememek, kronikleşen problemlere etkin çözümler üretememek, siyasal İslam açısından olduğundan daha radikal görünmeye neden olabilecek demeçler vermek ve etkinlikler düzenlemek bu süreçte askerde müdahale için gerekli şartların olduğu algısını beslemiştir. Buna karşılık, Refahyol hükümeti siyasal iktidarını korumak için alternatif davranışlar geliştirememiştir. Bu suretle sivil toplumda Refahyol hükümetinin büyük ortağı RP ile alakalı oluşan algı giderek radikalleşmiş ve bu kriz Refahyol hükümeti açısından içinden çıkılmaz bir hal almıştır.

Nihayetinde, 28 Şubat 1997'de gerçekteşen ve yaklaşık dokuz saat süren MGK o güne kadar gerçekteşen en uzun MGK olmuştur. Bu toplantıdan çıkan kararlar bir hükümet krizine dönüşmüş ve Refahyol hükümeti 28.06.1996-18.06.1997 arasında yaklaşık bir yıl iktidarda kalmasının ardından istifa etmek zorunda bırakılmıştır. Askerî bürokrasinin başını çektiği grup, kamuoyunu etkileyerek ve manipüle ederek irticaî faaliyetlerin sebebi olarak görülen Refahyol hükümetini

iktidardan düşürmüş; ardından RP, Anayasa mahkemesi tarafından kapatılmıştır.

1. BÖLÜM:

DEMOKRASİLER NEDEN VE NASIL ÇÖKERLER?

Modern demokratik rejimler² 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, gittikçe önem kazanarak, siyasî rejimler arasında eşsiz bir konuma erişmiştir. Demokratik rejimler, sistematik olarak kaybedenler üretmesine rağmen, kaybedenlerin demokratik rejimin yerleşik usullerine itiraz etmeyi tahayyül bile edemedikleri “tek oyun” haline gelmiştir (Holmes, 2003: 26). Demokrasiler, on yıllar boyunca birbirinden çok farklı tanımlarla ve pratiklerle anıla gelmişlerdir. Bu sebeple, demokratik rejimleri açıklayabilecek -tartışmasız- monolitik bir model geliştirmek oldukça zordur. Ancak, kesin olan şudur ki, demokratik rejimlerin kendi başına ilânihaye ayakta kalabilen bir rejim olmadığı gerçeği birçok farklı örnekte acı tecrübelerle ortaya çıkmıştır. Bu sebeple birçok düşünür/yazar kaliteli ve ideal bir demokrasinin nasıl mümkün olacağı üzerine fikirler üretmişlerdir. Bu bölümde, öncelikle demokrasilerin hangi hususlar mevcut olduğunda istikrarlı olabileceğine başka bir ifadeyle hangi şartlar altında pekişebileceği ve sürdürülebilir olacağına odaklanılacaktır.

1.1. DEMOKRASİLER NEDEN ÇÖKERLER?

Modern demokrasiler birçok farklı yazar, düşünür ve siyaset adamı tarafından farklı biçimde tanımlanmıştır (Madison, 1961; Schumpeter, 1962; Dahl, 1971; Przeworski, 1991; Habermas, 1994; Schmitter ve Karl, 1995; Linz ve Stepan, 1996; Mouffe, 2000; Huntington, 2007a). Bu çalışmada, modern demokrasilerin fikrî temellerini oluşturan ve demokrasilerin esas ve usullerini tanımlarken benzer noktaları benimseyen iki yazarın (Joseph A. Schumpeter ve Robert Dahl) yaklaşımları baz alınacaktır. Bu iki yazar demokrasiyi tanımlarken ortak bir zeminde buluşmakta ve ancak detaylarda farklılaşmaktadırlar. Bu bağlamda

² Demokrasi, ilk olarak Antik Yunan döneminde kullanılan bir yönetim biçimi olmuştur. Ancak, modern dönemde ortaya çıkan hali ile Antik dönemde uygulanan hali mukayese kabul etmeyecek biçimde farklıdır. Bu sebeple, modern dönemde ortaya çıkan demokrasiyi vurgulamak için *Modern demokratik rejimler* ifadesi tercih edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Manin, 1997).

Joseph A. Schumpeter'in *Capitalism, Socialism and Democracy* (1962) kitabında ortaya koyduğu yaklaşımdır. Schumpeter'in yaklaşımı demokrasinin prosedürel tanımı olarak adlandırılabilir. Bu tanıma göre, bir rejimin demokratik sayılabilmesi için temel şart, çok partili bir sistemde, her yurttaşın aday olabildiği ve oy verebildiği belirli aralıklarla yapılan adil seçimlerin varlığıdır. Kenneth A. Bollen ve Pamela Paxton (2000: 60), bu anlayışı, tek boyutlu bir demokrasi tanımı olarak değerlendirmektedir.³ Benzer bir yaklaşım, Robert Dahl'ın geliştirdiği demokrasi tanımında mündemiçtir. Dahl, demokrasiyi tanımlarken yalnızca usul konusunu vurgulamanın yetmeyeceğini, bunun yanında, sistemin temel ve siyasal özgürlükleri de (muhalafet edebilme özgürlüğü, basın özgürlüğü, ifade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü vd.) içermesi gerektiğini belirtmektedir (Dahl,1971).

“Demokrasiler nasıl mümkün olur?” sorusu ise siyaset bilimi disiplinde odaklanılan bir diğer önemli tartışmadır. Bu sorunun muhtemel cevapları iki başlıkta incelenebilir: Sosyoekonomik yaklaşım ve siyasî kültür yaklaşımı.

1.1.1. Sosyoekonomik Yaklaşımlar

Demokratik rejimin varlığı ve istikrarlı bir rejim olması hakkında ilk önemli iddia sosyoekonomik koşullarda gelişmenin demokrasileri olumlu yönde etkileyeceği varsayımdır. Diğer bir ifadeyle, “Politik sistemleri toplumun diğer unsurlarıyla ilişkilendirirken belki de en yaygın genelleme demokrasinin ekonomik gelişme durumu ile ilişkili olmasıdır.” (Lipset, 1959: 75). Seymour Martin Lipset bu yaklaşımın en önemli temsilcisidir. Lipset'e göre (1959) demokrasi modern bir kavram olarak belirli şartlar altında olgunlaşacaktır; ana şart ise ekonomik gelişmedir. Buna göre, piramit tipi toplumdan elmas tipine doğru bir kayış sağlayan ekonomik gelişme toplumda orta sınıfı büyütecektir. Böylece demokrasi daha güçlü bir rejim haline gelecektir. Lipset'e göre dört değişiklik birbirini tetikleyecek ve demokrasiyi pekiştirecektir: Zenginlik, eğitilmiş orta sınıf, laik kültürel yapı, alt sınıfların radikallikten uzaklaşması.

³ Bollen ve Paxton (2000: 59-60) liberal demokrasiyi tanımlarken, iki boyuttan söz ederler: demokratik yönetim (democratic rule) ve siyasî özgürlükler (political liberties).

Ancak Lipset'in ortaya koyduğu bu korelasyon literatürde birtakım eleştirilere tabi tutulmuştur. Bu kapsamda, Samuel Huntington (1987), Lipset'in yaklaşımına karşı çıkar ve modernitenin "iyi şeylerin bir arada gideceği" görüşünü eleştirir. Esasen Huntington'ın altını çizdiği ana unsur, politik kurumsallaşmadır. Buna göre Huntington (1973: 79), herhangi bir yönetimde politik istikrar sağlanabilmesi için siyasî katılım düzeyi ve siyasî kurumsallaşma arasındaki ilişkinin önemini vurgulamaktadır. Politik katılımın yüksek olduğu toplumlarda, politik kurumsallaşmanın yükseleceğini ve bu yükselişin de politik istikrarı getireceğini ileri sürmektedir. Hülasa Huntington'ın eleştirileri kapsamında, sosyoekonomik gelişmişliğin otomatik olarak demokrasiyi ortaya çıkartmayacağı ancak istikrarlı bir demokrasinin oluşmasında önemli rol oynayabileceği söylenebilir. Guillermo O'Donnell (1973) ise Lipset'in yaklaşımına tamamen karşı çıkar ve sosyoekonomik gelişme ile demokrasi arasında ters bir bağıntıdan söz eder. O'Donnell, belirli bir sanayileşme ve ekonomik gelişim kaydeden ülkelerde, bürokratik otoriteryanizmin ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Lipset'in argümanının aksine, O'Donnell (1973: 59-60), alt ve orta sınıfları kapsayan popüler sektörün genel olarak ekonomi ve siyaset alanından, özel olarak karar alma mekanizmalarından dışlanması ile demokrasinin zayıfladığını ortaya koymaktadır. Yazar Brezilya (1930-1945; 1950-1954) ve Arjantin (1946-1955) örneklerini incelediği çalışmasında, bürokratik otoriter devletin başlıca özelliklerini şu şekilde sıralamıştır: Üst sınıf burjuvazi dışındaki tüm sınıflar üstünde baskı kurmak; Ekonominin istikrarlı hale getirilmesi için her türlü yetkinin üst düzey bürokratlara verilmesi; siyasal olarak dışlanan tüm sınıfların sıkı bir devlet kontrolüne tabi olması; popüler sınıflar yalnızca siyaseten değil, ekonomik olarak da dışlanması; Sosyal problemlerin politik alanın dışında değerlendirilmesi; Popüler sınıfların siyasette yalnızca üst düzey temsille sınırlı tutulması (O'Donnell, 1988: 31-32).

Literatürdeki daha yeni tarihli çalışmalar ise demokrasi ve ekonomik gelişme arasındaki ilişkiyi daha geniş bir spektrumda ele almışlardır. Örneğin Burkhard ve Lewis-Beck (1994), Lipset'in ortaya koyduğu modeli daha geniş bir perspektifte ele alarak desteklemişlerdir. Burkhard ve Lewis-Beck, önceki modellere göre daha fazla örneği kapsayan çalışmalarında 1972-1989 arasında

131 ülkede vuku bulan ekonomik gelişme ve demokrasi arasındaki ilişkiye odaklanmışlardır. Çalışmanın sonucunda ekonomik gelişme ve demokrasi arasında pozitif nedensel bir ilişki olduğunu ifade etmektedirler (1994: 907). Acemoğlu ve Robinson (2006) ise Lipset'in modernleşme teorisinin köşe taşlarını oluşturan kavramların demokrasinin gelişiminde belirli ölçüde etkili olduğunu kabul etmelerine rağmen, bu görüşün demokrasilerin ne zaman ve nasıl ortaya çıktığını ve pekiştirdiğini açıklayan iyi ifade edilmiş bir kuramın eksikliğinden söz etmektedirler. *Economic Origins of Dictatorship and Democracy* isimli eserlerinde bu eksikliği gidermek amacıyla, yeni bir teori geliştirerek, diğer unsurların yanı sıra ekonomik refah ve demokrasi arasındaki potansiyel ilişkiyi anlamaya çalışmaktadırlar (2006: 54-55). Bu minvalde, demokrasinin oluşumu ve konsolide edilmesinin ilk sistematik analizini yapmaya çalıştıklarını söylemektedirler (2006: 80). Ayrıca, Acemoğlu ve Robinson'un demokrasi ve ekonomik gelişme hakkında bir diğer önemli çalışması ise *Ulusların Düşüşü* (2015) isimli kitaplarıdır. Esasen, yazarlar politik rejimlerin ekonomik gelişme üzerinde ne denli önemli ve belirleyici bir faktör olduğunu araştırmaktadırlar. Lipset'in argümanlarını reddetmemekle birlikte, Robinson ve Acemoğlu, demokrasinin ekonomik gelişmeyi tetiklediği sonucuna varmaktadırlar (2015: 47-48). Bu ilişki üzerinde yorum geliştiren Heo ve Hahm (2015) ise 1950-2000 arası dönemde ortaya çıkan verileri kullanarak, demokrasi ve ekonomik gelişme arasındaki ilişkiye odaklanırlar. Diğer çalışmalardan farklı olarak yazarlar, demokratik kurumların etkisini de önemli bir değişken olarak sayarlar. Bu çerçevede, ampirik veriler ışığında demokrasi ve ekonomik gelişmenin birbirini etkilediğini ve nihayetinde ekonomik gelişmenin demokrasiyi olgunlaştırdığını ve bunun da ekonomik gelişmeyi güçlendirdiğini vurgulamaktadırlar (2015: 1041).

Ekonomik gelişmenin demokratik gelişmeyi peşi sıra getireceğini/tetikleyeceğini ve ekonomik olarak gelişen ülkelerde demokrasi talebinin ortaya çıkacağını öne süren modernleşme teorisi, 1960'larda oldukça revaçtadır; ancak daha sonraki çalışmalar bu illiyet bağıını eleştirmişlerdir. Bu bağlamda, modernleşme teorisine meydan okuyan çalışmalar, ekonomik gelişmenin doğrudan doğruya demokrasinin oluşmasına/pekişmesine yol açmayacağını iddia etmişlerdir.

Hatta Acemoğlu ve Robinson (2015) bu ilişkiyi tersine çevirerek demokrasinin ekonomik gelişmeye neden olacağını öne sürmüşlerdir. Çünkü demokratik rejim ekonominin büyümesinde ve gelişmesinde oldukça belirleyici bir rol oynamaktadır. Özellikle mülkiyet hakkının güvence altına alınması ve ekonomik manada sözleşmelerin yerine getirilmesinin garanti altına alması, güvenli bir ortam yaratarak ekonomik faaliyetin yaygınlaşmasını sağlayacaktır. Demokrasilerde siyasî gücün paylaşılması, ekonomik faaliyetlere devlet müdahalesini azaltabilir ve bu bağlamda serbest piyasanın daha sağlıklı işlemedi mümkün olabilir. Siyasî gücün paylaşılması özelinde ortaya çıkan ilişkiler bütünüünün ekonominin dizayn edilmesinin başlıca faktörü olduğu ileri sürülebilir (Özel, 2013: 213).

Yukarıdaki bölümde analiz edildiği üzere, ekonomik gelişmenin, doğrudan, demokratik rejimin ortaya çıkmasını sağlayacağı konusunda kesin bir sonuca ulaşmak mümkün değildir. Bu tespite ters açıdan yaklaşıldığında, ekonomik göstergelerdeki negatif yönde değişimlerin demokrasiyi doğrudan çöküşe sürükleyebileceği iddiasının da kadük kalacağı söylenebilir. Bu itibarla, ekonomik krizlerin tek faktör olarak doğrudan rejim krizleri doğurabileceği ve bu bağlamda demokrasilerin çöküşlerine neden olacağı söylenemez. Ancak bu çıkarım, ekonomik krizlerin rejimin çöküş süreçlerinde muhtemel diğer faktörlerle birlikte önemli bir unsur olduğu gerçeğini değiştirmeyecektir. Son analizde, ekonomik krizler rejim çöküşlerini tetikleyen başat bir değişken olsa da, rejimin çöküşündeki yegâne değişken olduğu söylenemez.

1.1.2. Siyasal Kültür

Rejim çöküşlerini açıklamak için kullanışlı teorilerin bir kısmı siyasal kültür konusunu odağına almıştır. Bu yaklaşım rejim çöküşlerinde kültürel değerleri en önemli değişken olarak ele almaktadır. Katolikliğin yarattığı siyasal kültürün demokrasinin önünde bir engel olduğu görüşü bu yaklaşımın öncüsü sayılabilir. Benzer şekilde, İslam ve Konfüçyanizmin demokrasinin gelişiminin önünde engel teşkil ettiği iddiaları sıkça tartışılan konulardan bazılarıdır (Demirel, 1998: 17-18).

“Siyasal kültür, vatandaşların hükümet, vatandaşlar ile yönetim arasındaki yöneten-yönetilen ilişkisini belirleyen süreç ve sistem hakkında sahip oldukları siyasal inanç ve değerlerdir. Bireyler, etnik ve dinî azınlıklar gibi topluluklar da nesilden nesile geçen ortak siyasal kültürlere sahiptir.” (Canan-Sokullu, 2013: 104). Siyasal kültür konusunda güçlü argümanlar ortaya koyan ve bu itibarla literatürde sıkça referans verilen eser Gabriel Almond ve Sidney Verba'nın (1963) *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations* isimli kitabıdır. Yazarlar, ABD, Birleşik Krallık, Almanya, İtalya ve Meksika'da 5000 görüşmeci (sample) ile yaptıkları saha araştırmasından elde ettikleri sonuçlar çerçevesinde bir model geliştirmeye çaba sarf etmişlerdir. Bu model, temel olarak, siyasal kültürün siyasî işleyişi belirleyen ana faktör olduğu iddiasına dayanmaktadır.

“Yurttaşlık kültürü [civic culture] vatandaşların siyasal konularda bilgili ve siyasal sistem ile ilgili olduğu varsayımından yola çıkarak demokrasilerdeki siyasal istikrar sorununu ele alan bir model öngörür.” (Canan-Sokullu, 2013: 105-106). Almond ve Verba (1963), bilişsel, duygusal ve değerlendirici olmak üzere üç farklı siyasal kültür boyutu olduğunu ifade ederler. Bunun yanı sıra, bunları analiz ederken kullanılacak üç ana kavram vardır: Politik sistem, politika yapım süreci, siyasal sonuçlar. Yazarlar çalışmalarının sonucunda bir tipoloji yaratmışlardır. Buna göre, üç farklı siyasal kültür tipi vardır: katılımcı [participant], tebaa [subject], yerel [parochial]. Buradaki ayrım, bireylerin politikaya ilgisi ve katılım düzeyine göre yapılmaktadır (1963: 17-20). Almond ve Verba'nın (1963: 473), araştırdıkları diğer sorunsal ise demokratik rejimin istikrarıdır. Buna göre yazarlar siyasal kültür ve siyasî yapı arasındaki uyumsuzluk nedeniyle demokratik rejimin çökme ihtimalinin doğduğunu belirtmektedirler (Çalışkan, 2017: 33).

Almond ve Verba'nın ulaştığı sonuçlar, sonraki yıllarda birçok yazar tarafından ciddi eleştirilere tabi tutulmuştur. Bu eleştirilere binaen siyasal kültür alanında yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bunlar, tutum odaklı, sembol odaklı ve bilgi odaklı yaklaşımlar olarak sıralanabilir (Çalışkan, 2016: 23).

Bunun yanı sıra, “...siyasî kurumların istikrarlı ve etkin olabilmesi için uygulandıkları toplumda geçerli olan siyasî kültürle uyum içinde olmaları gerekir.” (Gönenç, 2013:1073) tespiti oldukça önemlidir. Zira herhangi bir politik sistemin, bir ülkede başarılı sonuçlar üretmesi ve işlevsel olması, aynı sistemin bir başka ülkede aynı sonuçları üreteceği anlamına gelmez. Siyasî kültür, bireylerin siyasete olan algılarını şekillendiren en önemli etkenlerden biri olarak, politik sistemi belirleyici bir rol oynayabilir. Bu sebeple siyasal kültürün demokratik rejimin işleyişinde, bireylerin katkı düzeylerine göre, önemli bir etkisi olduğu ifade edilmelidir. Ancak bu faktörün, demokrasinin işleyişini belirleyen tek unsur olduğu iddiası gerçekte bağdaşmayacak kadar indirgemeci bir nitelik taşımaktadır. Öyleyse, son analizde, politik kültürün, demokrasinin istikrarında çok önemli bir değişken olduğu; ancak sosyoekonomik veriler gibi politik kültürün de demokrasinin varlığı/yokluğu hususunu tek başına açıklayamayacağı söylenebilir. Zira politik kültürü vurgulayan bu yaklaşım siyasal rejimlerin işlemesi hakkında önemli bir açıklayıcı olsa da, kültürlerin değişmez (durağan) unsurlar olmaması sebebiyle rejimin çöküşünü tek başına açıklayan bir sebep olarak ele almak mümkün değildir.

Son kertede kültür, uzun yıllar boyunca biriken bilgilerin toplumların ve bireylerin siyasal meseleler karşısında düşünce ve davranışlarına yön veren bir normlar bütünüdür. Bu itibarla kültür bir açıklama değil, başka açıklamaları davet eden bir zemin olarak tanımlanabilir. Zira kültür davranışları şekillendirse de, olaylar karşısında otomatik olarak nasıl bir sonucun ortaya çıkacağını belirleyemez (Demirel, 1998: 21).

1.2. DEMOKRASİLER NASIL ÇÖKERLER?

Demokrasiler, belirli şartlar altında yaşayabilecek kırılgan rejimlerdir. Demokrasilerin sürdürülebilir olmasının dayanaklarını açıklamaya çalışan teoriler, yapısal şartlara odaklanarak demokrasinin nasıl sürdürülebilir bir rejim olabileceğini arayan cevaplar üretmeye çalışmışlardır. İlk bölümde, bu görüşler -sosyoekonomik yaklaşım ve siyasal kültür yaklaşımı- ele alınmıştır. Linz,

yapısal şartların demokrasinin çöküşünü açıklarken önemli olduğunu altını çizmektedir:

Konulara Marksizm temelinde yaklaşan sosyologlar demokrasilerin çöküşlerini genellikle toplumların yapısal özellikleriyle açıklama eğilimindedirler. Bu grup, sosyoekonomik altyapıyı ve sınıf çatışmasını sosyal çatışmanın temeli olarak görmektedir ve bu faktörlerin siyasî aktörlerin davranışlarını sınırladığını ifade etmektedirler. Buna göre demokrasilerin çöküşünü açıklamak için büyük sosyal ve ekonomik eşitsizlik, ekonomik gücün tek elde toplanması ve diğer ülkelere ekonomik bağımlılık değişkenleri yeterlidir (Linz, 1978: 4).

Linz, demokrasilerin çöküşünde yapısal faktörlerinin etkisini tamamen göz ardı etmemek koşuluyla, bu faktörlerin demokratik rejimin çöküşünü kaçınılmaz olarak peşi sıra getireceği fikrini reddeder. Hülasa, demokrasinin çöküş süreçlerine odaklanarak, siyasî aktörlerin davranışları üzerinden bir okuma yapmayı; demokrasinin neden değil nasıl çöktüğü sorusuna yani sürecin geliştiği bağlama yoğunlaşarak süreci analiz etmeyi önermektedir. Yani yazar, demokrasilerin çöküşü analiz edilirken neden sorusu değil nasıl sorusu çerçevesinde konuya yaklaşmak gerektiğinin altını çizmektedir. İkinci bölümde bu yaklaşım ele alınırken büyük ölçüde, Linz'in, 1978'de yayınladığı *Breakdown of Democratic Regimes: Crisis, Breakdown and Reequilibration* isimli eserine odaklanılacaktır.

Yazar bu kitabında, demokrasilerin çöküş süreçlerinin analizinde kullanılmak üzere geliştirdiği modeli açıklamaktadır. Bu itibarla, yazar, "Demokrasilerin çöküşündeki dinamikler nelerdir? Almanya, İspanya, Şili örnekleri bir model oluşturabilir mi?" ve "demokrasilerde liderlerin yaptıkları ve yapmadıklarıyla bazı yönlerden demokrasilerin çöküşüne katkıda bulunurlar mı?" soruları çerçevesinde fikirler üretmektedir. Bu kapsamda kitapta, nihai olarak demokrasilerin çöküşü analiz edilirken kullanılmak üzere bir model çıkartılıp çıkartılamayacağı araştırılmaktadır (1978: 3).

Geliştirdiği modelde Linz, otoriter, totaliter ya da geleneksel politik sistemlere değil, yarışmacı demokrasilere odaklanmaktadır.⁴ Linz, yarışmacı

⁴ Bu rejimin özellikleri için bkz (Linz, 1978: 5).

demokrasilerde vuku bulan demokrasinin çöküş süreçlerini toplumların yapısal özelliklerine eğilerek çözümlenmek kaygısı taşımamaktadır; çünkü bu yöntem kültür, ulusal karakter, psikolojik değişkenlerle sürecin ne sebeplerle geliştiğini açıklasa da, yazar demokrasinin çöküş süreçlerine yaklaşırken “nasıl” sorusu üzerine odaklanmaktadır (1978: 4).

Bir başka deyişle, demokratik rejimin çöküşü ancak ilgili politik süreçlere eğilerek sağlıklı biçimde analiz edilebilir. Bu bağlamda, Linz, politik aktörlerin rejimin devamı ve istikrarı için belirli seçeneklere sahip olduklarını varsaymaktadır. Yazar oluşturduğu bu modeli ise deterministik değil olasılıklı olarak nitelemektedir.

1.2.1. Demokrasinin Çöküşünde Etkili Olan Unsurlar

Linz demokratik rejimlerin çöküşünü irdelerken aşağıdaki sıralamayı tercih etmiştir (1978: 14-49):

- Devrim ve rejimlerin çöküşü
- Meşruiyet, etkililik, etkinlik eksikliği ve demokrasinin çöküşü
- Parti sistemleri ve demokrasinin istikrarsızlığı sorunu
- Sadık olmayan muhalefet, yarı sadık muhalefet ve sadık muhalefet
- Kriz ve güç kaybı
- Demokratik rejimin tahkim edilememesi ve istikrarının sağlanamaması
- Dıştaki rejimi destekleyen koalisyonların birleştirilmesi
- Demokratik liderlik problemi olarak meşruiyet yokluğu

1.2.1.1. Devrim ve Rejimlerin Çöküşü

Modern devlet sistemlerinin, yapılanmaları gereği, Marksist retorikten kaynağını alan bir devrim hareketine sahne olması oldukça düşük bir ihtimaldir. Tarihsel arka plana bakıldığında bu tür hareketlerin 20. yüzyılın ilk yarısından sonra, neredeyse hiç vuku bulmadığı görülmektedir. Bu tarihten önceki dönemlerde

gerçekleşen devrim süreçlerine bakıldığında ise siyasî muhalefetin genel olarak hükümeti doğrudan karşısına almak istemediği; bunun yerine yasal ve yasal olmayan yolların kombinasyonuna dayalı bir strateji oluşturdukları bilinmektedir. Bunun yanı sıra, devrim süreçlerinin neredeyse tamamında rol oynayan yaygın şiddet olaylarının rejimin çöküşüne neden olduğu bir vakıdır. Ancak genel olarak düşük yoğunlukta gerçekleşen şiddet olaylarının tek başına bir rejimin çöküşüne meydan verdiğini söylemek güçtür. Ayrıca rejim çöküşleri sürecinde ortaya çıkan şiddet olaylarının, rejimin çöküşünün bir sebebi mi yoksa bir sonucu mu olduğu tartışmalıdır. Öyleyse, devrim süreçlerinde ortaya çıkan şiddet olaylarının, doğrudan rejimlerin çöküşüne neden olacağı varsayımı birçok örnekte görüldüğü üzere, gerçeği yansıtmamaktadır. Zira her devrim süreci şiddet olayları doğurmayabilir. Yahut tam tersine büyük ölçekli şiddet olaylarına yol açmış olsa da, bunun tek başına rejimin çöküşünü peşi sıra getireceği iddiası abartılıdır. Linz, son analizde, rejimlerin çöküşüne neden olan olayların ağırlıklı olarak askerî müdahaleler yoluyla gerçekleştiğinin altını çizmektedir (1978: 15).

1.2.1.2. Meşruiyet, Etkililik, Etkinlik ve Demokrasinin Çöküşü

Meşruiyet, yeni kurulacak bir yönetime nazaran, hâlihazırda mevcut olan siyasî kurumların ve yöneticilerin daha iyi olduğuna duyulan inançtır (Linz: 1978: 16). Bir başka ifadeyle meşruiyet, seçilmişlerin yönetmesine dayanır ve diğer siyasî aktörlerin ve vatandaşların bu yönetime saygı duyması beklenir. Demokratik yollardan seçilmiş bir hükümet yönetilenlerden saygı ve sadakat talep ederken, siyasî muhalefetin görevi ise iktidarı denetlemektir. Benzer biçimde vatandaşlardan, seçmenlerin gönüllü tercihi sonucunda ortaya çıkan genel iradenin yönetme hakkına saygı duymaları beklenmektedir. Aksi söz konusu olduğunda yönetimin, güç kullanımı da dâhil olmak üzere, zorlayıcı yollara başvurması mümkündür.

Sağlıklı işleyen bir demokraside normal şartlarda, toplumun önemli bir kesimi yönetime olan inançlarını kaybetmiş değilse ya da hükümetin saygı ihtiyacına en azından kayıtsız kalmıyorsa, ordunun silahlarını hükümete çevirmesi

mümkün değildir (Linz, 1978: 17). Öyleyse, rejimlerin çökmesine neden olan askerî müdahalelerde, hükümetin toplum tarafından meşruiyet dairesi içinde görülmesi rejimin garantisi olarak değerlendirilebilir.

Demokrasilerde, yasalara uygun usullerle seçilen siyasî iktidarın yönetme hakkına duyulan bağlılık vardır. İktidarın tasarruflarına riayet edilmesi geniş bir yelpazede tanımlanabilir. Bu bağlamda, bir vatandaş, hükümetin yönetim hakkını doğrudan destekleyici bir tutum alabilir yahut hükümete topyekûn karşı çıkabilir. Bunun sınırı ise, olası müeyyidelerden kaçınma güdüsüyle, hukuk kuralları içinde kalarak iktidara olan eleştirilerini ortaya koymasıdır. Demokratik rejimlerde genel olarak, sandıktan çıkan hükümetin yönetme hakkına saygı duyulmasında bir problem yaşanmaz. Ancak hükümet ve demokrasi açısından avantajlı olan bu durum, siyasî kriz dönemlerinde sarsılabilir. Böyle durumlarda, hükümetler, güç kullanımı yoluna gitme dâhil, birçok seçeneği kullanarak, hükümetin meşruiyetini yeniden tesis etmeyi deneyebilirler. Linz'in (1978: 16) aktardığına göre, bir siyasî lider şöyle demektedir: "Kanunları uygulamanın yolu polis ya da asker değildir, bizatihi sensindir. İnanmadığın kuralları inanmışsın gibi savunma becerin bunu sağlayacaktır".

Meşruiyet, sabit değil, dinamik bir değişkendir. Bu hususta, kaygan bir zeminde var olduğu düşünülen ve özellikle kriz dönemlerinde sarsılabilecek meşruiyet kavramının, hiçbir dönemde hiçbir hükümet için tam olarak sağlanması mümkün değildir. Dolayısıyla, meşruiyet her hükümetin belirli düzeyde sahip olabildiği, zamanla yoğunluğu artıp azalabilen bir kavramdır. Burada vurgulanması gereken en önemli husus, meşruiyetini kaybetmiş bir hükümetin güç kullanması durumunda dahi, iktidarını sürdüremeyecek olduğu varsayımıdır (Linz, 1978: 16).

Etkililik ve etkinlik kavramları ise demokratik rejimlerde meşruiyet kavramı üzerinde doğrudan etkilidir. Zira onu güçlü yahut zayıf kılacak ana unsurlar, etkililik ve etkinlik kavramlarıdır.

Etkililik, rejimin karşılaştığı sorunlara hükümetin çözüm bulma kapasitesidir. Bu husus, yalnızca iş başındaki hükümetin, görev süresini kapsamaz. Çünkü rejimler, değişen hükümetlerden bağımsız olarak yaşayan soyut kavramlardır.

Yani siyasî rejimler kısa vadede tek bir hükümetin değil, uzun vadede hükümetlerin ortak olarak yarattıkları siyasî atmosferin neticesinde çökerler. Dolayısıyla demokratik rejimlerin çöküşüne giden yolda, sorumluluk tüm hükümetleri kapsamaktadır. İktidarda ya da muhalefette iken, demokrasinin usul dairesi dışında kalan tutumlar, kısa vadede olmasa bile orta ve uzun vadede rejimin meşruiyetini sorgulanır hale getirebilir (Linz, 1978: 20).

Etkinlik ise, formüle edilen politikaların hükümet tarafından uygulanma kapasitesidir. Demokratik rejimlerde bir hükümet, karşılaştığı problemler konusunda fikirsel manada çözümler üretebilir. Ancak bu sorunun çözüldüğü anlamına gelmemektedir. Zira işlevsel bir çözüm politikasını, yürürlüğe koymak ve onu toplumsal ve siyasî arenada hâkim kılmak/yürütmek başka bir konudur. Esasen, rejimlerin çöküşe uğramaması için elzem olan etkililik ve etkinlik kavramları birbirinden bağımsız iki farklı kavram gibi görünse de, ancak birbiri ile uyumlu ve aynı anda uygulandığında anlam kazanabilecek kavramlardır (Linz, 1978: 22).

Meşruiyet konusunda hükümeti zorlayan bir diğer husus ise toplumun hükümetten beklentileridir. Toplumda mevcut olan beklentiler ile hükümet tarafından tatmin edilebilmiş beklentiler arasında ciddi bir fark oluşmuş ise hükümete yönelik şikâyetler artacaktır.⁵ Bunun yanı sıra, demokratik usullerle - hukuk devleti ilkesine riayet ederek- alınan kararları uygulamak ve aynı zamanda seçmenlerin isteklerini karşılamak ince bir çizgide hareket etmeyi gerektirmektedir. Bu, siyasî iktidar açısından baskıyı arttıran bir öğedir.

Daha da önemlisi, kriz dönemlerinde, ivedi biçimde krizlere çözüm üretmek ve bu sayede rejimi onarmak/konsolide etmek siyasî iktidar açısından hayati bir önemi haizdir. Aksi halde Linz'in altını çizdiği üzere, rejim çöküşlerine neden olan zemin güçlenecektir. Siyasî iktidarın krizleri çözerken elinde bulundurduğu en önemli yetki ve son çare (*ultima ratio*) meşru güç kullanımıdır. Ancak bu iki ucu keskin bir bıçak gibidir. Zira zorlayıcı gücün yerinde ve etkili biçimde

⁵ Yükselen beklentiler ile bir devrim gerçekleşmişse, yeni rejim için önemli bir problem kaynağı var demektir. Bu durum "tünel etkisi" (tunnel effect) olarak adlandırılabilir. Yani toplumun bir kesiminin karşılanan talepleri, henüz talepleri karşılanmamış başka bir toplumsal kesime ümit verebilir (Linz, 1978: 22).

kullanılamaması rejim muhalifleri açısından oldukça güçlü bir motivasyon kaynağı üretecektir. Diğer bir ifadeyle, hükümetin etkisizliği devlet otoritesinin zayıflamasına yol açar ve rejimin meşruiyetini sorgulanır hale getirebilir (Linz, 1978: 23).

Hülasa, demokrasinin varlığı, onun sürdürülebilir bir rejim olduğunu garanti altına almaz. Özellikle kusurlu demokrasilerde, askerî müdahale ile demokrasinin çöküşü her zaman bir ihtimal olarak var olacaktır. Bu sebeple, tüm siyasî aktörlere önemli görevler düşmektedir. Yani demokrasinin devam etmesinden çıkarı olan aktörlerin siyaseten geliştirdikleri tutum ve davranışları demokrasinin çöküş süreçlerinde doğrudan etkili olmaktadır. Demokratik bir rejimde siyasî iktidarı elinde bulundurmamak, demokrasinin yapısı gereği, oldukça büyük bir sorumluluk getirmektedir. Zira hem hükümler yetkileri kullanmak hem de bu yetkileri -özellikle muhaliflere karşı- ölçülü ve adil biçimde kullanmak, oldukça meşakkatli bir iştir.

1.2.1.3. Parti Tipolojileri ve Demokrasinin İstikrarsızlığı

Parti tipolojileri demokrasilerin işleyişinde önemli bir değişken olarak değerlendirilebilir. Maurice Duverger'in tipolojisine⁶ göre (1954) üç farklı parti tipolojisi mevcuttur: Kitle partileri, kadro partileri ve totaliter partiler.⁷ Duverger'in kategorileştirmesinde, demokratik rejime en uygun parti tipinin kitle partileri olduğu iddia edilebilir. Zira toplumun görüşlerini esas alan, topluma açık, katılıma açık bir parti tipi olarak tanımlanabilecek kitle partileri, demokrasinin işleyiş zihniyetine diğer parti tiplerine nazaran daha yakındır. Ancak kitle

⁶ Duverger'in tipolojisinin tam olarak hangi kıstaslara göre ayrıştırıldığı açık değildir. Bu husus Ergun Özbudun (1964: 47) tarafından şu sözlerle vurgulanmıştır: "Duverger, partiler hakkında «evrimci» (evolutionist) bir görüşe sahip görünüyor. Yazar, yukarıda bahsettiğimiz üç siyasal parti tipinin (kadro partisi, kütle partisi, totaliter parti) analitik kategoriler mi olduğunu, yoksa partilerin gelişmesinde üç ayrı evre mi teşkil ettiğini (yani her tipin, bir tarihsel evrim sonucu olarak kendisinden sonraki tipe mi dönüştüğünü) açıkça söylemiyor".

⁷ Duverger'in 1954'de yayımladığı ve kısa sürede siyaset bilimi klasiği haline gelen kitabında oluşturduğu parti tipolojisine, diğer düşünürler tarafından sonraki yıllarda bazı kategoriler eklenmiştir. Bunların başlıcaları: Sigmund Neumann (1956) "temsil partileri ve bütünleşme partileri"; Otto Kirchheimer (1966) "hepsini yakala partileri"; Panebianco (1988) "profesyonel partiler"; Katz ve Mair (1995) "kartel partiler". Ayrıntılı bilgi için bkz (Türküne, 2003; Gunther and Diamond, 2003).

partilerinin varlığı, demokrasinin varlığını garanti altına almaya yetmez. Zira parti sistemi demokrasilerin çöküşünde belirli bir öneme sahip olsa da, demokrasilerin çöküşünde etkili olan tek sebep olarak gösterilemez. Kitle partileri tarafından yönetilen demokrasilerin bazılarında demokrasinin sekteye uğradığına dair birçok örnek verilebilir. Örneğin Türkiye’de gerçekleşen 1960, 1971 ve 1980 darbelerinde yönetimde olan iktidar partileri (Demokrat Parti ve Adalet Partisi) tipik birer kitle partileridir.

Juan Linz, demokrasilerin çöküşünü açıklamaya yönelik olarak oluşturduğu modelinde parti sistemlerinin demokrasilerin çöküşünde etkili olduğunu ancak tek başına belirleyici olmadığını altını çizmektedir. Linz’e göre, merkezden uzak, polarize olmuş, çok partili sistemler (extreme multipartism) demokrasilerin çöküş sürecini tetiklemeye daha müsaittir (1978: 27).

1.2.1.4. Sadık Olmayan Muhalefet, Yarı Sadık Muhalefet ve Sadık Muhalefet

Demokratik rejimlerde siyasî iktidarı kontrol eden politikacılar, birçok karmaşık ve birbiriyle çatışan çıkarları bir arada idare etmeye mecburlardır. Bu iş, doğası gereği oldukça çetrefilli bir icrayı gerektirir. Bunun yanı sıra, demokratik rejimlerin sağlıklı biçimde işleminde, -neredeyse iktidarda bulunan politikacılar kadar- siyasî muhalefete de oldukça önemli bir rol düşmektedir. Muhalefetin demokratik usul dairesinde, siyasî tutumlar geliştirmesi, demokrasinin sürdürülebilirliği açısından çok kritik bir kavşaktır. Zira demokratik rejimlerde iktidarlar sınırlıdır. Elinde buldukları güç, büyük oranda rızaya ve gönüllülüğe bağlı olan yumuşak (soft) bir güçtür. Onu köşeye sıkıştırmak amacıyla dezenformasyon yaratmak, dizginlerin elinden çıkması için abartılı çaba göstermek, demokratik usullerin dışında arayışlarda bulunmak gibi muhalefet tarafından geliştirilebilecek davranışlar, demokrasinin çöküşünü kolaylaştıran adımlar olacaktır. Bu sebeple muhalefetin de, en az iktidar kadar sorumlu davranması, kırılğan bir rejim olan demokrasinin varlığını gözeterek hareket etmesi demokrasilerin konsolidasyonu açısından oldukça mühim konulardır.

Juan Linz, muhalefetin demokratik rejime sadakat sınavının kıstaslarını şu şekilde sıralamaktadır (1978: 29-30):

- İktidarı kazanmak için, yasal yollara olan kamusal bağlılığı [political commitment] sürdürmek ve güç kullanımını reddetmek. Kamusal bağlılığın zayıflaması yarı sadakati doğurur; ancak bazı durumlarda sadakatsizliği doğurabilir.
- Silahlı kuvvetlerin desteği için “kışla kapılarının çalınmasının” reddedilmesi.
- Partilere destek veren katılımcıların ve onların destek verdikleri partilerin yönetme hakkını ve meşruiyetini reddetmek.
- Parti liderlerinin ve destekçilerinin anayasa garantisi altında olan sivil özgürlüklerini kısıtlamak.

Demokratik rejimlerin en önemli niteliklerinden biri muhalefetin sistem içindeki varlığıdır. Bir başka deyişle, demokrasi ancak iktidar ve muhalefetin bir arada yaşayabildiği bir ortamda varlığını sürdürebilir. Juan Linz, muhalefetin, rejime karşı aldığı tutuma göre bir tipoloji ortaya koymak kaygısındadır. Buna göre, sadık olmayan (disloyal), yarı sadık (semiloyal) ve sadık (loyal) bir muhalefetten söz edilebilir. Temel usullere bağlı kalan her demokratik rejimde, sadık olmayan muhalefetin ortaya çıkması muhtemeldir. Sadık olmayan muhalefet, esasen, mevcut rejim karşıtı olarak nitelenebilir. Demokrasinin temel ön kabullerini eleştirerek, rejimin yıkılmasını amaçlar. Rejimi ve ona bağlı süreçleri sorgulayan ve onu değiştirmek isteyen sadık olmayan muhalefet, siyasî iktidarın meşruiyetini zayıflatmak/yıpratmak ve bu suretle rejimin çöküşünü hedeflemektedir.

Şüphesiz, demokratik rejimlerde muhalefet doğası gereği rakip partileri eleştirecektir. Örneğin kamu çıkarlarını temsil etmediğini, politikalarında başarılı olmadığını iddia edecektir. Ancak sadık olmayan muhalefet, genelde,

bunlardan fazlasını yapmaktadır. Siyasî iktidarı, uluslararası bir oyunun parçası olmakla, dış güçlerin maşası olmakla, emperyalist işbirlikçi olmakla, gizli ajandası bulunduğu iddiasıyla onun meşruiyetini temelden sarsmak ister. Linz bu argümanların özellikle yarı sadık muhalefet tarafından satın alınmasıyla, iktidarın meşruiyet konusunda dış görünüşe göre [*prima facie*] ilk önemli kaybı yaşayacağını altını çizmektedir. (1978: 29).

Yarı sadık muhalefet ise sadık olmayan muhalefete göre tanımlanması daha zor bir kategoridir. Temel vasfı, demokratik rejimin güç kaybetmesinde belirleyici bir role sahip olmasıdır. Sadık olmayan muhalefetin, siyasî iktidar üzerinden gerçekleştirdiği eleştiriler, yarı sadık muhalefet tarafından benimsendiği ve desteklendiği durumda, demokratik rejim sekteye uğrayabilir. Bu suretle, yarı sadık muhalefetin, sadık muhalefet ve sadık olmayan muhalefet arasında bir köprü vazifesi gördüğünü belirtmek yanlış olmayacaktır. Gerçi, yarı sadık muhalefetin sadık olmayan muhalefetle ilişki derecesi, rejimin mahiyeti açısından çok daha mühimdir. Çünkü demokrasilerin çöküş süreçlerinde, demokrasiyi, siyasî süreçleri, anayasayı savunmakla yükümlü partilerin diğerlerini yarı sadık muhalefet olarak algılamaya başlaması önemli bir dönüm noktasına tekabül etmektedir (1978: 33).

1.2.1.5. Kriz, Güç Kaybı, Çöküş ve Kontrolü Geri Alma

Demokrasilerin çöküş süreçlerinde hükümetlerin karşılaştıkları krizler ve güç kayıpları çöküş süreçlerini doğrudan etkileyebilmektedir. Çöküş süreçlerinde, krizleri tetikleyen olay dizileri, kabine krizleri, parti sistemleri ve seçim sistemleri gibi konular önemli bir yer tutmaktadır. Buna mukabil, eş zamanlı olarak yahut peşi sıra meydana gelebilecek şiddet olayları, toplumsal olarak ihmal edilmiş kesimin protestoları, askerî müdahale girişimleri gibi gelişmeler rejimin çöküşü açısından oldukça önemli bir yer teşkil etmektedir. Nitekim hükümetin meşruiyetini sarsabilecek bu tarz olaylar sonunda, demokratik rejim açısından önem teşkil eden medya, meslek örgütleri gibi güçlü sosyal kurumlar rejime şüpheyle bakabilir ve hatta ondan desteğini çekebilirler. Bu durum demokratik rejimlerin çöküşünde bir diğer kritik kavşak olarak değerlendirilebilir. Linz, bu

konuların önemini teslim ederken, Charles Tilly'nin de vurguladığı üzere demokrasinin çöküş süreçlerinde etkili olan unsurların altını çizmektedir (1978: 39):

Bazı sosyal bilimciler sosyoekonomik problemlerin, toplumda açık bozulmalara yol açtığını ve rejimin çöküşüne neden olduğunu iddia ederler. Ancak bu bakış açısı siyasal sürecin kendisini (şiddet ve çatışmaya neden olan süreçleri) ihmal etmektedir. Bu konuda Charles Tilly şöyle demektedir: Yabancılaşma, yükselen beklentiler, işsizlik, eşitsizlik, yapısal gerginlik dolaylı olarak devrimleri açıklar. Doğrudan açıklayan ise geleneksel politik düşüncedir; yani, gücün yapısı, adalet anlayışının alternatifleri, zorlama yapısı, savaşın yürütülmesi, koalisyon formasyonları ana rehber kavramlardır.

Hülasa, Linz'in odak noktası hükümet yetkilileri (incumbents) ve onların faaliyetleridir. Daha da önemlisi, bu yetkililerin ülkede baş gösteren problemleri tanımlamaları ve onları çözme kapasiteleridir. Rejimi destekleyen (demokrat) kesimlerle hükümet arasındaki ilişkiyi sürdürme kabiliyetleridir. Buna göre siyasî aktörlere bazı önemli görevler düşmektedir. Örneğin iktidarda bulunan siyasî liderlerin demokrasi lehine sorumluluk sahibi olmaya gönüllü olmaları ve antidemokratik tutumların cezp ediciliğine kapılmamalarıdır. Ayrıca, iktidarda bulunan siyasîler, rejim muhalifleriyle koalisyon yapmaya açık olmalıdırlar. Güç kaybı başlayınca politik arenadan uzaklaşmamalıdırlar. Kriz atmosferlerine zamansız seçimlerle ve devletin baskı kaynaklarıyla cevap üretmemelidirler. Zira bu tip dışlayıcı tutumlar rejim muhaliflerini yüreklendirebilir ve yarı sadık muhalifleri de bu etki altına sokabilir (Linz, 1978: 40).

Son analizde, hükümet yetkilileri, işlerin çıkmaza girdiği durumda, kolaycılığa kaçarak görevlerini bırakmamalı ve yeniden denge (reequilibration) sağlanması için fikir üretmeli ve iş birliği yapmalıdırlar; bu sayede problemlerin üstesinden gelebilirler. Unutulmamalıdır ki, Linz'in altını çizdiği tüm bu varsayımlar rejimin çökme süreçlerinde dolaylı ya da doğrudan etkili olan durum ve kavramlardır.

1.2.1.6. Demokratik Rejimin Sağlamaştırılması ve Gelecekteki İstikrarının Sağlanması

Demokratik rejim ancak, demokrasinin sürdürülmesinden çıkarı olan siyasî aktörlerin asgari ölçüde de olsa demokratik usuller hakkında fikri mutabakatı ve iş birliği sayesinde ayakta kalabilirler. Bu bağlamda en büyük sorumluluk hükümet yetkililerine yani siyasî iktidarı elinde tutan elitlere düşmektedir. Demokrasinin istikrarlı biçimde yürütülmesi için iktidar dışında kalan kesimlerin demokratik rejime bağlılıklarının tesisi için gereken güven ortamını sağlamak durumundadırlar. Bu ortamın sağlanamadığı kimi zamanlarda demokrasilerin sekteye uğraması birçok örnekte tecrübe edilmiştir. Bu itibarla, olası bir rejim çöküşünün ardından yeni kurulmakta olan demokratik rejimin ülkede baş gösteren krizler çözülürken, birçok kesimin aleyhine olacak düzenlemelerden kaçınmaları gerekmektedir. Bunun yanı sıra, toplumun muhalif kesimlerini sisteme adapte etmesi beklenmektedir. Linz, toplumların devamlılığını esas alarak, rejim içerisindeki farklı kesimlerin ve politik elitlerin birbiri ile uyum sağlayabileceği bir çalışma ortamının yaratılmasının önemini vurgulamaktadır (1978: 45).

1.2.1.7. Demokratik Liderlik Problemi Olarak Meşruiyet

Yeni rejimlerin kurulması sürecinde birincil mesele meşruiyet olacaktır. Meşruiyet tesisi için, toplumu oluşturan bireylerin rejime bağlılığını güçlendirmek amacıyla yeni siyasî semboller üretilme beklentisi oluşabilir. Ancak, Linz, toplumu oluşturan bireylerin ortaklık duygusu yaratılmasında önemli bir rol oynayan siyasî sembollerde devamlılığın olmasının daha avantajlı olacağını ifade etmektedir. Böylece yeni rejime kuşkuyla bakan toplumsal çevrelere, yeni sistemi daha kolay benimseyebilme fırsatı sunulacaktır.

Yeni kurulacak rejimler için hayati öneme sahip meşruiyet zemininin oluşmasında toplum ile siyasî elitler arasında güvenilir bir ilişki ortamının yaratılması gerekir. Bu ortamın gelişmesinde aydınlar mühim bir görev ifa ederler. Bu itibarla liberal

demokratik rejimlerde entelektüellerin desteği önemlidir. Kriz süreci tecrübe eden demokrasilerde entelektüeller, muhaliflere karşı, liberal demokratik kurumların kamusal savunusunu yapmayı kendilerine görev addetmişlerdir. Ancak entelektüel gruplar, felsefi arka planda bir çelişki yaşayabilirler. Linz bu durumu paradoks olarak nitelendirmektedir. Yazara göre, entelektüellerin paradoksunu açıklamak için şunlar ileri sürülebilir (1978: 48):

- Elitizm ve ortalama vatandaşa -seçmene- düşmanlık beslemesi,
- Kişisel çıkarlarını kamusal çıkarın önüne koyması,
- Profesyonel siyasetçiden hoşlanmaması

Böyle bir zıtlık içinde hareket eden entelektüeller liberal demokratik rejim içinde genel olarak bürokratik disipline ve modern kitle parti hiyerarşilerine uyumlu değildirler, böylece ticari birliklerde ve çıkar gruplarında, politikaya göre daha etkili olabilirler.

1. 3. DEMOKRASİNİN ÇÖKÜŞ SÜRECİ

Demokrasilerin çöküşleri her ne kadar anlık bir olay olarak anılsa da, uzun bir süreyi kapsayan ve birçok olayı ihtiva eden bir süreç sonunda meydana gelirler. Juan Linz demokrasilerin çöküşünün bir sürece tekabül ettiği ön kabulünden yola çıkarak, bu süreci şekillendiren bazı noktaların altını çizmektedir. Bunlar şu başlıklar altında toplanabilirler. Çözümeyen problemler ve kriz; Kriz tabakası ve toplumdaki - siyasetteki yeri; Politik şiddet ve etkisi; Politik güç üstündeki tekelin kaybedilmesi; Demokratik krizler ve çökuluslu devletler; Krizler, parti sistemleri ve hükümet formasyonları; Demokratik gerçekliğin sönümlenmesi; Başkanlık ve parlamenter demokrasinin aşılması (1978: 50-74).

1.3.1. Çözümeyen Problemler ve Kriz

Demokratik rejimlerin çöküşü, bir takım yönetsel sorunları, krizleri ve şiddet vakalarını içeren bir süreç sonunda gerçekleşir. Bu süreçte, krizlerin kaynağını

oluşturan problemleri çözmekte yetersiz kalan hükümet, meşruiyet sorunu yaşamaya başlar. Ayrıca sıkıntıların giderilememesi muhalefet tarafından hükümet üzerinde kurulan baskıyı da arttıracaktır. Buna mukabil, toplumsal hareketliliğin artabileceği siyasî bir ortam gelişebilir. Böylece, rejim muhalifi grupların güçlenmesi ile hükümetin meşruiyeti azalacak ve muteberliğini yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır. Bir başka deyişle, “Çözümeyen problemlerle başlayan süreç güç kaybına, güç vakumuna, güç transferine, toplumun polarize olmasına ve hatta iç savaşa dönüşebilir.” (Linz, 1978: 50).

1.3.2. Kriz Tabakası ve Toplumdaki-Siyasetteki Yeri

Demokrasilerin çöküşünde bir diğer önemli konu ise liderlerin çözüm bulma yetileridir.⁸ Bu konu iki hususta açıklanabilir. İlk olarak, siyasal krizlerin çözümünde hükümet yetkililerine düşen en önemli rol, soğukkanlılıkla, gerçekçi bir durum değerlendirmesi ihtiyacını karşılayabilmeleridir. İkincisi, problemlerin çözümünde barışçıl yöntemlerin kullanılması hayati bir önemi haizdir. Aksi durumda, zorlayıcı tedbirler alınması gündeme gelecektir. Ne var ki, güç kullanımının ölçülü ve etkili biçimde kullanılamaması, olayları çığırından çıkarabilir. Yani hükümetin en önemli yetkisi -güç kullanma tekeline sahip olması- iyi kullanılmadığı durumlarda, rejimin çöküşüne neden olabilecek olayları tetikleyebilir. Bu itibarla denilebilir ki, rejimin çözümlemeyen problemleri genellikle siyasal elitlerin başarısızlığının bir sonucu olarak neşet etmektedir. Öyleyse hükümet yetkililerinin, hayalci ve muğlak beklentilere dayanan bir çözümü reddetmesi ve barışçıl yöntemlere başvurması birçok zorluğu engelleyecek tek çıkar yoldur (Linz, 1978: 52).

⁸ Ancak bazı toplumlarda, diğer örneklerden farklı olarak yapısal sorunlar öne çıkabilmektedir. Özellikle demokratik rejimin istikrarlı olduğu Avrupa toplumlarında bazı sorunlar yapısaldır. Bu bağlamda, parti liderleri tarafından alınacak kararlarla çözümlemeyecek problemler bu yapısalığa katkı verebilirler (Linz, 1978: 51).

1.3.3. Politik Şiddet ve Etkisi

Güç kullanımı hükümet yetkililerinin elindeki en kritik kozdur; ancak gücün ne zaman ve ne ölçüde kullanılacağına karar verilmesi yalnızca siyasîlerin iradesine bağlı değildir. Neticede, nihai karar siyasî iradenin yetkesinde olsa da, güç kullanımı hususunda silahlı kuvvetleri temsil eden bürokratların görüşleri bu kararda oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Bu durum ise beraberinde önemli bir riski doğurmaktadır: Güç etkili ve ölçülü kullanılmadığı takdirde, hükümetin meşruiyet kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmasına yol açabilir. Linz'in dikkat çektiği üzere, aynı durum organize paramiliter gruplar için de geçerlidir. Hükümet bu gruplara müsamaha gösterdiği ölçüde toplumda siyasî uçlar belirginleşecek ve rejimin meşruiyeti sorgulanır hale gelecektir. Hakeza, demokratik siyasetten çıkarı olan liderlerin, rejim karşıtı muhalefet tarafından yaratılan paramiliter gruplara tolerans göstermesinin, kendi varlığına karşı ciddi bir tehdit yaratması kuvvetle muhtemeldir.⁹ Bu durum Almanya, Avusturya, İspanya'da bu şekilde gerçekleşmiştir (1978: 59).

1.3.4. Politik Güç Üstündeki Tekelin Kaybedilmesi

Hükümetin silahlı kuvvetler üstündeki tekelinin kaybetmesinin en ciddi sonucu iç düzenin sağlanması konusunda ordunun bağımsız hareket edebilecek bir konuma erişmesidir. Bu gibi durumlarda muhtemelen ordunun bilhassa üst kademesi silahlı muhaliflere karşı karar alma süreçlerinde yer alacaklar, ardından da, bu kararları sahada uygulamaya koyacaklardır. Dolayısıyla güç kullanımı kararı alındığında, demokratik rejim içerisinde askerin ağırlığının artması bir vakıdır. Ne var ki, bu önemli bir paradoksa karşılık gelmektedir. Demokratik rejimin hem güç kullanımını sınırlandırarak, insan hak ve özgürlüklerine alan açma güdüsüyle hareket etmesi beklenirken, hem de bu düzenin bir takım şartlarla bozulduğu durumda, güç kullanarak tekrar düzeni sağlanması gerekmektedir. Yani demokratik rejimin yaşaması için kolluk

⁹ Rejim karşıtı muhalefetin şiddet faaliyetlerine yönelmesi karşısında, hükümetin toleranslı biçimde davranması şu sonuçları doğurabilir: otorite boşluğu, muhalefeti bastırmanın potansiyel maliyeti, muhalefet ve düzenli ordu arasındaki bağ oluşma riski (eski yetkililerin varlığı sebebiyle), solcu paramiliter grupların faaliyetlerinin yarattığı korku (Linz, 1978: 59).

kuvvetlerine duyulan ihtiyaç bir gerçekliktir. Ancak güç kullanma yetkisine sahip olan bu kuvvetler aynı zamanda demokratik rejime bir tehdit haline de dönüşebilmektedirler. O halde, demokratik rejimlerde hükümetlerin çözüm üretme kapasitelerinin sınırlı olduğu iddia edilebilir. Hükümetlerin ancak belirli tipteki problemleri çözmeleri mümkündür. Bir hükümetten tüm yapısal problemleri ve kaynağı belirsiz krizleri ivedilikle çözmesini beklemek gerçekçi değildir. Ne var ki, demokratik rejimlerde hükümetin sınırlı olduğunu tespit etmek çözülemeyen yapısal problemlerin, kısa vadede rejimin etkinliğini düşüreceği ve orta/uzun vadede meşruiyetini sorgulanır hale getireceği gerçeğini ortadan kaldırmayacaktır.

Şüphe yok ki, yapısal problemler rejimin çökmesinin öncelikli sebebi değildir. Ancak bazı durumlarda hükümetin politika üretmedeki seçeneklerini daraltarak, rejimin çöküşünü hazırlayabilirler. Örneğin ekonomi politikasında hükümetin elini zora sokacak bazı yapısal problemler -yüksek enflasyon, ödemeler dengesinin negatif yöne dönmesi gibi- makroekonomik göstergelerdeki olumsuz seyir etkili olacaktır. Bunun yanı sıra, mağlubiyetle sonuçlanan bir savaş, şiddet olaylarından doğan memnuniyetsizlik, sadık olmayan muhalefetin elini güçlendirecek ve kitle eylemlerine neden olabilecek olumsuz örnekler olarak sayılabilir. Son kertede, çözüm üretilmeyen problemlerin etkileri yaygınlaştıkça, muhtemelen, hükümetin anayasal prosedüre uygun biçimde olağanüstü hal (states of emergency) ilan etmesiyle sonuçlanacaktır; bu durum ise rejimin çöküşüne giden yolda önemli kilometre taşlarından birini teşkil edecektir. (Linz, 1978: 53-54).

Bunun ötesinde, şiddet olaylarının bir diğer önemli siyasî boyutu da kamuoyu nazarında saygın kurumların ve kanaat önderlerinin ifade hürriyetine yapılan kısıtlama zorunluluğudur. Çünkü artan şiddet olayları karşısında hükümet yetkililerinin tek taraflı olarak olayları kınaması bu süreçte rejimin meşruiyet kaybının açık göstergesi olarak algılanabilecektir (Linz, 1978: 60-61).

1.3.5. Demokratik Krizler Ve Çokuluslu Devletler

Demokratik rejimin istikrarını sekteye uğratma potansiyeline sahip bir diğer konu ise çok uluslu toplumlarda belirginleşen sorunlardır. Çok uluslu bir toplumda dil ve kültür milliyetçiliğine dayanan ve ayrı bir bölge halinde olmayan bir yer var olması halinde, orada büyük ihtimalle istikrarlı bir demokrasi olmayacaktır. Devlet orada ulus devlete sadık ve ulusal kimliğe sadık tek uluslu bir devlet yaratmak için asimile hareketlerine girişebilir. Zira demokratik rejim her ne kadar sivil özgürlükleri temel kaygısı olarak öne çıkartsa da, azınlık meselelerinde bir çözümü garanti edemez. Hükümetlerin, toplumun çoğunluğunu temsil eden kültürü homojen hale getirmek arzusu yükseldikçe, azınlıklar benimsedikleri kültürün devamını ve geliştirilmesine olanak sağlayacak şartları talep edecektir. Bu durum ise birçok siyasî çatışmaya yol açabilir. Hülasa demokratik rejim azınlık meselelerinde kesin bir reçete sunamaz. Çokuluslu devletlerin istikrarsız demokrasileri bu durumun en açık göstergesidir. (Linz, 1978: 62-63).

1.3.6. Krizler, Parti Sistemleri Ve Hükümet Formasyonları

Daha önce değinildiği üzere parti sistemleri bazı rejim krizlerini tetikleyebilir. Özellikle,

- i. Rejimin devamını sağlayan iradenin problemleri çözmekteki beceriksizliği ve artan şiddet olayları dolayısıyla hükümetin istikrarsızlığına ve koalisyon kurmada zorlukların büyümesine neden olması;
- ii. Hizipleşme ve partilerin bölünmesi;
- iii. Seçmenlerin politik uçlara kayması,

Üç kalemde özetlenebilecek temel belirleyici unsurlar, rejimin istikrarını ciddi şekilde tehdit edebilecektir. Bu üç madde hem birbirini pekiştirerek hem de birbirini etkileyerek rejim krizlerinin yükselmesine neden olabilir. Buna karşılık, demokratik liderlerin problemlerin çözümünde sorumluluk alması, olası krizlerde

dengeyi yeniden kurulmasında (reequilibrium) en önemli adımı teşkil edecektir.

1.3.7. Demokratik Gerçekliğin Sönümlenmesi

Bunun yanı sıra, rejim krizlerinde siyasî liderlere düşen bir diğer önemli görev ise siyaset kurumunun bir bütün olarak değer kaybetmesinin önüne geçmek için gereken üslup ve davranışları benimsemek olacaktır. Zira kriz durumlarında liderler seçmen görüşleri ve desteğini ikinci plana atarak, devlet kurumlarından alacakları desteğe yönelebilirler. Bu durum ise siyaset arenasının değersizleşmesine yol açabilir. Rejim muhaliflerinin bir araya gelmesi ve hükümetten meşruiyet transfer etmeye çalışması mümkün hale gelebilir. Bu süreçte demokratik rejimi destekleyenler dahi yarı sadık muhalefet haline dönüşebilir. Bu noktada üzerinde dikkatle durulması gereken nokta, bu sürecin kaçınılmaz olmadığı varsayımıdır. Krizler, hükümet sistemleri, parti sistemleri gibi değişkenler doğrudan rejim çöküşünü gerektirmeyen unsurlardır. Ancak böyle süreçlerde demokrasinin istikrarından çıkarı olan siyasî liderlerin, sorumlu davranarak ve iktidarın kendi eline geçmesi amacıyla kolaycılığa kaçmadan demokratik rejimin usul ve esasları doğrultusunda hareket etmeleri hayati bir öneme sahiptir. Diğer tüm şartlar demokrasi aleyhine olsa da, liderlerin her zaman belirli manevra alanları ve politik seçenekleri olacaktır. Zira demokratik rejim doğası gereği bu imkânı sağlamaktadır. Burada birtakım riskler söz konusu olabilir. Örneğin olası kriz durumlarında özellikle koalisyon hükümetleri dikkatlerini problemlerin çözümüne vermeye çalışacaklardır. Bu suretle diğer alanları ihmal etme potansiyelleri artacaktır. Bu durumda ise hükümet ortakları arasındaki gizli tansiyon görünür hale gelebilecek ve kabine krizleri meydana gelebilecektir. Bu sebeple kriz dönemlerinde siyasî liderlerin geliştirdikleri tutum ve davranışlara son derece ihtimam göstermeleri gerekmektedir.

Rejim krizlerinin tecrübe edildiği süreçte, hükümet yetkilileri krizleri ötelemeyi, kolaylığı sebebiyle, tercih edebilirler. Özellikle koalisyon ortağı partiler, partizanca tartışılan çatışmalı konuları teknik sorulara kaydırma çabası içine girebilirler. Buradaki maksat hem muhalefetin sıkıştırılmaları karşısında zaman

kazanmak hem de konunun özünün bulanıklaştırılarak ilgi odağını kaydırma çabasıdır. Bu durum, problemlerin kaynağına inerek çözüm politikaları üretmeyi güçleştiren bir unsur olarak değerlendirilebilir. Nihayetinde krizlere çözüm üretemeyen hükümetler söz konusu olduğunda demokratik rejimin meşruiyeti kayıplar yaşayabilir. Daha da vahimi, böyle kritik dönemlerde, siyasî liderlerin kabineyi ilgilendiren konularda siyaseten sorumlu olmayanların -komutanların- desteğini arama çabasına girme ihtimalinin yüksek olmasıdır.

1.3.8. Başkanlık ve Parlamenter Demokrasinin Aşılması

Demokrasilerin çöküş sürecinde etkili olan bir diğer unsur ise hükümet sistemleridir. Başkanlık, yarı başkanlık ve parlamenter sistemler birbirinden farklı usullerle yürütme organının oluşmasını öngörmektedirler.¹⁰ Ancak herhangi bir hükümet sistemi modelinin demokrasinin doğrudan çöküşüne neden olabileceğini söylemek için elde yeterli veri bulunmamaktadır. Buna rağmen Juan Linz, bu konuda daha spesifik bir arayış içindedir. Yazara göre başkanlık sistemine nazaran parlamenter sistem demokrasinin istikrarlı olması için daha çok seçenek barındırmaktadır. Zira başkanlık seçimleri sıfır toplamı bir oyundur. Oysaki parlamenter sistem sonuçların bölünme ihtimalini önerir. Örneğin koalisyon hükümet formasyonları, yasama sürecinde hükümet - muhalefet işbirliği, muhalefet partilerinin ardı gelen seçimlerde güç kazanması gibi seçenekler sunmasına istinaden parlamenter sistem demokratik rejimin çöküşüne giden yola sapmamak adına birçok farklı seçenek sunabilmektedir.

Son kertede Linz, muhtemel rejim krizlerinin oluşmasında bazı olayların problemleri kristalize edebileceğinin altını çizmektedir: Birincisi, finansal ve kişisel skandallar partileri ve liderlerini etkileyebilir; ikincisi politik suçlarda özellikle idam cezasında af ya da cezanın infaz edilmesi toplumsal ve siyasî tansiyonu yükseltebilir; Üçüncüsü kuvvetler ayrılığı konusunda karmaşık

¹⁰ Bu konuda referans kitapların başında Giovanni Sartori'nin (1997) *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği* kitabı gelmektedir. Yazar, başkanlık, parlamenter ve yarı başkanlık hükümet sistemlerinin analizini yapmaktadır. Sartori'ye göre ideal hükümet sistemi parlamenter hükümet sistemidir.

problemler (parlamentar sistemde ve başkanla olan ilişkilerde) rejim krizleri doğurabilir (1978: 68).

1.4. DEMOKRASİNİN SONU

Juan Linz, oluşturduğu modelinde, demokratik rejimlerin çöküş sürecinde oluşacak güç kaybı, güç çekilmesi ve güç transferi (cephelenme) aşamaları sonunda demokratik rejimin nihayete ereceğini öngörmektedir. Bu süreçte gelişebilecek olaylar kısaca şu şekilde sıralanabilir;

Her ne kadar, hükümetlerin istikrarsızlığı ve politik krizler arasında doğrudan bir sebep-sonuç ilişkisi kurmak indirgemeci bir yaklaşım olarak yorumlanabilirse de, kabine istikrarsızlıkları ve sık hükümet değişiklikleri ile rejim krizinin yoğunlaşması ve demokrasinin çöküşü arasında sistematik bir bağ olduğu ifade edilebilir (Linz, 1978: 110). Bu ve buna benzer olumsuz gelişmeler neticesinde oluşan problemler çözülemediği takdirde rejim muhalifleri cesaretlenebilir. Bu şartlarda rejim muhalifleri de mevcut sorunları demokrasinin çöküşüne hizmet edecek biçimde kullanmaktan çekinmezler. Özellikle şiddet olaylarının çoğalmasıyla, demokrasiye güvenin çürümesi, etkililiğin ve etkinliğin kaybolması ve rejimin meşruiyetinin giderek azalması genel olarak siyasî tansiyonun yükselmesine neden olur. Bu gelişmelerin akabinde, bazı çevrelerde, ülke yönetiminde işlerin yolunda gitmediği ve yeni bir şeylerin yapılması gerektiği fikri yaygınlaşabilir. Paralel şekilde, sosyolojik manada politikleşmenin de had safhalara yükselmesi beklenebilir. Bu şartlar altında, hükümetin aleyhine söylentilerin çoğalması, sokaklardaki hareketliliğin artması, planlı ya da planlı olmayan şiddet olaylarının artması, toplumun bir bölümünün eylemlerine müsamaha gösterilmesi ya da kayırıldığıнын hissettirilmesi, sadık olmayan muhalefetin hükümet üzerindeki baskısının artması gibi gelişmeler gözlemlenebilir. Toplumda ve siyasette kutuplaşmanın artış göstermesi, hükümet aleyhine yaygınlaşan söylentilere ve komplo teorilerine inanmaya hazır olan kitlelerin oluşmasına neden olabilir. Bu noktada, ülke yönetiminde durumun kontrolden çıktığı algısı medya tarafından yaygınlaştırılmaya çalışılabilir. Tüm bu olumsuz gelişmeler ise ekonomik krizleri kötüye götürebilecek belirsiz ve

öngörülemez bir siyasî ortamın ortaya çıkmasına katkı verebilir. Hülasa, demokrasinin çöküş süreçlerinde genel olarak, toplumun önemli kesim ve kurumlarını temsil eden çevrelerde radikallerin ya da daha önce rejim açısından tehdit olarak tasvir edilen grupların iktidara gelebileceği algısı hâsıl olabilir. Böylece kamuoyunu oluşturan önemli bir kesim, kendisinin politik çıkarlarını koruyan eski parti ve demokratik rejimden umudunu kesmeye başlayabilirler. Akabinde, siyasî arenada kaotik atmosferin yaratılmasına destek sağlayan sadık olmayan muhalefet rejiminin değiştirilmesini önerebilir. Daha az politize olan toplum kesimleri ise daha istikrarlı bir hükümet kurulacağı ve şiddetin biteceği ümidiyle sadık olmayan muhalefetle işbirliğini kabul edebilir. Bu durumda ise hükümet şiddet olaylarını başlatmakla suçlanabilir ve son tahlilde sadık olmayan muhalefet karşısında güçsüz düşebilir.

Son analizde, demokratik rejim çöküşlerinin bir sürece tekabül ettiğine şüphe yoktur. Bir başka ifadeyle, "...demokrasilerin çöküşleri tarih kitaplarında hep bir olay üstünden (...) anılsa da gerçekte bu talihsiz gün ya da saatler uzun ve karmaşık bir sürecin sonucudur. [Ancak] geçmişe dönüp bakıldığında demokrasinin çöküşünü yaratan atmosferi düşürebilecek birçok fırsat ve alternatif davranışlar olduğunu söylemek mümkündür." (Linz, 1978: 80-81). Bu noktada en önemli görev hükümet yetkililerine düşmektedir. Siyasî liderlerin karşılaştıkları sorunlar karşısında daha bilinçli şekilde hareket ederek seçenekleri ve riskleri doğru tanımlayabilmeleri demokrasinin istikrarı açısından hayati bir öneme sahiptir. Hülasa bir demokratik rejim, sokakta demokrasi için dövüşmeye hazır destekçileri olsa bile onun varlığını garanti altına almaya yetmez (Linz, 1978: 81-85).

2. BÖLÜM:

28 ŞUBAT SÜRECİ ÖNCESİ TÜRKİYE'DE DEMOKRASİNİN KISA BİR TARİHÇESİ

Türkiye'de demokrasi, bazı dönemlerde kesintilere uğramakla beraber, yaklaşık bir buçuk asırlık bir geçmişe sahiptir. Bu haliyle Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde vuku bulan siyasî gelişmeler neticesinde Türk siyasal hayatına giren demokrasi kavramı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından gelişen süreçte siyasal hayatın gündemini teşkil eden konuların başında gelmiştir. Bu bağlamda, 28 Şubat sürecini demokrasinin çöküşü olarak ele alan bu çalışmada Türk siyasal hayatının hatlarını çizen parametreleri ve bu kapsamda ortaya çıkan temel tartışma konularını ana hatları ile açıklamak gerekmektedir. Zira 28 Şubat sürecinde demokratik rejimin çöküşünün nasıl gerçekleştiğini açıklamak için sürecin geliştiği bağlamın tarihsel temellerine odaklanmak zaruridir. Bu şekilde, mezkûr süreçte gerçekleşen rejimin çöküşü hususunda üretilecek savları sağlam bir temele oturtmak da mümkün olacaktır. Bu kapsamda, bölümde, Türk siyasal hayatının tarihsel arka planı ve siyaset anlayışının başlıca özellikleri, (Türkiye'de) asker-sivil ilişkileri ve 1990'lar Türkiye'sinin yapısal koşulları başlıkları ele alınacaktır.

2.1. TÜRK SİYASAL HAYATININ TARİHSEL ARKA PLANI VE SİYASET ANLAYIŞININ BAŞLICA ÖZELLİKLERİ

2.1.1. Tarihsel Arka Plan

Türkiye'de siyasal düşüncenin ve siyasal hayatın temel parametrelerini belirleyen ve çerçevesini çizen en önemli kavram modernleşmedir. 3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı Türk modernleşmesinin başlangıcını teşkil eden siyasal olay olarak kabul görmektedir. Bir başka deyişle, "Tanzimat Fermanı'nın siyasî tefekkür tarihimizde çok mühim bir merhale teşkil ettiği,

Tanzimat Fermanı'nda kullanılan bir ifade ile, 'cümlelerin mâlûmudur.'" (Mardin, 2014:147). Esasen modernleşme hareketleri daha önceki tarihlerde, III. Selim ve II. Mahmut'un padişahlıkları döneminde başlamıştır. Bu süreçte, bürokrasinin ve ordunun yeniden düzenlenmesi ve merkezileşme çabaları ana konulardır. İmparatorluğun Batılı devletler karşısında güç kaybı yaşadığının anlaşılması üzerine, bu düşüşü engellemek için III. Selim devrinden itibaren önemli gelişmeler yaşanmıştır. Ancak Türk siyasal hayatının güncel parametrelerinin Tanzimat dönemi ile başlatılmasının esas sebebi değişen siyaset anlayışında yatmaktadır. II. Mahmut devrinde açılan *Tercüme Odası*'nda yetişen ve modernite süreçlerinden haberdar bürokratlar, bundan sonraki dönemi şekillendirecek siyasal aktörler olacaktır. Böylece, bir grup bürokratin iktidarı fiilen ele geçirmesi ile -sultan otoritesinin yanı sıra-, iktidar kavgasının iki ana cephesi belirlenmiştir. Bu sebeptendir ki 1839'da *Gülhane Parkı*'nda Mustafa Reşit Paşa tarafından ilan edilen Tanzimat Fermanı, siyasal manada bir kopuşu ifade etmesi sebebiyle Türk modernleşmesinin başlangıç tarihi olarak işaret edilmektedir (Kahraman, 2010: 3). Tanzimat Fermanı ile başlayan süreç, bir dönem olarak anıla gelmiştir. 1839'dan 1871'e kadarki zaman aralığının *Tanzimat Dönemi* olarak adlandırılmasının esas sebebi zayıf ve etkisiz padişahların karşısında, siyasal gücün paşalar tarafından kontrol edilmesidir. Bu dönemde Mustafa Reşit Paşa, Ali ve Fuat paşalar (Erkan-ı Selase) en güçlü siyasal aktörlerdir. Paşalar döneminde geleneksel reformlar yerine batıdan ithal edilen kurumların tercih edilmesi "modern reform" olarak adlandırılabilir (Shaw ve Shaw, 1983: 101).

Modernleşme hareketlerine paralel biçimde siyasal fikir dünyasında eş zamanlı bir kırılma yaşanmıştır. *Genç Osmanlılar* olarak anılacak muhalif Osmanlı aydınları yaşanan fikirsiz ayrışmanın ana aktörüydü. Genç Osmanlılar bürokrasinin içinden doğmuştur (Zürcher, 1987: 17). Türk siyasal tarihinde modern anlamda ortaya çıkan ilk fikirsiz muhalefet olarak tanımlanabilecek Genç Osmanlılar temel olarak Batılılaşmanın kendisine bir karşı çıkışı ihtiva etmiyordu. Aksine, geleneksel olandan tamamen kopuşa tepki göstererek, eski ile yeninin uyumlu ve yumuşak bir sentezinin fikirsiz arayışları dile getirilmiştir. Bu doğrultuda bu muhalif aydın grubun temel olarak Batılılaşmaya itirazı

olmamakla birlikte esasen Batılılaşmanın metoduna dair eleştiriler getirdiği söylenebilir (Kaynar, 2012: 707).

Genç Osmanlılar arasında olgunlaşan padişahın yetkilerinin kısıtlanmasını odağa alan meşruti yönetim fikri ilerleyen yılların belirleyici düşüncesini teşkil edecektir. 1876'nın son aylarında ilan edilen Kanun-i Esasi, Türk modernleşme tarihinin kilometre taşı olarak kabul edilmektedir (Kahraman, 2010: ix). Ancak, İlber Ortaylı'nın (2014: 461) "siyasal sıçrama" olarak tarif ettiği anayasal monarşi deneyimi kısa süreli olmuştur. II. Abdülhamit, tahta çıkışının hemen ardından ilan ettiği anayasayı ve ona bağlı olarak kurulan parlamentoyu, kısa süre sonra askıya almıştır. Bürokrasi ve taht arasında geçen iktidar savaşında, Abdülhamit'in güçlü siyasal kişiliği nedeniyle Tanzimat döneminden sonra gücün tekrar saltanata geçmesi mümkün olmuştur. Zayıflayan bürokrasi, Abdülhamit'in istibdat yönetimi altında 31 sene kadar, Tanzimat dönemine nazaran daha az etkili olabilecektir. Abdülhamit'in İslamcılıkla ilişkilendirilebilecek siyaset anlayışı, modernleşme çabalarının sekteye uğramasına neden olmamıştır. Abdülhamit, özellikle eğitim alanında modern usulleri benimsemiş okulların açılmasını sağlamıştır.

Abdülhamit'in müstebit yönetimi altında gelişen muhalefet, baskıcı şartlar nedeniyle yer altında örgütlenmeye başlamıştır. Temel olarak Genç Osmanlılar'dan gelen fikrîsel muhalefetin açtığı kanallardan faydalanan muhalifler, kısa süre kendi içerisinde dönüşmüş, entelektüel bir hareketten öte aksiyoner bir hareket haline dönüşmüştür. Ahmet Rıza tarafından Paris'te kurulan Terakki ve İttihat Cemiyeti, bir süre sonra fikrîsel ayrılığa düşerek bölünmüştür. Ahmet Rıza'nın başını çektiği merkezîyetçi, pozitivist ve devletçiliği öne çıkaran yaklaşıma, Prens Sabahattin'in başını çektiği grup, âdem-i merkezîyet düşüncesi ve liberal değerler çerçevesinde oluşturduğu gelecek tasavvuru ile itiraz etmiştir. İki grup arasında yaşanan fikrîsel ayrılık İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) bölünmesine yol açmıştır (Aydın, 2009: 124). Ahmet Rıza'nın Paris merkezli olarak kurduğu ve kısa sürede Osmanlı topraklarının birçok yerinde şubesi açılan cemiyetin Talat Bey'in İstanbul'da kurduğu İttihat-i Osmanlı ile birleşmesi sonucunda bu hareket paramiliter, komitacı ve aksiyoner bir hal almıştır. Bu bağlamda, "Kuruluşu 1889 yılına kadar

geri götürülebilen Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti 1905 yılında geçirdiği yeniden düzenleme ve ideolojik yapılanma sonrasında kendi kullandığı deyimle icraatçı bir örgüt haline dönüşmüş, temel hedefini ise ihtilal düzenlemek olarak belirlemişti.” (Hanioğlu, 2009: 249). Bu süreçte özellikle orduda görevli subayların ve sivil bürokratların katılımıyla İTC oldukça önemli bir siyasal aktör haline gelmiştir. “Böylece 1908 hareketi arifesinde bütün Jön Türk kurumları bir amaç üzerinde birleşti: Abdülhamit’in istibdadına son vermek ve Kanun-i Esasi’yi tekrar yürürlüğe koymak.” (Karpat, 2013: 101). İTC’nin bu siyaset anlayışı, sonraki yıllarda Türkiye’de siyasal hayatın en önemli ve hatta belirleyici unsurlarından biri olmuştur.

1908’de ikinci kez ilan edilen Meşrutiyet’le birlikte padişahın siyasal gücü yeniden sınırlanmış ve siyasal güç tahtın etki alanından çıkarak bürokrasiye doğru kaymıştır. 1912 *Sopalı Seçimlerinin* ardından iktidarı tamamen ele geçiren İTC, otoriter eğilimli ve tepeden inmece yönetim anlayışıyla Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemecinde dümen tutmuştur. Bu dönemde Birinci Dünya Savaşı’na katılan ve savaştan büyük kayıplar vererek mağlup çıkan Osmanlı İmparatorluğu dağılmaya yüz tutarken, İTC büyük bir itibar kaybı yaşamış ve hem siyasal hem de fikirsiz hayattan dışlanmış. Hâlbuki bu dışlanma, İTC’nin miras bıraktığı yönetim anlayışının sona erdiği anlamına gelmemekteydi. Mustafa Kemal’in önderliğinde başlatılan Millî Mücadele’de görev alan Osmanlı subaylarının hemen hepsi eski İTC mensubu idi. Dolayısıyla zihniyet yapısını şekillendiren ve bu bağlamda ülkenin en önemli siyasal meselesi olan modernleşmenin metodunu belirleyen fikirler, İTC’nin siyaset tasavvuru ile paralel biçimde zuhur etmiştir. Bu bilgiler ışığında, Kahraman’ın da altını çizdiği üzere (2010: 4-5):

Türk modernleşmesi elit merkezli, yukarıdan aşağıya inen hiyerarşik yapıya sahip, devlet odaklı, kurtarıcılık misyonunu içeren, toplumsal iç refahın sağlanması ve toplumsal iyinin yaratılmasından çok ülkenin dış ilişkilerindeki konumunu güçlendirmeyi öngören, bürokratik ağırlıklı bir anlayışa dayalıdır.

Tanıl Bora, siyasal düşünce hayatına bakarken, kopuş ve süreklilik arasındaki diyalektiğin önemini vurgulamaktadır. Buna göre, Türk siyasal hayatındaki

fikirleri ve akımları anlamlandırırken, zihniyetlerin kopuş/süreklilik dikotomisi üzerinde gerçekleştiği söylenebilir. Bu doğrultuda, “Cumhuriyet dönemine devreden düşünce mirasının, kısmen zihniyet yapılarına dönüşerek, hem bizzat kopuşa hem sonrasına damgasını vuran devamlılıklarını böyle anlayabiliriz.” (Bora, 2017: 24). Bir başka ifadeyle, tek parti döneminde uygulanan modernleşme politikalarının içerik ve metot bakımından İTC döneminden farklı olduğu söylenemez. Ancak, usûl ve içerik benzerliğine rağmen, tek parti döneminde -çok sınırlı olsa da- demokratik değerlere ilgi söz konusudur. Bu bağlamda, önce 1924’te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF), ardından 1930’da Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulmasıyla çok partili bir rejime geçiş denemeleri yapılmış; ancak bu tecrübeler kısa süre içinde başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı yılları, Türkiye’nin siyasî geleceğinin ana hatlarının çizilmesinde oldukça önemli rol oynamıştır. Önce İtalya ve Almanya ardından Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile gerilimli ilişkiler yaşanmış; Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün liderliğinde yürütülen mekik diplomasisi ile savaşa girme tehlikesi bertaraf edilmiştir. Ne var ki, savaşın sona ermesiyle, SSCB’nin sıra dışı taleplerinin de etkisiyle, Türkiye, batı bloğu içinde olacağını deklare etmiştir. Dış politika alanında belirleyici sebep olarak savaş şartlarının etkisinin yanı sıra, iç politikada, Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP), tek parti iktidarını sürdürebileceği zemin oldukça sarsılmıştır. Hem savaş şartlarının neden olduğu ekonomik sıkıntılar hem de artan toplumsal muhalefet nedeniyle, çok partili hayata geçiş elzem hale getirmiştir. Şüphesiz, çok partili yaşama geçiş sürecinde İnönü’nün büyük ölçüde başarıyla oynadığı rolü yadsınamaz. Özellikle şaibeli 1946 seçimleri sonrasında İnönü’nün CHP ve DP arasında rekabet ortamının oluşması için çabaları, demokratik rejimin konsolide edilmesinde belirleyici olmuştur. Bu bağlamda 1946 seçimlerinin ardından CHP’ye karşı muhalefet görevini üstlenen DP, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde tek başına iktidar olmaya yeterli çoğunluğu elde edebilmiştir. Böylece siyasal iktidarın başka bir partiye devri demokratik usullere bağlı olarak

gerçekleşebilmiştir. Bu durum, Türkiye’de demokratik rejimin işleyebildiğinin en sarıh delillerinden biri olarak kabul edilebilir.¹¹

2.1.2. Türk Siyaset Anlayışının Başlıca Özellikleri

Türkiye’de siyaseti anlamlandırırken, birtakım yaklaşımlardan faydalanılabilir. Bu yaklaşımların başında merkez-çevre yaklaşımı gelmektedir. Buna göre toplumların bir merkezi ve çevresi vardır. Şerif Mardin 1972’de kaleme aldığı makalede, Edward Shils’ten (1961) ödünç aldığı merkez-çevre yaklaşımını Türkiye sosyolojisine uyarlamıştır. “Merkez ile çevrenin karşı karşıya gelmesi, Türk siyasasının temelinde yatan en önemli toplumsal kopukluktu[r] ve yüz yıldan fazla süren modernleşmeden sonra da varlığını sürdürmüş gibi gözük[mektedir]. Bir başka ifadeyle Mardin, merkez-çevre dikotomisini Osmanlı döneminden başlayarak Türkiye’nin sosyolojik bir gerçekliği olarak tespit etmektedir (2006: 34-40). Yazar, özellikle 19. yüzyıldan itibaren artan modernleşme çabalarına istinaden taşrada bürokrasi ve burjuvazinin ortaya çıkışının önemli bir kırılmayı teşkil ettiğinin altını çizmektedir. Bu kapsamda Osmanlı İmparatorluğu döneminde ortaya çıkan bu toplumsal ayrışmanın Cumhuriyet Türkiye’sinde de siyasal gelişmelerin odağı olduğu iddiası oldukça anlamlıdır. Mardin’in yaklaşımı çerçevesinde, Özellikle 1889 sonrası İTC’de şekillenen pozitivist, modernleşmeci, tepeden inmeci ve aydınlanmacı zihniyet, Cumhuriyet döneminde, kurucu siyasal elitin yani *merkezin* siyasal davranışlarında izlenebilir. Buna karşın, Osmanlı İmparatorluğu döneminde taşrada belirginleşmeye başlayan burjuvazinin, Cumhuriyet döneminde de siyaseten bazı grup ve partiler tarafından temsil edildiği iddia dileyebilir. Bu hususta, Meclis’te *İkinci Grubun*, merkez karşısında çevreyi temsil ettiği söylenebilir (Mardin, 2006: 46-58). Çok partili dönemde, Hasan Bülent Kahraman’ın dikkat çektiği üzere, merkez-çevre ayrışması önemli bir olgu üzerinden kristalize hale gelmeye başlamıştır. Siyasal hayatta tekrar dolaşıma

¹¹ Çok partili yaşama geçiş sürecinin ayrıntılı incelemeleri için bkz. (Koçak, 2008; Albayrak, 2004; Oran, 2008).

giren din olgusu gelenek ve çevreyi etkisi altına alarak siyasal hayatı şekillendiren en önemli kavram olarak öne çıkmıştır (2010: 101).

Türkiye’de siyasal hayatı anlamak için kullanışlı bir diğer yaklaşım ise güçlü devlet geleneği yaklaşımıdır.¹² Güçlü devlet¹³ “...toplumun ve siyasal hayatın değişik unsurlarını bu normlar ve değerler çerçevesinde birleştirmeye çalışan bütünleştirici bir devlettir; aynı zamanda yalnızca söz konusu normlara ve değerlere göre yürütülen siyasetin meşru olduğunda ısrar eden bir devlettir.” (Heper, 2011: 123). Türk siyasal hayatının anahtar kavramlarından biri olarak tanımlanabilecek güçlü devlet geleneği, köklerini eski çağlardan bu yana süregelen Türk devlet kültüründen almıştır. Güçlü devlet anlayışı modernleşme sürecinde de devam etmiştir. Ne var ki Heper’in altını çizdiği üzere, modernleşme dönemiyle birlikte devlete atfedilen değerde bir azalma olmamakla birlikte, bazı vurgular değişmiştir. Örneğin, “Cumhuriyet döneminde, devlet seçkinleri, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki selefleri gibi, yüksek siyasetle (rejim meseleleri ile) meşgul ol[muşlar] ve sosyoekonomik konulara görece daha az ilgi göster[mişlerdir].” (Heper, 2011: 45). Bir başka ifadeyle, her ne kadar geleneksel Osmanlı İmparatorluğu döneminden farklı bir içeriğe sahip olsa da, öz itibarıyla devleti önceleyen tutum baki kalmıştır. Modernleşme sürecinde en önemli değişiklik, dinden kaynağını alan kavramların geri planda bırakılarak, seküler ve milliyetçi öğelerin devlet kavrayışında öne çıkartılmasıdır. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküş döneminde ordu, bürokrasi ve aydınlar arasında *memleketin kurtarılması* üzerine üretilen görüşler arasında İTC’nin ilerleyen dönemlerinde parlayan Türkçülük ve milliyetçilik kavramları, devleti doğrudan yücelten bir arka plana sahiptir. Keza İTC’nin zihinsel mirasını devralan Cumhuriyet döneminde de, devlete atfedilen kutsallık büyük ölçüde değişmemiştir. Tek partili dönemde benimsenen Kemalizmin altı önemli değerinden biri devletçiliktir. Bu dönemdeki devletçilik uygulamaları yalnızca ekonomik konularla sınırlı değil, bizatihi siyasal alana yönelik bir tercihi muhteva etmektedir.

¹² Bu konuda, literatürde en sık vurgu yapılan kaynakların başında Metin Heper’in (2006) *Türkiye’de Devlet Geleneği* isimli eseri gelmektedir.

¹³ Kavramın detaylı analizi için bkz. (Dyson, 2009: 205-252).

Çok partili döneme geçişin ardından devlete atfedilen kutsallık azalmamıştır. Kahraman (2010: 106-108) bu durumun oluşmasında etkili olan bazı gelişmelerin altını çizmektedir. Örneğin askerî darbelerin etkisinden, Soğuk Savaş şartlarının etkisinden, sağ ve sol cemahta tezahür eden siyasal algıların etkisinden bahsetmektedir. Çok partili döneme geçişin ardından SSCB'nin çöküşüne kadarki süre boyunca Türkiye'de dış siyasetin belirleyici şartlarının başında Soğuk Savaş gelmektedir. II. Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'in, Sovyet Dışişleri Bakanı Vyaçeslav Mihayloviç Molotov'la görüşmesinde¹⁴ SSCB'nin Boğazlar üstünde hak talep etmesi ve Türkiye'nin doğu toprakları üzerinde bazı taleplerde bulunması Türk heyetini oldukça rahatsız ve tedirgin etmiştir. Bölgede büyüyen Sovyet tehdidi karşısında batı bloğu içinde yer almak isteyen Türkiye'nin tarihsel çerçevede oluşa gelmiş modernleşme anlayışı bu birlikteliğe uygun bir zemin yaratmıştır. Türkiye'nin batı ve doğu bloğu arasında stratejik bir coğrafyada hükümlan yetkileri olması, Soğuk Savaş yılları boyunca devletin olası bir savaş durumunda bekasını korumayı ulusal öncelik olarak belirlemesine yol açmıştır. Bu doğrultuda Türkiye, önce Avrupa Konseyi'ne ve ardından NATO'ya katılmasıyla batı bloğu içerisindeki konumunu resmîleştirmiştir. Çok partili dönemin ardından 1960, 1971 ve 1980'de vuku bulan askerî darbeler, güçlü devlet geleneği kültürünü pekiştirici nitelikler taşımaktadır. Zira ordunun darbe yapmasının gerekçesi, mütemadiyen, devletin bekası şiarı üzerinden meşrulaştırılmak istenmiştir. Bu dönemlerde Türklüğe ve milliyetçiliğe yapılan vurgu, devleti önceleyen kültürü besleyen ana öğeler olarak zikredilebilir. Bu öğelere ek olarak üzerinde durulması gereken bir diğer kavram ise *hikmet-i hükümet* anlayışıdır. Machiavelli'nin (2012) *Prens* isimli eserinde "...kiliseye karşı bir iktidar aygıtı, tüzel bir kişilik olarak tasarladığı 'devlet' kavramı, zamanla *reason of state* düsturuna dönüşecektir[r]." (Gencer, 2002: 230). Machiavelli "...ortak iyi adına ahlakın çığnenebileceği kanaatinde[dir]. Bu da ister istemez hikmet-i hükümetçi bir duruşu beraberinde getir[mektedir] (Öztürk, 2013: 197). Söz konusu kavram Osmanlı İmparatorluğu döneminde *hikmet-i*

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Aydın, 2002: 472-474).

hükümet olarak anıla gelmiştir.¹⁵ Son kertede, *Hikmet-i hükümet*, "...devletin yaptığı her şeyde haklı görülmesi veya devletin yaptığı her şeyin doğru kabul edilmesi" olarak tanımlanabilir (Kahraman, 2010: 106). Türkiye'de birçok farklı dönemde politikacıların sıkça vurgu yaptığı üzere, *hikmet-i hükümet* neredeyse siyaset üstü bir mesele olarak vazedilmiştir.

Şüphesiz, güçlü devlet telakkisinin bu denli yaygın ve belirleyici olmasının altında, diğer değişkenlerden bağımsız yapısal sebepler vardır. Türkiye'de Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden itibaren devlet aygıtı üzerinde bürokrasinin hâkimiyetine rakip olacak ölçüde büyüyen bir ticaret sınıfının oluşmaması bu sebeplerin başında gelmektedir. Ne var ki, Kemal Karpat (2013: 29) bu genel yargının aksine, Türkiye'de belirli ölçüde burjuvazinin mevcut olduğunu belirtmektedir. Hâlbuki burjuvazinin belirli ölçüde mevcut olması, doğrudan devlet otoritesini sarsması ve onu sınırlandırması anlamına gelmemektedir. Devlet otoritesini sınırlamaya yönelik bu girişimler, *Kanunu-i Esasi* ve meşrutiyetin ilanında olduğu gibi, çoğu kez akamete uğramış ve kadük kalmıştır. Devletin otoritesinin hem siyasal alanda hem de toplumsal kültürde bu denli büyük bir yer tutması, Türkiye'de demokrasinin pekişmesinin önünde temel engellerden biri olarak görülebilir. Zira devlet her alanda olduğu gibi sivil alanda da kontrolü sıkı biçimde elinde tutmak gayesinde olagelmıştır. Örneğin, Türkiye hemen her dönemde, sivil alana yönelik özgürlüklerin genişletilmesi, hukukun üstünlüğü ilkesinin tavizsiz uygulanması, siyasal katılımın teşvik edilmesi ve sivil toplumun güçlü olması gibi demokrasinin kalitesini belirleyen konularda vasat bir standardı yakalamakta dahi problemler yaşamıştır. Bu da, şüphesiz, demokrasinin çitasını düşürmüştü ve ancak kusurlu bir demokrasiyi mümkün kılmıştır.

Güçlü devlet anlayışı, hem sol hem sağ düşüncede varlığını ağırlıklı olarak hissettirmiştir. Örneğin sosyalist fikirleriyle tanınan Kemal Tahir'in romanlarında çizdiği devlet portresi önemli bir örneği teşkil eder. Kemal Tahir'in (2017) *Devlet Ana* romanında altını sıkça çizdiği *kerim devlet* anlayışı, sol düşüncede devlete atfedilen kutsallığa bir örnek olarak zikredilebilir. Şüphesiz yazarın çalışmaları

¹⁵ Hikmet-i hükümet kavramı, bazı yazarlarca hukukun üstünlüğü anlayışının zıttı olarak kullanılmıştır. Bkz. (Selçuk, 2010).

Asya tipi Üretim Tarzı (ATÜT)¹⁶ tartışmaları ekseninde değerlendirilmelidir. Ne var ki, Tahir'in eserlerinde ortaya çıkan devlet anlayışı, güçlü devlet anlayışının bir tezahürü olarak sunulmasını mümkün kılmaktadır.

Benzer biçimde, Türkiye'de sağ düşünüş içinde de devlete kutsallık atfedilmesi geniş bir siyasal yelpazeye yayılmıştır. Mümtaz Turhan, Erol Güngör ve Nurettin Topçu gibi milliyetçi-muhafazakâr düşüncenin önde gelen etkili isimlerinde bu anlayışı tespit etmek mümkündür.

Türk sağ düşüncesinde, devleti önceleyen anlayıştan farklı olarak, birkaç farklı ortak noktadan söz etmek mümkündür. Örneğin Hasan Bahadır Türk'ün ifadesiyle "büyük Türk sağ" bazı söylemleri ile belirginleşmektedir:

Millî irade fetişizmine dayalı bir demokrasi retoriği, nizam kaygısını asla elden bırakmamaya gayret eden bir hürriyetçilik savunusu, milliyetçilik-muhafazakarlık ve İslamcılık üzerinden çizilen ve harekete/liderine/konjonktürüne göre her unsurun öneminin değiştiği bir ideoloji haritası, somut eserler/kalıcı hizmetler üretmeye dönük bir kalkınmacılık anlayışı ve teknik siyaset algısı, Doğu Batı dikotomisi üzerinden gelişen gerilimlere yaslanan, manevîyatçılığı hiçbir zaman tam olarak terk etmeyen bir medenileşme rüyası, tüm bu çerçeveyi belirleyen asıl saik/güç olarak popülizm ve pragmatizm ile bu pragmatizmin simbiyotik bir uzvu olarak düşmanlaştırma eğilimi (Türk, 2014: 25-26).

Şüphesiz bu kavramlar Türk sağ düşünce ve pratiğinde oldukça önemli bir alanı kapsamaktadır. Bu durumu Kemal Karpat şu sözlerle kayda almıştır: "Türkiye'de siyasetin derin prensiplere, derin felsefi inançlara uymaktan ziyade, güce dayanan dengeler ve hesaplar ile yürütüldüğü aşikârdır." (Karpat, 2014: 211).

Bundan farklı olarak, demokratik değerleri önemseyen, sivil topluma alan açan, sivil özgürlükleri savunan bir siyaset pratiğinden de söz etmek mümkündür.

¹⁶ Türkiye'de ATÜT tartışmaları kısaca şu şekilde tanımlanabilir: "Türkiye'de altmışlı yılların ortalarından itibaren, Osmanlı İmparatorluğu'nun üretim tarzı üzerinden yürütülen ve çerçevesini [Karl] Marx'ın Çin ve Hindistan üzerine yazdığı (...) notlardan alan ATÜT tartışması gündeme girmeye başlamıştı[r]. Bu notlarda kabaca, sel, kuraklık vb. doğa koşullarından ciddi biçimde etkilenen coğrafyalarda bunlarla başa çıkabilecek örgütlenme devlettir ve devlet bu durumda üretimi ve altyapıyı organize eder. Devlet bu rolünden ötürü sınıflara, özerk kurum ve tabakalara imkan vermeyecek şekilde işlevselleşir. Devlettten özerk sınıfların oluşmaması da Batılı ülkelerin deneyimlediği toplumsal gelişmeyi takip etmeye fırsat vermez." (Bora ve Yanık, 2017: 278).

Hülasa Türk merkez siyasetinde¹⁷ genel olarak temelde iki ana damar olduğu söylenebilir. Birincisi insan hakları, demokrasi, hukuk ve özgürlükleri ön plana çıkarıp bu değerlerin siyasal alanda savunuculuğunu üstlenmektedir. Merkez siyasette billurlaşan bu siyasal anlayışı kapsayıcı ve açık toplumu savunan bir siyaset anlayışı olarak tabir etmek mümkündür. Merkez siyasette neşet eden ikinci damar ise otoriter, dışlayıcı, milliyetçi ve muhafazakâr bir anlayışa tekabül etmektedir. Bu anlayış temel olarak dinî ve milliyetçi değerlerin bir potada erimesi ile popülist ve pragmatik bir hal almaktadır. Keza burada sözü edilen anlayış, toplumsal mühendislik amacı ile toplumsal değerlerin yeniden inşa edilme gayesine denk düşmektedir. Demokrasinin Shumpeterci tanımına yakın bir demokrasi anlayışına sahip bu farklı siyasal yaklaşım, demokrasiyi yalnızca sandıktan çıkan sonuç ve iki seçim arası dönemde iktidar olanın tüm tasarruflarını hiçbir engel tanımaksızın yapma kabiliyeti olarak değerlendirmektedir. Bu anlayış genel olarak, hukukun üstünlüğü, anayasal demokrasi gibi hayati kavramlara atfedilen değeri düşürebilmektedir. Şüphesiz, bu tasavvur demokrasinin yalnızca millî irade fetişizmi üzerinden tanımlanmasını kolaylaştırmakta, demokrasinin kalitesini düşürmekte ve otoriter eğilimleri yükselen bir siyaset anlayışını mümkün kılmaktadır. Bu noktada kayda geçmesi gereken en önemli konu, daha önce ifade edildiği üzere, merkez siyaset anlayışı ve pratiğinde iki farklı damarın aynı anda bulunabilmesi durumudur. Yani, özellikle muhalefette iken daha belirgin hale gelen demokratik hassasiyet, iktidar pozisyonuna geldiğinde hızlı biçimde şekil değiştirerek otoriter eğilimlerin artması sonucunu doğurmaktadır. Buradaki ifadeden sözü edilen iki farklı anlayışın bıçakla bölünmüş gibi iki farklı anlayış olduğu manası çıkarılmamalıdır. Zira siyasî söylemlerde, siyasî tutum ve davranışlarda zaman zaman farklı tonlarda ortaya çıkabilmesi bir vakıadır. Taha Parla, Türk siyasetinde var olan bu iki farklı zihniyetin çekişmesinde “ilkecilik” ayağının zayıf olduğunu belirtmektedir. Genel olarak kısa vadeli ekonomik çıkarların, uzun vadeli siyasî (insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi) ilkesel konulara nazaran

¹⁷ Burada sözü edilen merkez siyaset, Menderes Çınar'ın merkez siyaset tanımı çerçevesinde kullanılmaktadır. Çınar (2009: 515), merkez siyaseti şu sözlerle tanımlamaktadır: “Türkiye’de merkez partileri olarak nitelendirilen partileri merkez yapan, onların mega iktidarı temsil eden devletin ya öz çocuğu olmaları, ya da (yarı gönüllü) evlatlığı olmalarıdır”.

hem seçmen hem de siyasetçiler tarafından pragmatist çerçevede yeğ tutulduğunun altını çizmektedir (1993: 144-145).

2.2. ASKER-SİVİL İLİŞKİLERİ VE TÜRKİYE'DE VESAYET REJİMİ

2.2.1. Asker-Sivil İlişkileri Teorileri

Siyasal iktidar tabiatı gereği, üzerinde herhangi bir otorite görmek istemez. Diğer bir deyişle, kendini tüm otoritelerin kaynağı olarak konumlandırmak ve rakipsiz olma eğilimindedir. Siyasal iktidarların bu gayesini temelde sınırlandıran ana husus demokratik rejimin mahiyetidir. Demokratik rejim, otoritenin sınırlarını belirleyen yönü itibariyle, siyasal iktidarın sınırlılıklarını tayin etmektedir. Ne var ki, demokratik rejimi ihdas eden modern devlet yapılarında en problemlili yönlerin başında asker-sivil ilişkileri gelmektedir. Zira modern devletlerin güç kullanma tekeline elinde bulundurduğu göz önüne alındığında, nitelik ve nicelik bakımından, bu gücü kullanma araçlarının başında gelen ordunun önemi daha kolay anlaşılabilir. Bu bağlamda asker-sivil ilişkileri üzerine düşünürken, Samuel E. Finer'in vurguladığı görüşün altı kalınca çizilmelidir. Finer, modern orduların kamu içerisinde en profesyonel, disiplinli, rasyonel, iyi eğitilmiş ve silahlı güce sahip olma yönleri göz önünde bulundurulduğunda iktidara ortak olmak istemelerinin şaşkıncı olmadığını dile getirmektedir (Finer, 2009: 12). Ayrıca, Thomas Hobbes'un (2016) *Leviathan* eserinde ve/veya Niccolo Machiavelli'nin (2012) *Prens* isimli eserinde çizdikleri devlete bakış açıları çerçevesinde, konuya yaklaşıldığında, siyasal iktidarların doğası gereği güç arayan mekanizmalar olduğu söylenebilir. Buna göre siyasal iktidarlar uluslararası arenada güçlü olmak isterler. Bu da ancak güçlü ordular istihdam etmekle mümkündür. Bu minvalde, güçlü bir orduya sahip olmak ve aynı zamanda ordunun demokratik usullere bağlı kalmasını sağlamak önemli bir problematik olarak ortada bulunmaktadır. Ne var ki, demokratik rejimlerde, asker-sivil ilişkileri her ne kadar temelden bir çelişkiyi yansıtsa da, özellikle gelişmiş demokrasilerde tecrübe edilen örnekler, söz konusu problematiğin aşılabilecek bir sorun olduğunu göstermiştir. Demokratik rejimlerde, asker-sivil ilişkilerini

demokratik açıdan sağlıklı bir hale getirmek için ordu üzerinde sivil kontrolü tesis etmek gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu hususta, bazı siyaset teorisyenleri modeller oluşturmuşlardır.

Bu modellemelerin başında Samuel P. Huntington'un *Asker ve Devlet* kitabında (2007b) kuramsallaştırdığı "objektif kontrol ve askerî profesyonellik" kavramı gelmektedir. Huntington (1956: 678) temel olarak ABD'de asker-sivil ilişkilerine odaklanarak, ordunun sivil kontrole tabi olmasını ve ancak ordunun da mümkün mertebe sivil müdahaleden azade olmasını önermektedir. Bunu sağlamanın öncelikli şartı ise, ordu yapısının güçlendirilmesi ve böylece profesyonelleşmiş bir ordunun vücuda gelmesidir. Bu modelde, ordunun hükümetin karar alma mekanizmalarına etki edebileceği tek husus güvenlik konularıdır. Huntington'un ortaya koyduğu bu modelde, güçlü bir ordu ile dış ülkelere karşı devletin bekası korunurken, aynı zamanda güçlü ordunun siyasete ve topluma yönelik oluşturabileceği potansiyel tehlikelerin de önüne geçilmektedir. Zira bu modelde, ordu, -güvenlik konuları haricinde- siyasal karar mekanizmalarının uzağında durması gerektiğinin bilincindedir. Huntington, ideal model olarak önerdiği objektif kontrolün karşısında "sübjektif kontrolü" konumlandırmaktadır. Ordu ile devletin bir potada erimesi ve iç içe geçmesi olarak tanımlanabilecek sübjektif kontrolde, ordu devletin bir aracı olarak değil, doğrudan devletin kendisi olarak değerlendirilmektedir (Huntington, 1995: 9-10). Bu iki tip arasında, Huntington objektif kontrolden yanadır. Zira yazarın esas kaygısı, profesyonel bir bilince sahip ordunun, sivil siyasetin ürettiği politikalarda bir araç olarak işlev görmesi ve bu manada sivil kontrole tabi olmasıdır. Bu bağlamda, sivil siyaset üzerinde tehdit yaratmayan ordunun, güvenlik konularında daha etkin rol alması öngörülmektedir. Buna göre, profesyonelleşme, ordunun siyasî konularda tarafsız kalmasına imkân verirken, sivil otoritenin kararlarına gönüllü bir bağlılık duymasını da sağlayacaktır. Bu biçimde rızaya dayalı sivil kontrolün zuhur etmesi mümkün olabilecektir (Huntington, 1957: 71).

Huntington'ın ideal modeline, Morris Janowitz bazı noktalarda eleştiriler getirmiştir. En önemli eleştirisi ise, Huntington'un profesyonelleşme kavramının orduyu izole ederek, potansiyel çatışmaların zeminini oluşturabileceği iddiasıdır. Bu bağlamda Janowitz (1960) , Huntington'dan farklı bir profesyonelleşme tipi

ortaya atmıştır. Janowitz, toplumsal ve siyasal koşullara göre değişim gösterebilen dinamik bir profesyonelleşme önermektedir.

Eric A. Nordlinger ise ordunun sivil siyaset üzerindeki yoğunluğunun derecesine göre bir ayırım getirmek niyetindedir. Buna göre, İlimli, Gardiyan ve Vesayetçi (Moderator, Guardian ve Ruler) tipolojileriyle ordunun siyaset üzerindeki ağırlığını kategorileştirmiştir (Nordlinger, 1977). Yazarın literatüre diğer katkısı ise, ordunun siyasete müdahale sebeplerini iç ve dış kaynaklı sebepler olarak ayrıştırmasıdır. Bu ayrıma göre Nordlinger, askerî müdahalelerde, ordunun iç yapısını örneğin, hiyerarşik yapısı ve profesyonellik derecesi gibi kavramlar üzerinden ele alırken, dış neden olarak ise yürütmenin sivil aktörlerini, ekonomik büyüme rakamlarını ve alt sınıflara yönelik hükümet politikalarını göz önünde bulundurarak bir analiz modeli ortaya koymaktadır (Weaver, 1977: 550).

Asker-sivil ilişkileri konusuna kayda değer bir katkı da Amos Perlmutter'den gelmiştir. İdeal liberal demokratik bir rejimde asker-sivil ilişkilerinin, birbirinden izole hale getirilerek, ordunun yalnızca güvenlik hususunda karar alma mekanizmalarına ortak hale getirilmesi öngörülmektedir. Bunu sağlamanın yegâne yolu ise askerin profesyonelleşmesi ve içselleştirdiği demokratik değerlerle sivil yöneticilere rızaya dayalı bir bağlılık geliştirilmesinden geçmektedir. Ne var ki Perlmutter, -Huntington'ın savunduğu görüşün aksine- ordunun profesyonelleşmesinin, askerin siyasete müdahale ihtimalini artıracaklarını da hesaba katmak gerektiğini vurgulamaktadır (1969: 384). Bu öneri, liberal demokratik kültürün sınırlı olduğu toplumlar açısından oldukça önem taşımaktadır. Zira, toplumun diğer tüm kesimlerinden çok önce, ilk modernleşen kurumun ordu olduğu düşünüldüğünde, ordu yalnızca bir kolluk kuvveti değil, aynı zamanda ülkenin modernleşmesinde bir lokomotif görevi görmüştür. Bir başka deyişle "...gelişmekte olan ülkelerde modern askerî kurumların en önemli özelliği profesyonellikleridir." (Perlmutter, 1969: 384). Askerin, en modern, en disiplinli, en iyi eğitilmiş, en organize kurum olması ve daha da önemlisi silah gücünü elinde bulundurması dolayısıyla, yapısal bakımdan, demokratik kurumların güçlü olmadığı toplumlarda, askerin siyasete müdahale ihtimalinin -Huntington'ın üzerine yoğunlaştığı ABD örneğinden çok farklı olarak- astronomik ölçüde yükseldiğini tespit etmek gerekir. Bu bağlamda

yazar, “pretoryanizm” kavramını öne çıkartmaktadır. Perlmutter’in proteryanizm hakkında yaptığı çalışmalar, birçok yönden ufuk açıcıdır. Pretoryanizm, sivil toplumun ve siyasal kurumların yeterince güçlü olmadığı toplumlarda, ordunun toplumun belirli kesimlerinin de desteğini alarak, siyasal bir aktör haline gelmesi olarak tanımlanabilir. Hülasa, sivil hükümetin etkisiz kaldığı durumlarda, yürütmenin ordu üzerinde kontrolü mümkün olmamaktadır (Perlmutter, 1969: 382).

Perlmutter, pretoryan devlet davranışlarını asker-sivil ilişkileri bağlamında analiz etmiştir. 1969’da yayımladığı makalede, modern pretoryan devleti tanımlamak için birkaç önemli nokta vurgulanmaktadır. Ordunun sivillere duyduğu güvensizliğe binaen siyasete müdahale etmeye her zaman istekli ve hazır olması, pretoryan devleti tanımlayan önemli bir özelliktir. İkinci özellik ise orduya toplum nazarında merkezi bir rol biçilmesidir. Hemen belirtmek gerekir ki, bu tip bir devlette siyasal kurumlara genel manada güven düşük olmaktadır. Perlmutter’in bu tespiti oldukça önemlidir. Zira sosyal ilişkilerde güven kavramı kurucu bir niteliğe sahiptir. Yuval N. Harari’nin (2016) dikkat çektiği konu, bireyin sosyal yaşamda güven duygusu sayesinde irrasyonel davranış kalıplarını nasıl kolayca içselleştirebileceğini göstermektedir. Güven duygusunun demokratik rejimler açısından da oldukça önemli bir yeri vardır. Keza Juan Linz de demokrasilerin çöküşlerini kuramsal hale getirme çabası içerisinde bu kavramı öne çıkartmıştır. Zira hükümetin hayati seviyede ihtiyacı olan meşruiyet kavramı, ancak güven duygusunun taze kalmasıyla sürdürülebilir.

Perlmutter, iki farklı (hakem ve yönetici) pretoryan devlet tipinden söz etmektedir. Hakem pretoryan devlette, ordu kısa süreli bir müdahale hedeflemektedir. Eğer bunu sağlayamayacağı bir atmosfer söz konusu ise sahne arkasından bir baskı grubu oluşturmaya niyetlenebilir. Bu çaba içindeki ordu sivil misillemeden çekinecektir. Yönetici pretoryan tipinde ise hakem tipine nazaran daha uzun süreli ve sert bir askerî yönetim öngörülmektedir (1969: 397-403). Perlmutter’in bu kategorileştirmesinde hakem pretoryan devlet tipindeki ordu davranışları ile TSK’nın çok partili dönemde siyasal alana müdahale ettiği davranışları arasında paralellik kurmak pekâlâ mümkündür.

1990'lı yıllarda, yukarıda tartışılan üç farklı model dışında, çalışmalar yapılmıştır. Bunların başında Rebecca L. Schiff'in (1995) uyum teorisi (accordance theory) gelmektedir. Schiff, asker-sivil ilişkileri açısından eski tarihli çalışmaların, asker ve sivil ayırımına dayanmasını eleştirir. Bu haliyle, her ülkenin farklı tarihsel tecrübeleri ile asker-sivil ilişkilerinin özgün bir şekilde belirlendiğini varsaymaktadır. Eşsiz ilişki ağları söz konusu olduğunda, sağlıklı bir asker-sivil ilişkisine vakıf olabilmek için askerlerin, siyasî elitlerin ve toplumun genel olarak uyum içerisinde hareket etmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Douglas L. Bland (1999) ise önce tarihli asker-sivil ilişkileri çalışmalarının çok yüzeysel ve küçük alanları kapsadığını vurguladığı makalesinde, asker-sivil ilişkileri üzerine farklı bir model geliştirmek istemiştir. Paylaşılan sorumluluk teorisi (Shared Responsibility Theory) olarak adlandırdığı bu modelde, askerî ve sivil alanların ayrılmasına karşı çıkmazken, sivil alanın ve dış şartların hızlı bir değişim ve dönüşüm içerisinde olmasından mütevellit, karşılıklı anlayışa dayanan bir model yaratmak kaygısındadır.

2.2.2. Türkiye'de Asker-Sivil İlişkileri

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle Avrupa-dışı ülkelerin birçoğu darbe süreçlerine ve/veya ordunun siyaset kurumu üzerinde ağırlığını hissettirmesine muhatap olmuştur. Asker-sivil ilişkileri bakımından Avrupa-dışı bir ülke sayılabilecek Türkiye'de¹⁸ İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, neredeyse onar yıllık aralıklarla, siyaset kurumu askerî müdahalelerle yüz yüze kalmıştır.

Huntington'un yerinde tespitine göre, askerlerin siyasete müdahalesi, askerî değil, siyasî nedenlerden ileri gelmektedir (1973: 1994). Bu meyanda, askerî müdahaleleri anlamlandırmak için ülkenin siyasî ve kurumsal ilişkileri tanımlanmalıdır. Hülasa, asker-sivil ilişkilerini tutarlı biçimde okuyabilmek için ülkenin siyasî kültürünü, siyasî tarihini, kurucu ideolojisini irdelemek gerekmektedir.

¹⁸ Liberal demokratik rejimin gerektirdiği asker-sivil ilişkilerini önemli ölçüde barındırmaması anlamında Türkiye, Avrupa dışı olarak tasarruf edilmiştir.

Türkiye’de ordu, liberal demokrasilerden beklenen asker-sivil ilişkileri ideal modelini aşan bir öneme sahip olagelmıştır. Bu manada, asker-millet olarak, kendini tanımlayan bir toplumda askerî değerlere atfedilen kutsallık, ordunun yalnızca toplumsal alanda değil, aynı zamanda siyasal alanda da, önemli bir aktör haline gelmesinin zeminini oluşturan unsurlardan bir tanesidir. “Ordunun siyasal-toplumsal ağırlığının -zaman zaman derecesi değişse de- sürekli hissedildiği bir yakın modernleşme tarihi yaşamış ve halen de yaşamakta olan ve bu arada askerî darbe ve dikta rejimlerine maruz kalmış olan Türkiye’de militarizm tartışma götürmez bir vakıa, bir gerçekliktir.” (Laçiner, 2013: 16). Bu manada, Orta Asya Türk devletlerinden beri süregeldiğine inanılan asker-millet olgusu¹⁹, Türkiye’de militarist kültürün ciddi bir taban bulmasına yol açmıştır. Bunun yanı sıra, kökünü İslam’dan alan, cihat anlayışı ve buna bağlı olarak önce Yeniçeri Ocağı’na ardından TSK’ya atfedilen *Peygamber Ocağı* tasviri Cumhuriyet sonrası dönemde, -laik Cumhuriyetin savunucusu olarak kendini konumlandırmasına rağmen- Türk-İslam kültürü içinde değerini kaybetmeden, TSK’nın siyasal arenada güçlü bir aktör olarak kalabilmesini sağlamıştır.

Bunun yanı sıra, zorunlu askerlik hizmetinin devam ediyor olması, militarist değerlerin ordu eliyle topluma daha derin nüfuz etmesini kolaylaştırmaktadır ve bu kültürün sürdürülmesinde başat bir rol oynamaktadır. “Her Türk Asker Doğar” mottosuyla askerleştirilen bireylerin askerlik sonrası dönemde, askerin Türk milletinin çıkarlarını temsil eden ve kişisel çıkar kaygısında olan politikacılara nazaran yeri geldiğinde tercihe şayan bir otorite olduğunun içselleştirilmesi kolaylaşmaktadır.

Türkiye’de, ordunun toplumda değer görmesine ve siyasal arenada önemli bir aktör olarak ortaya çıkmasına neden olan bir diğer husus ise Türkiye’nin jeopolitik konumudur. Bir ayağı Avrupa’da, diğer ayağı Ortadoğu’da olan Türkiye’nin hassas dengelere dayanan ve dış etkinin yoğun hissedildiği bir coğrafyada egemen olması, dış güvenlik konularının öne çıkmasına yol

¹⁹ Asker-Millet kavramı, özellikle Tanzimat sonrasında Prusya tipi ordu sistemine geçişin hızlandığı dönemde literatüre girmiştir. Söz konusu kavram, Osmanlı İmparatorluğu döneminde *milleti müsellaha* kavramı olarak anılmaya başlanmıştır. Bu kavram Cumhuriyet döneminde de -İslam öncesi Türk devletlerine verilen değer artmasının da etkisiyle- Türk devlet geleneğinin mütemmim cüzü olarak algılanmıştır.

açmıştır. Burada orduya atfedilen önem de, aynı ölçüde yükselmiştir. Öte yandan, iç güvenlik konusu da, askerin sistem içindeki rolünü ve buna bağlı olarak önemini arttırmıştır. 1984’de başlayan PKK kaynaklı terörist aktiviteler özellikle 1990’lı yıllarda zirve noktasına ulaşmıştır. Doğu ve güneydoğu illerinin çoğunda olağanüstü hal ilan edilmiş ve bu durum nedeniyle idarede askerin söz hakkı oldukça artmıştır.

Militarizmin güçlü olmasının yanına, Huntington’un altını çizdiği (1973: 78), siyasette kurumsallaşmanın zayıf kalmasının eklenmesi, Türkiye’de asker-sivil ilişkilerini anlamlandırmak için pretoryanizm kavramının önemini arttırmaktadır. Türkiye’de ordunun siyasî arenada geliştirdiği davranışlarını şekillendiren ana unsur pretoryanist anlayışı temel alan bir resmî ideoloji savunusudur. Zira “TSK Türkiye’de rejimin kurucu ideolojisinin aslî taşıyıcısı olarak kabul edilmektedir (Cizre, 2013: 135). Çok partili sistemin tesisinin ardından DP’nin iktidara gelmesi, Cumhuriyet döneminde Türk ordusunun pretoryanist davranışlarının İTC geçmişinden sonra tekrar filizlenmesine yol açmıştır. Türk modernleşmesi kapsamında Atatürk döneminde yapılan kültürel devrimleri (Cumhuriyet kazanımları) şekillendiren ilkeleri temel alan resmî görüş, Türkiye’nin, Türk kimliği tanımına bağlı laik ve demokratik bir ülke olarak görülmesini içeriyordu. Ordu bu kazanımların tehlikeye girdiğini düşündüğü an, ülke bekasını garanti altına almak amacıyla siyasete müdahil olmaktan ve hatta bizzat iktidarı ele almaktan çekinmemiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu’nun 35. Maddesine²⁰ dayandırıldığına göre, ordu ülkenin yalnızca dış sınırlarını korumakla görevli değil, aynı zamanda ülke içinde devletin varlığını tehlikeye girdiğini düşündüğünde de bir gardiyan hüviyetiyle, ülke yönetimine müdahale edebilirdi (Heper, 2011: 306-307).

Ordunun siyasete ve topluma bakışında başat rol oynayan bu endişeli tutum, ordunun siyasete müdahil olma süreçlerini tetiklemiştir. Öte yandan, ordu

²⁰ “Silahlı kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti’ni kollamak ve korumaktır” Söz konusu 35. Madde 13 Temmuz 2013’te Meclis tarafından çıkarılan kanun ile değiştirilmiş olup, son hali şu şekildedir: “Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; yurt dışından gelecek tehdit ve tehlikelere karşı Türk vatanını savunmak, caydırıcılık sağlayacak şekilde askerî gücün muhafazasını ve güçlendirilmesini sağlamak, Türkiye Büyük Millet Meclisi kararıyla yurt dışında verilen görevleri yapmak ve uluslararası barışın sağlanmasına yardımcı olmaktır” (Resmî Gazete, 09.01.1961, sayı: 10702).

iktidarda bulunduğu dönemde, siyaseti kanunlar yoluyla günün şartlarına göre yeniden dizayn ederek, sivil siyasetin alanını -kendi anlayışı doğrultusunda- daraltmaya ve iktidarın ölçülü ve sınırlı kullanımı için bir vesayet rejimi yaratmaya tevessül etmiştir.

Bu bağlamda askerin siyasete müdahalesinin sebepleri ve hedefleri doğrultusunda bir model geliştirmeye çalışan Nordlinger'in tipolojisi, TSK'nın davranışlarını anlamlandırmaya yardımcı olabilir. Nordlinger'in kategorileştirmesi (1977: 21-27) üç başlıktan oluşmaktadır: Veto rejimleri (vesayet rejimleri), muhafız rejimler, hükmedici rejimler.²¹

Veto (vesayet) rejimlerinde ordu, doğrudan güç kullanımı ile hükümeti devirmek yerine, onun alanını sınırlandırmakta ve karar alma mekanizmalarına müdahil olmaktadır. Böylece sivil siyaset kurumları işlemeye devam ederken, bu işlev ordunun ürkütücü gölgesi altında yürütülmek zorundadır. Buna mukabil, ordu kimi zamanlarda mevcut hükümeti indirip yerine daha iyi olduğunu düşündüğü başka bir sivil hükümeti desteklemek suretiyle yer değiştirebilir (yerinden alma darbesi). Muhafız rejimlerde ise ordu, hükümeti devirerek iktidarı sınırlı bir süreyle kendi eline almaktadır. Bu sayede, sivil siyasetçilerin bozduğu yönetsel şartları tekrar düzene sokup, böyle bir durumun tekrar yaşanmaması için sistemi organize etmek isterler. Hükmedici rejimlerin ayırt edici özelliği ise ordunun iktidarı süresiz ele alma niyetidir. Bu rejimin, muhafız rejimlere nazaran daha sert ve radikal bir yönetim anlayışına sahip olması beklenir. Ayrıca rejimi kökten ve yeniden dağıtımcı biçimde reforme etme çabası görülmektedir (Hale, 2014: 259-260).

Cumhuriyet Türkiye'si tarihine bakıldığında, ordu, 28 Şubat 1997'ye kadar üç defa doğrudan siyasete müdahalede bulunmuştur²² (27 Mayıs 1960, 12 Mart

²¹ Willam Hale, (2014: 259), Christoher Clampham ve George Philip (1985) *Political Dilemmas of Military Regimes* çalışmasındaki tipoloji ile Nordlinger'in tipolojisini bir arada kullanmayı tercih etmiştir. Buna göre veto rejimlerine vesayet rejimi adı verilebileceğini ifade etmektedir.

²² Tezin kapsamı gereği, 28 Şubat'tan sonra gerçekleşen askerî müdahaleler, burada sayılmaya gerek görülmemiştir. Ancak askerî müdahale geleneği 28 Şubat'tan sonra sona ermemiştir. Sonraki dönemde vuku bulan 27 Nisan 2007'de TSK web sayfasında yayımlanan muhtıra niteliğinde bildiri ve 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleştirilen darbe girişimi bu müdahalelerin sonraki yıllarda devam ettiğinin göstergesidir.

1971, 12 Eylül 1980). Huntington'ın (1973: 258), kurucu partilerin orduların içinden çıktığı örnekler arasında saydığı Türkiye'de, askerin siyasetteki merkezi rolü, zaman zaman görünürlüğü düşmesine rağmen hiçbir dönemde tamamen silikleşmemiştir. Cumhuriyetin ilanının ardından ordunun siyasete etkisi çok sınırlı olmuştur. Özellikle Atatürk'ün ve kısmen İnönü'nün karizmatik liderliği hem parti üzerinde hem de ordu üzerinde ağırlıklı olarak etkisini hissettirmiştir. Yine ordu mensuplarının başını çektiği TCP kısa sürede sessizleştirilirken (Zürcher, 2007: 130), 1926'da Atatürk'e suikast girişimi soruşturması kapsamında, iktidara muhalif olma potansiyeline sahip hemen herkes sistem dışına itilmiştir. Koçak'ın (2008: 145) ifadesiyle, "Türkiye Cumhuriyeti, Takrir-i Sükûn Kanunu ile girdiği süreci İzmir Suikastı Davası ile tamamladı: Bu tarihten itibaren ülkede açık bir muhalefet kalma[mıştır]."

Çok partili hayata geçilmesinin ardından, DP iktidarına karşı, ordu içerisinde rahatsız olan subaylar ilk günden beri varlığını hissettirmiştir. Hatta *Dokuz Subay Olayı* gibi cunta oluşturma çabaları gün yüzüne çıkartılmış ve sorumlular yargılanmıştır (Ak, 2015: 285-290). 27 Mayıs 1960'a varıldığında, orduda alt rütbeli subayların başını çektiği asker, DP'nin anayasayı ihlal ederek ülkeyi diktatörlük rejimine doğru sürüklediği iddiası ile DP hükümetine karşı darbe yapmıştır. Hiyerarşik zincirin dışına çıkılan darbe örgütlenmesinde, ilk aşamalarda genç subayların önderliği belirleyici olmuş, ardından, ordudaki üst rütbeli askerlerin dizginleri ele almasıyla darbe hiyerarşik bir düzlemde sürdürülmüştür. Bu dönemde, cunta içerisinde hükmedici askerî rejim kurulması yönünde güçlü bir istek olmasına rağmen, bu grup *Ondörtler Tasfiyesi* ile etkisizleştirilmiş ve belirleyici grup, iktidarı bir süre elinde tutup gerekli düzenlemeleri yaptıktan sonra hükümeti sivil siyasetçilere bırakmayı tercih etmiştir. Bu bağlamda, 27 Mayıs Darbesi'ni "muhafız askerî rejim" olarak nitelendirmek mümkündür. 1961 genel seçimleriyle sivil siyasetin önünün açılmasından yaklaşık on yıl sonra 12 Mart 1971'de ise ordu hükümeti doğrudan devirmek yerine, bir muhtıra vererek, istifaya zorlamıştır. Bu tarzda gerçekleşen askerî müdahaleyi William Hale, "yerinden alma darbesi" olarak değerlendirmektedir (2014: 264). Türkiye'nin toplumsal, ekonomik ve siyasal alanda çok zorlu şartlara tanık olduğu 1970'ler boyunca, siyasal istikrar ciddi

zaafa uğramıştır. Bu şartlar altında 12 Eylül 1980'de gerçekleşen askerî darbenin ardından, sivil dönemde işlemez hale gelen siyasal düzen yeniden yapılandırılmıştır. Bu bağlamda 1982 Anayasası hazırlanmış ve 7 Kasım 1982 tarihinde yapılan referandum sonucunda yürürlüğe girmiştir. Askerî yönetim tarafından siyasal alana yeni bir şekil verilmesinin ardından üç yıla yakın bir süre sonunda siyasal iktidar sivillere devredilmiştir.

Gerçekleşen üç askerî müdahalede, asker, pretoryanizme uygun biçimde, sistemi reforme etmiş, sorunlu alanları, sivillerin aleyhine -alanlarını daraltacak biçimde- organize etmiştir. 27 Mayıs ve 12 Eylül sonrasında yeni anayasalar yapılmış ve yürürlüğe girmiştir. Yapılan yasal düzenlemelerde, askerî yönetimler vesayetçi bir rejim kurmak yönünde hareket etmiştir. Bu konunun özünde ise, asker-sivil ilişkilerinin asker lehine dönüştürülmesi, sivil siyaset alanının daraltılması, karar alma mekanizmalarına mümkün mertebe askerlerin etkide bulunması hedeflenmiştir.

Tüm bu çıkarımlar sonunda ordunun, çok partili yaşama geçişin ardından Türkiye'de siyasal atmosferin belirleyici unsurlarından biri olduğu açıkça ifade edilebilir.

2.3. 1990'LAR TÜRKİYE'Sİ: YAPISAL KOŞULLAR

Demokrasilerin çöküşünü incelerken, yapısal şartların etkisi göz ardı edilemez. Linz'in sürecin niteliğini öne çıkardığı modelinde dahi, yapısal şartların önemli etkisi ikinci plana atılmamaktadır. Bu minvalde, 28 Şubat'ta demokratik rejimin çöküşünde yapısal şartların önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Zira ekonomide, siyasette ve güvenlik alanındaki süregelen kriz, 54. Hükümet'in ana gündem maddelerini oluşturmuştur. Söz konusu sorunlar 1990'ların başından itibaren ülke gündemini meşgul eden sorunlardır. Bu sorunlara kısaca göz atmak, 28 Şubat sürecini anlamlandırmayı kolaylaştıracaktır.

1990'lar Türkiye'sinde zuhur eden koşulları anlamak için 12 Eylül Darbesi'nin ardından askerî rejim tarafından şekillendirilen siyasal sürece odaklanmak

gerekmektedir. Zira bu dönemde ortaya çıkan kritik gelişmeler, 1990'lara bırakılan siyasal mirasın temelini oluşturmaktadır.

Türkiye'de merkez-çevre ayrımı kapsamında, merkezi oluşturan gruplar arasında ana aktörün ilk modernleşen kurum olan TSK olduğu söylenebilir. Kendine, devlet bekasının gardiyanı rolü atfeden Silahlı Kuvvetler, bu gaye etrafında demokratik rejimin çöküşüne yol açan askerî müdahaleler gerçekleştirmiştir. Cizre-Sakallıoğlu ve Çınar, silahlı kuvvetleri yalnızca silahlı profesyonel bir organizasyon değil, Türkiye siyasetinin ana bileşeni olarak tanımlamaktadır (2003: 320). Bu bağlam içinde TSK, 27 Mayıs 1960'da, 12 Mart 1971'de ve 12 Eylül 1980'de darbeler gerçekleştirmiştir. Ayrıca 22 Şubat 1962, 21 Mayıs 1963 ve 9 Mart 1971'de başarısızlıkla sonuçlanan darbe girişimleri vuku bulmuştur. 12 Eylül 1980'den yaklaşık 17 yıl sonra ise, 28 Şubat 1997'de gerçekleşen MGK'ya atıfla adlandırılan 28 Şubat süreci zuhur etmiştir. Bu müdahaleler arasında 27 Mayıs'ta ve 12 Eylül'de silahlı kuvvetler yönetime doğrudan el koymuşlardır. Yeni bir anayasa (1961 ve 1982 Anayasaları) yaparak kurucu iktidar rolünü üstlenmiş ve kurulacak rejimin sınırlarını ve içeriğini belirlemişlerdir. 12 Mart'ta ise dönemin hükümetine bir muhtıra verilerek, açık tehdide maruz bırakılmış ve istifaya zorlanmıştır. Hâlbuki 28 Şubat'ın tüm bu müdahale biçimlerinden farkı, askerinin topyekûn bir müdahaleyi çok maliyetli görmesi sebebiyle sivil toplumu mobilize ederek siyasal iktidarı istifaya zorlamasıdır. Bu meyanda 28 Şubat süreci, ordunun 12 Eylül'de biçimlendirdiği siyasî rejimin esnemeye başladığını görmesi ve müdahale ederek rejimin aksayan yönlerini onarma gayesi olarak görülebilir. Bu yönüyle TSK açısından bakıldığında batı cephesinde bir farklılık söz konusu değildir. Bu tespite benzer biçimde, Kaynar (2017: 36), Türkiye'de gerçekleşen darbeler arasında bir süreklilik olduğunu belirtmekte ve sonraki tarihli darbe veya darbe girişimlerinin halef girişimlerden dersler çıkardığını ifade etmektedir.

12 Eylül Darbesi sonrasında askerî yönetimin kurguladığı rejimde, siyasal İslam (irtica) ve Kürt milliyetçiliği, rejim karşıtı faaliyetler olarak kodlanmış²³, bu

²³ Cizre-Sakallıoğlu ve Çınar, Silahlı Kuvvetlerin bu iki hareketi iç düşman olarak tanımladıklarını ifade ederler (2003: 320-321).

sebeple yeni rejimde yaşamamaları ya da en azından siyasal iktidarda bulunmamaları öngörülmüştür. Bir başka deyişle tarihsel merkezin betes-noires'i (en tiksindikleri şey) bu iki siyasal akımdır. Ancak kurgulanan siyasî rejimin sınırları kısa sürede -1990'ların başından itibaren- esnemeye başlamıştır. Öyle ki 1994 yerel seçimlerindeki başarısını 1995 genel seçimlerine taşımayı başaran RP sandıktan birinci parti olarak çıkmıştır.

2.3.1. 12 Eylül Rejiminin Sarsılması: Özal'lı Yıllar

12 Eylül'de askerî darbe yoluyla ülke yönetimini ele geçiren askerî yönetim Meclis'i ve hükümeti feshetmiş, milletvekillerinin dokunulmazlıklarını kaldırmış, yurtdışına çıkışı yasaklamış ve dernek faaliyetlerini durdurmuştur. Millî Güvenlik Konseyi'nin 1 numaralı bildirisi, darbenin gerekçeleri ve arka planı hakkında önemli bilgiler içermektedir:

Yüce Türk Milleti;

Büyük Atatürk'ün bize emanet ettiği ülkesi ve milletiyle bir bütün olan, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, son yıllarda, izlediğiniz gibi dış ve iç düşmanların tahriki ile, varlığına, rejimine ve bağımsızlığına yönelik fikri ve fiziki haince saldırılar içindedir.

Devlet, başlıca organlarıyla işlemez duruma getirilmiş, anayasal kuruluşlar tezat veya suskunluğa bürünmüş, siyasî partiler kısır çekişmeler ve uzlaşmaz tutumlarıyla devleti kurtaracak birlik ve beraberliği sağlayamamışlar ve lüzumlu tedbirleri almamışlardır. Böylece yıkıcı ve bölücü mihraklar faaliyetlerini alabildiğine arttırmışlar ve vatandaşların can ve mal güvenliği tehlikeye düşürülmüştür.

Atatürkçülük yerine irticaî ve diğer sapık ideolojik fikirler üretilerek, sistemli bir şekilde ve haince, ilkokullardan üniversitelere kadar eğitim kuruluşları, idare sistemi, yargı organları, iç güvenlik teşkilatı, işçi kuruluşları, siyasî partiler ve nihayet yurdumuzun en masum köşelerindeki yurttaşlarımız dahi saldırı ve baskı altında tutularak bölünme ve iç harbin eşiğine getirilmişlerdir. Kısaca devlet güçsüz bırakılmış ve acze düşürülmüştür.

Aziz Türk Milleti:

İşte bu ortam içinde Türk Silahlı Kuvvetleri, İç Hizmet Kanunu'nun verdiği Türkiye Cumhuriyeti'ni kollama ve koruma görevini yüce Türk Milleti adına emir ve komuta zinciri içinde ve

emirle yerine getirme kararını almış ve ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur.

Girişilen harekâtın amacı, ülke bütünlüğünü korumak, Millî birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmaktır.²⁴

Tüm bu düzenlemelerin temelinde, demokratik düzenin işlemesine engel olan nedenleri ortadan kaldırmak olduğu ifade edilmiş ve gerekli düzenlemelerin ardından vakit kaybetmeksizin sivil yönetime döneleceği vurgulanmıştır (Karpaz, 2014: 212).

Askerler, yasama ve yürütme yetkilerini Millî Güvenlik Konseyi üzerinde toplamıştır. Ayrıca emekli Oramiral Bülent Ulusu'ya hükümeti kurması için görev verilmiştir. Akabinde 27 üyeli Bakanlar Kurulu listesi ve hükümet programı Millî Güvenlik Konseyi tarafından onaylanmış ve 44. Hükümet göreve başlamıştır. Bu hükümet döneminde 12 Eylül rejimi, sonraki yılları şekillendirecek önemli düzenlemeler getirmiştir. Bunun yanı sıra, askerî yönetim, 24 Ocak 1980'de sivil hükümet tarafından alınan tarihi ekonomik kararların istikrarlı bir uygulayıcısı olmuştur. Bu kararlar ile kapalı bir ekonomik sistemden piyasa ekonomisinin temel kabullerine dayalı açık ve liberal bir ekonomiye geçiş amaçlanmıştır. Ekonomide kararların istikrarlı biçimde uygulanması amacıyla askerî yönetim, darbe öncesi dönemde Başbakanlık Müsteşarlığı yapmış olan Turgut Özal'ı ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcısı olarak görevlendirmiştir.

Darbeden kısa süre sonra, Millî Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri Orgeneral Haydar Saltuk, Kurucu Meclis'in oluşturulacağını ve yeni anayasa çalışmalarının başlayacağını; ardından seçimlere gidilerek sivil idareye geçeceğini açıklamıştır (Cumhuriyet, 02.11.1980). Bu meyanda, Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanan anayasa metninin, önce Millî Güvenlik Konseyi'nin onayından geçmesi daha sonra halk onayına sunulması kararlaştırılmıştır. 7 Kasım 1982'de yapılan halkoylamasında, lehte çıkan

²⁴ İlgili metin için bkz. (Millî Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, 19.09.1980, C:1).

%91,37 oy ile yeni anayasa kabul edilmiş ve Kenan Evren Cumhurbaşkanı olarak yetkilendirilmiştir.

Millî Güvenlik Konseyi görev başındayken askerî yönetimin hemen her konuda kontrolcü tutumunu sürdürmesinin yanı sıra sivil idareye geçildikten sonra askerin demokratik rejim içerisindeki gücünü garanti altına almaya yönelik hamleler yapmıştır. Bu bağlamda askerî kurumlar mevcut halinden daha güçlü ve özerk hale getirilmiş, anayasal kurumlarda asker varlığı öne çıkartılmış ve böylece vesayetçi bir demokrasi anlayışının zemini hazırlanmıştır. Kaynar'ın yerinde ifadesiyle (2012: 976), 12 Eylül ile birlikte askerî dönem geçici, askerî düzen ise kalıcı hale gelmiştir. Böylece 12 Eylül askerî dönemi 1983'te bitmiş; ancak, 12 Eylül askerî düzeni yaşamaya devam etmiştir.

24 Nisan 1983'te siyasî faaliyetler serbest bırakılmıştır. Seçimler öncesinde, yeni kurulan partiler arasında Orgeneral Turgut Sunalp'in kurduğu Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) ve Turgut Özal'ın liderliğinde kurulan Anavatan Partisi (ANAP) en güçlü partiler olarak göze çarpmaktadır. MDP, askerî vesayete uygun bir siyasî portre çizerken, ANAP ise sivil siyaset dinamiklerini öne çıkartan bir profil çizmekteydi.

Yaklaşık üç yıl boyunca ülkeyi idare eden askerî yönetim, 6 Kasım 1983'de seçimlere gidilmesini salık vermiştir. Ancak, darbe öncesi dönemin siyasî liderlerinin yasaklı olması ve yalnızca Millî Güvenlik Konseyi tarafından onaylanan partilerin seçime girebilmiş olması, sınırlı özgürlüklerin tanındığı bir seçimin tecrübe edilmesine neden olmuştur. %10 ülke barajı uygulanan seçimlere Millî Güvenlik Konseyi'nden icazet alabilen üç parti katılmıştır.²⁵ Seçim öncesi dönemde Cumhurbaşkanı Kenan Evren, ANAP'a karşı açıkça muhalif bir tutum takınmış ve MDP'yi açıktan desteklemekten çekinmemiştir. Seçimden iki gün önce, 4 Kasım'da TV ve radyoda yayınlanan konuşmasında Cumhurbaşkanı Evren, Özal'ı hedef alan konuşmalar yapmıştır. Evren, söz

²⁵ Cumhurbaşkanı Kenan Evren, 12 Eylül'ün ardından solun güç kaybettiği için sağda iki ve solda bir partiye icazet verdiklerini söylemiştir. Zira sağda tek parti olursa, tek başına iktidar gelir, solda iki parti olursa ikisi de barajı aşamama ihtimali doğacağını düşündükleri için Erdal İnönü'ye icazet verilmediğini söylemiştir (Birand ve Yalçın, 2009: 178-179).

konusu konuşmayı, MDP lideri Turgut Sunalp'in isteği doğrultusunda yaptığını söylemiştir (Birand ve Yalçın, 2009: 188). Konuşmanın aşağıda aktarılan bölümünden anlaşılacağı üzere seçmen üzerinde manipüle edici niteliği öne çıkmaktadır:

Birçok tatlı vaatler dinlediniz. Ancak üzüntü veren taraf 12 Eylül'den sonra yönetimde görev alıp, görevde kaldıkları sürece bütün iyi kararları kendilerinin aldığını, Bakanlar kurulunu ve Millî güvenlik Konseyi'nin ortada yok kabul etmeleridir. Daha iktidara gelmeden şimdiden bu şekilde Hilâfî hakikat beyanında bulunanların bundan sonra ne yapabileceğini takdirlerinize sunmak isterim. Millî güvenlik konseyinin üç senelik icraatından memnun iseniz konsey icraatını devam ettirecek ve bir daha memleketi kargaşa ortamına sürüklemeyecek bir yönetimi iş başına getireceğinize inanıyorum (Cumhuriyet, 5.11.1983).

Evren'in ortaya koyduğu çabaya rağmen ANAP, seçimlerden %45,1 oy oranı ile 211 milletvekili çıkartmıştır ve tek başına iktidara gelmiştir. Halkçı Parti (HP) %30,5; MDP ise %23,3 oy almıştır (TÜİK, 2012: 93-94). Bu sonuçlar ile 12 Eylül'de çöküşe uğrayan demokratik rejim 1983 seçimleri ile yeniden tesis edilmiştir. Ne var ki, seçimlerin ardından demokrasi biçimsel olarak tesis edilmesine rağmen, ordunun siyaset üzerindeki ağırlığının sona erdiğini söylemek mümkün değildir. "Ordu, ülkenin iç ve dış güvenliği için önemli gördüğü konularda ülke menfaatleri çizgisinde hükümet politikalarını etkilemek için Millî Güvenlik Kurulu'nu kullanmaya devam etmiştir." (Heper, 2011: 301).

1983 seçilerinin ardından tek başına iktidar olan ANAP, dört farklı siyasal eğilimi²⁶ kendi bünyesinde topladığını ve tüm bu görüşlerin parti içerisinde temsil edildiğini iddia etmiştir. Şüphesiz 12 Eylül müdahalesi, neredeyse tüm siyasal görüşleri ve fraksiyonları sert biçimde susturmuş ve sivil idareye geçişten sonra bile, ideolojik hareketlere alan bırakmak istememiştir. Bilhassa 12 Eylül öncesi dönemde kitlesel bir harekete dönüşmeyi başaran sol görüşler, darbe sonrası dönemde ciddi biçimde yara almışlardır. ANAP ise seçimde karşılığı olduğunu bildiği tüm görüşleri kendi bünyesinde topladığını ifade ederek, hem siyasal merkezin ana aktörü olmak, hem de seçmen tabanını son derece genişletmek istemiştir. ANAP'ın bu stratejisinin, askerî idare seçeneği

²⁶ Dört farklı eğilimden kasıt, 12 Eylül darbesi öncesindeki dört büyük (AP, CHP, MHP, MSP) partidir.

karşısında seçmen tarafından desteklenmiş olduğu ve böylece ANAP'ın stratejisinin kısa ve orta vadede çalışmış olduğu söylenebilir. Ne var ki, Türk siyasî yaşamında ANAP gibi siyasal ideoloji ve görüşlere mesafeli, herkesle iyi anlaşan, ılımlı bir siyasal tutumun uzun süre başarılı kalması siyasetin yerel koşullarının tabiatı gereği mümkün değildir. Zira pragmatist sebepler dolayısıyla son derece eklektik biçimde oluşturulan bu tutumun, siyasetin gündemi spesifik hale geldikçe, sorunlara çözüm bulmakta nakıs kalacağı aşikardır.

ANAP için öncelikli konu, askerin siyaset üzerinde baskın olan gölgesinden mümkün merteye kurtularak idarenin sivilleştirilmesi idi. Ancak Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in, Özal'ı ve partisini desteklemediği bir ortamda, ANAP'ın imkânlarının sınırlı olduğu söylenebilir. Ezcümle, siyasal atmosferi basiretli biçimde okuyabilen Özal'ın, askerî vesayet düzenini doğrudan karşısına almadan siyasal davranışlarını belirlediği söylenebilir. Zira yıllarca bürokraside görev yapmış bir kişi olarak Özal'ın bürokrat-siyasetçi geriliminin dayattığı kültürü yakından bilmekte olduğu varsayılabilir. İktidarının ilk yıllarında Taha Parla'nın (1993: 154) altını çizdiği üzere, "...ANAP ısrarla ekonomiyi ön plana çıkartıyor, politika ve hukuku geçiş dönemi nedeniyle ele alamıyor izlenimi vermek istemiyor[du]". Bu doğrultuda Özal, enerjisini çekişmeli olmayan meseleler üzerine harcamayı yeğlemiş ve Dünya'da şekillenmekte olan siyasal ve ekonomik liberalizmi Türkiye'ye adapte etmeye çalışmıştır. 8 yıllık ANAP iktidarı boyunca açık piyasa ekonomisini temel alan siyasal çerçeve uygulanmıştır. Bu bağlamda, döviz serbestisi, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın (İMKB) kurulması, özelleştirmelerin hızlandırılması ve yabancı sermayeyi ülkeye çekmeye yönelik girişimler Özal'ın ekonomi politikalarının neticesinde vuku bulmuştur (Karpaz, 2014: 220).

ANAP'ın söz konusu politikaları toplumsal alanda karşılık bulmuştur. Taha Parla, "...kısa vadeli ekonomik çıkarları uzun vadeli siyasî ilkelere tercih eden seçmen pragmatizminin" bu karşılığı ortaya çıkardığını belirtmektedir. Buna ANAP'ın "...becerikli, iş bitiren, teknokrat ve profesyonel siyasetçi" görüntüsünün eklenmesiyle ANAP'ın toplumsal karşılığı ortaya çıkmıştır (1993: 144-153). Özal'lı yıllarda, özellikle Anadolu sermayesinin büyümesi,

kentlerde ekonomik faaliyetlerin artması gibi kritik önemi haiz ekonomik kültür, kök salabileceği bir ortam bulmuştur. Ancak planlı biçimde ve altyapısı yeterince güçlendirilmeden girişilen bu faaliyetler, enflasyonun ciddi biçimde yükselmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, 1990'lar boyunca siyasal gündemin başta gelen konularından birini teşkil eden ekonomik krizin, ANAP döneminde uygulanan politikaların bir birikimi olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu konuda Mahfi Eğilmez'in Özal dönemi Türkiye ekonomisi hakkında düşüncelerini kayda geçirmekte fayda vardır:

1970'lerin sonunda Türkiye bir kez daha ödemeler dengesi krizine girince 1980 yılında 24 Ocak kararlarını almak zorunda kaldı ve ağır bir devalüasyondan sonra ekonomiye yeniden şekil verdi. Ardından gelen Özal hükümetleriyle yeniden liberal politikalara dönüş dönemi başladı. Bu dönemde Türkiye kambiyo denetimlerini hafifletti, sabit kur rejiminden müdahaleli dalgalı kur rejimine geçti, fiyat denetimlerini piyasaya terk etti, KİT'lerin görev zararlarını azaltmaya başladı. Giderek artan kamu harcamaları vergi gelirleriyle karşılanamaz hale gelince 1980'lerin ortasından itibaren kamu borçlanması hızla artırıldı, borçlanma neredeyse asıl finansman aracı haline geldi. Bütçe açıklarının hızla artması, enflasyonu, enflasyonun artması faizleri ve hepsi birden kamu borçlanmasını artıran bir kısır döngü makinesi haline geldi. 1990'lı yıllar Türk kamu maliyesinin belki de en sorunlu yıllarıdır. 1994 yılında derin bir ekonomik krize giren Türkiye bir kez daha IMF desteğiyle krizden çıkmayı başardı ama bu krizin ekonomiye maliyeti çok ağır oldu.²⁷

ANAP iktidarının, Türk siyasal hayatına bir diğer katkısı da, siyasal manada modern bir muhafazakâr kültürün var olabileceğinin ortaya çıkmış olmasıdır. Bu hususta bilhassa Özal'ın kişisel hayatı önemli bir örnek teşkil etmiştir. Nakşibendi tarikatının bir müridi iken, yabancı dil bilen, uluslararası iş piyasasında rekabet edebilecek kadar donanımlı, seküler kültüre karşı tümenden bir karşı çıkışı benimsemeyen yapısı ile Özal, dindar vatandaşların politika içinde var olabileceğinin bir kanıtı olarak sunula gelmiştir. Özal, bu şekilde maneviyatı ve geleneksel değerleri arka plana itmeden, modern kültürle barışık, dünyaya açık bir politikacı imajı çizmiştir.

²⁷ İlgili yazı için bkz. (<http://www.mahfiegilmez.com/2012/05/turkiyede-ekonomi-politikas-uygulamalar.html>) erişim tarihi. 17.07. 2017.

ANAP iktidarı için dönüm noktası 6 Eylül 1987’de yapılan halkoylaması olmuştur. Birçok farklı maddeyi içeren anayasa değişikliği paketinin en önemli maddesi, yasaklı siyasî liderlerin yasaklarının kaldırılmasını öngören maddedir. Yasakların kaldırılmasınının 1980 öncesi dönemin şartlarına dönüşü tetikleyebileceği savıyla, değişikliğe muhalefet eden Özal ve partisinin görüşü, küçük bir farkla halkoylamasından mağlup çıkmıştır. Bunun ardından, Süleyman Demirel, Alparslan Türkeş, Necmettin Erbakan ve Bülent Ecevit gibi seçmenden ciddi biçimde destek alabilecek liderlerin tekrar siyaset arenasına çıkması, Özal ve partisini ürkütmüş olmalı ki, rakiplerinin toparlanmasına müsaade etmeksizin, baskın bir seçim kararı alınmıştır. 29 Kasım 1987’de gerçekleşen erken seçimlerde ANAP %36,3; SHP %24,8; DYP ise %19,1 oy oranı almışlardır (TÜİK, 2012: 93-94). ANAP bir önceki genel seçim baz alındığında oy oranını düşürmüş olsa da, seçim sisteminin azizliği sayesinde 292 milletvekili çıkartarak parlamentoda oy oranınının neredeyse iki katı temsil gücüne sahip olmuştur.

1987 seçimleri sonrasında ANAP, siyaset sahnesine geri dönen rakiplerine karşı üstünlük sağlayarak tek parti iktidarını sürdürmüş olmasına rağmen, seçmenden aldığı desteğin çok üzerinde parlamento temsili olması dolayısıyla yasama ve yürütmede belirleyici olması huzursuzluk yaratmıştır (Karpas, 2014: 223). Nitekim TÜİK verilerine göre 26 Mart 1989 yerel seçim sonuçları, Karpas’ın bu tespitini doğrulamaktadır. ANAP, İl Genel Meclisi kategorisinde, %21,8 oy oranı ile SHP (%28,7) ve DYP’nin (%25,1) oy oranlarının altında kalmış ve seçimin mağlubu sayılmıştır. Yerel seçimlerin ardından, 1983 seçimlerinden itibaren esmeye başlayan ANAP rüzgârı dinmiş ve merkez siyaset üzerindeki baskınlığını kaybetmiştir; ancak, 1987 seçimlerinde kazandığı parlamentodaki çoğunluğu sayesinde siyasî gücün merkezinde olmayı sürdürmüştür. Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in görev süresinin dolmasının ardından, Özal’ın Cumhurbaşkanı olarak seçilmesi yine bu çoğunluk sayesinde gerçekleşebilmiştir. Özal, 1 Kasım 1989’da Cumhurbaşkanı olarak seçilmiş ve kurucusu olduğu ANAP’tan istifa etmiştir. Zaten 1987’den beri ciddi biçimde kayıplar yaşayan ve ivme kaybeden ANAP’ın, Özal’ın da partiden ayrılışının ardından DYP ve SHP karşısında güçlü kalabilmesinin çok zor olacağı açıktır. Ekonomide işlerin kötüye gitmesi ve ANAP’ın karizmatik bir

liderden yoksun olması, 1990'lar başlarken Türkiye'de siyasal dönüşümün gerçekleşmesi için uygun bir ortam yaratmıştır.

20 Ekim 1991'de gerçekleşen genel seçimlerde, DYP %27 oy oranı ile sandıktan birinci parti olarak çıkmıştır. İki dönemdir tek başına iktidar olan ANAP ise %24 oy ile kuruluşundan bu yana en düşük oy oranını almıştır. Ülke barajını aşabilen diğer partiler ise sırasıyla: SHP %20,8; RP %16,9; DSP %10,8 oy oranıyla parlamentoda temsil edilme şansı bulmuşlardır (TÜİK, 2012: 93-94).

Bu seçim sonuçlarına göre, 12 Eylül müdahalesinin ardından askerler tarafından tesis edilen siyasî düzenin, esnemeye başladığı söylenebilir. Türkiye, 1983 seçimlerinden galip çıkan ANAP'ın ılımlı ve 12 Eylül'ü doğrudan karşısına almamaya gayret eden politikaları ile yaklaşık 8 yıl boyunca idare edilmiştir. Ne var ki 1991 seçim sonuçları ile askerî vesayet rejiminin ciddi biçimde sarsılmasına neden olan gelişmeler tecrübe edilmeye başlanmıştır. Merkez sağ ve solun bölünmesi ve bunun sonunda parçalı bir iktidarın var olması, sivil siyaset otoritesinin güçsüzleşmesine neden olmuştur. Bunun yanı sıra, kronikleşen ekonomik problemler ve PKK'nın yol açtığı güvenlik problemleri 1990'lı yıllarda seçmenin alternatif arayışlarını güçlendirmiş ve 1995'te RP seçimden en çok oyu alarak çıkan parti olmuştur. Ordunun rejime bir tehdit olarak gördüğü RP'nin iktidar ortağı olması ve RP'nin bu yorumları güçlendiren basiretsiz siyasî tutumları, 12 Eylül sonrasında ordu tarafından tesis edilen rejimi oldukça sarsmış ve ordunun yönetime bir kez daha müdahale etmesine neden olmuştur.

Son kertede, Özal'ın 12 Eylül rejiminin zayıflatılmasında önemli ölçüde payı olduğunu teslim etmek gerekir. Her ne kadar, ordunun otoritesini doğrudan karşısına almamaya çalışarak hareket etse de, Özal Türk siyasetinin sivilleşmesi ve modern dünyaya ayak uydurması yönünde oldukça nitelikli adımlar atmıştır. Özellikle dışa açılma, serbest piyasa ekonomisinin kurallarına bağlı kalma, ihracata yönelik sanayileşme, Anadolu sermayesinin yükselişinin önünü açma gibi konularda Özal'ın katkıları Türkiye'nin dönüşmesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Bunların yanı sıra, Özal'lı yıllarda, uluslararası camiada demokrasinin bir değer olarak yükselişi, şüphesiz, düşünce

özgürlüğünün sınırlarını genişletmiş ve tabuların sorgulanmasını da peşi sıra getirmiştir. Bu dönemde örneğin Atatürkçülük, Kürt sorunu, ordunun siyasetteki yeri gibi kritik meseleler üzerine entelektüel faaliyetler artmıştır.

2.3.2. Kürt Sorunu

Linz (1978: 62-63), çok uluslu bir toplumda milliyetçiliğin öne çıkması durumunda, istikrarlı bir demokrasinin gelişemeyeceği görüşünü dile getirmiştir. Zira demokratik rejimler, -otoriter ve totaliter rejimlere kıyasla- bu tip problemlere doğrudan çözüm bulması kolay olmayan esnek rejimlerdir. Türkiye’de Kürt Sorunu da bu minvalde değerlendirilmeye alınabilir. Özellikle 1990’ların başından itibaren artan PKK kaynaklı terörist faaliyetler neticesinde, demokratik rejimin bu soruna çare üretememesi, askerin rejim içinde rolünün büyümesine neden olmuştur.

Kürt milliyetçiliğinin nüvelerini 19. Yüzyıla kadar götürmek mümkündür.²⁸ Ancak Türkiye’de Kürt sorunu, Cumhuriyet’in kurulmasından sonra Şeyh Said ayaklanması ile ayyuka çıkmıştır. Bu olayın sert biçimde bastırılmasının ardından -Ağrı ayaklanmaları ve Dersim olayı gibi çatışmaların dışında- çok partili hayata kadar Kürt milliyetçiliğinin ulusal bir mesele olarak ele alınmasını sağlayacak konjonktür ancak sınırlı biçimde gelişmiştir. Hamit Bozarslan’ın ifadesiyle, Dersim Olayları’nın ardından, yaklaşık 20 yıl boyunca Kürt milliyetçiliği açısından “suskunluk yılları” yaşanmıştır (2008: 850).

Çok partili döneme geçişin ardından Kürt milliyetçiliği üzerindeki baskı kısmen azalmış ve özellikle entelektüel ve siyasî arenada görünür hale gelmeye başlamıştır. 1960’ların ortalarından itibaren Kürt kimliği ile kendini ifade eden siyasetçiler, genel olarak, kendini sol fraksiyonlar içinde bulmuşlardır. Ancak sol içinde güçlenen fraksiyonlaşmalar neticesinde 1960’ların sonu 1970’lerin başından itibaren Kürt milliyetçiliği bağımsız bir aktör olarak belirginleşmeye başlamıştır.

²⁸ Kürt milletçiliğinin tarihsel gelişim süreci için bkz (Jwaideh, W. (2016); Bruinessen, M. V. (2015)).

Kürt milliyetçiliğinin şekillenmesinde bir diğer önemli olgu ise 12 Eylül rejiminin Güneydoğu'da yarattığı ağır baskı ortamı olmuştur (Oran, 2008: 877). Bu sürecin ardından, Kürt milliyetçiliğinin yükselişinde temel olarak birkaç etkenden söz etmek mümkündür. 12 Eylül Darbesi'nin, solu kesin bir biçimde susturmaya yönelik tutumları, Kürtlerin yola tek başına devam etmesini sağlayan faktörlerden biridir. Burada açık bir biçimde ifade etmek gerekir ki, 12 Eylül sonrası dönemde Kürt sorununun ana aktörü PKK olacaktır. 1980 sonrası dönemde, Kürt milliyetçiliğinin yükselişinde iç sebep olarak 12 Eylül rejiminin yarattığı sonuçlar baskın iken; dış etken olarak Körfez Savaşı öne çıkarılabilir. Zira bu dönemde Irak'ta yaşanan siyasî belirsizlik, Irak'ın kuzeyinde bir Kürt otonom bölgesi oluşmasının önünü açmıştır. Bu gelişme ehemmiyeti haizdir zira Kürt coğrafyasının bir bölgesinde yaşanan gelişmeler diğer bölgelerde hızlı biçimde yankı bulabilmektedir (Yavaşca, 2015: 590). Benzer biçimde Kuzey Irak'ta bu dönemde yaşanan gelişmeler, Türkiye Kürtleri üzerinde de etkili olmuştur. Kürt milliyetçiliğinin yükselişinde son etken ise global bir sürece tekabül etmektedir. 1989'da SSCB'nin yıkılışının ardından özellikle Doğu Avrupa'da yükselen kimlik krizi Türkiye'yi de yakından ilgilendirmiştir. Bosna Savaşı ve Karabağ sorunu gibi krizler Türk-Müslüman kimliği çevresinde bir aidiyet bağına kuvvetlendirmesinin yanı sıra, reaksiyoner Kürt kimliğinin belirginleşmesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca ivme kazanan küreselleşme sürecinde, yerel kimliklerin tepkisel yükselişinin de vurgulanması yerinde olacaktır. Bu noktada Türk ve Kürt milliyetçiliklerinin zaman zaman birbirini tetiklediği ve bu durumun da, -kimlik politikaları ekseninde- siyaset alanında kutuplaşmaların artmasına neden olduğu ifade edilebilir.

Güneydoğu'da özellikle 1992'den sonra etkili olan çatışmalar, 1993'te zirve noktasına ulaşmıştır. Bu dönemde, PKK'nın müsebbibi olduğu Başbağlar katliamı ve 33 askerin şehit edilmesi gibi vakalar siyasal gündemde güvenlik konularının önemini arttırmıştır. Bu meyanda güneydoğu bölgesinde yer alan birçok şehir uzun yıllar sürececek olan olağanüstü hal idaresine muhatap olmuştur. Ordunun, olağanüstü hal sebebiyle, yönetim üzerinde artan ağırlığı

EMASYA protokolü²⁹ ile ayyuka çıkmıştır. Bu yönetmelik sivil idarenin elinde olan birçok yetkinin ordu mensuplarına devredilmesine neden olmuştur. 28 Şubat'a giden yolda çok büyük öneme sahip olan ordunun yönetim içinde ağırlığının artması hususu güvenlik problemlerinin kronik hale gelmesi ile eş zamanlı gerçekleşmiştir.

Yukarıda vurgulandığı üzere, 1990'lı yıllar, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından siyasal kimliklerin/kimlik siyasetinin Avrupa'da yükseldiği yıllardır. Bu süreçten Türkiye ve Kürt sorunu da oldukça etkilenmiştir. Bu minvalde Kürt kimliğinin tanınma talebi ve İslam'ın siyasallaşan talepleri 1990'ların iki ana konusu haline gelmiştir. Zira 28 Şubat sürecinde, Kürt Sorunu-PKK terörü ve irticaî eylemler-dini kimlikler siyasî ve toplumsal kampaşmanın temel öğeleri olmuştur (Çarkoğlu, 2002: 127).

2.3.3. Siyasette ve Ekonomide Kriz

Linz, çözülemeyen ve kronikleşen makro problemlerin istikrarsızlıkla neticeleneceğini ön görmüştür. Bunun yanı sıra partilerin bölünmesiyle istikrar sorununun büyüyeceği ve demokratik rejimin önemli bir krizle karşı karşıya kalabileceğini belirtmiştir. 28 Şubat sürecine giden yolda, Linz'in altını çizdiği noktaların oldukça kritik bir önemi haiz olduğu söylenebilir. Hülasa Linz demokratik gerçeğin sönümlenmesi olarak tarif ettiği bu durumun, siyaset kurumunun değersizleşmesine neden olabileceğini dile getirmiştir. Böylece rejim muhalifleri cesaretlenebilir ve güç transferi mümkün hale gelebilir.

1990'lı yıllarda siyasî ve toplumsal tansiyonu yükselten bir diğer konu ise istikrarsız koalisyon hükümetleridir. Özal'ın vefatının ardından Demirel'in Cumhurbaşkanı olması nedeniyle, merkez sağda rekabet had safhaya ulaşmıştır. Tansu Çiller'in DYP'si ve Mesut Yılmaz'ın ANAP'ı aynı tabana yönelik politikalar izliyor ve küçük puanların belirleyici olduğu bir seçim

²⁹ Emniyet-Asayiş Yardımlaşma (EMASYA) Protokolü, 5442 Sayılı İl İdaresi Kanunu'nun 11. Madde D fıkrasına istinaden, İçişleri Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı arasında imzalanan bir iş birliği protokolüdür. 7 Temmuz 1997'de imzalanan söz konusu protokol, 04.02.2010 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır.

sisteminde siyasal rakiplerinin önüne geçmek istiyorlardı. Merkez sağda oluşan bu tablo temel olarak iki nedenden dolayı siyasete olan güvenin önemli ölçüde azalmasına neden olmuştur. İlk neden, meydanlarda ve basına verilen demeçlerde birbirine karşı çok sert ifadeler kullanan siyasîlerin koalisyonlarda bir araya gelmeleri kamuoyunda siyasetin, (kişisel) bir çıkar elde etme aracı, olduğu tanımlamasını öne çıkartmıştır. Örneğin, Çiller ve Erbakan'ın birbirlerini sert tonda eleştirmelerinin ardından koalisyon ortağı olmaları, siyasî liderlerin kişisel çıkarlarını takip ettikleri yorumlarının güçlenmesine neden olmuştur. Kamuoyu önünde gerçekleşen bu atışmalar, partiler arası yarışın, kişisel bir husumete dönüşmesine yol açmıştır. Özellikle Çiller-Yılmaz arasındaki gerilim kolayca fark edilebiliyor ve herkesçe biliniyordu (Birand ve Yıldız, 2012) .

İkinci neden ise kötü yönetilen ekonomidir. Demirel'in Cumhurbaşkanı olmasının ardından Çiller DYP Genel Başkanlığı'na seçilerek, Başbakan olma fırsatına erişmiştir. SHP'de ise siyaseti bırakma kararı alan Erdal İnönü, görevi Murat Karayalçın'a devretmiştir. Böylece 1991 seçimlerinin ardından oluşan DYP-SHP koalisyonunda üst düzey kadrolar önemli bir değişime uğramıştır. Yeni Başbakan Çiller, Türkiye'nin ilk kadın başbakanı olarak büyük bir ilgiye mazhar olmuştur. Kamuoyunda, yurt dışı eğitilmiş, ekonomi profesörü ve modern bir siyasetçi profili çizen Çiller'in ekonomik problemleri çözebileceğine dair güçlü bir algı da oluşmuştur. Ancak, Özal döneminden beri biriken ekonomik problemlere bir türlü çare bulunamayan bir ortamda iş başına gelen Çiller'e bağlanan umutlar kısa sürede suya düşmüştür. 1994 krizi, o güne değin Türkiye'de görülen en büyük ölçekli kriz olmuştur. Faizler %150'leri görmüş, birçok işyeri iflas etmiş ve birçok kişi işsiz kalmıştır. Böylece siyasetin bir çözüm aracı olduğuna dair inanç ciddi biçimde bir kez daha sarsılmıştır (Birand ve Yıldız, 2012).

Siyaset kurumuna ve ona bağlı olarak diğer kamu kuruluşlarına duyulan güven bu süreçte oldukça sarsılmıştır. Ancak bunun bir istisnası vardır. Dönemin kamuoyu araştırmalarına göre askerîye (TSK) Türk halkının en güvendiği kurum

olarak öne çıkmaktadır. Siyaset ise son sıralarda yer almaktadır.³⁰ 28 Şubat'a giden süreçte bir askerî müdahalenin ön şartı olduğu varsayılan sivil destek-kamuoyu desteği bu zeminde olgunlaşmaya başlamıştır.

Bunun yanı sıra, 28 Şubat'a giden süreçte siyasete olan güven bunalımının, RP'nin yükselişine doğrudan zemin hazırlamış olduğu iddia edilebilir. Carl Schmitt'in 1923'de yayınlanan kitabında belirttiği üzere, parlamenter demokrasiler kriz içine girmişlerdir. Söz konusu krizin çağdaş demokrasilerde de yansımalarını tespit etmek pekâlâ mümkündür. Temsili demokrasinin krizler ile anılır olması, mevcut siyasal partilerin değişimine yol açmaktadır (Türk, 2008: 140). Bu minvalde gelişen siyasî ortamlarda yükselişe geçen siyasî partilere iyi bir örnek oluşturan RP, önce 1994 yerel seçimlerinde ardından 1995 genel seçimlerinde ciddi bir yükselişe imza atmıştır. Ancak RP'nin yükselişini yalnızca kriz ortamına bağlamak konuyu açıklamakta yetersiz olacaktır. Siyasette mevcut aktörlere olan güven bunalımına ek olarak, RP'nin bu yükselişinde etkili olan bir takım tali nedenlerden söz etmek mümkündür. Bunları; yerel yönetimde gösterdikleri başarılar, Bosna Savaşı etkisi, kimlik politikalarının yükselişi, güçlü ekip çalışması olarak sayabiliriz.

Son kertede denilebilir ki, 1995 genel seçimlerine gidilirken Türkiye'de ekonomik kriz, güvenlik krizi ve siyasî kriz genel atmosferi oluşturuyordu. Terör ortamına - her gün gelen çatışma ve şehit haberleri- ekonomik krize bir türlü çözüm üretemeyen istikrarsız koalisyon hükümetleri, RP'nin Millî Görüş hareketinin tarihindeki en yüksek oy oranlarını almasına vesile olmuşlardır.

³⁰ 25-28 Nisan 1997'de 11 ilde 48 yerleşim birinde 9 bin seçmenin katılımıyla yapılan araştırmada çıkan sonuçlara göre, katılımcıların %68,8'i Meclis'in halkı temsil etmediğini belirtirken, %72,3'ü ise Meclis'in görevini gerektiği gibi yerine getirmediği görüşündedir. MGK kararlarına istinaden kurumların aldığı pozisyonlar arasında TSK ise 70,9 ile en güvenilen kurum olmuştur. Bir diğer kritik bilgi ise seçmenin %42'sinin erken seçim istediği yönündeki bilgisidir. (Cumhuriyet, 07.05.1997).

3. BÖLÜM:

MİLLÎ GÖRÜŞ HAREKETİ VE RP'NİN YÜKSELİŞİ

28 Şubat darbesinin gerçekleştiği süreçte, koalisyonun büyük ortağı RP'nin rejime bir tehdit oluşturduğu yönündeki negatif imajının etkisi yadsınamaz. RP, bu olumsuz imajı, yalnızca kuruluş yılından (1983) sonraki tutumlarıyla oluşturmuş değildir. RP, Millî Görüş hareketinin 12 Eylül darbesi sonrasındaki partisidir. Bu bağlamda, 1970'in başında siyasî hayatına resmen başlayan Millî Görüş hareketinin ürettiği politik miras, RP'nin hem siyaset anlayışının hem de politik imajının netleşmesinde oldukça belirleyici olmuştur. Bu bölümde, söz konusu siyasî miras ana hatlarıyla vurgulanacaktır.

Millî Görüş hareketinin ilk partisi, 1970'de siyasî hayatına başlayan MNP'dir. 12 Mart müdahalesinin ardından kapatılan MNP'nin siyasal mirasını MSP devralmıştır. MSP, 1970'li yılların çalkantılı siyasî atmosferinde, üç farklı koalisyonda yer alarak, Millî Görüş hareketinin siyasal ideallerini iktidar ortağı olarak dillendirmeyi başarmıştır. Bu bağlamda 12 Eylül Darbesi'nden sonra (1983) kurulan RP, Millî Görüş'ün 1970'li yıllardaki siyasal tecrübesi üzerine inşa olunmuştur. Dolayısıyla RP'nin siyasal davranışlarını daha iyi anlamlandırabilmek için RP'den önce siyasal faaliyetler sürdüren Millî Görüş partilerine odaklanmak ve siyasal düsturlarını irdelemek önemli hale gelmektedir.

MNP-MSP çizgisi, İslamcı-milliyetçi ideolojik vurguların eklektik bir kombinasyonunu benimsemiştir. Bu bağlamda geliştirdiği siyasal tutum ve davranışlarını popülist söylem ile öne çıkartmıştır. 12 Eylül Darbesi'nin ardından sonra kurulan RP'nin ise, MNP-MSP'den farklı olarak, İslamcı-milliyetçi vurgular ile Türk Sağ geleneğinin geniş kitlelere hitap edebilmesini sağlayan söylemlerini bir arada kullanabildiği iddia edilebilir.

RP'nin yükselişinde konjoktürel etkiler önemli bir paya sahiptir. Bu bağlamda 1990'ların yapısal koşullarının RP'nin yükselişine ivme kazandıracak bir zemin yarattığı iddia edilebilir. RP ise bu kriz ortamını fırsata çevirebilmiş ve 1995

seçimleri sonunda Millî Görüş partileri arasında tüm zamanların en yüksek oy oranına sahip olmuştur. RP'nin bu dönemde benimsediği politikalar diğer partilere karşı üstünlük sağlamasında başat bir rol oynamıştır. Örneğin Kürt meselesinde anti-devletçi tutumu, ezilenlere hitap etme becerisi, merkez siyasetin krizinden faydalanarak şehirlerde kitlelere ulaşabilmesi en önemli politik davranışlar olarak sayılabilir.

Bu bölümde Millî Görüş partilerinin siyasal mirası ve RP'nin yükselişi irdelenecektir. Bu kapsamda söz konusu süreç dört başlık altında incelenecektir: 12 Eylül öncesi Millî Görüş Partileri (MNP ve MSP); RP'nin Kuruluşu ve Geçmişin Etkisi; RP'nin Yükselişinde İdeolojisi, Söylemleri ve Örgütlenme Modelinin Etkisi; RP'nin Parti Politikaları.

3.1. 12 EYLÜL ÖNCESİ MİLLİ GÖRÜŞ PARTİLERİ (MNP VE MSP)

Asırlardan beri özleyip beklediğin, kendi ruhunun derinliklerinden gelen ve senin bizatihi kendi öz varlığının mana ve madde sahasına yeniden doğuşundan başka bir şey olmayan Millî Nizam Partisi, kuruluşu münasebetiyle sana ilk hitabını yaparken, önce Cenab-ı Hak'kın sayısız nimetlerine şükreder.³¹

26 Ocak 1970'de kurulan MNP, Millî Görüş'ün ilk partisidir. 18 kurucu üye ile faaliyetlerine başlayan partinin kurucu üyelerinin çoğunluğu serbest meslek sahibi kişilerdir. Kurulduğu günden itibaren toplumsal karşılığını bulmakta güçlük çekmeyen parti, gerek ulusal gerek uluslararası şartların yarattığı kritik dönemeçler etrafında şekillenmiştir. MNP'nin bir siyasal parti olarak, fikren 1966'ya kadar uzandığını bilmekteyiz. İlk olarak, birkaç Adalet Partisi (AP) üyesi İslâmcı vekilin parti kurmak yerine AP'yi ele geçirme düşünceleri olmuş ancak bunun mümkün olmadığı kısa süre içinde anlaşılmıştır. Anılarında bu durumdan söz eden Süleyman Arif Emre (2002: 152-162), AP'li Hasan Aksay ve Fehmi Cumaoğlu'yla birlikte İslamcı çizgiyi temsil edecek bir parti kurmak yönünde fikir birliği sağlandığını anlatmaktadır. Hatta fikrin de ötesine geçerek partinin başına geçmesi için Prof. Dr. Necmeddin Erbakan'dan önce Ali Fuat Başgil'le, ardından

³¹ Bu sözler, MNP'nin kuruluş beyannamesinden aktarılmıştır. İlgili metin tamamı için bkz. (Kuruluş Beyannamesi, Nüve yayınları, Ankara, 1970).

Osman Turan'la görüşüklerini belirtmektedir. Bu girişimler sonuçsuz kalınca Necmeddin Erbakan ismi öne çıkmıştır. Ona yapılan liderlik teklifi ise MNP'nin kurulma girişimini bir safha ileriye taşımıştır. Parti kurma fikrine ilk planda sıcak bakmayan Erbakan, bir süredir görev yaptığı Türkiye Odalar Birliği (TOB) içindeki mücadelesini sürdürmekten yanadır; ancak TOB içinde yaşadığı sıkıntılı süreçlerin ardından 1969'da AP'ye vekil adaylığı için başvurmuş lakin başvurusunun veto edilmesi üzerine parti kurma fikrine daha sıcak bakmaya başlamıştır. Parti kurma fikri olgunlaştıktan sonra ise Erbakan, Emre ve Aksay'ı yanına alıp bağlı bulunduğu şeyhi Mehmet Zahit Kotku'dan parti kurma işi hakkında icazet almak istemiştir.

Şüphesiz, Erbakan'ı, önceden oluşturulmuş bir projeye aranan bir lider rolüyle sınırlı tutmak Millî Görüş hareketini eksik bir tanımlama olur. Öyle ki, Erbakan güçlü hitabeti, kendine has üslubu, akademik kariyeri, etkileyiciliği, kitleleri arkasından sürükleme yeteneği ile Millî Görüş'ün efsanevi lideridir. Hatta bazı yazarlar Millî Görüş Hareketini "Erbakan Hareketi" olarak tanımlamanın daha uygun olacağını ileri sürmektedirler (Çalmuk, 2004: 553; Çakır, 2004: 568).

Keza 1960'ların sonunda siyaset sahnesine çıkan Erbakan'ın politik mizacı 28 Şubat sürecinde belirleyici rol oynayan etkenlerden biri olarak görülebilir. Erbakan'ın siyaset anlayışını ve siyaset sahnesindeki konumunu daha net anlamlandırabilmek amacıyla, kişisel yaşamındaki kritik olayların ve özellikle siyasete atılma sürecinin ele alınmasında fayda vardır.

3.1.1. Kurucu Lider: Necmeddin Erbakan

Necmeddin Erbakan 1924'te Sinop'ta dünyaya gelmiştir. Babasının ağır ceza hâkimi olması sebebiyle birkaç farklı şehirde eğitimini tamamlamıştır. Eğitim hayatı boyunca çok başarılı olmuştur. İstanbul Teknik Üniversitesi Makine Mühendisliği Bölümü'nü birincilikle bitirmesinin ardından üniversitede kalarak mesleki kariyerini akademide yapmayı tercih etmiştir. Erbakan, mezuniyetinin ardından araştırma yapmak amacıyla bir süre Almanya'da kalmıştır. 1956'da Türkiye'ye döndüğünde ise 200 ortaklı Gümüş Motor'un kurucu ortaklarından biri olmuştur ve 1956-1963 yılları arasında genel müdürlük görevini üstlenmiştir.

Erbakan'ın çalışkanlığı ve azmi bulunduğu çevre içerisinde kısa sürede tanınır hale gelmesini sağlamıştır. 1966-1968 arasında Türkiye Odalar Birliği Sanayii Dairesi Başkanlığı ve Genel Kâtipliği yapmıştır. Ardından İdare Meclisi üyeliği yapmıştır (Poyraz, 2006: 96). Erbakan'ın siyasî yaşamını başlatacak olaylar TOB'daki görevleri sırasında yaşanmıştır. Üniversite hocalığının yanı sıra aynı zamanda bir girişimci olan Erbakan 1969'da TOB başkanlığına aday olmuş ve diğer rakiplerini arkada bırakarak başkan seçilmiştir. Ancak Erbakan'ın görüşlerini radikal bulan AP yönetimi bu seçim sonucundan memnun olmamıştır. Keza İstanbul ve Ankara gibi büyükşehir odalar birliği üyeleri de Erbakan'ın başkan seçilmesinden rahatsızlık duymuşlardır. Erbakan'dan rahatsızlık duyulmasının sebebi, onun hükümetin ticaret politikası ve ticaret odalarının siyasî tutumları hakkındaki görüşleridir. Bu görüşlerini şu sözleriyle açıklamak mümkündür: "Anadolu'da verilen krediler çok azdır. Şimdi iki yüz binlik şehirde iki fabrika tütüyor, onlar da devletin. Biz özel sektöre öncülük edip tüten bacaları çoğaltacağız. Bizce üç büyük vilayetin dışındaki bütün şehirler geri kalmıştır. Bunları kalkındırmak için plan tedbirleri yeterli değildir." (Milliyet, 14.07.1969: 11). Erbakan, taşra esnafı olarak adlandırılabilir kitlenin görüşlerini savunmaktadır. Buna göre, hükümetin ticaret politikası büyük şirketlerin çıkarlarını savunurken, küçük tüccarların selametini gözetmemektedir. Bankalar büyük şirketlere geniş ölçekli krediler verirken, küçük işletmelerin büyüme şansı kalmamaktadır. Genel olarak Anadolu esnafı ve büyükşehirlerdeki küçük esnafları temsil eden; ancak büyük işletmelerin vizyonlarını görmezden gelen Erbakan'ın ticaret politikası yaklaşımı büyük şirket yöneticilerinin de etkisiyle AP tarafından benimsenmemiştir.³² Söz konusu seçim, bazı teknik eksikleri sebep gösterilerek iptal edilmiştir. Ancak altı ay başkanlığını yapabildiği TOB'dan, mahkeme kararına direnerek ayrılmak istememiş ve polis eşliğinde kalkmadığı sandalyesiyle birlikte çıkarıldığı rivayet edilmiştir.³³ Bu gelişme Erbakan'ın fikirlerini daha büyük bir sahnede -siyasette-

³² Erbakan bu vizyonunu *Anadoluculuk* olarak nitelendirmektedir. Erbakan bir konuşmasında "Odalar Birliği'nde başlayan Anadoluculuk hareketini kimse durduramayacaktır" der (Milliyet, 03.09.1969: 11).

³³ Süleyman Karagülle, Akevler web sitesi, (<http://www.akevler.org/AkevlerKitaplar/1005/84/3-REFAH-PARTISI--ERBAKANIN-HAYAT-HIKAYESI-REFAH-PARTISI-VE-Refahyol-IKTIDARI>);

dile getirme isteğini körüklemiş olsa gerek, Erbakan önce 1968'de senato seçimlerinde, ardından 1969 genel seçimlerinde AP'ye milletvekili adayı olarak başvurmuştur. Yukarıda sözü edilen gerekçelerle AP yönetimi Erbakan'ın adaylığını veto etmiştir. Böylece Erbakan için AP dışında sürdüreceği siyaset hayatı başlamıştır.³⁴

AP'ye vekil adaylık başvurusu veto edilen Erbakan, birçok AP il teşkilatlarından ve MHP, MP, YTP'den teklifler aldığını söylemiş (Milliyet, 03.09.1969: 11) ancak seçimlerde bağımsız aday olmayı tercih etmiştir. Kendisi gibi AP'den olumsuz yanıt alan vekil adaylarıyla birlikte *Bağımsızlar Grubu* olarak anılan grup güçlü olduklarını düşündükleri seçim bölgelerinde bağımsız adaylıklarını koymuşlardır. Bağımsızlar Grubu on altı kişiden oluşmaktadır; grubun lideri ise Erbakan'dır. Basına yaptığı açıklamada Erbakan Bağımsızlar Grubuna ilişkin şu sözleri sarf etmiştir:

Gayemiz milliyetçi mukaddesatçı Türkiye yaratmaktır. Bizim davamıza inanan insanlar sağa kayacaktır. Onlar bizi bir veto ile attıklarını sanıyorlarsa yanılıyorlar. Biz AP'nin büyük kitleleriyle kaynaşmış haldeyiz. Bunun için bu kitleler harekete geçerek AP başındakileri tasfiye edeceklerdir. Millet istediğini yapar. Biz Türkiye'de hürriyetin gerçekleşmesine çalışıyoruz. (Milliyet, 12.09.1969: 11).

Erbakan'ın 1969 seçimlerinden hemen önce *Milliyet* gazetesi muhabiri Yılmaz Çetiner'e verdiği mülakatta ifade ettiği bazı görüşleri çok tepki almıştır.³⁵

Ayşe Hür, (<http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/erbakan-Millî-gorus-28-subat-1179069/>) erişim tarihi: 16.03.2016.

³⁴ Erbakan'ın siyasete ilgisi üniversite hocalığı yaparken de mevcuttur. Örneğin İTÜ'de görev yaparken Milliyetçiler Derneği'nde bazı konferanslar vermektedir. Bu derneğin genç üyelerinin sloganı ise "milliyetçi ve İmanlı Türkiye'dir" (Çalmuk, 2004: 558).

³⁵ Erbakan'ın kimi çevrelerde algılanış biçimini yansıtmaya açısından Ümit Yaşar Oğuzcan tarafından 1969'da yazılan şiir manidardır:

Destek almakta geriden
İnat ettin profesör
Gericiliği yeniden
İcat ettin profesör

Olmaz din madrabazlığı
Etme sen bu cambazlığı
Yazık sinmiş yobazlığı
Azat ettin profesör

İlmimi irfanını da

Açıklamasında hilafetin büyük faydaları olabileceğini söylerken, Türkiye’de din hürriyeti yoktur, solcuların ekonomik teşhisi doğrudur, din ve devlet iki ayrı şeydir lafı boş laftır tespitlerinde bulunmuştur (Milliyet, 25.09.1969: 1). Aynı röportajda siyasî düşüncelerini şu sözlerle ortaya koymuştur:

Dünyada 3 türlü istikamet vardır. 1. Komünizm. 2. Siyonizm. 3. Her milletin kendi milliyetçiliği ve mukaddesatçılığı. Biz üçüncü yolu tercih etmek mecburiyetindeyiz. Şimdiki yol ise Türkiye’yi felakete götürür. Solcular yanlış hareket ediyorlar. Zavallı bir vatandaş kendi halinde namaz kılıyor. Sataşıyorlar ona. Asıl kazığın nereye çakılacağını bilmiyorlar. Ne istersiniz o adamın dine bağlılığından.

Erbakan siyasete dair vizyonu, hedefi ve taban desteği olan bir politikacıdır. MNP kurulmadan önce siyasî faaliyetleri bu iddiayı güçlendirmektedir. Erbakan, 1969 seçimlerinden önce Konya’da *imanlı büyük Türkiye* mitingi yapmıştır ve miting konuşmasında seçimden sonra milliyetçi ve mukaddesatçı bir parti kuracağını söylemiştir. Buna ek olarak YTP, MHP ve MP’yi birleştirmek istediğini ve AP’nin sağ kanadından ve CHP-GP çizgisinden bu fikir ve inançta olanları toplamak için gayret göstereceğini ifade etmiştir (Milliyet, 09.10.1969: 1; 11). Erbakan’ın Konya’dan vekil seçildiği kesinleştikten sonra, Ankara’da tertip komitesi kurulmuştur. Mehmet Akdoğan başkanlığında kurulan komite, Erbakan’ı Konya-Ankara yolu 100. Km’de 150 araçla karşılayacaklarını ve Ankara’ya Meclis’in önünden geçerek gireceklerini söylemiştir. Araçlarda Erbakan flamaları bulunmaktadır (Milliyet, 18.10.1969: 1).

Erbakan’ın 40 yılı aşkın sürececek olan siyasî yaşamı bazı özellikleri ile öne çıkmıştır. Örneğin imalı ve farklı anlamlar çıkartılabilen üslubu çoğu kez tartışmalara yol açmıştır. Konuştuğu kitleye göre farklı vurgular yapmış ve bu sebeple takibe suçlamalarına maruz kalmıştır. Bunun yanı sıra Erbakan’ın inişli çıkışlı siyasî yaşamında yaptığı keskin dönüşler ilgi çekicidir. Örneğin 1973 seçimlerinin ardından “...solcular bizim namaz kılmayan kardeşlerimizdir” diyerek CHP ile koalisyona gitmekten sakınmamıştır. Bu durum ise Millî

Bir kürsünün şanını da
Adını unvanını da
Berbat ettin profesör

Ümit Yaşar Oğuzcan, 1969.

Görüş'ün gelecek yıllarda iktidarda bulunması durumunda nasıl bir yol izleyeceği hususunda kafa karışıklığı yaratmıştır (Çalmuk, 2004: 564-565).

Erbakan'ın ideolojik açıdan evrensel bir İslamcılık değil, yerli bir İslam vurgusu vardır. Konuşmalarında başka ülke uyruklu âlimlere hiç referans vermezken, yerli düşünür ve liderlere sıkça vurgu yapmaktadır. Birçok radikal İslamcı, onun bu özelliklerinden dolayı Erbakan'ın İslami hareketi engellemek için batı statükosu tarafından korunduğunu iddia etmiştir (Çalmuk, 2004: 565-566). Erbakan'ın kişisel yaşantısında da İslamcı bir dindardan öte, bir seçkine benzediği söylenmiştir. Yani Erbakan'ın yaşantısı, Millî Görüş tabanındaki sıradan bir vatandaşın yaşantısına değil, siyasî bir elitin yaşamına daha yakındır. Evlendiği dönem eşi başörtüsü kullanmamaktadır. Büyük kızı da başörtüsü kullanmamıştır. Sakal tıraşına önem verir ve hep traşlı olarak halkın karşısına çıkar. Ayrıca İslam içinde çok hoş karşılanmayan resim konusunda, direnmemiş ve resminin posterlerde kullanılmasına müsaade etmiştir (Çalmuk, 2004: 565-566). Bunun yanı sıra, Erbakan siyasî yaşamında hep sınırlı kadrolarla birlikte hareket etmiştir. Bu anlamda sadakate önem veren bir lider portresi çizmiştir.

Erbakan siyasî üslup açısından, konuşmalarında hep abartılı rakamlar kullanmayı tercih etmiştir. Alay edilmek pahasına rakamları abartmasını, düşman karşısında güçlü görünmek istediği için yaptığını ifade etmiştir (Çalmuk, 2004: 566). Ancak bunun tersine, Millî Görüş'e karşı saldırgan biçimde yapılan eleştiriler karşısında yumuşak üslubuyla cevap vermiştir. Çokça eleştirilen bu tavırlarını açıklamak için Hz. Peygamber'in sünnetini örnek göstererek, Hz. Peygamber'in saldırılar karşısında savunmada kaldığını söylemiştir. Hz. Peygamber'i örnek alarak yaptığı bir diğer eylemi ise miting sonlarında "...şahit olun geldim ve tebliğ ettim" diyerek konuşmasını sonlandırması ve biat yeminleri ile mitingleri sona erdirmesidir (Çakır, 2004: 568).

Son kertede, Erbakan'ı kişisel özellikleri ile siyasetteki konumunu tespit edebileceğimiz birkaç önemli yönünü vurgulamak uygun olur. Örneğin, 28 Şubat sürecinde parti kurmaylarının tabanı mobilize ederek kitlesel eylemler yapalım teklifini, "...bir Müslümanın burnu kanasa bunun hesabını Allah'a nasıl veririm"

diyerek reddeder. Benzer şekilde Akıncı gençliğin 1970'lerde silahlı mücadele teklifini de kesin surette reddeder (Çalmuk, 2004: 567). Bu iki konuda, sert tutumlar benimsememesine rağmen, bu örneklerle göre aksi yönde davranışları Erbakan'da bulmak yine mümkündür. TOB'da başkanlığın düşürülmesi sonrasında odayı kitleyerek polise direnmesi, her partisi kapatıldığında siyaseten yasaklı hale gelse de, partiyi perde arkasından yönetmeye devam etmesi Erbakan'ın farklı bir yönü olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Kısaca, Erbakan'ın siyasî yaşamı boyunca haksız durumlara karşılaştığında genellikle muhatabını doğrudan karşısına almadan yumuşak bir üslupla cevap verse de, bazı özel durumlarda pasif direniş davranışları geliştirdiğini söylemek mümkündür.

Erbakan'ın söz konusu çelişkili gibi görünen davranışlarını Türk siyasî yaşamı açısından yaygın bir uygulama alanı bulunan pragmatizm ile açıklayabilmek mümkündür. Temel olarak değişen durum ve şartlar karşısında ilkesel değil, kendi veya grup çıkarlarını optimize etmek amacıyla en kullanışlı davranışı geliştirmek olarak tanımlayabileceğimiz kavram, tüm siyasî yaşamda yaygın biçimde görülmekle beraber, özellikle Türkiye'de merkez sağ gelenekle ilişkilendirilmiştir. Bu açıdan bakıldığında Erbakan'ın sağ gelenekle dirsek temasının olması dolayısıyla veyahut 1970'ler ve 1990'lar boyunca süregelen inişli-çıkışlı siyasî yaşamın bir zorunluluğu olarak pragmatizmin siyasî davranışlarına sirayet ettiği iddia edilebilir. Erbakan'ın siyasal yaşamında pragmatik davranabildiğine dair örnek oluşturabilecek birkaç kritik olaydan söz edilebilir. 1970'lerin kutuplaşmış siyasî yaşamında iki ayrı kutbun temsilcileri olan CHP ve Milliyetçi Cephe Hükümeti'nde AP ve MHP ile koalisyon ortaklığı yapması partinin iktidarda olma hevesiyle pragmatik davranabilmesine örnek oluşturabilir. İkinci bir örnek ise 1991 seçimlerinde MHP ve IDP ile yaptığı seçim ittifakıdır. Zira bu ittifakın ideolojik bir birlikteliği yansıtmaktan öte, barajı geçmek için pragmatik bir karar olduğu seçimin hemen ardından RP listesinden seçilen MHP ve IDP'li vekillerin RP'den istifa ederek kendi partilerine dönmeleri ile söylenebilir hale gelmiştir.

Türk siyasî hayatında statüko ile fikir ayrılığına düştüğü için birçok kişi siyasî hayattan silinmek tehlikesiyle yüz yüze kalmıştır. Ancak aynı durumla karşılaşan

Erbakan açısından durum çok daha karmaşıktır. Adeta Türkiye’de sağ siyasetin *persona non grata*’sıdır. Önce TOB başkanlığından polis marifetiyle atılır ardından siyasî yaşamında AP’den veto alır, kendi kurduğu partiler ise 4 defa kapatılır ve toplamda siyasetten 12 yıl men edilir. Tüm bunlara rağmen Erbakan sahnede kalmayı başarmıştır ve 1970’de MNP’nin kuruluşundan vefat ettiği 27 Şubat 2011’de kadar atıldığı/kovulduğu/yasaklandığı siyaset içinde kalmaya devam etmiştir. Yasaklı olsa da perde arkasından partisine yön vermiştir.

Hülasa, Erbakan’ın siyasî yaşamına bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşırsak, öne çıkan en önemli konu, Türkiye’de çevrenin önemli bir bölümünü temsil eden dindar Sünni kesimden yetişen gençlerin devlet makamlarında önemli noktalara gelebilmesinin önünü açması olabilir. Ayrıca bu kesim içinde modern hayata karşı çekingen tavırların bertaraf edilmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur ve İslamcı tabanın modernitenin nimetleriyle adaptasyonunda bir manivela görevi görmüştür (Çalmuk, 2004: 567).

1969 genel seçimlerinde 22.926 (TÜİK, 2012: 67) oy alarak Konya milletvekili olarak Meclis’e giren Erbakan’ın başarısının ardında güçlü bir tarikat desteği bulunmaktadır.³⁶ Erbakan’ın bağlı bulunduğu Nakşibendî tarikatının İskender Paşa Camii Cemaati kolu, adeta tüm imkânlarını seferber ederek Erbakan’ın milletvekili seçilmesi için çalışmıştır (Yavuz, 2004: 591). Söz konusu başarı, Millî Görüş açısından çok önemlidir zira kazanılan ilk seçim zaferidir.

İskenderpaşa Cemaati olarak anılan grup Nakşibendiliğin bir koludur. İstanbul’da bulunan İskenderpaşa Camii imamı çevresinde toplanan dervişlerin/sofilerin oluşturduğu cemaat siyasî alanda en etkili olan dinî cemaatlerden biri; hatta en önde geleni olarak sayılabilir. Mehmet Zahit Kotku cemaatin kurucu şeyhidir. Kotku’nun görüşleri, cemaatin siyasî duruşunu büyük oranda şekillendirmiştir. Onun siyasî yaşama dair temel olarak iki prensibi vardır: kimlik ve adalet (Yavuz, 2005: 279). Kotku, İslamcıların AP içinde

³⁶ Erbakan’ın Konya’dan adaylığını koymasına eleştiri konusu olmuştur. Zira Sinop doğumlu, İstanbul’da yaşamış yani Konya’yla yoğun bir ilişkisi olmayan Erbakan’ın Konya’dan adaylığını koymasına özellikle bazı AP’liler -Sükan grubu- tarafından şu sözlerle eleştirilmiştir: “Bizim kendi toprağımızın çocukları da onun kadar imanlı. Neden onları seçmeyelim de bir yabancıya oy verelim?” (Milliyet, 15.09.1969: 11). Bu çelişkili durumu Kotku cemaatinin Konya’da güçlü olması hususu açıklayabilir.

yeterince temsil edilememesinden ve partiye verilen desteğe karşılık olarak yönetim içinde etkili olamamalarından rahatsızdır. Bu sebeple İslamcıların kendi partilerini kurup, yola tek başına devam etmelerinin vaktinin geldiğini düşünmektedir. Esasen Kotku'nun görüşleri çerçevesinde İskenderpaşa Cemaati çevresinde olgunlaşan bu fikirler, siyasî İslam'ın bağımsız bir harekete dönüşmesini hızlandıran bir rol oynamıştır. Hatta bu duruma hızlandıran niteliğinden fazla bir rol biçmek de mümkündür. Zira İskenderpaşa cemaati partinin esas kurucusu olarak kendi dergâhını görmektedir. Kotku'nun halifesi Prof. Dr. Esat Coşan 1990'da verdiği bir röportajda MNP'nin kurulmasına cemaat içinde karar verildiğini ve kurucu kadronun cemaatin ta kendisi olduğunu ifade etmektedir (*Tempo*, 17 Haziran 1990). Bu görüş, yukarıdaki paragrafta bahsedildiği üzere, Süleyman Arif Emre'nin görüşleriyle çelişmektedir. Zira Emre, partinin 1966'dan beri gündemde olduğunu ve partiye bir lider aradıklarını söylemektedir. Ancak Emre'nin söylediklerinde gerçeklik payı olsa da, MNP'ye hayat suyunu veren oluşumun İskenderpaşa Cemaati olduğunu ifade eden birçok bilgi bulunmaktadır. Örneğin Necip Fazıl Kısakürek partiye mesafeli dursa da, MNP'nin kuruluş kararının dergâh çevresinden ve Nurcu Cemaatinden seçilen 135 kişilik³⁷ bir şura heyeti tarafından alındığını belirtmektedir.

3.1.2. 1970'lerde Millî Görüş'ün İdeolojik Konumu

Şu mehterin sesine kulak verin, Barbaros yeni bir zaferden mi dönüyor? Fatih beyaz atının üzerinde Bizans kapılarına mı gelmiş? Yıldırım mı sesleniyor bre doğan bre doğan diye? Elinde sancak Ulubatlı Hasan'dır mutlak burçlardan haykıran Allah Allah diye yoksa Seyid çavuş mudur Çanakkale'de, Galiçya'da, Kafkaslarda, Sina çöllerinde ve Kıbrıs'ta çarpışan. Bin yıl sonra aynı şevk aynı heyecan. Uyan arkadaş selam dur, hak gelince batıl zail olur. Bir gün tekrar geleceğiz at kişnemeleriyle, top sesleriyle. Bir gün tekrar geleceğiz yarım kalmış zaferleri tamamlamak için. Bekliyoruz Mimar Sinan gibi temeller yerine otursun diye. Bir gün tekrar geleceğiz sanayi

³⁷ Daha sonra 35 kişiye indirilmiştir. Bunların arasında Mehmet Zahit Kotku, Eşref Edip, Necip Fazıl Kısakürek gibi isimler vardır. Söz konusu durumu Erbakan başbakanlığı döneminde tarikat şeyhlerine verdiği yemekte de dile getirmiştir (Çalmuk, 2002: 249).

hamlesinin bayraklarını dalgalandırmak için. Bir gün tekrar geleceğiz belki yarın belki yarından da yakın.(1979, MSP ses kaydı)³⁸

1970'lerde MNP ve ardından MSP ideolojik kaynaklarını temelde iki ana kavram üzerine bina etmektedir: Manevî Kalkınma ve Ağır Sanayi Hamlesi. Bu kavramları ana hatlarıyla ele almak gerekiyor.

3.1.2.1. Manevî Kalkınma

Manevî kalkınma MNP-MSP çizgisinin, politik yönelimlerini belirlerken altını kalınca çizdiği ve söylemlerinde sıkça vurgu yaptığı önemli kavramların başında gelmektedir. Manevî kalkınma, temel olarak, yaşamın her alanını kapsayacak biçimde imanlı olma, inançlı yaşama pratikleri geliştirme anlamına gelmektedir. Bu minvalde, ekonomik yaşamdan ayrı bir alan olarak kodlanmamıştır. Böylece Millî Görüş partileri Türkiye'deki ekonomik sıkıntıları manevîyatın sınırlı kalmasına bağlamaktadır. Bu sıkıntıların aşılması için insanların helal kazanca yönelmesini önermiştir.

3.1.2.2. Ağır Sanayi Hamlesi

Ekim 1977, Türkiye'de ağır sanayi hamlesinin ilk zafer yılıdır. İç ve dış güçlerin her çeşit muhalefetine, her çeşit loca ve mason taifesinin menfi propagandalarına rağmen ağır sanayi hamlesinin zafer bayrağı 1977 yılında burçlara çekilmiştir. Ağır sanayi hamlesini istemeyenlere karşı, emperyalist güçlerden kurtulmayı istemeyenlere karşı Türkiye'nin ahlak ve manevîyat alanında yeniden şahlanmasını istemeyenlere karşı ve Türkiye'nin bağımsızlığını istemeyenlere karşı ilk kurşun Ekim 1977 tarihinde atılmıştır. Bu mübarek kurşunun açtığı gedikten ağır sanayi hamlesinin ilk mücahitleri bin yıllık tarihimizin zafer şarkılarıyla girdiler (...) ağır sanayi hamlesinin zafere giden yollarında mehter yine zafer marşları çalıyordu.³⁹

³⁸ Dış ses paragraftaki metni seslendirirken, görüntüde ise önde mehter takımı arkada Erbakan yürümekte ve halkı selamlamaktadır.

³⁹ Bu metin, -MSP tarafından hazırlanan- MSP'yi tanıtan bir videodan aktarılmıştır. Videonun tamamı için bkz. (<https://www.youtube.com/watch?v=LGc7q-syH0Q>) erişim tarihi: 12.11.2016.

Millî Görüş partilerinin 1970'li yıllarda ikinci önemli politika önerisi ağır sanayi hamlesidir. Özellikle iktidar ortağı olduğu dönemde ağır sanayi hamlesi, Erbakan'ın demeçlerinde en çok yer tutan konuların başında gelmektedir. Şüphesiz ağır sanayi hamlesi yalnızca demeç ve söylemlerde yer tutan bir konu değildi. İktidar paydaşı olduğu yıllarda Erbakan Türkiye'nin birçok yerinde temel atma törenlerine katılmış ve söz konusu projenin hayata geçirildiğini bizatihi göstermek istemiştir. Millî Görüş'ün damarlarına işlemiş olduğu varsayılan icraatçı, halka hizmet ve iş bitirici gibi niteliklerin öne çıkarılması için parti lideri Erbakan -alay konusu olmak pahasına- oldukça çaba göstermiştir. Zira 1970'lerde toplamda yaklaşık iki yıl iktidar ortağı olan MSP, bu dönem boyunca Erbakan'ın eliyle 200'den fazla temel atmıştır. Bu, ayda 8'den fazla temel atılması anlamına gelmektedir. Bu abartılı görünen rakamın kimi gazeteci ve yazarlar tarafından alay konusu edilmesini kolaylaştıran bir olayı Sarıbay özetle şöyle aktarmaktadır: Erzurum'un Dumlu ilçesinde düzenlenen temel atma törenine katılan Erbakan, Erzurum'a bağlı Pasinler ilçe halkının yoğun istekleri ile bir kurdele kesmek için de olsa ilçeye gitmiş ve bir temel de oraya atmıştır (1985: 200). Ancak yaklaşık 200 temelin yalnızca 70 tanesi işletmeye açılabilmiştir. Erbakan ağır sanayi hamlesini çok önemsemektedir ve onu halka anlatırken bazen abartılı rakamlar kullanmayı tercih etmiştir. Örneğin 100 bin tank, 100 bin uçak üretmek gibi hedefler açıklamıştır. Şüphesiz 1970 Türkiye'sinde bu hedeflerin gerçekleşme ihtimali çok düşüktür.

3.1.3. Seçimler Ve Koalisyonlar

Millî Görüş'ün parlamentoda temsili 1969 genel seçimlerinde Erbakan'ın Konya'dan bağımsız olarak seçilmesiyle başlamıştır. Seçimlerden kısa süre sonra AP'den ayrılarak MNP'ye katılan iki vekille beraber parti, 3 kişilik bir temsil gücüne ulaşmıştır.⁴⁰ 12 Mart sonrasında kapatılan MNP'nin Meclis tecrübesi çok kısıtlıdır. Bu bağlamda 12 Mart Darbesi'nin Millî Görüş hareketine doğrudan zarar verdiğine şüphe yoktur. Millî Görüşçüler, -bu durumun farkında oldukları için- 12 Mart rejimini doğrudan karşılıklarına almaktan imtina etmiş olmalıdır. Millî

⁴⁰ Bu vekiller: Necmeddin Erbakan, Hüsamettin Akmumcu ve Hüseyin Abbas.

Görüş'ün siyasî ilkeleriyle uyumlu bir davranış (pragmatizm) olarak tanımlanabilecek bu durumu Hasan Aksay şu cümleyle ifade etmiştir: "...asker yetişmeseydi memleket karanlık bir uçuruma yuvarlanırdı." (Aktaran: Çalışlar, 1995: 37). Sonraki dönemde, MSP'nin kurulmasıyla Millî Görüş, 1973 seçimlerinin ardından yeniden parlamentoda temsil edilmeye başlanmıştır.

14 Ekim 1973 tarihinde gerçekleşen genel seçimlerde, CHP %33,3 oy oranıyla 185 vekil çıkartırken, AP %29,8'lik oyla 149 vekil, Ferruh Bozbeyle'nin lideri olduğu Demokrat Parti ise 11,89'la 45 vekil çıkartabilmiştir. Millî Görüş'ün parti olarak katıldığı ilk seçim olan 1973 seçimlerinde MSP, 11,8 puan alarak 48 vekil ile parlamentoda temsil edilme hakkı elde etmiştir.⁴¹ 1973 seçimlerine bir önceki 1969 seçimleriyle karşılaştırmalı olarak bakıldığında, seçimin iki galibinden söz edilebilirken, kesin olarak bir mağlup partisi olduğu anlaşılmaktadır. CHP, İsmet İnönü liderliğinde girdiği bir önceki seçimlerde %27,37 oy almıştır. CHP, yeni lideri Ecevit ile 1970'lerde esen sol rüzgârı arkasına almayı başarmış ve 1973 seçimlerinde yaklaşık 6 puanlık bir artışla sandıktan birinci parti olarak çıkmıştır. MSP ise Millî Görüş'ün ilk defa parti olarak katıldığı seçimlerde üstün bir başarı elde ederek 1.265.771 oy almıştır. Sağ ve sol kampaşması gittikçe belirginleşirken bu iki kamptan farklı olarak kendini konumlandırma çabasında olan MSP, seçmenin kayda değer bir bölümünü ikna etmiş görünmektedir. Seçimin kaybedeninin ise AP olduğunda şüphe yoktur. Zira 1969 seçimlerinde 46,5 puan ile ilk sırada çıkan Demirel liderliğindeki AP, 1973 seçimlerinde 17 puan kayıpla neredeyse 3'te 1 oranda erimiştir.

Öte Yandan MSP'nin genel ahvalini anlamak, 1973 seçimlerinden sonra oluşan atmosfer içinde muhtemel koalisyon formüllerini anlamak açısından elzemdir. 1967'de TOB başkanı seçilmesine rağmen, bu görevden AP'nin dayatmasıyla ayrılmak zorunda bırakılan Erbakan, siyasete girme çabasını tüm yaşananlara rağmen kendi siyasal pozisyonuna en yakın olduğunu düşündüğü AP'de devam ettirmek istemiştir. Ancak 1969 seçimlerinde adaylığı veto edilen Erbakan'ın AP

⁴¹ Parlamentoda temsil edilmeye hak kazanan diğer partiler ise şu şekilde sıralanmıştır: Feyzioğlu'nun CGP'si 5,26 puan ile 13 vekil, Türkeş'in MHP'si 3,38 ile 3 vekil, Türkiye Birlik Partisi ise 1,10 oy ile 1 vekil çıkartmıştır. Ayrıca seçimlerde 6 bağımsız vekil parlamentoya girmiştir (TÜİK, 2012).

dışında kalarak AP'ye bir ders vermek istediği bilinmektedir. Erbakan 1969 seçimlerine giderken AP'ye şu sözlerle yüklenmektedir: "Kırat hasta diyorum. Kırat'a perhiz lazım, acı ilaç lazım, iman serumu lazım." (Cumhuriyet, 27 Eylül 1969: 5).

Yeni kurulan bir partiye göre ciddi bir başarı elde eden MSP'nin etki alanını yürütme erkine taşıma isteği anlaşılabilir bir durumdur. Unutmamak gerekir ki, MSP güçlü bir ideolojik kabuk altında politikalarının eksenini çizmektedir. Manevîyatçılığın geliştirilmesi ve bunun için Millî eğitimin yeniden dizayn edilmesi, ağır sanayi hamlesinin hayata geçirilmesi ve yeniden büyük ve bağımsız Türkiye ideallerinin hayata geçirilmesi için hükümet içinde olmak vazgeçilmez bir öneme sahiptir.

Seçimin ardından koalisyon formüllerinin dışında kalmayı tercih eden AP'nin bu tercihi sebebiyle, bir krize dönüşme ihtimali yüksek olan hükümet kurma girişimleri, başta olumsuz sonuçlanacak gibi görünen CHP-MSP koalisyonunda mutabakata varılmasıyla olumlu sonuçlanmıştır.⁴² 14 Ekim'de gerçekleşen seçimlerin ardından hükümet ancak 26 Ocak 1974'te kurulabilmiştir. Böylece Millî Görüş hareketinin ilk partisi MNP'nin kuruluşunun dördüncü yıl dönümünde 26 Ocak 1974'de CHP-MSP koalisyon hükümeti işbaşı yapmıştır. MSP; içişleri, ticaret, adalet, gıda ve tarım, sanayi ve teknoloji, din işlerinden sorumlu devlet bakanlığı olmak üzere 6 bakanlık alarak, başbakan yardımcısı Erbakan'la birlikte kabineden 7 kişiyle temsil imkânı bulmuştur. Parlamento'ya 48 vekil ile giren MSP için başarılı bir koalisyon kurulduğu açıktır. MSP'nin 37. hükümette elde ettiği diğer bir başarısı ise aldığı 6 bakanlığın, MSP programında işaret edilen hedeflere ulaşmak için etkili olabilecek kritik makamlar olmasıdır. İçişleri, adalet, sanayi ve din işlerinden sorumlu devlet bakanlığı doğrudan MSP'nin ideolojik hedeflerini içeren faaliyet alanlarını koordine etmektedir. Özellikle ağır sanayi hamlesinin hayata geçirilmesi bakımından sanayi bakanlığının MSP'de olması önemlidir. Bu dönemde Erbakan Anadolu'nun birçok yerinde temel atma törenlerine katılmıştır. Bu törenler koalisyon faaliyetinden çok MSP'nin yaptığı icraatlar olarak lanse edilmek istenmiştir. Bu meyanda Millî Görüş'ün sonraki

⁴² AP'nin bu tavrının ardında 1971'de gerçekleşen askerî müdahalenin çekincesi olduğu iddia edilmektedir (Çalışlar, 1995: 40).

yıllarında da parti söyleminde önemli bir yer tutan hizmet siyaseti anlayışının köklerinin 37. hükümet döneminde atıldığı iddia edilebilir.

1973 yılında üç ayrı seçim gerçekleşmiştir. İlki 14 Ekim'de yapılan genel seçimlerdir. MSP bu seçimden 11,8 oy almıştır. İkinci seçim ise genel seçim ile aynı gün gerçekleştirilen Senato seçimleridir. MSP bu seçimden 12,3 oy ile 3 sandalye kazanmıştır. Üçüncü seçim ise 9 Aralık'ta gerçekleştirilen yerel seçimlerdir. Diğer seçimlerde aldığı oyun neredeyse yarısını alan MSP %6,8 oy ile 3 ilin belediyesini kazanmıştır (Tokat, Adıyaman ve Muş). Yerel seçimlerin mahiyeti icabı belediye başkan adaylarının belirleyici olduğu bir süreç olması MSP'nin düşük oy oranını açıklayabilir. Ayrıca kuruluşunun ardından ancak bir yıl kadar geçmiş olan MSP'nin bilhassa ilçelerde yeterince örgütlü çalışmalar yapamadığı da iddia edilebilir.

37. Hükümet'in küçük ortağı olarak, ilk defa ülke yönetiminde söz sahibi olmayı başaran Millî Görüş hareketi açısından 1973 seçimleri önemli bir köşe taşıdır. Zira parti olarak girdiği ilk seçimlerden azımsanamayacak bir başarıyla çıkan MSP'nin seçim sonrası dönemde, özellikle askerî-sivil tarafından önemli ölçüde rejim karşıtı bir parti olarak algılanmasını kırmak için bir fırsat doğmuştur. Bu şekilde Millî Görüş'ün yerleşik devlet adabıyla uyumlu ve meşru bir siyasî oluşum olduğu algısı pekiştirilebilirdi. Ayrıca MSP oldukça iddialı olan parti programlarının bir kısmını hayata geçirebilme fırsatını yakalayabilirdi. Ne var ki söz konusu fırsatları MSP'nin tam olarak avantaja çevirip çeviremediği hususu tartışmalıdır. Zira ağır sanayi hamlesinin bir ayağı olarak birçok temel atma töreni gerçekleştiren MSP bir yandan takdir edilirken, bir yandan kullanılan abartılı rakamlar ve açıklanan uçuk hedefler kamuoyunda espri konusu haline gelmiştir. Maalesef bu şekilde parti icraatlarının kamuoyunda ciddiye alınması zedelenmiştir.

Bunun yanı sıra, MSP'li bakanların bazı uygulamaları ve partinin desteklediği bazı yasa tasarıları MSP'nin laiklik, modernite ve cumhuriyet ilkelerine bağlılığını tartışma konusu haline getirmiştir. Örneğin Adalet bakanı Şevket Kazan, İstanbul'da bulunan çıplak kadın heykeline tepki göstermiş ve kaldırılmasını istemiştir. İçişleri Bakanı Oğuzhan Asiltürk ise -daha önce serbest

olan- bazı alanlarda bira satışını izne bağlamıştır. Meclis'te ise Diyanet İşleri Başkanı'nın Şeyhülislam gibi hayat şartı kaidesiyle ömür boyu görevde kalmasını öngören yasa teklifi MSP'li vekillerce desteklenmiştir. Ayrıca Cuma gününün tatil edilmesi teklifi Meclis'e sunulmuştur (Sarıbay, 1985: 189). Sayılan tüm bu gelişmeler büyük oranda MSP'nin imajını zedeleyici bir etki ortaya çıkartmıştır. Şüphesiz söz konusu icraat ve teklifleri uygun bulan ve destekleyen bir toplumsal kesim olabilir. Ancak Atatürk milliyetçiliğine, laikliğe, cumhuriyete vurgu yaparak rejimi hizaya getirme çabası açık biçimde görülen *12 Mart Muhtırası* sonrası dönemde MSP'nin dinî değer ve hassasiyetlere dayalı teklif ve söylemleri toplumun birçok kesimi tarafından doğrudan kabul görmemiştir. Bunların yanı sıra, Erbakan'ın seçim öncesi dönemde ağır sözlerle yüklendiği ve komünistlikle suçladığı Ecevit ile kurduğu ortaklık, özellikle AP tarafından eleştirilmiş ve böylece MSP köşeye sıkıştırılmak istenmiştir. Bu bağlamda AP'nin "kıvılcık İslamcı" nitelemesi etkili olmuş ve parti listelerinden seçilen 12 vekil MSP sıralarından ayrılmıştır. Bu şekilde Meclis'te dörtte bir oranında eriyen MSP, koalisyonda yaşanan bunalımların da etkisiyle ortağı olduğu 37. Hükümet istifa etmiştir.

AP lideri Demirel'in, mevcut siyasî kompozisyonu sol ve milliyetçi ayrımı üzerine bina etmesinden mütevellit solu temsil eden CHP'yi dışarda bırakarak parlamentoda temsilcisi bulunan diğer sağ partileri bir araya getirmeyi tahayyül etmiştir. Demirel'in söz konusu girişiminin başarıya ulaşmasındaki en önemli sebep AP dışında koalisyonda kendine yer bulan küçük sağ partilerin iktidar paydaşı olma fırsatını kaçırmak istemeyişleridir. AP ise sağın ana çatısı olarak hem hükümetin lideri olacak, hem diğer sağ partileri kontrol altında tutacak, hem de ana rakibi olan CHP'yi saf dışı bırakacaktır. Bu saiklerle oluşturulan 39. Hükümet 31 Mart 1975'te göreve gelmiştir. AP, MSP, CGP ve MHP'nin bir araya gelerek kurdukları hükümette, Başbakan Demirel olurken başbakan yardımcıları ise MSP'den Erbakan, CGP'den Turhan Feyzioğlu, MHP'den Alpaslan Türkeş olmuştur. Kabinede ise AP'li 17 bakan, MSP'li 8 bakan, MGP'li 2 bakan ve MHP'li 1 bakan bulunmaktadır. MSP'nin Türk siyasî tarihinde Milliyetçi Cephe hükümetleri olarak anılan koalisyonda bulunma sebebinin ise iktidarda bulunma isteği olduğu söylenebilir. Zira 1974 başında CHP ile kurduğu

koalisyonun kısa sürede nihayete ermesi yüzünden projelerini hayata geçirme konusunda tam sonuç elde edemediğini düşünen MSP için iktidarda söz sahibi olmak önemlidir. Bu kapsamda 39. Hükümet içinde MSP'nin ana stratejisi parti programındaki hedeflere ulaşmaktır. Yukarıda vurgulandığı üzere, MSP programının temel olarak iki ayağı vardır. Ağır sanayi hamlesi konusunda Erbakan önderliğinde geliştirilen projeler yürütme gücüyle hayata geçirilmek istenmektedir. Manevî gelişme hedefine ulaşmak için kullanılan önemli yöntemlerden biri ise kamuda kadrolaşma stratejisidir. 1970'lerde AP ve CHP arasında gidip gelen iktidarlar boyunca kurulan hükümetler genel olarak iktidardaki geçici olan konumlarını güçlendirmek istemişlerdir. Tek başına iktidar olma şansı olmayan iki rakip parti, fikirlerini temsil eden kişileri bürokraside yüksek mevkilere atayarak hükümette olmadan da ülke yönetiminde etkili olmak istemişlerdir. Şüphesiz diğer hedef ise rakip siyasî partinin bürokraside etkili olmasını engellemektir. MSP'de mevcut olan bu eğilime -kadrolaşmaya- ayak uydurmuştur ve bürokraside istediği tayinleri yaparak MSP'ye yakın kişileri yüksek mevkilere çıkartmak istemiştir. Bu kapsamda MSP'li bakanlar bu atamaları yakından takip etmişler ve taleplerinin gerçekleşmesi için özel çaba sarf etmişlerdir. Örneğin din adamlarının vali yapılabilmesi, imam-hatip mezunlarının polis olabilmesi, Müslüman ülkelere gönderilecek devlet görevlilerinin dinî pratiklerini yerine getiren kişiler olmasına dikkat edilmesi gibi konular MSP'nin gündeminde idi (Sarıbay, 1985: 197).

39. Hükümetinin göreve geldiği dönem oldukça sıkıntılı bir dönemdir. Ekonomide daralan şartlar ekonomik yaşamı ve piyasaları gitgide dar boğaza itmekteydi. İç piyasada yaşanan sıkıntıların yanı sıra, dış piyasada OPEC krizi ve Kıbrıs müdahalesi sonucunda uygulanan ambargo ile Türk ekonomisi idaresi çok güç bir hal almıştı. Sağ-sol kamplaşmasına binaen yaşanan silahlı çatışmalar ve her gün gelen ölüm haberleri hükümetin ana gündemini oluşturmaktaydı.

Yönetilmesi oldukça güç şartlar bir yana, fikren geniş bir yelpazede yer alan dört sağ partinin belirli bir amaç çerçevesinde bir arada bulunmasının sebepleri, onları bir arada tutmaya yetecek kadar güçlü değildi. Yahut bu sebebin güçlü olduğu varsayılsa bile, dört farklı eğilimi temsil eden liderlerin mutabakatla

hükümet işlerini yürütmesinin oldukça güç olduğu aşikârdır. Bu saiklerle, kısa sürede hükümette krizler yaşanmaya başlandı. 1977 yılının başlarında patlak veren hükümet krizinde Erbakan ve MSP başroldeydi. Kendi parti programlarında yer alan bazı unsurların hükümet programına alınmasını isteyen MSP, aksi takdirde koalisyonu bozacağını deklare etti. Demirel, Erbakan'ın hükümet programına alınması için bastırıldığı projelerin zaten hali hazırda hükümet programında olduğuna işaret etti ancak, Erbakan'ın ısrarlı tavırları sonucunda söz konusu projeler ile ilgilenmek durumunda kaldı. MSP'nin altını çizdiği ağır sanayi hamlesi kapsamında adı anılan projeler için Devlet Planlama Teşkilatından (DPT) analiz raporları istendi. DPT'nin hükümetin isteği üzerine hazırladığı rapor ise MSP açısından iç açıcı nitelikler taşımıyordu. Zira rapor, MSP'nin ağır sanayi hamlesi kapsamında hazırladığı projeleri yeterince olgunlaşmamış ve acemice hazırlanmış projeler olarak niteliyordu. Hatta raporda, analize tabi tutulanların projeden öte bir proje taslağı olarak ele alınabileceğine işaret ediliyordu (Sarıbay, 1985: 200). Zira DPT'nin görüşünü destekleyici biçimde, söz konusu projeler Dünya Bankasından da destek görmemiştir. Ancak, CHP koalisyonu dönemine benzer şekilde, MSP ağır sanayi kapsamında temel atma törenlerinde hız kesmedi. Çünkü söz konusu törenler MSP'nin iş bitirici/icraatçı bir parti olduğu yönündeki izlenimini güçlendirirken aynı zamanda iktidarda olan bir parti olarak muktedir sıfatıyla MSP'nin gündemde daha fazla yer bulmasını sağlıyordu.

5 Haziran 1977'de yapılan seçimlerde, CHP %41,38 oy oranı ile sandıktan birinci parti olarak çıkarken AP %36,89 oran ile ikinci parti çıkmıştır. MSP ise üçüncü parti olurken, MHP en fazla oy alan dördüncü parti olmuştur (TÜİK, 2012).

Seçimlere MSP açısından bakıldığında, 1973 seçimlerine göre ciddi bir düşüş yaşandığını ifade etmek gerekir. Seçimlerde 1.269.918 oy ile elde ettiği %8,56 oy oranına rağmen MSP'yi 1977 seçimlerinin kaybedenleri arasında görmek daha uygun olur. Aldığı oy sayısı bir önceki seçimin üzerinde olsa da, toplam seçmen içerisinde aldığı destek 3 puandan fazla düşmüştür. Toplam seçmen sayısı 1973 seçimlerinde 10.723.658 iken bu rakam 1977 seçimlerinde 14.827.172 olmuştur. Seçmen sayısındaki kabaca %40 artışın MSP'ye aynı

oranda yansımaması MSP'nin başarısızlığını ortaya koymaktadır. Normal şartlarda toplumsal desteğini 1973 seçimleri düzeyinin üzerine çekmesi beklenen MSP için 1.762.950 üzerinde oy alması onun başarılı bir seçim performansı gösterdiğini işaret edebilirdi. Ancak bu durum gerçekleşmemiştir.

1977 seçimlerinde MSP'nin görece başarısız olmasının altında birkaç farklı neden yattığı söylenebilir. MSP'nin oylarını düşürmesindeki ilk muhtemel neden, kutuplaşmış siyaset ortamı dolayısıyla sağ oyların büyük oranda AP'de toplanmaya başlamasıdır. İkinci unsur ise AP'den arta kalan oylara talip olan başka sağ partilerin mevcut olmasıdır. MHP 1973 seçimlerinde aldığı %3,38'lik oy oranını 1977 seçimlerinde 6,42'ye yükseltmiştir. Yani MHP oy oranını neredeyse iki katına çıkartmıştır.

1977 seçimlerine 1973 seçimleri ile mukayeseli biçimde bakıldığında sağ oylar hakkında geliştirilecek yorumlar Demokratik Parti'yi (DkP) dikkate almak durumundadır. AP içinde Demirel'in liderliğine karşı gelişen muhalefet Ferruh Bozbeyli başkanlığında DkP'nin kuruluşunu meydana getirmiştir. 1973 seçimlerinde sandıktan üçüncü parti olarak çıkan DkP %11,89 oy oranı ile kayda değer bir başarı elde etmiştir. Ancak 1977 seçimlerinde sağ oyların geniş ölçüde 1969 seçimlerine benzer biçimde AP'ye akması DkP'nin 1977 seçimlerinde astronomik oy kaybına neden olmuştur. Ayrıca DkP içinde yaşanan parti içi tartışmalar partiden kopmalar yaşanmasına yol açmış ve parti giderek güç kaybetmiştir. 1975'de 12 DkP'li vekilin AP'ye geçmesi ile sonuçlanan tartışmalar ile DkP parlamentoda da kan kaybetmiştir. Üzerinde durulması gereken bir diğer parti ise Cumhuriyetçi Güven Partisi'dir (CGP). CHP, CHP'de Ecevit'in liderliğine ve ideolojik konumlanmasına karşı ortaya çıkmıştır. Öncelikle 1960'ların sonunda Tuhan Feyzioğlu'nun liderliğinde CHP'den ayrılan bir grup Güven Partisi'ni kurmuştur. Ardından 1972'de Kemal Satır önderliğinde kurulan Cumhuriyetçi Parti ile Turhan Feyzioğlu'nun Güven Partisi'nin 1973'te birleşmesi ile yeni parti Cumhuriyetçi Güven Partisi adını almıştır. CGP, Feyzioğlu önderliğinde 1973 seçimlerinden %5,26 oy oranı almış ve parlamentoda 13 vekil ile temsil edilme şansı bulmuştur. 1977 seçimlerinde ise DP'ye benzer biçimde düşüş yaşayan parti ülke çapında oyların ancak %1,87'sini alabilmiştir. Ne var ki, DkP ve CGP'nin yaşadıkları büyük düşüşten

MSP yeterince faydalanamamıştır. Zira DkP ve MGP'nin oylarının büyük ölçüde AP'ye gittiğini söylemek mümkündür. Bu halde 1977 seçimlerinde AP ve CHP seçimin galibi ilan edilebilirken, DP ve CGP kaybeden partiler olmuşlardır. 1973'e göre orta düzeyde değişimler yaşayan MHP seçimden kazançlı çıkarken MSP ise kayıpla çıkmıştır. MSP, 1977 seçimlerinde yaşadığı düşüşü birkaç farklı noktada açıklamaya girişmiştir. Öncelikle seçimlerdeki usulsüzlüğe dikkat çekerek mükerrer oy kullanımı olduğunu iddia etmiştir (Sarıbay, 1985: 162).

Ne var ki, MSP'nin 1973'ten 1977'ye değin kurulan hükümetlerde yer alan tek ortak parti olduğu gerçeğine dayanarak, 1977 seçimlerinden aldığı oy oranı dikkate alındığında iktidar olmanın getirdiği nimetlerden yeterince faydalanamamış olduğu iddia edilebilir. En azından geliştirdiği politikalarını seçmene yeterince iyi anlatamadığını ve seçmenden daha düşük oranda destek bulabildiğini söylemek zor değildir. Hem CHP hem de AP ile iktidar ortağı olduğu dönemde temel atma törenleri ile icraatçı yönünü öne çıkartmayı deneyen MSP'nin, iki ayrı uçla bir arada olabilmenin zorluklarını yaşaması ise bir başka önemli husustur. Bu bağlamda özellikle CHP ile koalisyon yapılan dönemde Erbakan'ın İslamcı çizgisinden ödün vermesi tartışmaları yoğunlaşmıştır. Partide Nakşibendilerden sonra en etkili ikinci grup olan Nurcuların bu sebepten dolayı partiden desteklerini çekmeleri MSP'nin güç yitirmesindeki nedenlerden bir diğeridir. Geleneksel tabanda yaşanan bu problemlere, MHP'nin yükselen seçim performansı eklendiğinde MSP'nin oy oranındaki düşüşü anlamlandırmak kolaylaşmaktadır. Ayrıca 1977 seçimlerinde kabaca %40 oranında yeni seçmenden destek alamaması da önemli bir detay olarak kaydedilmelidir. Bu bağlamda gençler üzerinde oldukça etkili olan sağ-sol kamplaşmasından MSP'nin zararlı çıktığı söylenebilir.

Seçimlerden en yüksek oyu almasına rağmen tek başına çoğunluğu sağlayamayan CHP'nin kurduğu 40. hükümet Meclis'ten güvenoyu alamamıştır. Akabinde seçim öncesi dönem örnek alınarak Demirel liderliğinde İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti kurulmuştur. MSP de söz konusu koalisyona iştirak etmiştir. Erbakan'ın başbakan yardımcısı olarak yer aldığı kabinde MSP 7 bakan ile yer almıştır. İçişleri, Sanayi ve Teknoloji, Çalışma, Tarım ve Gıda, İmar ve İskan ve Orman bakanlığı MSP'li bakanlar tarafından yürütülmüştür. Ne

var ki, 21 Temmuz 1977'de Demirel'in başbakanlığında DP, MSP ve MHP'nin bir araya gelerek kurdukları koalisyonun ömrü uzun olmamıştır. Ülkenin 1970'ler boyunca kronikleşen problemlerine çözüm üretemeyen hükümet aynı zamanda liderler arasındaki anlaşmazlıklara da sahne olmuştur. Hükümetin önündeki ilk problem, MSP'nin programa eklenmesini istediği unsurlar olmuştur. Temel olarak MSP'nin programında yer alan ve manevî kalkınmayı ihtiva eden unsurların hükümet programına koyulmasında MSP ısrarcı olmuştur. Bunun yanı sıra, hükümet krizine neden olacak diğer iki husus ise yine MSP'yle doğrudan ilgiliydi. İlk olarak, kendinin sorumlu olduğu kurumlara verilen bütçeleri düşük bulan Erbakan, istediği bütçe rakamları verilmezse, 1978 bütçesini imzalamayacağını bildirmiştir. Demirel'in, Erbakan'ın isteğini yerine getirmesi ise AP'de bazı istifalar yaşanmasına neden olmuştur. İkinci olarak IMF ile anlaşarak döviz sıkıntısına çare arayışı AP'de olumlu karşılanırken, MSP söz konusu teklifi reddetmiştir. Hükümet içi sürtüşmelerin yoğun olmasının yanında liderler tarafından mutabakat sağlanamayan dış politika, ekonomi, terör olayları, kadrolaşma gibi önemli alanlarda sorunlar baş göstermiştir. Nihayetinde ikinci MC hükümetinin ömrü kısa olmuş ve hükümet hakkında verilen gensorunun kabul edilmesi ile hükümet düşürülmüştür (Sarıbay, 1985: 202-203).

42. hükümet ise *Güneş Motel olayı*⁴³ neticesinde kurulmuştur. Tek başına hükümet kurmaya çoğunluğu yetmeyen Ecevit liderliğindeki CHP, 12 bağımsız vekile bakanlık görevi vermek şartıyla tek başına hükümeti kurmuştur. 5 Ocak 1978'de kurulan ve 2 yıla yakın görev yapan hükümet, 14 Ekim 1979'da boş 5 sandalye için yapılan ara seçimlerde AP'nin boş sandalyelerin tamamını kazanması neticesinde çoğunluğu kaybetmiş ve Ecevit hükümeti düşmüştür. 42. Hükümet'in düşmesinden sonra çoğunluk hükümeti arayışları sonuçsuz kalmıştır. Bunun ardından Demirel'in başbakanlığında kurulan azınlık hükümeti Erbakan ve MHP tarafından dışarıdan kerhen desteklenmek suretiyle 12 Eylül Darbesi'ne kadar görevde kalmıştır. Erbakan'ın açıkça ifade ettiği üzere MSP,

⁴³ CHP lideri Ecevit, AP'den istifa ederek, yeni kurulacak hükümete destek olma şartı karşılığında Bakanlık görevi ihdas edeceği 11 AP'li milletvekili ile İstanbul Florya'da bulunan Güneş Motel'de gizli bir görüşme yapmış ve görüşme sonunda milletvekilleri ile birer protokol imzalanmıştır (Aydın ve Taşkın: 2017: 287).

Demirel hükümetini kerhen desteklemiştir ve bu durumu tarihe geçecek şu sözleriyle ifade etmiştir: "...kadayının altı henüz kızarmadı, kızarmasını bekliyoruz!" (Basın Toplantısı, 23.04.1980).⁴⁴

Erbakan'ın kastettiği şey darbe miydi sorusu akılları kurcalarken, darbe sonrası dönemde Demirel, Ecevit ve diğer liderlerle aynı kaderi paylaşan Erbakan'ın bu sözleri alay konusu edilmiştir (Çalışlar, 1995: 50). Bu dönemde alınan *24 Ocak Kararları* ise güçsüz bir hükümet tarafından alınmasına rağmen, ekonominin kabuk değiştirmesini sağlayan kararlar olarak kayda geçmiştir. Darbe sonrası dönemde istikrarla uygulanan kararlar, büyük ölçüde o dönem Başbakanlık müsteşarı olan Turgut Özal tarafından şekillendirilmiştir.⁴⁵

3.2. RP'NİN KURULUŞU VE GEÇMİŞİN ETKİSİ

12 Eylül Darbesi'nin ardından tüm siyasî partiler kapatılmıştır. Yaklaşık 3 yıl sonra siyasî partilerin kurulmasının serbest bırakılmasının akabinde RP, 19 Temmuz 1983'de, Ahmet Tekdal başkanlığında, 33 kurucu üyenin imzası ile siyasî hayatına başlamıştır. RP, Millî Görüş hareketinin devamı niteliğindeki bir partidir. Bu husus, RP kurucularının partiyi yakından destekleyen ve neredeyse partinin gayri-resmî yayın organı olarak işlev gören Millî Gazete'ye yaptıkları açıklamalarda şu sözlerle ifade edilmiştir: "Refah Partisi kadrolarında yer alan Millî Selamet Partisi kurucuları Millî Görüş'ün Refah Partisi tarafından temsil edildiğini dolayısı ile MSP'nin tekrar kurulmasına gerek olmadığına dair açıklamalar yapmışlardır." (Millî Gazete, 04.07.1992). 12 Eylül Darbesi'nin ardından siyasî parti liderlerinin siyaset sahnesinde var olmalarının yasaklanması sebebiyle Millî Görüş hareketinin lideri Erbakan, partinin kuruluş aşamasında yer alamamıştır.

Bu bilgiler ışığında, RP'nin, Millî Görüş partilerinin 12 Eylül sonrasındaki devamı olarak sayılmasında bir engel yoktur. Bu tespiti RP tüzük ve programını referans olarak pekiştirmek pekâlâ mümkündür. Bu belgelerde, temel olarak MNP-MSP

⁴⁴ Basın toplantısının video kaydı için bkz. (<https://www.youtube.com/watch?v=Xm4Rxu1S2j0>) erişim tarihi: 07.04.2015.

⁴⁵ Abdurrahman Yıldırım, Habertürk gazetesi: 09.05.2013; Birand ve Yalçın, 2009: 70-77.

çizgisinin benimsediği ana gaye ile RP'nin görüşleri arasında bir farklılık yoktur. Parti tüzüğünde RP'nin genel amacı şu sözlerle ifade olunmuştur: "Partinin temel gayesi ülkenin kalkınmasını sağlamak, kültürel ve manevî gelişmesini sağlamaktır. Bu gayeler Millî karakter ve özellikler göz önünde bulundurularak gerçekleştirilecektir". Bunun yanı sıra, RP'nin programına bakıldığında özet olarak maddî ve manevî kalkınma vurgusu öne çıkmaktadır. Örneğin, 1970'lerde Millî Görüş'ün ana söylemlerinden biri olan ağır sanayii hamlesine parti programında yer verilmiştir (RP Programı: 50).

RP, Millî Görüş geleneğinin siyaset anlayışını ve kültürünü devralmış ve bu kavrayışları büyük oranda sürdürmüştür. Temel olarak, Millî Görüş hareketi Türkiye'de uygulanan haliyle resmî ideolojinin toplumun değerleriyle çatışma içinde olduğu tespiti üzerine siyasetini bina ediyordu. Bu konuyu Millî Görüş hareketinin önde gelen isimlerinden Bahri Zengin şu sözlerle ifade etmiştir: "MNP ve MSP hareketleri de aslında, rejim itibarıyla halkımızın, devletin kendi değerlerine karşı yapmış olduğu baskıcı uygulamalara karşı, bir özgürleşme talebinden başka bir şey değildir." (Selim, 2002: 58). Resmî ideoloji olarak tanımlanabilecek Kemalist merkezli söylem ve uygulamalara, Millî Görüş hareketinin tepki olarak oluşturduğu politika *Millî Görüş* politikasıdır. Bu isimle anılan politika seti RP döneminde *Millî Şuur* olarak anılagelmiştir. Esasen, çok büyük oranda Millî Görüş'ün tıpatıp aynısı olan *Millî Şuur* kavramı, konjonktürel bazı etkiler neticesinde birtakım farklı vurgular içeriyordu. Örneğin insan hakları, demokrasi, temel haklar ve özgürlükler gibi 1980 sonrası dönemin revaçta siyasî kavramları *Millî Şuur* politikası çerçevesinde kendine yer bulmuştur (Poyraz, 2006: 124).

3.2.1. Geçmişin Etkisi: MNP/MSP'nin Politik Kimliği

Partimiz, milletimizin geçirdiği büyük tarihi tecrübeler ve kazandığı olgunluk sayesinde Millî ve manevî değerlerimize halel getirmeden demokratik huzur nizamı içerisinde manevî maddî kalkınma hareketlerinin bir sentezini getireceği, yeniden dünyaya örnek üstün bir medeniyet kuracağını kabul eder ve bu büyük gayeye erişmek için vatandaşlarımızı göreve çağırır." (MNP Programı: 5).

Millî Görüş partileri, kuruluşlarını tarihi sürecin bir sonucu veya bir parçası olarak açıklamaktadırlar. Söz konusu tarihi süreç, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Tanzimat ile başlayan Türk Modernleşmesidir. Erbakan'a göre, Gülhane'de Hattı-ı Hümayun'u okuyan Mustafa Reşit Paşa bir masondur ve Osmanlı İmparatorluğu'na fitne sokmak için yetiştirilmiştir (Aktaran: Çalmuk, 2004: 554). Türk modernleşmesinin başlangıcı olarak tarihlenen Tanzimat Fermanı ve sonrasındaki süreçte yaşanan gelişmeler üzerinden bir çıkarım yapan Millî Görüşçüler, II. Abdülhamit'i farklı bir noktaya koyarlar. Buna göre; yerli, eğitime önem atfeden, kalkınmacı politikalar izleyen padişah övgüye şayandır. Ayrıca Abdülhamit Han Müslümanların vahdeti ve İttihad-ı İslam için çaba harcamıştır ve Müslüman ülkeleri kapsayan bir birleşmiş milletler organizasyonu ve savunma ve kültür kurumları açmak istemiştir (Çalmuk, 2004: 557-558). Kendine II. Abdülhamit'i rehber edinen Millî Görüş hareketinin doğal olarak İTC'nin siyasî pozisyonu ve felsefi arka planı ile çelişen bir vizyona sahip olması normal karşılanabilir.

Keza İslam'ı yücelten ve Din-ü Devlet anlayışını benimseyen padişahların izlerini takip eden Millî görüşçülerin ötekisi ise Yahudilerdir. Zira Millî Görüş hareketi içerisinde yoğun biçimde anti-semitist vurgudan bahsetmek mümkündür.⁴⁶ Öyle ki, MSP'nin amaçlarından biri olan yeniden büyük Türkiye'yi kurma ideali, tersten okunduğunda büyük İsrail planının bozulması anlamına gelmektedir. Zira Erbakan, Tevrat'tın bazı bölümlerinde hâkimiyet bölgesi olarak işaret edilen toprakların Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni de içerdiğini iddia etmektedir (Çalmuk, 2004: 557).

Hülasa, İslam'ı ilerletenlere yakınlık duyan ve anti-semitist yönü öne çıkan Millî Görüş hareketi partileri İslamcı partiler olarak nitelendirilebilir. Ancak başta Şerif Mardin (2012) olmak üzere bazı yazarlar, tipik bir İslamcı siyasal harekette olması beklenen bazı unsurların Millî Görüş hareketinde eksik olduğunun altını çizmişlerdir. Bu noktada, İslamcılığı -tezin hacmi de göz önünde bulundurarak-

⁴⁶ Erbakan bu konudaki görüşlerini şu sözlerle açıklamaktadır: "Bizim bütün bu mücadele ve çalışmalarımız, yalnızca Türkiye için değil, İslam dünyası ve bütün insanlığı Siyonist zulümden kurtarmak içindir[r]." (Erbakan, 2014: 124).

ana hatlarıyla tanımlamak, Millî Görüş hareketinin İslamcı bir parti olup olmadığı tartışmalarına ışık tutabilir.

“İslâmcılık, İslâm’ı, inanç, düşünce, ahlak, siyaset, yönetim ve hukuk bakımından hâkim kılmak, Müslümanlar arasında birlik ve dayanışma tesis ederek İslâm ülkelerini Batı karşısında geri kalmışlıktan kurtarmak amacına yönelik bir çözüm arayışı olarak gelişmiştir.” (Guida ve Çaha, 2013: 563).

İlber Ortaylı (2005) tarafından [Osmanlı] “İmparatorluğun[un] en uzun yüzyılı” olarak isabetli şekilde tanımlanan 19. yüzyıl, siyasî ve idari anlamda birçok kritik gelişmeye sahne olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nun hızla toprak kaybetmesi İmparatorluğun sonunun geldiğini düşündürmekteydi. Bu bağlamda Osmanlı aydınları memleketin nasıl kurtulacağı üzerine fikirleri tartışmaya açtılar. Bu kapsamda Genç Osmanlılar tarafından ilk ortaya atılan fikir Osmanlılık olmuştur. Bu akım temel olarak Osmanlı toprakları üzerinde yoğun biçimde yankı bulan gayrimüslim milliyetçiliklerine karşı Osmanlı İmparatorluğu’nun bütünlüğünü korumayı hedefleyen bir yaklaşımı ihtiva ediyordu. Ne var ki Osmanlılık, sert milliyetçilik rüzgârı karşısında kısa sürede etkisini yitirmiştir. İkinci olarak, ortaya çıkan fikir akımı ise İslamcılıktır. İslamcılık 1867-1873 arasında İstanbul’da bir grup Osmanlı aydını tarafından geliştirilmiştir (Türköne, 2011: 17). İslamcılar, Osmanlı İmparatorluğu’nun çok uluslu yapısını korumayı ve mümkün mertebe İslam birliği kurulmasını tahayyül etmişlerdir ancak bu fikirlerin hayata geçirilmesinde oldukça büyük zorluklarla karşılaşmıştır (Mardin, 2012: 17). Ali Suavi, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi düşünce adamlarının temel saiklerini kazandırdığı İslamcılık ilerleyen yıllarda Osmanlı yöneticileri tarafından da benimsenmiş ve hatta bir dönem için devlet ideolojisi halini almıştır. Bu kapsamda, adı zikredilmesi gereken ilk tarihi şahsiyet hiç şüphesiz II. Abdülhamit’tir. Abdülhamit, Osmanlı topraklarında yükselen ayrılıkçı milliyetçiliklere karşı İslam’ı Müslüman tebaa için bir toplumsal harç olarak görmüş ve bu itibarla batı ülkelerinin Osmanlı topraklarını işgallerine karşı bir bilinç yaratmayı hedeflemiştir. Keza, imparatorlukta kaydedilen topraklar sonrasında geriye kalan nüfusun önemli bir bölümü Müslümanlardır. Bu durumda Abdülhamit “iç politikayı şuurlu bir biçimde islamileştir[miştir]” (Mardin, 2012: 92). Abdülhamit’in sahip olduğu hilafet makamı bu amaçla

kullanılmıştır. Bu dönemde İslam'ın, siyasetin doğrudan bir parçası haline gelmesi Panislamizm olarak adlandırılmıştır.

İslamcılık hakkında vurgulanması gereken üç farklı husus vardır. İlki, İslamcılığın batılılaşma düşüncesine çekinceli yaklaşımıdır. İslamcılık memleketi kurtarmak iddiası ile ortaya çıkmış; ancak geniş kitlelerde yankı bulması batı emperyalizmine ve batı hayranlığına karşı çıkması sayesinde gerçekleşmiştir. Bu noktada altı çizilmesi gereken husus, İslamcılığın öz itibariyle modern olana değil; onun yöntemine karşı çıkmış olmasıdır. Keza Abdülhamit, Panislamist⁴⁷ politikalara ağırlık verirken, modern okullar açmayı, orduyu ve idareyi modernleştirmeyi kararlılıkla sürdürmüştür. Ahmet Yaşar Ocak (2013: 79) bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: "Bu ideoloji [İslamcılık] esasında, yalnızca Batılılaşmacılığa değil belki daha da temelde geleneksel bir nitelik kazanmış klasik Osmanlı İslamı'na da bir tepki olarak doğ[muştur] ve bu yüzden de haddizatında yenileşmeci-modernist bir nitelik taşıdığı dikkat çekmektedir". İkincisi, İslâm'ın gelenekçi kültürünü içselleştirmiş olması; ancak bunu yaparken siyaseti ikinci plana atmamış olmasıdır. Dolayısıyla İslâmıcılık için İslâm kaynaklarından farklı olarak, siyaset odaklı bir yaklaşım ortaya çıkartmıştır. İslâmıcılığın ortaya koyduğu siyaset vizyonu ise temel olarak 3. dünyacı bir yaklaşıma benzetilebilir (Türköne, 2011: 40-43). Zira 3. dünyacılığın temel taşlarından biri olan sömürge karşıtlığı vurgusu İslâmıcılık içinde oldukça kuvvetlidir. Üçüncü husus ise inşacı bir siyaset vizyonu ortaya koymasındadır. Keza "...İslâmıcılık, (...) yeni bir kimlik oluşturmaya çalışarak yeni bir millet ve bu milletin yeni değerlerini kurmayı hedeflemiştir." (Guida ve Çaha: 2013: 573).

Tarihsel açıdan bakıldığında İslamcılık farklı dönemlerde fikirselsel ve yapısal bağlamda farklı biçimler alabilmiştir. Örneğin klasik dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda saray İslam'ı, modernleşme hareketleriyle birlikte ortadan kalkmıştır. Bir başka ifadeyle, devlet ile iç içe geçmiş ve kitabî İslam'ı geliştiren üst düzey ulemaların anlayışından devşirilen görüşlerin devlet makamında bizatihi uygulanır olması, önce Tanzimat ardından İTC ve son olarak

⁴⁷ Ahmet Yaşar Ocak (2013: 95), Abdülhamit dönemi İslamcılığı hakkında "görünürdeki bütün batı karşıtı tavrına rağmen, yenileşme yanlısı olduğu için, Türkiye tarihinde modernist fikir hareketleri çerçevesinde mütalaa edilmelidir." demektedir.

Cumhuriyet dönemi ile yok olmuştur. Bu dönemde İslamcılık düşüncesi özellikle halk İslam'ı ve tarikatlar eliyle sürdürülmüştür. Böylece Mardin'in yerinde tespiti ile fundamentalist eğilimlerin ağır bastığı taşralı İslam anlayışı yaygınlaşmış ve ana gövdeyi oluşturmuştur. Mardin'e göre (2012: 32) "Türkiye'de 1940'lı yıllardan itibaren Atatürk devri laikliğini 'yumuşatma'ya çalışan eğilimlere 'İslamcılık' demek mümkün değildir". Sonraki yıllarda sürdürülen İslâm anlayışı temel olarak taşralı Müslümanlığın öncülüğünde gerçekleşmiştir. Buna, tarikatçılık ve entelektüel tasavvufçuluk eşlik etmiştir. Bu üç temelde sürdürülen İslâm anlayışı arasında, Osmanlı geçmişiyle kıyaslandığında, saray İslâm'ının kuramsal açıdan oldukça sönük kaldığı söylenebilir. Özellikle laiklik ilkesinin benimsenmesiyle birlikte İslâm üzerindeki devlet kontrolü artmıştır. Ulemaların ve dini eğitimin olmadığı/çok sınırlı kaldığı Cumhuriyet yıllarından bu yana Kadı Birgevi'ye dayanan taşra Müslümanlığı yaygınlık kazanmıştır. Bu İslâm anlayışı ise İslâm felsefesinin güçlü geleneğini önemli ölçüde hesaba katmaksızın sosyal hayat içindeki İslâm'la ilgilenmektedir. Zira Türkiye'de laiklik anlayışı temel olarak dini ortadan kaldırmaya teşebbüs etmemiş; ancak dini kurumları etkisizleştirerek ya da doğrudan devlet kontrolü altına alarak, İslâm'ı birey vicdanı boyutuna indirgemek istemiştir. Böyle bir ortamda faaliyetlerini genel olarak yer altında sürdüren tarikatlar, İslâm anlayışının şekillenmesinde önemli rol oynamışlardır. Bu İslâm anlayışının ilgi odağı ise İslâm'ın sosyal yaşama dair yorumlarıdır. Bu konular ise genel olarak, "İçki yasağı, büyüğe hürmet, tesettür, vatandaşların cinsel hayatı üzerinde kontrolün konması gibi dar, popülist ve felsefi içeriği olmayan bir değerler kümesinden oluş[maktadır]." (Mardin, 2012: 33).

Bu tartışmalar çerçevesinde Millî Görüş hareketi değerlendirilmeye alındığında temel olarak iki farklı yorum ortaya çıkmaktadır. Mardin, Millî Görüş hareketine Mısır ve Pakistan gibi ülkelerdeki İslamcı akımlar ile mukayeseli açıdan bakıldığında Millî Görüş İslamcılığının teorik arka plandan yoksun olması sebebiyle oldukça zayıf kaldığının altını çizmektedir (2012: 32). Buna karşın, Mümtazer Türküne İslâmıcılığı "akültüratif bir akım" olarak değerlendirmesinden mütevellit, onun diğer unsurlardan öte, kültürel yönüyle öne çıkmış bir akım olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında Millî Görüş

hareketini İslamcı bir oluşum olarak görmekte bir beis yoktur. Bu görüşe benzer biçimde, Menderes Çınar (2005: 33) İslamcılığın “kültürcü bir hareket olarak” tanımlanabileceğini ifade etmektedir. Buradan hareketle Millî Görüş hareketini, İslâm felsefine dair vurguları eksik olmasına rağmen İslâmıcılık dairesi içinde konumlandırmak mümkün hale gelmektedir.⁴⁸

Esasen Millî Görüş hareketini İslâmıcılık ideolojisini takip eden bir hareket olarak değerlendirmenin koşulu İslâmıcılığı nasıl tarif edildiğiyle doğrudan ilgili bir konudur. Eğer İslâmıcılık kültürel bir hareket olarak ele alınırsa, Millî Görüş İslâmıcılık çemberi içinde değerlendirmek mümkündür. Hâlbuki İslamcılık, İslam’ın felsefi arka planına yapılan vurgular baz alınarak tanımlandığında farklı bir yorum ortaya çıkabilmektedir. Özellikle diğer Müslüman ülkelerdeki İslâmıcı hareketlerle mukayeseli biçimde ele alındığında, bu hareketlerin İslâm geleneği ve felsefesine doğrudan yönelen, teorik altyapılarının güçlü olması karşısında Millî Görüş hareketinin İslâmıcılık dairesi içinde değerlendirilmesi zorlaşmaktadır. Gerçi tüm eksik yönlerine rağmen, Millî Görüş hareketinde özellikle RP döneminde İslam iş birliği teşkilatı, İslam BM’si, İslam ortak para birimi gibi düşüncelerin var olması Millî Görüş’teki adı anılan eksiklerin etkisini azaltmakta ve İslamcı karakterini güçlendirmektedir.

Hülasa, teorik manada İslamcı olarak sayılıp sayılmayacağı tartışması bir kenara bırakıldığında, Millî Görüş hareketi yaygın olarak İslam’ı temel alan bir parti olarak görüle gelmiştir (Özbudun ve Hale, 2010: 34; Çınar, 2005: 78; Çakır, 1994: 13). Ayrıca, Şerif Mardin, Millî Görüş hareketinin teorik yönden zayıflıklarına rağmen, son tahlilde İslamcı bir parti olarak görülmesini yadsımamaktadır.⁴⁹ Öyleyse, son kertede, eksik yönleri değersizleştirilmemekle birlikte Millî Görüş hareketi İslamcı bir parti olarak değerlendirilebilir.

⁴⁸ Çınar (2005: 88-89), Millî Görüş hareketini “...İslami/İslamcı misyonun Erbakan’ın şahsında kişiselleşmesi ve onun kontrolü altındaki Genel Merkezin idaresi altında tekelleşmesi” olarak tarif etmektedir. Ayrıca yazar, Millî Görüş hareketinin açık ve belli bir dava etrafında değil, davayı temsil eden kişiler etrafında toplanmış bir hareket olduğunu ve bu meydana ideolojisi muğlak bir hareket olduğunu ileri sürmektedir.

⁴⁹ Mardin, MNP/MSP’yi “Dinin politikada yerini savunan (clerical)” Türkiye’deki ilk parti olarak tanımlamaktadır (2012: 225).

Millî Görüş'ün ideolojik kimliği tartışmaları yapılırken bir diğer temas edilmesi gereken husus *millî* sözcüğünün kendisidir. Buradaki vurgunun milliyetçiliği içermediğini doğrudan söylemek gerekir. Ayrıca parti isimlerinde kullanılan kelimelerin (Nizam, Selamet, Refah, Fazilet, Saadet) İslami vurguyu öne çıkartacak biçimde seçilmesi millî ile kastedilenin İslami kimlik olduğunu açıklayabilir. Sarıbay'a göre millî, -Millî Görüş partilerinde sıkça vurgulanan bir kavram olan- büyük Türkiye idealini yansıttığı için etnik bir vurgudan uzaktır (1985: 114-115). Aynı konuyu Çakır, millî olanın ötekisi üzerinden açıklamaktadır. Yani millî sözcüğünün tercih edilmesindeki ana gaye Osmanlı'daki millet sistemine dayanmaktadır. Buna göre gayrimüslimler millet ve fakat Müslümanlar ümmettir. Öyleyse millî olan İslam olandır. Gayri millî olan ise küfür milletleridir. Bu tahlil ekseninde Nilüfer Yalçın, Millî Görüş'ün milliyetçilik ile ilişkilendirilmesinin ancak İslam milliyetçiliği paralelinde anlamlı olacağını ifade etmektedir (Milliyet, 08.08.1976). Zira Erbakan'ın birçok konuşmasında vurguladığı bin yıllık şanlı tarihten Türklüğü değil, İslam'ı kastettiği iddia edilebilir. Daha doğrusu İslamiyet'i kabul eden Türklüğü makbul görmekte olduğu söylenebilir (Sarıbay, 1985: 115).

Sonuç olarak, Millî Görüş'ün 1970'lerdeki politika ve söylemleri üzerinden bir çıkarım yapmak gerekirse, Millî Görüş hareketinin yoğun biçimde siyasal İslam izleri taşımasının bir vakıa olduğu; ancak, bu İslam anlayışının tüm Müslüman coğrafyasını değil bilhassa yerli olanı yani Anadolu'yu işaret etmekte olduğu iddia edilebilir.

Öte yandan, 1970'lerde Millî Görüş hareketinin temsilcisi olan MSP kutuplaşan Türkiye siyasetinde kendini iki uçtan (AP-CHP) farklı bir pozisyonda konumlandırmayı tercih etmiştir. Söz konusu problemlere çare üretmeyi vaat ederek, tek başına iktidar olmayı başaramayan siyasî partilerin yarattığı istikrarsız ortamda anahtar parti olduğunu iddia etmiştir. MSP'nin parti ambleminin anahtar olması da bu rolüne işaret etmektedir. MSP'nin hitap ettiği kitlenin dar gelirli dindar Sünni vatandaşlar olduğu düşünüldüğünde, söz konusu kitlenin, kendini DP'nin devamı olarak gösteren AP çizgisinin geleneksel kitlesi içinde olduğu söylenebilir. Bu sebeple MSP bir yandan komünizm karşıtlığı ile kendi siyasal pozisyonunu konumlarken aynı zamanda, daha önce AP seçmeni

olan dindar kitleye hitap etmektedir. Bu, AP'nin kullandığı söylemlerden farklı söylemler üreterek solu eleştirmek ve yine AP'den farklı söylem üreterek muhafazakâr-dindar kitleyi mobilize etmeye çalışmak anlamına geliyordu. Bu dönemde MSP kurucu başkanı Türkiye'deki siyasal durumu şöyle açıklıyordu: "Türkiye'de belli başlı üç temel [siyasî] görüş vardır: Millî, liberal ve solcu. Ona göre, ülkemizde Millî Görüşün samimi temsilcisi olan MSP'ye karşılık, liberal görüşü Adalet Partisi, solcu görüşü ise Cumhuriyet Halk Partisi temsil etmektedir." (Millî Gazete, 21.10.1975).

Bu meyanda Millî Görüş, Türk sağ içerisinde bir katalizör rolü oynamıştır. Şöyle ki, Türk sağ geleneği dinsel öğeleri içinde eriten ancak temel motivasyonunu farklı kaynaklardan derleyen bir siyasî vizyona sahiptir. Bu kapsamda Türk sağında muhafazakâr ve İslamcı ayrışması Millî Görüş'ün ortaya çıkışına kadar net bir biçimde gözlenmemiştir. Ancak özellikle MSP ile birlikte parlamentoda ciddi temsil oranı yakalayan Millî Görüş'ün İslamcı vurgularının öne çıkmasıyla bu ayrım gün yüzüne daha belirgin biçimde çıkabilmiştir. Literatürde bu tespit genel olarak kabul görmekle beraber, Millî Görüş'ün İslamcı değil ama İslamcılarının ve Müslümanların partisi olduğunu savunan görüşler bulmak da mümkündür (Sarıbay, 1985: 221). Ancak söz konusu görüşün temel argümanlarını tartışırken Millî Görüş partilerinin bir ideoloji partisi olduğu unutulmuş gibidir. Zira parti tabanı bazı genel özellikleri taşımakla beraber, Millî Görüş birçok yönden geniş tabanlara hitap edebilen bir parti olmuştur. Örneğin hem Türklere hem Kürtlere oy alabilmiş ayrıca hem doğudan hem batıdan hem kırsaldan hem de kentlerden destek alabilmiştir. Bu kapsamda Millî Görüş tabanı genel olarak dinî hassasiyetleri öne çıkan ve siyasal sistemden mağdur olmuş bu sebeple ona karşı muhalif olan kesimler olarak tanımlanabilir.

Bunlardan farklı olarak Sarıbay, Millî Görüş partilerinin demokrasi paradoksu yaşadıklarını böylece demokratik öğeleri benimserken bu öğeleri İslamcı kimliği savunmak için kullandıklarının altını çizmektedir. Yani demokratik değerleri içten bir benimseyişten öte pragmatik olarak kullanışlı buldukları için yakın durmuşlardır. Yazar örnek olarak liberal demokrasinin vazgeçilmez değeri olan hoşgörüyü kendileri için talep ederken başkaları söz konusu olduğunda yeterince önemsenmediğinin altını çizmektedir (1985: 220).

Bu kapsamda RP döneminde yaşanan esaslı dönüşüme de kısaca dikkat çekmek gerekiyor. MNP-MSP döneminde içe kapalı görünümü ağır basan Millî Görüş'ün 12 Eylül sonrası dönemde özellikle İstanbul teşkilatı öncülüğünde kitle partisi olma yönünde attığı adımlar 1990'larda yükselen Millî Görüş'e zemin hazırlamıştır. Bu kapsamda Erbakan'ın söylemlerinde öne çıkan tebliğ vurgusundan öte halka açık bir propaganda siyasetinin güçlendiğinin altı çizilmelidir (Çakır, 2004: 549).

RP döneminde gerçekleşen dönüşüm yalnızca partinin kitlelere daha açık hale getirilmesinden ibaret değildir. 1980'den sonra liberal ekonomik politikaların ciddiyle uygulanmaya başlaması ile Türkiye'de ekonomik bir dönüşüm yaşanmaktaydı. Bu dönüşümden RP tabanı da bağımsız değildi şüphesiz. Öyleyse uluslararası piyasalarla ilişkili, serbest pazar ekonomisi değerleriyle uyumlu değişim RP üzerinde de etkili olmalıdır. 1980 öncesi dönemde küreselleşme karşıtı ve küçük esnaf partisi görünümüne sahip MSP'den, küresel ekonomiye ilgi duyan ve entegrasyon kaygısı olan RP'ye geçiş yukarıdaki Millî Görüş hareketinin dönüşüm kabiliyeti tespitini desteklemektedir. Hatta bu dönüşüm RP'nin yalnızca yoksulların temsilcisi olduğu iddiasını reddetmektedir. Böylece daha geniş bir kitleye hitap eden RP, Türkiye'de iktidarda pay sahibi olmak isteyen geniş kesimlerin partisi olduğunu vurgulamaya başlamıştır. Bunun yanı sıra, bu dönemde yeniden siyasî hayatta görünürlüğü artan İslami tarikatlarla RP'nin ilişkisi ise radikal bir dönüşüme uğramamıştır. Dolayısıyla RP tarikat desteğini bünyesinde barındırmaya devam ederken, İslami hassasiyetleri önde olan tarikat dışı seçmen ile ilişkisini devam ettirebiliyordu. Bu dönemde Vehbi Dinçerler'in *millî* kavramını dinî bir kisve biçimine sokarak ortaya koyduğu vizyon parti tarafından benimsenmişti. Böylece kimlik siyasetinin öne çıkmaya başladığı yıllarda RP millî kavramı üzerinden hem Türk-Kürt ayrışmasına farklı bir yönden yaklaşabiliyor (ve böylece hitap ettiği seçmen sayısını artırıyor) aynı zamanda küresel ekonomiye uyum sağlarken İslami tarikat tabanını da yumuşak bir politika izleyerek bünyesinde tutmaya devam edebiliyordu (Yavuz, 2005: 287). Bu kanaate uygun biçimde Yaşar Sarıbay, söz konusu durumu demokrasi paradoksu ile açıklamayı önermektedir. Buna göre yazar, MSP-RP yükselişinin ardında bir

demokrasi paradoksu olduğunu iddia etmektedir. Yani demokratik değerlere yapılan vurgu artarken İslami kimlik üzerinden oluşturulan vizyon değişmemektedir. Hatta bu durumun aksine İslami kimlik demokratik değerler sayesinde kendine daha büyük bir ifade alanı bulabilmektedir. Bu meyanda Sarıbay, RP'nin esas katkısının yurttaşlık hakları savunusu olduğunun altını çizmektedir (1985: 49-50).

3.3. RP'NİN YÜKSELİŞİNDE İDEOLOJİSİNİN, SÖYLEMLERİNİN VE ÖRGÜTLENME MODELİNİN ETKİSİ

RP hızla yükselerek, başarılı bir ivme yakalamıştır ve özellikle 1990'lı yıllar boyunca -kapatıldığı tarihe kadar- kritik bir siyasî parti olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu durumun oluşmasında şüphesiz konjoktürel şartların etkisi büyüktür. Bu bağlamda 1980 sonrası dönemde Türkiye'de oluşan siyasî atmosferi ana hatlarıyla ele almak gerekir. Bu dönem, Türk siyasî yaşamına ANAP damgasının vurulduğu dönemdir. Sivil idareye geçiş ile birlikte iki dönem boyunca ANAP tek başına iktidar olmuştur. Turgut Özal liderliğinde kurulan ve 1989'a kadarki dönemde parti başkanı ve başbakan olarak görev yapan Özal'ın önderliğinde geliştirilen politikalar, RP'nin yükseldiği zeminin taşlarını döşemiştir. Liberal ekonomik politikaları desteklemesinin yanı sıra, dindar kişilik özellikleri ile ön plana çıkan Özal, Türkiye'de İslamcı düşüncenin ve siyasal İslam'ın meşru bir zemine oturmasında mühim bir rol oynamıştır (Çakır, 1994: 74; 115). Bu dönemde, dış baskılardan daha az etkilenen dindar/İslamcı ticari kuruluşlar, fikir hareketleri ve yayın organları hızlı biçimde artmış ve toplumsal karşılığını bulmakta zorluk çekmemiştir (Çalışlar, 1995: 9). Keza RP de, İslamcı çizginin daha aktif hale gelmesinin meyvelerini 1990'lı yılların başından itibaren toplamaya başlamıştır. Bu hususta Haldun Gülalp'in "...RP, 1980 sonrası dönemde İslamcı işbirliğinin yükselmesinin bir toplamı[dır]" tespiti vurgulamaya değerdir (2001: 434). Toplumsal açıdan bakıldığında, RP'nin hitap ettiği toplumsal taban önemli ölçüde genişlemiştir. RP de olgunlaşan şartlar altında söylemlerini ve siyasal pozisyonunu tahkim etmiştir. Zira yalnızca geleneği vurgulayan bir RP'nin, Özal döneminin nimetlerinden faydalanmış; daha da

önemlisi rahat bir soluk alma konforunu yaşamış olan ve dindar özellikleri ile öne çıkan geniş toplumsal tabana hitap etme şansının düşük olacağı tahmin edilebilir (Çakır, 1994: 85). Bu sebeple Özal döneminde, İslam hassasiyeti yüksek olan toplumsal kesimin daha geniş bir zeminde siyasî fikir telakkisi oluşturabilmeleri ve seçmen davranışlarının da bu hususta evrilebildiği vurgulanmalıdır.

Bu noktada şöyle bir soru sorulabilir, 1980’li yıllar dünyada -özellikle batıda- liberal tezlerin yükselişe geçtiği yıllardır. Bilhassa 1980’lerin sonuna doğru, Avrupa Birliği ekseninde yaşanan gelişmeler, Türkiye’de de bu rüzgârın güçlü esmesini tetiklemiş olmalıdır. Yani 1980’li yıllar sonrasında, Türkiye özelinde İslamcı fikirlerin ve siyasal İslam’ın top yekûn yükseldiği aşikâr olmakla birlikte; küresel anlamda bakıldığında liberal demokratik değerlerin ayrıca yükseldiğini belirtmek gerekiyor. Dolayısıyla ilk bakışta birbirine zıt gibi görünen bu iki akımın Türkiye siyasetinde getirdiği farklı sesler kafa karıştırıcı olabilir. Bu durumu Ali Yaşar Sarıbay, “demokrasi paradoksu” olarak adlandırıyor. Buna göre, demokratik kültür ve kavramlar yükseldikçe özel olarak siyasî anlamda İslami kimlik gerilemiyor aksine kendine daha büyük bir ifade alanı bulabiliyor. RP ilk bakışta zıt gibi görünen bu iki akımı uyum sağlama kapasitesini kullanarak kendi bünyesinde toplamıştır ve bu durumu bir temsiliyet kabiliyetine dönüştürebilmiştir.

Yalçın Akdoğan, RP’nin yükselişini 5 farklı kalemde izah etmektedir: adil düzen, İslam kardeşliği, dürüst ve temiz politika anlayışı, yeni kimlik tanımı, kişilikli bir dış politika (1999: 201). Akdoğan’ın bu tespitini kimi yönleriyle abartılı bulmamıza binaen, RP’nin yükselişindeki etkili olduğunu düşündüğümüz temalar birkaç maddede izah edilebilir. RP’nin 1990’larda yıldızının parlamasının temel sebebi olarak, ülkede hâkim olan ekonomik kriz ortamı ve terör krizi ortamının siyaseti kuşatması sayılabilir. Bu tespitten yola çıkıldığında, RP’yi krizlerin yükselişe geçirdiği bir siyasî parti olarak değerlendirmek mümkün olacaktır. Şüphesiz, hayatın her alanında olduğu gibi siyasetin icrasında da, konjonktürel şartların önemi oldukça büyüktür. Yani parti örgütlenmesi, partinin çözüm üretme kapasitesi, güçlü söyleme sahip olması, basiret yeteneğinin gelişmiş olması gibi unsurlar bir siyasî parti açısından başarının temel şartlarını

belirlese de, dışsal şartların partilerin yükselişine fırsat sunabilmesi de bir gerçektir. Ancak RP'nin yükselişini değerlendirirken, onu yalnızca dışsal şartların elverişliliğine indirgemek vahim bir hata olacaktır. Zira RP aşağıdaki bölümlerde ayrıntılı açıklanacağı üzere, uyum sağlama kapasitesi gelişmiş, parti örgütü diğer partilere nazaran çok daha iyi organize edilmiş, yeni teknolojileri kullanmasıyla diğer partilerden farklılaşması gibi özellikleri ile rekabet etme kapasitesi oldukça güçlü bir partidir. Bu hususu Ruşen Çakır, isabetli biçimde, RP'nin başarısı "...değişim rüzgârının avantajından sonuna kadar faydalanması ve dezavantajlardan gelenek ve tecrübesi ile sıyrılması[ndan kaynaklanmaktadır]" sözleriyle ifade etmektedir (1994: 75).

RP'nin 1990'lı yıllarda yıldızının parlamasının bir diğer önemli sebebi ise sosyal demokrasinin krizini, kendi partisi adına fırsata çevirebilmiş olmasıdır. 1990'larda sosyal demokrasiyi temsil eden SHP'nin (ardından CHP ve DSP'nin) hem birkaç partiye bölünmüş olması hem de global siyaset trendine yeterince güçlü cevaplar üretememesi, seçmen nazarında popülerliğinin azalmasını peşi sıra getirmiştir. Bu bağlamda 1970'ler boyunca CHP'nin ciddi biçimde ağırlığının olduğu kent varoşları siyasal manada kabuk değiştirmiştir. Gülalp'e göre (2001: 437) sosyal demokratlar, 1980'lerin sonundaki başarılarını devam ettirememişlerdir zira Kemalist tepeden inmece ve Batıcı alt yapıları buna uygun değildi. Keza soldaki krize benzer bir kriz merkez sağda da yaşanmıştır. Temel olarak, birden çok partiye bölünmesinin yanı sıra ANAP ve DYP'nin kısır çekişmeleri ve ülkenin kronikleşen problemlerine kapsamlı bir çözüm getirememeleri, merkez sağda krizin iki ana nedenidir. RP ise MSP'den devraldığı küçük Anadolu sermayesinin sesi olma mirasını başarıyla sürdürürken, bu kesimin özellikle Anadolu'da yükselen ticaret hacmine bağlı olarak orta ve hatta yüksek sermayeli muhafazakâr-dindar kuruluşların ortaya çıkması RP'nin tabanını hem genişletmiş hem de var olan tabanının sosyokültürel özelliklerini yükseltmiştir. Böylece, hem dindar Anadolu sermayesine hitap ederken aynı zamanda kent varoşlarına, gecekondu mahallelerine ve kırsala hitap eden ortak bir iletişim dili geliştirebilmiştir. RP'nin yükselişi bu farklı kesimlere aynı anda hitap etmesinde aranabilir.

1980'den sonra Türkiye'de gerçekleşen bir diğer değişim ise şehirleşme oranında yaşanan hızlı yükseliştir. 1960-1990 yılları arasında şehirleşme oranı neredeyse 2 kat artmıştır (%32'den, %57'ye çıkmıştır). Bu kapsamda kırsaldan şehirlere göçen insanlar önemli oranda dinî hassasiyetleriyle öne çıkan hayat tarzına sahiptirler. Zira şehirleşme oranının yükselmesine rağmen, göçmen ailelerin gelir düzeylerinde artış çok sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla 1990'larda, büyükşehir varoşlarında dar gelirlili ve dindar insanlar çoğunluğu oluşturur hale gelmiştir.

Böylece söz konusu seçmenin önemli bir bölümü RP'nin tabanını oluşturabilmiştir. Ayrıca şehirlerde yerleşik, işçi kesiminin oylarını alan RP, MSP tabanından daha geniş bir kitleye seslenebilmiştir. RP'nin popülist ve reaksiyoner politikaları bu geçişkenliği kolay kılmıştır. Burada sosyal demokrat ve milliyetçi söylemleri bir potada eriten RP'nin diğer partilerden özellikle merkez sağ partilerden rol çaldığı iddia edilebilir. Son olarak yolsuzlukların ciddi bir gündem olarak ortaya çıkması, seçimde temiz parti arayışını güçlendirmiştir. Diğer partilerin yolsuzluk batağına saplanması ve siyasî skandalların ortaya çıkışı, dindar ve temiz bir parti görüntüsü olan RP'yi öne çıkartmıştır. (Gülalp, 2001: 436-440).

RP, özellikle Soğuk Savaş yıllarının sona ermesinin ardından sivil toplum, uzlaşma, çoğulculuk gibi kavramlar siyaset yelpazesinin hemen her yerinde büyük oranda kabul görmüştür. Bu rüzgârdan RP de etkilenmiştir (Çakır, 1994: 115). Hatta bu kavramları, laik düzenin ezdiği dindarların mağduriyetini vurgulamak için oldukça başarılı biçimde söylemlerinin bir parçası haline getirebilmiştir. Bu şekilde temsilcisi olduğu dindar kesimin hak/hukuklarını savunmuştur; aynı zamanda söz konusu kavramları benimsediğini göstererek bilhassa RP'yi rejim karşıtı bir parti olarak görenlerin gözünde meşruiyetini güçlendirmiştir.

3.3.1. Parti Örgütlenmesi

RP'nin yakaladığı başarının altında birçok farklı sebep vardır. Bu sebeplerin en önde gelen umdelerinin biri de parti örgütlenmesindeki başarısıdır. Ayrıca

belirtmek gerekir ki, RP'nin örgütlenme modeli, diğer rakip partilerden farklı muhtevası ile ayrılmış ve diğer partilerle karşılaştırıldığında başarı çitasını daha yükseğe çekmesini sağlamıştır.

Bu noktada partinin dinî cemaatlerle iç içe olmasından söz etmek gerekir. Millî Görüş partilerinin dergâh çevrelerinden kaynağını almasının belki de en önemli avantajı, parti örgütlenmesi modelinde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda parti örgütünün çalışma disiplini ve örgütlenme yapısının dinî bir cemaatten esinlenerek yapılandırılmasının, parti örgütünün hızlı ve düzenli biçimde oluşturulmasına katkıda bulunduğu iddia edilebilir. Öyle ki Millî Selamet Partisi kuruluşundan kısa bir süre sonra 21 Ocak 1973'de 42 il ve 300'e yakın ilçede örgütlü duruma gelmiştir. Bu sayı 1977'de ise 65 il ve 400'den fazla ilçeye yükselmiştir (Sarıbay, 1985, 109).

RP döneminde ise parti yönetimi geniş bir toplumsal kesimini içerecek biçimde parti kapılarını üyelere açmak istemişlerdir. Bu özellik, RP'nin halkın nabzını daha yakından tutabilmesine imkân sağlamıştır. Ayrıca dar bir kitleye seslenen rejim karşıtı bir siyasal parti olarak değerlendirilmesini zorlaştırmıştır.

RP'nin bir kitle partisi olarak anılmaya teşne olması, kendine has bir örgütlenme biçimi oluşturmasıyla yakından ilişkilidir. Bu doğrultuda, parti yönetimi mümkün olduğunca çok üyeyi partiye kayıt etmesini hedeflemiştir. Örneğin, 1993'te RP'nin toplam 1.101.000 Üyesi vardır. Üye sayısını arttırmak RP'nin önem verdiği konuların başında gelmektedir. Bu amaçla bilhassa İstanbul örgütü partinin geleneksel tabanı olsun ya da olmasın birçok toplumsal kesimden üye kazanmaya çalışmıştır. RP'nin üye sayısını arttırma stratejisi büyük oranda seçim odaklı bir parti olması ile ilgilidir. Zira RP seçim dönemlerinden önce üyelerini seçim çalışmaları için seferber etmekte ve seçimlerde başarılı olmak istemektedir. RP'nin üyelerini seferber etme stratejisi tespih modeli olarak anılmaktadır. Buna göre her mahallenin her sokağın her apartmanın bir sorumlusu vardır ve bu sorumlular kendisinden sorumlu bir üst amire bağlıdır. Bunların en üstünde ise illerde bulunan il meclisleri (divan) vardır bunlar 50 asil ve 50 yedek üyeden oluşmaktadır (Çakır, 1994: 51).

RP'nin örgütlenme stratejisi, toplumla daha yakından ilişki kurmasını kolaylaştırmıştır. Bu sayede, parti politikalarını kitlelere ulaştırmanın farklı yolları denenebilmiştir. Örneğin partinin kadın kolları, hanım komisyonları aracılığıyla, ev ev, mahalle mahalle dolaşarak, seçmenlerle yüz yüze iletişim kurma imkânına kavuşulmasını sağlamıştır. Bunun yanı sıra, elde ettikleri belediyelerde, sosyal yardım kampanyalarına özel bir önem atfedilmesi, parti ile toplum arasında daha yakından ve samimi bir ilişkinin gerçekleşmesini sağlamıştır. Organik ve dinamik bir örgütlenme sayesinde RP, hem parti üyeleri ve yönetim arasında hem de seçmen ve parti arasında sıkı bir ilişki ağı kurmayı başarmıştır. Erbakan'ın RP 4. Kongresinde yaptığı konuşmada "...diğer partilerin seçmenleri vardır, RP'nin inananları vardır" cümlesi söz konusu bağı işaret etmektedir.

RP'nin örgütlenme modeli ve çalışma prensiplerinin, parti tabanı ve hitap ettiği potansiyel seçmen kitlesi açısından oldukça etkileyici olduğu söylenebilir. Zira dindar, Sünni, ilçe ve kasabada çoğunlukla kırsal alanda yerleşimler, şehirlerin dar gelirli mahalleleri genel anlamda RP'nin geleneksel kitlesini oluşturmaktadır. Bu kitlenin dinî hassasiyetleri ve buna bağlı geliştirdikleri yaşam tarzları düşünüldüğünde, mahallelerin sorunlarını en yakından bilen mahalle-bina temsilcilerini içeren örgütlenme yapısının RP seçmeni üzerinde fevkalade olumlu bir etki bıraktığı düşünülebilir. Bunun yanı sıra, sözü edilen seçmen kitlesinin önemli oranda sosyoekonomik olarak düşük şartları haiz oldukları düşünüldüğünde, neredeyse RP ile özdeşleşen sosyal yardım faaliyetlerinin oldukça etkili olması beklenebilir. Bu hususta, White, RP'nin mobilizasyon yöntemlerini avam dili politikası (vernacular politics) olarak adlandırmaktadır. Bu yöntem, yüz yüze temasla güven yaratmak, yerel ağları kullanmak, dernek, vakıf gibi gayri resmî ağları kullanmak olarak tanımlanabilir. Bu sayede RP, değişik bölge özelliklerine göre söylemlerini değiştirme şansı bulabilmiştir (White: 2002: 21-27).

Hülasa RP, seçim odaklı bir siyasî partidir. Bir seçimin sona ermesinin ardından, vakit kaybetmeden bir sonraki seçim hazırlıklarını başlamak olağanüstü bir enerji ve odaklanmayı gerektirmektedir. Şüphesiz parti örgütü üzerinde bu etkinin yaratılmasında en önemli pay parti yönetiminin başarılı

politikalarının bir sonucu olmalıdır. RP'nin seçim odaklı bir parti olduğu, 1994 seçimlerinde Bahçelievler Belediye başkanı seçilen Muzaffer Doğan'ın şu sözlerinden anlaşılabilir: "Bir günlüğüne seçim de olsa, yine gireriz. Kazanıp kaybetmekten ziyade bizim için cepheyi tutmak önemlidir, esastır." (Çakır: 1994: 186).

3.4. RP'NİN PARTİ POLİTİKALARI

RP'nin parti karakterini yansıtan bazı özel alanlardaki politikalarını daha detaylı açıklama ihtiyacı vardır. Zira 28 Şubat sürecinde RP hakkında yapılan tartışmaların büyük çoğunluğu belirli alanlardaki politika ve söylemlerine dayanmaktadır. Bu politikalar 4 başlık altında toplanabilir: Adil Düzen, Laiklik, Kürt Sorunu, Dış Politika.

3.4.1. Adil Düzen

Adil düzen, RP'nin ekonomi programının temelini oluşturmuştur. Bu kavram ilk olarak, İzmir'de yerleşik Akevler Kooperatifinde dile getirilmiştir. Akevler kooperatif başkanı Süleyman Karagülle'nin çerçevesini çizdiği adil düzen söyleminde, temel olarak, faiz kavramını dışlayan, alternatif bir ekonomik sistem yaratılmak istenmiştir. Sonraki yıllarda, Erbakan adil düzen söyleminin içerdiği görüşleri içselleştirmiş ve bir parti programına dönüştürmüştür. Ancak bu söylem, ne parti tabanı tarafından ne de parti kurmayları tarafından tam olarak anlaşılammış ve birçok yönüyle soru işaretleri yaratmıştır.

RP'nin adil düzen söylemi, partinin en ilgi çeken politikalarından biri olmuştur. Muğlak içeriği ve ütöpik savlarıyla öne çıkan adil düzen söylemi, ekonomik krizin siyasî ve toplumsal gündemin önemli bir parçasını oluşturduğu 1990'lı yıllarda, partinin popülaritesini arttırmıştır. Özellikle, ekonomik krizden en çok etkilenen kesim olan dar gelir sahibi potansiyel RP kitesinde oldukça ses getirmiştir. Ne var ki, diğer siyasetçiler, yazarlar ve akademisyenler adil düzen söyleminin popülist yönünün altını çizerek, genel olarak bu söyleme mesafeli durmuşlardır. Örneğin Menderes Çınar (2005: 159), "...adil düzenin daha çok

bir 'lâfzoloji' (vaatler ve umutlarla dolu ancak mekanizmaları/kavramları arasında bir tutarlılık olmayan kelimeler dizisi) olduğu kanısı uyanmakta" olduğunu belirtmektedir.

RP, adil düzeni bir parti politikası olarak belirmesinin ardından, söylemi detaylıca açıklamaya matuf bir kitapçık yayınlamıştır. Erbakan imzalı bu kitapçıkta, adil düzenin içeriği "...bu düzende kapitalizmin ve komünizmin faydalı yanları mevcuttur, fakat mahsurlu ve zararlı yanlarına ise yer verilmemiştir." sözleriyle açıklanmıştır (1991: 17).

Adil düzen söylemi birçok çevre tarafından detaylıca anlaşılmakta güçlük çekilse de, temel prensiplerine dayanarak şu sözlerle tanımlanabilir:

Yeniden büyük Türkiye'yi kurmak için Millî Görüş'ün Adil Düzeninde faiz olmayacak, haksız vergiler kalkacak, paranın değeri hak ölçüsü olarak kabul edilecek, sağlam paraya geçilecek, karşılıksız para basılmayacak, paranın değeri düşürülmeyecek ve krediler adil ölçüler içinde faydalı iş yapan herkese verilecek. Böylece herkes bugünkü düzende bir ekmek aldığı parayla üç ekmek alma imkânına kavuşacak. Ve aynı işletme sermayesi ile bugünkünün üç misli fazla üretim yapabilecek, bugünkünden üç misli insan çalıştırabilecek, her şeyin fiyatı üçte birine düşecek, herkes üç misli fazla satın alma gücüne kavuşacak, üretim Türkiye'de olacak, ihracat artacak, Müslüman ülkelerle ortak pazar kurularak onların ihtiyaçları Türkiye'den karşılanacak[tır] (Erbakan, 1991: 14).

Yukarıdaki açıklamadan çıkartılabileceği üzere, adil ekonomik düzen muğlak vaatlere dayanan ve öz itibarıyla devletçi bir sistemdir. Zira adil düzeni anlatan kitapçıkta adil düzen ile neyin vaat edildiğine bakılacak olursa, popülist ve devleti kayıran yönü açıklığa kavuşturabilir: "...milletimiz tarihteki büyük ve eşsiz pehlivan olarak ayağa kalkacak, bütün insanlar en hayırlı hizmetleri yapacaktır inşallah." (Erbakan, 1991: 15).

3.4.2. Laiklik

28 Şubat sürecinde gerici-şeriatçı gibi yaftalamalara maruz kalan RP hakkında en çok tartışılan konuların başında partinin laiklik anlayışı gelmektedir. Kategorik olarak RP karşıtı olarak konumlandırılabilir laiklik hassasiyeti yüksek olan kesim, MNP'den bu yana Millî Görüş partilerinin laiklik karşıtı

olduğunu söyleye gelmişlerdir. Bu suçlamalar karşısında RP, genellikle, laikliğe kökten karşı çıkmadığını ve ancak laikliğin Türkiye’de uygulanan biçimine karşı çıktığını mütemadiyen ileri sürmüştür. Bu hususta, Millî Görüş hakkında kapsamlı çalışmalar yapan ve hareketi yakından izleyen gazeteci Ruşen Çakır, RP’nin, MNP’den gelen çizgi düşünülüğünde, laiklik alerjisinin düştüğü tespitinde bulunmaktadır. Ayrıca Çakır, RP’nin başarısını büyük oranda laikleşmesine bağlamış ve “...Refahlı kimliği, özünde, İslamî cilaya bulanmış laik bir kimliktir.” ifadesini kayda geçirmiştir (1994: 59).

Her ne kadar, RP laiklik ilkesine teorik olarak karşı olmadığını ve Türkiye’de uygulanan versiyonuna karşı olduğunu söylese de, bu husus kamuoyunu ikna edecek argümanlara sahip değildi. Zira RP, laiklik kavramı hakkında, üzerinde iyi düşünülmüş, kapsamlı açıklamalar yapmaktan imtina etmiştir. Deyim yerindeyse bu konuda kaçak güreşmiştir. Nihai olarak laikliği sadece din ve vicdan özgürlüğüne indirgemeye çalışmakta olduğu anlaşılmaktadır. Bu minvalde, din-devlet ilişkisi üzerine neredeyse hiçbir söz söylememektedir. Oysaki laiklik kavramının özünü yansıtan din-devlet ilişkisine dair sessizlik RP’nin, laiklik karşıtı bir parti olmadığı iddiasının altını boş bırakmaktadır.

RP’nin, bir yandan demokrasi savunusu içeren bir yandan da, İslamcı çizgide toplumu dönüştürmeyi öngören ikircikli yapısının, partinin laiklik anlayışına da sirayet ettiği görülmektedir. Bu hususta çoğunlukçu demokrasi anlayışına dayanarak -Türk Milletinin büyük bir çoğunluğu Müslüman öyleyse onu yönetenler de Müslümanlar olmalıdır, en azından inançlılar olmalıdır- anlayışının RP’nin laiklik konusunda resmî ideolojinin laiklik ilkesine temelden bir itiraz içerdiği söylenebilir. Zira RP’nin bu anlayışının ardında inançlılar-laikler temelli bir ayırım üzerinden siyaset icra etme niyeti yatmakta olduğu anlaşılmaktadır. Menderes Çınar’ın tespiti, RP’yi laiklik hususunda tanımlamayı kolaylaştırmaktadır: "Millî görüş hareketi modernleşme mantığını koruyan ve ondan sadece şekilsel bir değişiklik öngören bir sosyal mühendislik projesi olduğu için, laiklik konusunda da aslında demokratikleşme istemiyor." (Çınar, 2005: 81).

3.4.3. RP ve Kürt Sorunu

28 Şubat sürecine giden yolda, Linz'in demokratik rejimlerin çöküşünü analiz ederken belirttiği gibi çözölemeyen problemlerin hükümetin meşruiyetini azaltacağı öngörölmüştür. Bu sebeple dönemin en önemli problemlerinden birinden kaynaklanan Kürt Sorunu hakkında RP'nin söylemleri ve politikaları önem kazanmaktadır.

PKK kaynaklı şiddet olaylarının artması ve kimlik politikalarının ivme kazanması sonucunda Kürt sorununun 1990'lı yıllarda görönlüğü oldukça artmıştır. Siyasal gündemin en önemli başlıklarından biri haline gelmiştir. Bu hususta parlamentoda temsil edilen partiler, az ya da çok, resmî ideolojinin Kürt sorununa yaklaşımını eleştirir pozisyona gelmişlerdir. Demirel'in Kürt realitesini tanıyoruz açıklaması, SHP'nin Kürt kökenli milletvekillerini parti listesinden aday göstermesi sağ ve solda genel olarak eskiye nazaran konuyu esastan ele alma eğilimini göstermektedir. RP'nin Kürt sorunu karşısında tutumu ise dini temelli olmuştur. RP, sorunun çözümü için "İslamî kardeşlik" anlayışını önermiştir (Kirişçi ve Winrow, 2009: 171).

1994 Temmuz'unda parti içinde bir komite kurularak, hükümetin güneydoğu bölgesindeki politikaları değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sonunda hükümet politikalarını eleştiren ve sorunun çözümü için tavsiyeler sunan bir rapor yayınlanmıştır (Kirişçi ve Winrow, 2009: 172). 1990'ların başında Türkiye'nin en önemli gündem maddelerinden biri olan Kürt sorunu hakkında RP'nin tutumu özellikle Dördüncü Büyük Kongre'de şekillenmiştir. 10 Ekim 1993'te RP'nin dördüncü büyük kongresinde yaptığı konuşmasında Erbakan, Kürt sorununa geniş bir yer vermiştir.⁵⁰ Bu önemin seçim odaklı olduğu iddia edilebilir. 1994 yerel seçimleri yaklaşırken Kürt sorununa -seçim odaklı- yaklaşan RP Güneydoğu'da gerçekleşeceği öngörölen seçim boykotunu kendi lehine avantaja çevirerek dindar Kürt oylarına talip olmak istemiştir. Ayrıca RP'nin diğer siyasî partilere nazaran bir avantajı vardır. Partinin, Kürt sorununa dinî bir boyutta "İslam kardeşliği" çerçevesinde yaklaşması, onu diğerlerinden farklı

⁵⁰ Bkz. (<http://www.necmettinerbakan.net/page.php?act=videoGoster&videoID=554&name=rp-kongresankara-10-10-1993-cd-1>) erişim tarihi: 26.06.2016.

kılabilmektedir. Bu haliyle, etnik ayrışma tartışmalarına girmeden, hem dindar Kürtlerin oylarına talip olabilir hem de tarihsel blok karşısında kendini korumak için oldukça ihtiyaç duyduğu meşruluğunu kuvvetlendirmeyi hedeflemiş olabilir (Çakır, 1994: 155-160).

RP'nin Kürt sorunu yaklaşımı, elinde bulundurduğu yapısal ve ideolojik avantajlara rağmen, dönemin siyasal atmosferi hesaba katıldığında geniş ölçüde tatbik edebileceği bir strateji değildi. Zira Kürt sorununa karşı yumuşak bir yaklaşım önerdiği durumda diğer partilerden özellikle DSP'den Kürt milliyetçiliğini teşvik ettiği ithamıyla karşılaşmıştır.

Son analizde, RP'nin Kürt sorunu hakkında temel olarak resmî ideolojinin öne sürdüğü tezlere eleştirel bir pozisyonda olduğu söylenebilir ancak bu eleştirileri gündeme getirme şansının çok yüksek olmadığı da ifade edilmelidir. Zira RP Kürt sorunu konusunda ince bir çizgide hareket etmek durumundadır; çünkü bir yandan devletin resmî görüşüne temelden bir zıtlık barındırmadığını gösterirken diğer taraftan dindar Kürtlerden oy almaya çalışmaktadır (Çakır, 1994: 159).

3.4.4. Dış Politika

RP'nin kamuoyunda tartışılan önemli politikalarından biri de, dış politika alanındaki yaklaşımlarıdır. RP'nin dış politikasını şekillendiren ana unsur İslam birliği düşüncesidir. RP, temel olarak batı dünyasını emperyalist ve Doğu'nun/İslam'ın yükselmesini istemeyen ve bu sebeple her alanda komplo üreten bir yapı olarak değerlendiriyordu. Bu fikriyata binaen, RP dış politika alanında Amerika ve İsrail karşıtlığı üzerinden bir söylem geliştirmiştir ve Müslüman ülkeler ile geniş bir ticaret ve iletişim ağı kurmayı tahayyül etmiştir.

İslam ülkeleri arasında güçlü bir iş birliği yaratılması için Müslüman ülkeler birleşmiş milletler teşkilatı, Müslüman ülkeler savunma iş birliği teşkilatı, Müslüman ülkeler ortak pazarı teşkilatı, Müslüman ülkeler ortak para birimi, Müslüman ülkeler kültür iş birliği teşkilatı gibi kurumlar yaratmayı hedeflemiştir. Bu şekilde, Osmanlı İmparatorluğu geçmişine benzer şekilde Türkiye'nin öncülüğünde İslam dünyasının kalkınmasını ve kendi ayakları üzerinde durarak

batıya karşı güçlü olmasını gaye edinmiştir. RP'nin bu politikaları uygulama kapasitesi tartışması bir yana, partinin en önemli avantajı İslam dünyasında saygı gören bir parti hüviyeti taşıması idi. Özellikle Körfez Krizi dönemi boyunca arabuluculuk faaliyetlerini üstlenmesi sayesinde İslam coğrafyasında saygın bir yer edinmiş ve popülerliğini yükseltmiştir (Çakır, 1994: 177).

Ne var ki, RP'nin batıya karşı aldığı bu tavır ve İslamcı hareketlerle kurduğu organik bağlar Türkiye'de bazı kesimlerin endişelerini besliyordu. Özellikle dış dünya ile mevcut olan bağlantının azalacağı ve özellikle Avrupa ile ilişkilerin askıya alınabileceği konusu tereddüt yaratıyordu. Ancak RP bu endişeleri gidermek için batılı ülkelerle münasebetlerinin azalmayacağını taahhüt ederek, partilerinin özel sektörü destekleyen bir parti olduğunu, serbest piyasayı desteklediğini ve belli liberal ekonomik temaları benimsediğini ifade ediyordu.

3.4.5. RP ve Seçimler

RP tarihi boyunca, partinin elde ettiği seçim sonuçlarına karşılaştırmalı biçimde bakıldığında, seçimden seçime yükselen performansını vurgulamak gerekiyor. RP girdiği 3 yerel seçimde 1984-1989-1994 sırasıyla; İl Genel Meclisi kategorisinde (780.342, 2.170.431, 5.388.195 oy) 16, 74, 329 il ve ilçe belediye başkanlığı kazanmıştır. Bunun yanı sıra, genel seçimlerde ise 1987-1991-1995 sırasıyla; %7,2 ile 0 vekil, %16,9 ile 62 vekil, %21,4 ile 158 milletvekili çıkarmıştır (TÜİK, 2012). RP'nin seçim bazında gösterdiği bu istikrarlı grafik birden çok nedenin bir araya gelmesi ile açıklanabilir. Ancak detaylarına daha sonra girileceği için bu tartışmayı sonraki bölümlere bırakırken, bu bölümde yalnızca Çakır'ın belirttiği üzere, RP'nin seçim bazlı bir parti olduğunu vurgulamak yerinde olacaktır (1994: 16).

Bundan sonraki süreçte RP açısından, üzerinde durulması gereken üç önemli seçim vardır: 1991 genel seçimleri, 1994 yerel seçimleri ve 1995 genel seçimleri.

3.4.5.1. 1991 Genel Seçimleri:

20 Ekim 1991'de gerçekleşen genel seçimlere, RP açısından bakıldığında, parti tarihinde önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Bu önem birkaç farklı noktadan ileri gelmektedir. Öncelikle, RP'nin seçimlere İslahatçı Demokrasi Partisi (IDP) ve Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ile ittifak yaparak girmesi partinin davranışlarını anlamlandırabilmek için kritik bir bilgidir.

İkincisi, RP, 1983'te kuruluşundan bu yana ilk kez Meclis'te temsil edilme şansına erişmiştir. Toplam 40 milletvekili ile güçlü bir muhalefet yaparak, sonraki yıllarda yapılacak seçimlere çok daha güçlü bir toplumsal destek kazanarak girebilmiştir.

Üçüncüsü, RP'nin, -1970'lerde MSP'nin siyasal pratikleriyle paralel biçimde diğer siyasî partilerle uzlaşma kurabileceğini göstermesi, partinin imajını önemli ölçüde yükseltmiştir. Zira diğer tüm partileri bâtil, yalnızca kendini hak olarak ifade eden RP'nin, diğer partilerle ittifak kurabilmesi, kamuoyunda rejim karşıtı bir parti imajının görece kırılmasına yardımcı olmuştur. Nihayetinde RP açısından diğer aktörlerle uzlaşma yapabilmek, kendi programından taviz verebileceğini göstermek, ortak faaliyet içinde olabilmek, esnek bir politika izleyebileceğine dair ipuçları vermektedir.

Dördüncüsü, RP, ittifak sayesinde özellikle İç Anadolu'daki seçmene kendini tanıtmaya fırsatı bulmuştur. Bunun önemi sonraki seçimlerde açıkça gözlenebilecektir.

Beşincisi, MÇP gibi Türk milliyetçiliği savunusu ile öne çıkan bir partiyle ittifakta yer alabilmesi, Kürt sorununa karşı yaklaşımında RP'yi resmî söyleme bir nebze yaklaştırmıştır. Bu da Türkiye'de (Hasan Bülent Kahraman'ın belirttiği anlamda⁵¹) tarihsel blokta meşruiyetini arttırmasını sağlamıştır (Çakır, 1994: 44).

⁵¹ İlgili anlatım için bkz. (Kahraman, 2010: 199-160).

3.4.5.2. 1994 Yerel Seçimleri:

Millî Görüş tarihinde yakalanan en büyük başarılar, önce 1994 yerel seçimleri, ardından 1995 genel seçimleri sonucunda eriştiği sonuçlar olmuştur. Kuşkusuz, iki seçimi tek çerçevede açıklamak mümkün değildir. Ancak 1990'ların ortalarında mevcut siyasî atmosferi belirleyen şartlar ve RP'nin iç dinamiğinden aldığı güç, yaklaşık bir yıl arayla gerçekleşen seçimlerden benzer oy oranlarıyla çıkmasını sağlamıştır.

27 Aralık 1994 tarihinde gerçekleşen seçimlerde, RP il genel meclisi kategorisinde 5.340.969 oy ile %19,01 oran elde etmiştir. Altısı büyükşehir olmak üzere 28 il, 92 ilçe, 207 beldede toplam 327 belediye başkanlığı kazanmıştır. Her ne kadar, bu oy oranı ve kazandığı belediyelere göre seçimlerin birinci partisi olamasa da, RP'nin 1994 yerel seçimlerinde büyük bir patlama yaptığı kolaylıkla söylenebilir. Zira bir önceki yerel seçimlerle mukayese kabul etmeyecek ölçüde büyük bir başarı elde etmiştir. DYP'nin il genel meclisi kategorisinde %21,4; ANAP'ın ise %21 oy oranı çıktığı seçimlerde, DYP ve ANAP'ın değil, Refah'ın başarısının kamuoyunda daha çok yer tuttuğu söylenebilir. Erbakan'ın kendine has üslubu ile dile getirdiği, "Refah Geliyor Refah" sözlerinin ilk kez bu denli ciddiye alınabilecek sözler olduğu toplumun çeşitli kesimleri tarafından kabul edilmiştir.

RP'nin 1994 yerel seçimlerinde gösterdiği başarının altında birçok farklı sebep yatmaktadır. Bunların başında parti teşkilatlarının yüksek verim aldıkları seçim odaklı çalışmalarıdır. Bu başarı temel olarak tüm parti örgütüne mal edilebilir. Ancak, İstanbul il teşkilatı, benimsediği çalışma metotları sayesinde en ilgi çeken il teşkilatı olarak öne çıkmıştır. Erbakan, birçok kez, Recep Tayyip Erdoğan'ın liderliğinde yürütülen İstanbul il teşkilatının çalışmalarını diğer parti örgütlerine tavsiye etmiş, İstanbul teşkilatını takdir ettiğini söylemiştir. Kadın kollarının büyük bir titizlik ile gerçekleştirdikleri ev ziyaretleri, genç partililerin azimkâr çalışmaları, ilçe teşkilatları ile kurulan geniş tabanlı işbirliği, söz konusu başarıların başlıca nedenlerini oluşturmaktadır. Şüphesiz ki, İstanbul gibi diğer illere oranla astronomik büyüklükte bir nüfusa sahip metropol bir şehrin, teşkilatını kusursuza yakın biçimde idare etmek ve tek bir amaca yönelik

seferber etmek sıradan bir iş değildir. Bu noktada, Recep Tayyip Erdoğan'ın kişisel özellikleri ve liderlik kabiliyetiyle İstanbul il teşkilatına kazandırdığı azimli çalışma yöntemi seçim çalışmalarında bir lokomotif görevi görmüştür.

RP, 1994 yerel seçimlerine hazırlanırken stratejisini üç sacayağı üzerine oturtmuştur: dürüst ve temiz siyaset, SHP'nin siyaseten boşalttığı alanları doldurmak, Güneydoğu illerinde 1991 seçimlerinde düşen desteğini yükseltmek.

Sacayağının ilki, dürüst ve temiz siyaset vurgusudur. Bir önceki dönemde yaşanan, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı İSKİ'de ortaya çıkan yolsuzluk skandalı kamuoyunda oldukça ses getirmiştir. İki ayrı davadan yargılanan İSKİ genel müdürü Ergun Göknel, 11 yıl hapis cezasına mahkûm edilmiştir. Paravan şirketlerin kayrılması ve ihalelerde yapılan yolsuzluk, belediye yönetimlerine olan güveni sarsmıştır. Bunun yanı sıra, DYP lideri Çiller'in usulsüz malvarlığı edildiği yönündeki iddialar, yolsuzluk skandallarının artmasında önemli bir paya sahiptir. 1994 seçimlerine giderken, gündemin ana maddelerinden birini oluşturan yolsuzluk konusunda, RP yolsuzluğa karışmamış ve buna bağlı olarak dürüst/temiz siyaset yapan yegâne parti olarak kendini öne sürmüştür.

1994 yerel seçimlerinde RP'nin önem verdiği stratejilerinden bir diğeri de 1989 yerel seçimlerinde oldukça önemli bir ivme kazanan SHP'nin (sonra CHP) siyaseten kan kaybettiği seçim bölgelerinde oluşan boşluğu kendi lehine doldurmak olmuştur. SHP, 1989 yerel seçimlerinde il genel meclisi kategorisinde aldığı %28,8 oy oranı ile birinci parti olmuştur. Bu başarılı sonucun ardından, 1994 seçimlerine kadar olan dönemde, SHP ciddi bir kriz içine girmiş ve hatta bu kriz neticesinde 1995 yılı itibariyle CHP'ye katılarak kendini feshetmiştir. SHP'nin krizinde, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden kaynaklanan ideolojik bunalıma girmiş olması, SHP'li belediyelerde ortaya çıkan yolsuzluk iddialarının belirli ölçüde doğrulanması, Kürt kökenli bazı vekillerin partiden ihracı, Baykal-İnönü çekişmesi, DSP'nin güç kazanması 1992'den itibaren bazı vekillerin partiden ayrılarak CHP'ye katılması ve son olarak partinin kurucusu ve genel başkanı Erdal İnönü'nün siyaseti bırakacağını açıklaması önemli rol oynayan kırılma olaylarıdır. Merkez soldaki krizden ve bu bağlamda SHP'nin düşüşünden faydalanmak isteyen RP'nin, seçim sonuçlarına

bakıldığında bu stratejisini önemli oranda gerçekleştirmiş olduğu gözlenebilir. Örneğin 1989'da SHP'nin kazandığı doğu ve güneydoğu illerinin yanı sıra, Ankara ve İstanbul gibi Türkiye'nin en büyük iki ilini SHP'den alması bu tespiti doğrulayan verilerdir.

RP'nin 1994 seçimlerinde önemseydiği konuların üçüncüsü Güneydoğu ve Doğu'da oylarını arttırmaktır. 1989'da SHP'li bazı Kürt vekillerin etnik hak savunusu yapıldığı iddia edilen uluslararası bir konferansa katılmaları neticesinde partiden ihraç edilmeleri, ardından 1991 seçimleri sonrasında SHP'li Kürt vekillerinin iradesiyle ortaya çıkan yemin krizi sonrasında Kürtlerin SHP içindeki varlıkları bir krize dönüşmüştü. Bu durum, Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde oyların SHP'den geri alınması anlamına geliyordu. RP, bu şartlar altında özellikle dindar Kürtlerin oylarına talip olmuş ve bu politikasını büyük oranda hayata geçirebilmiştir.

1991 seçimlerine ittifakla girmesi neticesinde, Güneydoğu'da oylarını diğer bölgelere nazaran arttırmada başarısız olan RP, 1994 seçimlerinde bu zaafı gidermiştir. Zira RP'nin 1994 yerel seçimlerinde %30'dan fazla oy aldığı 11 ilin, 10'u doğu illeridir (diğer il ise Konya'dır). RP'nin girdiği ilk seçimler olan 1984 seçimlerinde %4,4 ile başlayan siyasî mücadelesi aradan geçen on yılın ardından 1994 yılına gelindiğinde %19 oranına varmıştır.⁵² Önceki seçimlerde gecekondular mahallelerinden ve kırsal bölgelerden yüksek oranda oy aldığı düşünülen RP, artık önemli ölçüde kent varoşlarından da oy alabilme başarısına erişmiştir. Bu hususta, Özbudun ve Hale, 1970'lerde çoğunlukla CHP'ye oy veren düşük gelirli mahalle ve semtlerin 1990'lı yıllara gelindiğinde RP'nin kalesi haline geldiği tespiti yapmaktadırlar (2010: 46).

⁵² Seçim sonuçlarına ilişkin veriler TÜİK'in web adresinden (www.tuik.gov.tr) derlenmiştir.

4. BÖLÜM:

1995 GENEL SEÇİMLERİ VE REFAHYOL İKTİDARI

Juan Linz (1978), demokrasilerin çöküşünü analiz etmek için oluşturduğu modelde, ekonomi ve kültür gibi lokal ve yapısal faktörlerin etkisini yadsımamakla birlikte, bu değişkenlerin demokratik rejimin çöküşünü doğrudan belirleyemeyeceğini belirtmektedir. Zira yazara göre, demokratik rejimlerin çöküşündeki dinamikleri anlamak için neden değil nasıl sorusu sorularak rejimin çöküşü analiz edilmelidir. Şüphesiz, bu yöntem demokratik rejimin çöküşünü içeren sürece odaklanmak gereğini ortaya çıkartmaktadır. Bu bağlamda, 28 Şubat sürecinde demokratik rejimin çökmesini analiz ederken, hükümetin kuruluş sürecini 1995 genel seçimlerinden itibaren detaylı biçimde ele almak gerekmektedir.

1995 genel seçim sonuçları, çok partili dönemde siyasal yelpazenin şekillenmesinde en etkili faktör olan merkez siyasetin iflasını tescillemiştir. Seçimler sonucunda hiçbir parti tek başına iktidar olacak çoğunluğa erişememiştir. RP'nin önderliğinde yürütülen koalisyon arayışları başarısızlıkla sonuçlanınca, ANAP ve DYP koalisyonu gündeme gelmiştir. Ancak, aşağıdaki bölümlerde ele alınacağı üzere, birtakım çevrelerden aldığı motivasyon ile zoraki biçimde kurulan ANAYOL hükümeti kısa sürede dağılmıştır.

Erbakan'ın hükümet kurmak için Cumhurbaşkanı Demirel tarafından ikinci kez görevlendirilmesinin ardından, RP ve DYP birlikteliği Meclis'te çoğunluğu sağlayabildiği için liderler hükümet ortaklığını bir kez daha gözden geçirdiler. RP cephesinde Millî Görüş fikirlerini iktidara taşıma güdüsü ve Erbakan'ın Başbakan olma tutkusu temel motivasyon kaynağıydı. Zira seçimlerden ilk sırada çıkan RP, tabiatıyla, koalisyonun büyük ortağı olarak iktidar olmak istiyordu. DYP cephesinde ise 1991 seçimleri sonrasında olduğu gibi iktidar ortağı olma/iktidarda kalma düşüncesi ağır basıyordu. Bunun yanı sıra, DYP lideri Çiller'e isnat edilen suçlar dolayısıyla Yüce Divan'da yargılanma endişesi, DYP'nin iktidarda kalma isteğini arttırıyordu. Bu iki parti açısından sayılan

sebepler Refahyol hükümetinin kuruluşunun ana motivasyon kaynaklarını teşkil etmektedir.

Ne var ki, hükümetin, ilkesel birliktelikten yoksunluğu, ortak bir programının olmayışı ve parti liderlerinin kişisel çıkarları dışındaki motivasyon kaynaklarına yeterince ilgi göstermemeleri nedeniyle hükümetin sakat bir temel üzerine kurulduğu iddia edilebilir. Keza böyle bir hükümetin askerî müdahale olmasa bile, uzun vadede, başarılı ve istikrarlı bir hükümet olma şansının yok denecek kadar az olduğu ifade edilmelidir.

Bu görüşler, üç başlık altında açıklanmaya çalışılacaktır: 1995 seçimleri ve merkez siyasetin iflasi; Refahyol'un kuruluş motivasyonları, Hükümetin ilk altı ayda bazı kritik icraatları.

4.1. 1995 GENEL SEÇİMLERİ VE MERKEZ SİYASETİN İFLASI

24 Aralık 1995 genel seçimlerinden %21,4 oy alarak sandıktan birinci parti olarak çıkan RP, kamuoyunda, özellikle merkez akım medyada sıradan bir merkez partisi olarak görülmüyordu. RP'nin rejim karşıtı bir parti olduğu iddiası, özellikle askerî/sivil bürokraside karşılık bulmaktaydı. Seçimlerin hemen ardından, RP'nin seçim başarısının değerini düşürmeye matuf yorumların merkez akım medyada çoğunlukta olduğu söylenebilir. Hâlbuki RP'nin seçim başarısı bir tesadüf değildi; RP'nin böyle bir zafer kazanacağı bir önceki yıl yapılan yerel seçim sonuçlarına bakarak öngörülebilirdi. 1994 yerel seçimlerinden İstanbul ve Ankara gibi büyükşehir belediyeleriyle beraber toplam 28 ilde belediye başkanlığı kazanarak çıkan RP, %22,4 oranıyla belediye kazanma oranında birinci parti olurken, İl Genel Meclisi pusulalarında 5.385.357 oy alarak %19,1 ile DYP (%21,4) ve ANAP'ın (%21) ardından üçüncü parti olmuştur. Bu şartlar altında 1995 genel seçimlerine güçlü bir biçimde giren RP hakkında özellikle askerî/sivil bürokrasi ve merkez akım medya gibi laiklik hassasiyeti yüksek olan kesimlerde endişe hâkimdi. Öyle ki, seçim öncesi dönemde dahi DYP ve ANAP gibi merkez sağ parti liderlerine RP ile koalisyon yapıp yapmayacakları yönünde sorular soruluyor; yüksek komuta kademesinde

bulunan TSK mensubu bazı kişiler tarafından RP'nin rejim için tehlikeli bir parti olduğu dillendiriliyordu. Esasen RP'nin standart bir merkez partisi görüntüsü taşınamaması ve laik kesimlerce rejim karşıtı bir parti olarak lanse edilmesi 19 Temmuz 1983'te kuruluşunun ardından gerçekleşmiş koşulların sonucu değildir. 1995 yılı itibariyle RP, Millî Görüş hareketinin kuruluş sırasına göre üçüncü partisi durumundadır. Öyleyse RP'nin 1995 seçimlerinde kurgulamış olduğu pozisyonu ve RP karşıtları açısından iktidardaki icraatları görülmeksizin tedirgin edici bir siyasî parti olması ancak Millî Görüş'ün tarihine, ideolojisine, argümanlarına, örgüt yapısına, kurucu liderinin siyasî geçmişine bakarak anlamlandırılabilir.

RP'nin böyle bir imajla girdiği 1995'in son günlerinde yapılan genel seçimler, Türkiye'nin sonraki yıllarını belirleyecek bir dönemecin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Zira 24 Aralık 1995'te gerçekleşen seçimler öncesinde var olan siyasî, ekonomik ve toplumsal atmosfer, seçimlerden çıkacak sonucu daha da önemli hale getirmekteydi. 1990'ların ortasına gelindiğinde, geçen beş yılda yaşanan olaylar, Türkiye'de siyaset arenasının koşullarını önemli ölçüde belirliyordu. Bu bağlamda siyasî aktörlerin gündemden bağımsız bir vizyon ortaya koyması neredeyse imkansız hale geliyordu. Bu bağlamda, Türkiye'de 1995 seçimlerine giderken, siyasetin gündemini belirleyen olayları kısaca vurgulamak gerekiyor. Türkiye'de bu dönemde üç ana problem kaynağı mevcut idi: Ekonomik kriz, terör/güvenlik krizi, irtica tehdidi. Şüphesiz ülkenin kronikleşen bu problemlerine çözüm üretemeyen siyaset kurumunun krizi ise 1990'ların Türkiye'sini tanımlayan ana başlık haline dönüşmüştü.

Türkiye 12 Eylül Darbesi'nin ardından yaklaşık üç yıl boyunca askerî yönetim tarafından idare edilmişti. 1983 Genel Seçimleri siyasal iktidarın sivilleşmesini sağlamıştı; lakin 1982 Anayasası'nın öngördüğü askerî vesayet sistemi sivilleşmenin sınırını oluşturuyordu. Cumhurbaşkanı Kenan Evren önderliğinde yürütülen bu sistem, anayasal kurumlar ve askerî/sivil bürokrasi yöneticileri üzerinde adeta *Demokles'in kılıcı* gibi sallanmakta ve 12 Eylül'le birlikte belirlenen rejimin kodlarını garanti altına almaktaydı. 1989'da Evren'in görev süresinin dolmasının akabinde, Başbakan olarak görevini idame ettiren Turgut Özal, Meclis tarafından Cumhurbaşkanı seçilmişti. 1982 Anayasası'nın

öngördüğü üzere, seçilen Cumhurbaşkanı'nın partisi ile olan ilişkisi sona ermekteydi. Bu şarta binaen, partisinden istifa eden Özal, iktidar partisi olan ANAP'ın yeni lideri olarak Yıldırım Akbulut'u işaret etmişti. Ancak genel başkanlığı parti içinde rahatsızlık yaratan Akbulut'un görev süresi uzun sürmedi. Genel başkanlığa aday olan Ahmet Mesut Yılmaz, 15 Haziran 1991'de gerçekleştirilen 3. Olağan Kongre'de 631 oy alarak genel başkan seçilmiştir. Cumhurbaşkanı Özal'ın 1993'te beklenmedik vefatı sonrasında gelişen olaylar DYP'nin, ANAP'a benzer bir süreci yaşamasına yol açtı. Özal'ın ölümünün ardından boşalan Cumhurbaşkanlığı makamına DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel seçilmiştir. DYP ile resmî bağı kesilen Demirel, parti başkanlığını ve başbakanlığı Tansu Çiller'e bırakmıştır. Böylece merkez sağın gövdesini oluşturan iki büyük parti olan ANAP ve DYP 1990'ların ilk yarısında kurucu liderlerinin parti ile resmî bağları kesilmesi dolayısıyla keskin bir dönüşüm geçirdiler. Şüphesiz burada sözü edilen değişim ideolojik olmaktan öte, parti içi güç dengelerinin yeniden kurulmasıyla ilgilidir.

1991 Genel Seçimleri sonrasında kurulan SHP-DYP koalisyonu, 1993 yılındaki gelişmeler neticesinde, değişen liderlerin yürüttüğü bir koalisyon haline gelmiştir. Zira DYP'de Tansu Çiller liderliğinin başlamasının yanı sıra, Erdal İnönü'nün siyaseti bırakma kararı sonrasında 11 Eylül 1993'te gerçekleşen 4. Olağan Kongre'de SHP Genel Başkanlığı'na Murat Karayalçın'ın seçilmesi koalisyonu kuran liderlerin tamamen değişmesi anlamına geliyordu. Bunun yanı sıra, 1994 Yerel Seçimlerinde sol partilerin ciddi bir oy kaybı yaşaması üzerine solda birlik çağrılarını ile SHP ve CHP 18 Şubat 1995'te yapılan kongrede CHP çatısı altında birleşmişlerdir.

Yukarıdaki paragrafta açıklanmaya çalışıldığı üzere, 1991 seçimleri sonrasında parlamentoda temsil edilen en büyük üç partinin (DYP-ANAP-SHP) parti genel başkanlıkları başta olmak üzere, parti içi dengeleri kökten değişime uğramıştır. Şüphesiz dört yıl içinde gerçekleşen bu değişimler, siyasetin düzenli yapısından ödün verilmesine, öngörülebilir siyasetin yara almasına ve sonuç olarak siyaset kurumunun genel manada itibar kaybetmesine yol açan sebepler olmuştur.

Siyaset kurumunun içinde bulunduğu istikrarsız durumdan farklı olarak, ekonomik kriz 1995 seçimlerine giderken, siyasî atmosferin önemli bir diğer parçasını oluşturuyordu. 1994'te patlak veren ekonomik kriz, Türkiye'de o güne değin yaşanan en büyük ekonomik kriz olmuştu. Bu çerçevede, ekonomide %6 daralma ile neticelenen krizde, faizler %150'lere kadar çıkmış; dolar, Türk lirası karşısında iki kat değer kazanmıştı. Ekonomideki bu çalkantılar üç bankanın batması ve ülkenin kredi notunun düşmesiyle sonuçlanmıştır. Bu sürecin sonunda hükümet tarafından 5 Nisan 1994'te kamuoyuna açıklanan kararlar ile ekonomik krizin önü alınmaya çalışılmıştır. Söz konusu kararlar, *5 Nisan Kararları* olarak anıla gelmiştir.⁵³

Üçüncü kriz ise güvenlik meselesidir. 1990'lı yılların özellikle ilk yarısı, terörün ciddi biçimde yükseliş gösterdiği yıllardır. PKK'nın Türkiye toprakları üzerinde faaliyetlerini arttırmasının yanı sıra, Irak'ın Kuveyt'i işgali nedeniyle Kuzey Irak'taki PKK varlığı Türkiye açısından problemleri bir durum haline gelmiştir. Güneydoğu'da PKK faaliyetlerinin artması neticesinde askerî önlemler arttırılmıştır. Bu süreçte gerçekleştirilen en büyük operasyon olan *Çelik Operasyonu*'nda 35.000 askerle Kuzey Irak'ta PKK'yla mücadele edilmiştir. Güvenlik politikalarının hükümetin başlıca konusu haline gelmesi ile Başbakan Çiller ve Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş arasındaki güçlü işbirliğini vurgulayan TAK-ŞAK⁵⁴ isimlendirmesi kullanıma girmiştir. Bu dönemde, hukuk dışı yöntemlerle katledilen ya da kaybedilen kişiler olması, toplumun korku ortamını derinden yaşamasına neden olmuştur. Adam kaçırmalarda kullanılan beyaz *Toros*'ların ünlendiği bu yıllar, sonraki on yıllarda toplumsal hafızalarda onulması imkânsız yaralar açmıştır. Dönemin Başbakanı Çiller tarafından dile getirilen, "...devlet uğruna kurşunu atan da kurşunu yiyen de şerefli" sözleri uzun yıllar tartışılmıştır. Zira Başbakan'ın cümlesindeki vurgu, terörle mücadelede hukuk dışı yöntemlerin hükümetin zımni kabulü altında gerçekleştiği şüphelerini beslemiştir. Şüphesiz güvenlik problemlerinin yükselişi,

⁵³ 1994 ekonomik krizi ve 5 Nisan kararlarının ayrıntılı değerlendirmesi için bkz. (Eğilmez ve Kumcu (2016); Kurdaş, K. (2003); Kumcu (2009).

⁵⁴ Doğan Güreş gazeteye verdiği demeçte "Başbakan tak diye söyler; ben şak diye yaparım" sözlerinden hareketle basında bu ilişki alaycı bir dille TAK-ŞAK olarak adlandırılmıştır (Radikal, 15.10.2014).

kamu yönetiminde otoritenin ve yetkinin sivil siyasetçilerden askerlere transferinin önünü açmıştır. Olağanüstü hâl ilan edilen bölgelerde askerlerin otoritesi neredeyse yerel yöneticileri bastırarak seviyede arttırılmıştır (Bayramoğlu, 2013: 33-35). Demokratik rejimlerde problemlili olduğu aşikâr olan bu durum sayesinde, 28 Şubat sürecinde TSK'nın ülke yönetiminde gücü elinde tutan başlıca bürokratik kurum olarak manevra alanını oldukça genişletmiş olduğu iddia edilebilir.

İrticaî faaliyetlerin artması, seküler hayat tarzının tehlikede olduğu algısının kamuoyunda gündeme gelmesine neden olmuştur. Bu dönemde laikliği savunan görüşleriyle bilinen bazı ünlü yazarlara karşı yapılan suikastlar, korku ortamının büyümesine yol açmıştır. Muammer Aksoy, Bahriye Üçok, Çetin Emeç, Uğur Mumcu suikastları ve Madımak Katliamı bu dönemde yaşanan sansasyonel olaylardır. Bunun yanı sıra, Aczmendiler olarak anılan dinî oluşumun medyaya yansıyan faaliyetleri toplumun bazı kesimlerinde Türkiye İran mı olacak endişesinin yükselmesine neden olmuştur. Hasan Mezarıcı ve Şevki Yılmaz gibi bazı RP'lilerin uç söylemlerinin yer aldığı video-kasetlerin dolaşıma girmesi bu ortamı beslemiştir. Ayrıca 12-15 Mart 1995'te Gazi mahallesinde 22 kişinin hayatını kaybettiği olaylar akabinde, tartışmaya açılan Alevi-Sünni ve Türk-Kürt ayrımı kamuoyu gündeminde yer tutmuştur. Bu olaylar neticesinde, Refahyol hükümetinin kuruluşu öncesinde -1990'larda- cereyan eden şiddet olayları siyasal gündemin başlıca konularından birisi haline gelmiştir. Hülasa, faili meçhul kalan suikastlar ve önlenemeyen şiddet olaylarının, toplumun yönetime olan güvenini düşürdüğü iddia edilebilir. Zira Linz'in kuramsallaştırmasında, ülkede güvenlik zaafı olduğu düşüncesinin tebarüz etmesinin, hükümetlerin meşruiyetinin sorgulanır hale gelmesine neden olacağı öngörülmektedir.

1990'ların ilk yarısında siyasal gündemi meşgul eden diğer önemli konu ise yolsuzluk skandallarıdır. Özellikle büyükşehir belediyelerinde ortaya çıkan yolsuzluklar siyasal partilere olan güveni zedelemiştir. Bu dönemde *Civan-gate* olarak anılan yolsuzluk skandalı ve İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi (İSKİ) skandalı en çok tartışma götüren yolsuzluk suçlamaları olmuştur. 19 Eylül 1994'te sokak ortasında ateşli silahların kullanıldığı çatışma sonrasında, Özal

ailesine yakınlığıyla tanınan ve Emlak Bankası Genel Müdürü olan Engin Civan'ın, müteahhitlik yapan Selim Eden'den rüşvet aldığı ortaya çıkmıştır. ABD'deki *Watergate* skandalına atıfla *Civan-gate* yakıştırması yapılan olay, bürokraside ve siyasette rüşvet ağlarının bulunduğunu ve dahası mafyatik ilişkilerin mevcut olduğunu gün yüzüne çıkartmıştır. İSKİ yolsuzluğu da benzer ilişkileri ortaya koymuştur. 1989 Yerel Seçimlerinde İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı seçilen Nurettin Sözen'in İSKİ Genel Müdürü olarak atadığı Ergun Göknel'in İSKİ ihalelerinde yolsuzluk yaptığının ortaya çıkması geniş yankı uyandırmıştır. Şüphesiz bu iki skandal, bürokraside ve devlet yönetiminde var olan çürümeyi ele veriyordu. Paralel şekilde, yönetimlerin yolsuzluklarla anılır olması, genel manada siyasete ve siyasetçiye olan güveni zedelemiştir. Ne var ki, SHP, DYP ve ANAP'a göre, yolsuzluklara daha az adı karışan RP ise bu süreçten seçmen desteği açısından kazançlı çıkmıştır. Yani denebilir ki RP, 1990'ların ilk yarısında gelişen siyasal ortamın yarattığı dezavantajları bazı yönlerden avantaja çevirebilmiştir. Örneğin, adalet duygusunun zedelendiği bu dönemde, RP'nin ekonomik düzende temelden değişiklik öngören *adil düzen* söylemi ilgi çekici mahiyettedir. Ayrıca Bosna Savaşı etkisiyle, Müslüman kardeşliği fikrinin güçlenmesi kamuoyunda RP'nin İslamcı bir parti olarak algılanmasına binaen partinin popülaritesini arttırmıştır.

4.1.1. 1995 Genel Seçimleri

DYP yöneticileri 1991-1995 seçimleri arasındaki dönemde zaman zaman "...biz gelmezsek Refah gelir" minvalinde ifadeler kullanmıştır. Ayrıca bu sözlerin ANAP lideri Yılmaz tarafından da kullanıldığı iddia edilmiştir (Milliyet, 07.12.1993: 15). Buradan anlaşılacağı üzere RP, 1990'ların ilk yarısında ötekileştirici bir muameleye maruz kalmıştır. Dönemin iktidar partisinin böyle bir söylem içerisine girmiş olması, seçim sonrası dönemde bazı çevreler tarafından RP'nin rejim karşıtı bir parti olarak görülmesini kolaylaştırmıştır. Ancak, siyasete olan güvenin, ciddi biçimde düşmüş olmasına rağmen, RP, seçimde oluşan bu algıyı fırsata çevirebilmiştir. Kendini diğer partilerin tamamına karşı tek alternatif olarak topluma sunmuştur. Ülkede kronikleşmeye başlayan sorunlara

siyaset kurumunun köklü bir çözüm getirememiş olması RP'nin tek alternatif olduğu söylemini güçlü kılmıştır (Çakır, 1994: 71).

Bu şartlar altında, 24 Aralık 1995'te gerçekleşen genel seçimlerde, RP 6.012.450 oy alarak %21,4 oran ile 158 milletvekili çıkartmıştır (TÜİK, 2012: 94). Elde ettiği bu sonuçlarla RP, seçimlerden ilk parti olarak çıkmıştır ve bir önceki seçime göre oylarını arttıran tek parti olmuştur. Böylelikle Millî Görüş tarihinde ilk kez bir parti seçimden birinci sırada çıkmayı başarmıştır.

RP'nin bu yükselişinde diğer sağ partilerin bölünmesi ve gerileyişinin önemli bir payı olduğu not edilmelidir. Keza sosyal demokrat partilerin yaşadığı gerileme de hesaba katılacak olursa, bu bölünmüşlük arasında RP'nin %21,4 oy oranı ile sandıktan birinci parti olarak çıkması daha kolay anlaşılabilir. Ayrıca 1989 ve 1994 seçimlerinde kazandığı belediyelerde ilgi çeken başarısı ve 1991 seçimlerinin ardından 40 milletvekili ile üstlendiği muhalefet görevini Meclis'te başarıyla yürütmesi başarı nedenlerinden diğerleri olarak sayılabilir.

Millî Görüş hareketinin geleneksel kitlesinin genellikle şehirleşmenin sınırlı olduğu bölgelerden oluştuğu önceki bölümlerde ifade edilmişti. RP'nin katıldığı tüm genel seçim sonuçlarına bakıldığında, bu tespiti doğrulayan bir tablo ortaya çıkmaktadır. Aşağıdaki tabloda görülebileceği üzere, RP, girdiği tüm seçim ortalamaları göz önüne alındığında en yüksek oy oranını Doğu, İç Anadolu ve Güneydoğu'da almıştır.

Bölgeler	Ortalama Oy Oranı (1987-1991-1995)
Doğu Anadolu	% 22,2
İç Anadolu	% 20,26
Güneydoğu Anadolu	% 18,53
Karadeniz	% 15,1
Marmara	% 14,5
Akdeniz	% 11,6
Ege	% 8,13

4.2. 54. HÜKÜMETİN (REFAHYOL) KURULUŞ MOTİVASYONLARI

Juan Linz'e göre, demokratik rejimin çöküşünde etkili olan faktörlerden birisi hükümetin meşruiyetinin zayıflaması ve hatta tamamen yok olmasıdır. Demokratik rejimlerde hükümetler tabiatları gereği, seçimler yoluyla meşruiyet kazanırlar. Bir başka ifadeyle, sandıktan çıkan sonuca göre kurulan hükümetin yönetme hakkına saygı duyulacağıının öngörülmesi, ilk kertede siyasal iktidarın lehinedir ve ona ihtiyacı olan meşruiyeti kazandırır. Zira kendiliğinden oluşan meşruiyet sayesinde hükümetin kuruluş sancılarının etkileri hafifleyebilmektedir. Ne var ki, 28 Şubat sürecine bakıldığında, hükümet kurulma çalışmalarının çok uzun ve gerilimli bir süreçte ilerlemesi, kurulacak olan hükümetin meşruiyetini daha ilk baştan zayıflatmıştır. Ayrıca 54. Hükümetin kuruluş motivasyonlarındaki liderlerin etkisi hükümetin güçlü bir meşruiyet ile göreve başlamasının önünde engel teşkil etmiştir.

24 Aralık Genel Seçimleri sonrasında hiçbir partinin tek başına çoğunluğu sağlayamaması nedeniyle koalisyon hükümeti tek seçenek haline gelmiştir. Ancak seçimlerin hemen sonrasında, özellikle laik hassasiyetle hareket eden bazı ordu mensupları, bazı medya organları, bazı bürokratlar ve bazı meslek kuruluşları RP'nin içinde yer aldığı koalisyon fikirlerine doğrudan karşı çıkmışlardır. Hasan Cemal'in (2010: 209) aktardığına göre, Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı, seçim sonuçlarının belli olmasının akabinde Tansu Çiller'i ziyaret ederek RP'nin ortağı olacağı bir hükümetin asker tarafından hoş karşılanmayacağını açık biçimde dile getirmişti. Cumhurbaşkanı Demirel'den hükümet kurma yetkisini alan Erbakan'ın koalisyon tekliflerine DYP ve ANAP liderleri olumlu yaklaşmadılar. Hükümet kurma yetkisini Erbakan'dan geri alan Cumhurbaşkanı Demirel, usule uygun olarak seçimden ikinci yüksek oyu alan ANAP lideri Yılmaz'a hükümet kurma yetkisini tevdi etmiştir. RP'yi iktidar dışında bırakmanın yolu, iki merkez sağ partisinin kuracağı koalisyondan geçiyordu.

Bazı çevreler⁵⁵ tarafından teşvik edilen koalisyon, iki lider arasında kerhen kurulan diyalog içinde şekillenmiştir. “Tansu Çiller’in ANAYOL [ANAP-DYP Koalisyonu] protokolünün imza töreninde bu hükümetin oluşmasındaki en temel etken olarak RP’nin durdurulmasına atıfta bulunmuş olması” bu iddiayı destekler niteliktedir (Davutoğlu, 05.03.1996). Seçim öncesi dönemde merkez sağın iki büyük partisi olan ANAP ve DYP liderlerinin birbirine karşı kullandığı sert söz ve ithamlar, merkez sağın lideri olma hırsları ile birleştiğinde, iki lider arasında ancak gergin ve sınırlı bir iletişim kurulabileceğini tahmin etmek zor değildir. Hâlbuki zoraki biçimde varılan koalisyon Meclis’te çoğunluğu sağlamaya yeterli değildi. Ancak 1995 seçimlerinden dördüncü sırada çıkan DSP’nin ANAP-DYP koalisyon hükümetini güvenoyu alması için dışarıdan destekleyeceğini açıklaması, hükümetin kuruluşunu mümkün kılmıştır.

Ne yazık ki, 6 Mart 1996’da kurulan ANAYOL hükümetinin ömrü uzun olmamıştır. Hükümetin başarısız olmasında, RP’nin muhalefet çalışmaları oldukça etkili olmuştur. RP’li vekillerce peş peşe Meclis’te gündeme getirilen, DYP liderine yönelik yolsuzluk dosyaları ANAYOL hükümetini köşeye sıkıştırmıştır. Çiller’in mal bildiriminden kaçırıldığı iddia edilen taşınmazları ve Başbakanlığı döneminde örtülü ödenekten yaptığı harcamalar Çiller’in Yüce Divan’da yargılanması talepleri ile gündeme gelmiştir. Öte yandan, Çiller, söz konusu dosyaların 53. Hükümet Başbakan’ı Mesut Yılmaz’ın bilgisi dâhilinde dolaşıma sokulduğunu iddia etmiştir. Bu şartlar altında koalisyonun devam etmesine mahal olmadığı açıktır. Bu gelişmelerin ardından DYP 53. Hükümet’ten desteğini çektiğini beyan etmiştir. RP ise güvenoyu yoklamasının usulsüz yapıldığı iddiasıyla Anayasa Mahkemesi’ne başvurmuştur. Anayasa Mahkemesi DSP’nin çekimser oylarının lehte sayılması gerekçesiyle 53. Hükümet’in güvenoyu alamadığına kanaat getirmiştir. Akabinde RP’nin Başbakan Yılmaz hakkında verdiği gensoru önergesinin oylanmasına gerek

⁵⁵ Ahmet Davutoğlu, ANAP-DYP koalisyon hükümetini, 1970’lerdeki Milliyetçi Cephe hükümetlerine benzeterek, bu iki partinin laik cephe oluşturma kaygısıyla hareket ettiğini belirtmektedir. Bu kaygının kaynağını ise iç dinamiklerden değil, dış dinamiklerden aldığını ifade etmektedir: “24 Aralık seçimlerinden birinci parti olarak çıkmış bulunan RP’yi siyasî çözüm arayışlarının dışında tutma çabası, bunu çok açık bir şekilde ortaya koymuş bulunuyor. Ülke içi siyasî dengelerle ilişkili gibi gösterilmeye çalışılan bu çabalar aslında uluslararası konjonktürden kaynaklanmaktadır”. (Yenişafak, 05.03.1996).

kalmaksızın, Mesut Yılmaz 6 Haziran 1996'da Başbakanlık görevinden istifa etmiştir.

Hükümetin istifasının ardından Cumhurbaşkanı Demirel hükümeti kurma görevini ikinci kez RP Genel Başkanı Erbakan'a vermiştir. Hükümeti kurma görevini tekrar aldığıında, Erbakan'ın elinin daha güçlü olduğu iddia edilebilir. Çünkü seçimlerin ardından geçen 6 aylık sürede halen güvenoyu almış bir hükümet kurulamamış olması, kamuoyunda rahatsızlığa neden olmuştur. Esasen bu süreçte RP'nin iktidar dışında tutulması gerektiğini düşünen kesimlerin kaygısının, ülkenin hükümeteşiz kalma endişesiyle dengelenmiş olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda RP, hükümet kurmanın partiler üstü bir memleket meselesi olduğu düşüncesi üzerine bina ettiği müzakerelerde, taviz vermekten de kaçınmamış ve dönüşümlü Başbakanlık fikrini kabul etmiştir.

Hülasa, RP'nin koalisyon ortağı olarak yer aldığı 54. Hükümet'in kuruluş sürecindeki motivasyon kaynağını tespit etmek zor değildir: Millî Görüş düşüncesinin damarlarına işlemiş olan maddî ve manevî kalkınmayı gerçekleştirebilmek, iktidar olmaktan geçmektedir. Bilhassa Millî Görüş'ün kurucu Genel Başkanı Erbakan siyasal mücadelesine başladığı 1970'ten beri üç kez koalisyon ortağı olmasına rağmen, kurulan hükümetlerde küçük ortak olmasından mütevellit partisinin siyasal iktidarda etkisinin sınırlı kaldığının ve projelerini tam anlamıyla hayata geçiremediğinin farkındadır. Bundan ziyade, Erbakan'ın Başbakan olma tutkusunun, partinin koalisyon kurma motivasyonunun lokomotifi olduğu söylenebilir. Kurucu liderin iktidar olma hırısı, ülkesine en faydalı biçimde hizmet etme ülküsü ile birleştiğinde, koalisyon masasındaki tüm problemler aşılabilir seviyelere inebilmiştir. Bir başka deyişle, RP'nin hükümet kurulurken, ortak bir programda uzlaşmak, uyumlu çalışmak için fikirsel zıtlıkları aşmak, rasyonel hedefler belirlemek, asgarî müşterekte buluşabilmek gibi hedefler yerine, kişisel ihtiras ve hedeflerin önde olduğu bir fikirsel zemine sahip olduğu iddia dileyebilir. Keza DYP açısından bakıldığında da durum farklı değildir. Bilhassa DYP lideri Çiller'in adının karıştığı yolsuzluk dosyaları sebebiyle Yüce Divan'da yargılanma ve ceza alma korkusu, onu iktidar paydaşı olmaya iten esas nedendir. Bu şekilde, Erbakan'ın iktidar olma tutkusunu kullanarak, hakkındaki yolsuzluk isnatlarının Yüce Divan'a sevkini

durdurabileceğini hesaplamış olmalıdır. Keza RP, iktidarda kalmak için Çiller'in yolsuzluk iddialarını görmezden gelebileceği sinyalini vermiştir. Nihayetinde beklenildiği gibi, koalisyonun kuruluşunun ardından söz konusu dosyalar Meclis'te yapılan oylamalarda RP ve DYP'li vekillerin oylarıyla düşmüştür.

4.2.1. Hükümetin Kuruluş Süreci

Kamuoyunda, -özellikle laiklik hassasiyeti yüksek olan siyasî parti liderlerinde, bürokraside ve kanaat önderlerinde- yaygın olan RP alerjisi, 53. Hükümet Başbakanı Mesut Yılmaz'ın istifasının ardından tekrar alevlenmiştir. Hükümet kurma görevini devralan RP lideri Erbakan, bu süreçte, RP'nin kamuoyundaki imajını düzeltme ve partiye kategorik olarak karşıt olan çevrelerle bir uzlaşma zemini yaratmak adına birtakım adımlar atmıştır. Örneğin Erbakan, Yavuz Donat'a verdiği röportajda, RP'den korkulmasına gerek olmadığını; çoğulcu demokrasiyi desteklediklerini, laik olduklarını, NATO ve Gümrük Birliği'nden çıkmayacaklarını, asker ile uyumlu bir ilişki geliştireceklerini ifade etmiştir (Milliyet, 06.06.1996: 14). RP liderinin bu anlamlı çıkışını destekleyecek açıklama ise kamuoyunda oldukça saygın bir isimden gelmiştir. Sakıp Sabancı, TÜSİAD'ın Brüksel ofisinin açılışında, demokrasiye inanıyorsak, sandıktan birinci çıkan partinin iktidarda olması gerektiğini ve Erbakan'ın denenmesi gerektiğini ifade etmiştir (Milliyet, 05.06.1996: 1). Bu gelişmelere rağmen, koalisyon görüşmeleri sırasında Erbakan'ın, Başbakan olması durumunda Askerî Şura toplantılarına başkan olarak girmesinin ordu tarafından istenmediği söylentileri yayılmıştır. Erbakan ise bu söylentiler karşısında, "...ordunun RP'ye itirazı yok" sözleriyle cevap vermiştir (Milliyet, 14.06.1996:16). Kısacası Erbakan'ın barışçıl ve uyumlu söylemleri, koalisyonun kuruluş sürecinde tansiyonu düşürücü bir etki yapmıştır.

Koalisyon görüşmelerinde DYP ile olumlu bir zemin yakalayan RP yönetimi, muhtemel koalisyon ortağının RP'ye karşı güvenini tahkim etmek istemiştir. Bu istikamette hareket eden RP, Çiller hakkında yürütülen yolsuzluk soruşturmasını bir fırsat olarak görmüştür. Çiller'in Başbakanlığı döneminde örtülü ödenek kullanımında usulsüzlük yapıldığını içeren soruşturma önergesinin Yüce Divan'a

sevki konusunda Meclis'te yapılan oylamada Çiller lehine oy kullanan RP grubu, DYP ile güven ilişkisini tazelemiştir. Hâlbuki soruşturma önergesinin RP'li oylarca reddedilmesi birçok çevrede, RP'nin bir iltiması olarak algılanmıştır. RP'nin bu tutumu, RP-DYP koalisyonun kuruluşunda bir mihenk taşı kabul edilebilir. Olayın ardından dört DYP'li vekil bu tutuma tepki olarak partilerinden istifa etmiş ve ANAP'a geçmiştir.

Koalisyonun kurulma sürecinde tartışma götüren diğer konu ise Refahyol hükümetinin güvenoyu almak için gereken çoğunluğa ulaşıp ulaşamayacağı konusu olmuştur. Oylamada koalisyon lehine oy vermeleri halinde bazı vekillere rüşvet teklif edildiği söylentileri, hükümetin daha kuruluş aşamasında meşruiyetini ciddi biçimde aşındırmıştır. Bu süreçte, RP'nin imajını düzeltmeye matuf samimi açıklamalarının bazı kesimlerce kolayca benimsenmeyeceği ortaya çıkmıştır. Çiller hakkındaki önerge oylaması ve rüşvet iddiaları sebebiyle hükümete karşı tepkiler ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, bazı öğretim üyeleri, kadın dernekleri, Atatürkçü düşünce ve laikliği savunan dernekler, odalar, sendikalar, vakıflar ve tüketici birliklerinin içinde bulunduğu elliye yakın kuruluş Refahyol hükümeti henüz kurulmadan protesto etmiştir. Olumsuz havayı pekiştiren bir diğer önemli gelişme ise Erbakan'ın güvenoyu oylamasından bir önceki gün hükümet programı görüşmeleri oturumunda basın manipülasyonlarına tepki göstermesi ve basına adeta aba altından sopa gösteren talihsiz açıklamaları olmuştur.

Şimdi, şu memlekette, hatta basının içerisindeki insanlar dahil ve bizzat Sayın Ecevit Beyefendi, bir kısım basın, birtakım şerefli insanları, kim olursa olsun, baştan yargısız infaz yapacak, suçlu sayacak, günlerce bunun hakkında manşetler atacak ve bu manşetleri halka okutmak için de cıncık boncuk, tabak çanak dağıtacak (Gülüşmeler) ve bu tabakları çanakları da, haksız bir şekilde, devlet bankasından aldığı parayla, KDV'ler MDV'ler ödemedi, özel muameleyle -bu rantiyecilerin bir eli devletin kasasında dediğimiz bu; kendilerine bu kolaylıkları göstermek için yönetimi etkilediler şeklinde 'bir elleri devletin direksiyonunda' diyoruz- Allah aşkına, bu ülkeyi bu Parlamento mu yönetecek, üç tane rantiyeci gazeteci mi yönetecek?.. (RP ve DYP sıralarından 'Bravo' sesleri, alkışlar) Türkiye'de rejimin yerine oturması hepimizin temel meselesi değil mi; ama, bu, hiçbir zaman, protokolümüzde de yazdığımız gibi, haber alma hürriyetini, haber yayma hürriyetini kısıtlamak değil. Onlara her türlü teknik yardımı yapalım, devlet olarak. Biz, Sayın Ecevit'le beraber hükümetken, bu gazetelere 'geliniz, devlet olarak beraber dağıtım teşkilatı kuralım; birtakım küçük gazeteler gelişmiyor' demiştik; kendileri hatırlayacaklar; Orhan Birgit Bey de basın

yayımdan sorumlu Bakanımızdı. Böyle bir şey yapılması, elbette, ülke için son derece faydalı olur. Yani, iki tane tröst, bunların dağıtım teşkilatını eline alacak, yüzde 30'unu vermezsen senin gazeteni dağıtmam diyecek. Eee, sonra da art maksatlı olarak kendi bildiği propagandaları yapacak. Şimdi, bakın, takip edin; o gazeteler, üç gün sonra bizi, nasıl methetmeye başlayacaklar; göreceksiniz. (RP sıralarından alkışlar) Takip edin, hele bir methetmesinler bakalım! Ödeyin şu bankalara borçlarınızı dediğimiz zaman ne olacak? Bak... Bak... Onlar, Pazartesi gününe kadar, aman bu Refah Hükümeti kurulmasın; çünkü bunlar, bu parayı bize ödettirir mi ödettirir diye bildikleri için çırpındı, durdu; ama şimdi, güçleri yetmeyince, göreceksiniz, yüz seksen derece dönecekler. Meğer bu Refah Partisi ne büyük nimetmiş de bizim haberimiz yok!.. Göreceksiniz... (TBMM Tutanak Dergisi, 20. Dönem, 72. Toplantı c. 8, 06.07.1996: 90-91).

8 Temmuz'da gerçekleştirilen oylamada 278 kabul oyu alarak 54. Hükümet Meclis'ten güvenoyu almıştır. Hükümet, işbaşı yapmasının akabinde, ülkede memnuniyet havası yaratmak amacıyla bazı adımlar atmıştır. Bu bağlamda hükümetin ilk icraatları arasında en çok ses getireni kamu personeli maaşlarına %50 zam yapılma kararı olmuştur. Ayrıca düşük gelirliler kesimi ve ücretli kesimi memnun edecek adımlar atılmıştır. Asgari ücretin iyileştirilmesi ve hububat alım fiyatlarının iyileştirilmesi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bir adım da esnafa ve KOBİ'lere Halkbank aracılığıyla kredi desteği sağlanması yönünde atılmıştır. Düşük gelirliler kesimin hayat şartlarını iyileştirme yolunda atılan adımların yanı sıra, hükümetin toplumsal uzlaşma zirveleri toplama kararı alması⁵⁶ Türkiye'de hükümet aleyhine esmekte olan sert rüzgârları dindirme adına oldukça önemli bir girişim olmuştur. Ancak bu karar hayata geçirilememiştir. Bir diğer olumlu gelişme ise Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın, cezaevlerinde grevlere yol açan genelgelerin iptal edildiğini duyurması olmuştur.

54.Hükümet'in ordu ile kurduğu ilişki ilk planda dengeli ve asker-sivil ilişkileri açısından pozitif yönde olmuştur. Bu konuda ilk atılan adım, enflasyon karşısında oldukça düşük kalan ordu mensupları maaşlarına yapılan zam olmuştur. Erbakan bizzat, Genelkurmay Başkanı'nın maaş miktarıyla alakadar olmuş ve düşük gördüğü bu rakamın iyileştirilme talimatını Bakanlar Kurulu'na vermiştir. Ordu ve hükümet arasında pozitif bir ilişki kurulmakta olduğuna delalet eden ikinci gelişme ise Başbakan Erbakan ve Genelkurmay Başkanı Karadayı

⁵⁶ Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD), Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK), Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'ni (TOBB) içeren toplantılar düzenlenmesi planlanmıştır.

arasında Başbakanlık'ta yapılan görüşmedir. Gergin olmayan bir havada yapıldığı anlaşılan görüşme sonrasında Erbakan'ın Karadayı'yı kapıya kadar uğurlaması ordu ve hükümet arasında dengeli bir ilişkinin kurulmaya başladığı yönünde yorumlanabilir. Erbakan'ın orduya karşı geliştirdiği tutumunun bir iyi niyet göstergesi, bir zeytin dalı olarak görülmesi dahi mümkündür. Bu gelişmelere paralel olarak, bir olumlu adım da ordudan gelmiştir. TSK gerilime



neden olmamak için irticaî faaliyetlerle ilgili dosyaların ilk Askerî Şûra'da gündeme alınmayacağını açıklamıştır (Milliyet, 10.07.1996: 12). Ancak daha sonra bu karar değişmiştir. 1973 seçimlerinden sonra oluşan atmosferde 4 Ağustos'ta gerçekleşen Şûra'da Erbakan, irticaî faaliyetleri neden gösterilerek ordudan atılan TSK mensuplarına dair alınan hiçbir karara şerh koymamıştır. Bu tutum ılımlı bir havanın oluşmasına imkân vermiştir. Zira muhalefet döneminde irticaî faaliyetlerinden dolayı ordudan ihraç edilen personel hakkında Erbakan'ın olumsuz fikirleri bilinmektedir.

Bu bilgiler ışığında, RP muhalefette iken sarf ettiği keskin söylemlerini (Gümrük Birliği'nden çıkış, çekiç güçten çıkış, İsrail ilişkilerinin askıya alınması) iktidara taşımayacağını sinyallerini verdiği ve parti imajının yumuşatıldığına dair bir algıyı nispeten yaratmayı başardığı söylenebilir.

Şüphesiz, iktidarın ilk haftalarında ortaya çıkan bu olumlu izlenim, RP cephesinde çiçekler açtığını söylemeye yetmeyecektir. Eş zamanlı ortaya çıkan bazı kritik demeç ve olaylar RP'nin imajını düzeltmesinde bazı engellerin olduğunun bir ispatı gibidir. Örneğin, İstanbul Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın *Milliyet* gazetesinde yayınlanan röportajı bu minvalde anılmaya değerdir.

14 Temmuz 1996'da yayınlanan röportajında Erdoğan, Anayasa değişikliği, rejim değişikliği, demokrasinin araçsallığı ve İslamî hassasiyet gibi konulardan söz etmiştir. Röportajı gerçekleştiren Nilgün Cerrahoğlu'nun röportaj boyunca provakatif bir üslupla hareket ettiğini düşündürten soruları ve aldığı cevapları okuyucuya yansıtma biçiminin oldukça manipülatif olduğu göze çarpsa da, röportajın RP'nin imajını zedeleyen mahiyette olduğu kabul edilmelidir. Bunun yanı sıra, hükümet kanadından gerilimi arttırıcı nitelikte atılan adımlara ikinci örnek ise Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın, 1.600 Savcı ve Hâkimin görev yerini değiştirmek için 17 Temmuz 1996'da kararname hazırlatmasıdır. Bu kararname kamuoyunda ciddi eleştiri almıştır. Söz konusu kararname RP'nin yargıda kadrolaşma çabası olarak değerlendirilmiş ve laik yargı mensuplarının sürgün edildiği yorumlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca Süleyman Mercüme⁵⁷ ve Selçuk Parsadan⁵⁸ olaylarını soruşturan Ankara Başsavcısı Nazmi Şarvan'ın da kararname kapsamında görev yerinin değiştirilmesi, hükümetin muhalif bürokratları hedef aldığı algısını güçlendirmiştir. Ancak kamuoyunda ve siyasî mecrada alınan tepkiler neticesinde Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nda (HSYK) yapılacak oylama ertelenerek, 9 Eylül 1996'ya bırakılmıştır. Gelen tepkilerin ardından hükümetin pozisyon değiştirmesi oldukça önemlidir.

Bu örnekte görüldüğü üzere, RP'nin geri adım atabilen bir parti olduğunun ortaya çıkması iki farklı yönden ele alınabilir. İlk olarak, demokratik rejimlerde, hükümetin icraatlarına karşı gelişen toplumsal eleştirileri dikkate alarak geri adım atabilme kapasitesinin olmasının altı çizilmelidir. Hükümetin bu konuda geri adım atmış olması önemli bir işarettir ve Refahyol açısından olumlu bir not olarak kayda geçmelidir. İkincisi ise Türkiye'de siyasetin icrası ve 28 Şubat

⁵⁷ *Mercüme davası* olarak anılan olayın içeriği kısaca şu şekilde açıklanabilir: Bosna Savaşı sürerken, Bosnalı Müslümanlara destek amacıyla toplanan para yardımlarını RP'li Süleyman Mercüme isimli şahıs yönetiyordu. 21 Mayıs 1994'te Savcılık kararı ile incelenen banka hesaplarında astronomik rakamların mevcut olduğu tespit edilmiş ve toplanan yardımların yerine ulaştırılmadığı iddia edilmiştir (Hürriyet, 02.08.1997).

⁵⁸ Selçuk Parsadan'a seçim çalışmalarında kullanılmak amacıyla 1995 seçimleri öncesinde Başbakan Çiller'in kararı doğrultusunda örtülü ödenekten yüklü miktarda para aktarıldığı iddia edilmiştir. Bu iddialar Çiller'in Yüce Divanda yargılanması tartışmalarını doğurmuş ve bu konu uzun süre gündemi işgal etmiştir. (<https://www.cnnturk.com/yasam/uzuylin-dolandiricisi-selcuk-parsadan-kimdir>) erişim tarihi: 02.05.2017.

süreci koşulları göz önüne alındığında, Hükümetin geri adım atması, Hükümeti gayri nizami usullerle devirmek isteyen güçlere cesaret vermiş olabileceği ihtimalidir. Zira üzerine gidildiğinde geri adım atan bir parti imajı, 54. Hükümetin istifa sürecinde oldukça önemli bir rol oynayacaktır.

Hükümet yetkililerinin gerilimi arttırıcı nitelikte davranış ve tutumlarından bir diğeri ise basına dair yapılan düzenlemeden ileri gelmektedir. Güvenoyu almadan önce Erbakan'ın dikkat çektiği, revaçta olan gazete promosyonlarının durdurulması kararının Meclis'ten geçirilmesi bazı medya kuruluşları tarafından oldukça sert biçimde karşılanmıştır. Bu düzenlemenin ardında, aslında bir cezalandırma niyeti olduğu vurgulanmış ve medyanın önceki dönemlerde haberleştirdiği yolsuzluk dosyalarının öcünün alındığı iddia edilmiştir. Buna ek olarak cezaevlerindeki ölüm haberlerinin verilmesi nedeniyle yayın durdurma cezaları yazılı ve görsel medyada tartışılmış ve basına sansür iddiaları dillendirilmiştir. Hükümetin kuruluşunun akabinde yaratılan ılımlı havayı dağıtan diğer gelişme ise Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller'in bir açıklamasından kaynaklanmıştır. 4 Ağustos 1996'da Çiller'in, "İşçi sendikaları, SSK ve TÜSİAD Türkiye'nin kanını emiyor" açıklaması, birkaç hafta önce toplumsal uzlaşma arayışında olan hükümetin, -eğer Çiller'in kişisel görüşünü yansıtan talihsiz bir açıklama değil ise- ani bir değişim yaşadığını gösteriyor.

Bu gelişmeler çerçevesinde, hükümetin kuruluş aşamasında, hâlihazırda bir meşruiyet krizi ile karşı karşıya olmadığı ancak, devam eden süreçte meşruiyet krizi yaşayabilecek bir potansiyele sahip olduğu söylenebilir. Zira Türkiye'nin 24 Aralık seçimleri sonrasında içinde bulunduğu hükümet ve siyaset krizinin etkileri henüz tamamen ortadan kalkmamıştır. Bunun yanı sıra, koalisyon arayışı esnasında liderlerin birbirine karşı yönelttiği sert suçlamalar ve bu tutumlarından ani dönüşler yapmaktan çekinmemeleri hükümetin kuruluş döneminde Linz'in meşruiyet tanımı çerçevesinde oldukça dar bir meşruiyet zemini üzerine kurulmuş olduğuna işaret etmektedir.

Tüm bu olumsuz şartlara ek olarak, hükümetin Meclis desteğinin kritik bir seviyede olması, hükümetin siyaset icrasında ve politika üretmesinde elini oldukça zora sokmuştur. Zira olası bir gensoruyla hükümeti düşürmek veya

hükümetin meşruiyet krizine cevap olarak yeniden güvenoyuna gitmesi durumunda, az sayıda milletvekilinin karar değiştirmesi, hükümetin düşmesi için yeterli olacaktır. Bu minvalde muhalefet partilerinin -özellikle ana muhalefet partisi ANAP'ın- stratejisi hükümeti bir an önce gensoru yoluyla düşürmek üzerine kuruludur. Bu sebeple 54. Hükümet'in zayıf karnı olan irticaî konularda, muhalefet olayları abartmak, olduğundan fazla göstermek ve RP'nin rejim karşıtı bir siyasal parti olduğu vaveylasını yaymak için hazır beklemektedir. Bu sebeplerle, 54. Hükümet çok ince bir çizgi üzerinde dengede durmak zorundadır.

Son kertede, 54. Hükümet kuruluş aşamasındaki problemlerini çözmüş ve göreve başlamıştır. Bazı sapmalara ve özellikle medya tarafından gerçekleştirilmek istenen bazı manipülasyon girişimlerine rağmen, 54. Hükümet'in kuruluşunun ardından seçim sonrasındaki gergin havanın genel manada yumuşamaya yüz tuttuğu söylenebilir. Ayrıca Erbakan'ın ılımlı söylemleri ve ordu ile arasında olumlu bir ilişki gelişmesi yönünde attığı adımlar sayesinde, hükümetin kurulmasının akabinde RP'nin aleyhine esen rüzgârın nispeten dindiği söylenebilir. Ne yazık ki, bu olumlu hava Erbakan'ın 10 Ağustos'ta çıktığı *Uzakdoğu Gezisinin* ardından bambaşka bir hal alacaktır.

4.3. HÜKÜMETİN İLK İCRAATLARI

Juan Linz demokratik rejimin çöküş süreçlerinde etkili olan maddelerden birini meşruiyet problemi olarak tespit etmiştir. Hükümetin kuruluşunda sahip olduğu meşruiyet, hükümet yetkililerinin belirlediği politikalar sebebiyle sekteye uğrayabilmektedir. Hükümet yetkililerinin (incumbents) sorunları tanımlama ve çözme kapasiteleri demokratik rejimlerin çöküşü sürecindeki belirleyici rolleridir. Şüphesiz, hükümet yetkililerinin bu bağlamda geliştirdikleri siyasî tutum ve davranışları, hükümetin güç kaybına uğramasına ya da kontrolü geri almasına yardımcı olacak başlıca hususlardır. Bu bakış açısıyla 28 Şubat sürecine yaklaştığında, sancılı geçen hükümeti kurma çalışmalarının ardından, hükümetin ilk faaliyetlerinin oldukça önem arz etmekte olduğu söylenebilir. Ne var ki, Refahyol hükümetinin ilk icraatlarının rejim karşıtı içeriğe sahip olduğu

algısı kolayca yaygınlaşmış ve hükümetin güç kaybı yaşamasına neden olmuştur. Hükümetin İran'ı da kapsayan Uzakdoğu gezisi ve Libya'yı da kapsayan Afrika gezisi bu doğrultudaki en iyi örnekleri teşkil etmektedir.

4.3.1. Uzakdoğu Gezisi

"Çekiç Güç'⁵⁹ün uzatılması, AB'ye üyeliğın gündeme gelmesi, ekonomik konularda rantiyelere yönelik eleştiriler, askıda kalan tayin karnameleri, yine askıda kalan basın yasası değışiklikleri bir yana; Erbakan'ın tartışmalı başlayan ve Dışışleri Bakanlığı'nı ve silahlı kuvvetleri rahatsız eden İran gezisi [Uzakdoğu Gezisi] Başbakan olduğı günden bu yana hükümetin attığı en ciddi ve önemli adım[dır]." (Bayramoğlu, 2013: 77). 10 Ağustos 1996'da başlayan Uzakdoğu ve İran'ı kapsayan on günlük bir gezi planlanmıştır. Buna göre, 10-12 Ağustos İran, 12-14 Pakistan, 14-16 Singapur, 16-18 Malezya, 18-20 Endonezya'nın ziyaret edilmesi kararlaştırılmıştır.

Bu ülkeler arasında en önemlisi İran'a yapılması planlanan ziyarettir. Zira İran, uluslararası alanda özellikle batı tarafından teröre destek verdiği gerekçesiyle ambargo uygulanan ülke statüsündedir. İran'ın, ABD ile olan diplomatik ilişkisinin ciddi bir gerilim içermesi, İran'ın terör ihraç eden bir ülke olarak görülmesi, PKK'ya yardım ve yataklık ettiği iddiası, İran'ın uluslararası camiada kötü bir imajının oluşmasına neden olmuştur. Bu sebeple Erbakan'ın, İran'a yapacağı ziyaret bir ölçüde ABD'ye gözdağı olarak okunmuştur. Ancak Erbakan ziyaret öncesinde, amaçlarının "...yalnızca ticari ve ekonomik iş birliği geliştirmeye" yönelik olduğunu söyleyerek olumsuz havayı dağıtmak istemiştir (Milliyet, 08.08.1996: 12).

⁵⁹ Çekiç Güç, Kuzey Irak'ta görev yapan ABD'nin başını çektiğı askerî koalisyon gücünü ifade etmektedir. Daha detaylı ifade edilecek olursa: "...Huzur operasyonu (Operation Provide Comfort) adı verilen operasyon, ABD, İngiliz ve Fransız askerî kuvvetlerinin Zaho civarında 'güvenli bölge' (safe haven) oluşturma yolundaki çalışmalarıyla başla[mıştır]. Bu askerlerden oluşan kuvvetler Silopi'de, hava gücü de İncirlik'te konuşlan[mıştır]. Bu ilk operasyon 16 Temmuz 1991'de sona er[miş] ve bundan sonra 2. Huzur operasyonu ya da kamuoyunda Çekiç Güç olarak bilinen birliğin görev aldığı ikinci aşama başla[mıştır]. Türkiye, 12 Temmuz 1991'de aldığı Bakanlar Kurulu kararıyla içinde TSK'nın da yer aldığı gücün Türkiye'de konuşlanmasına izin ver[mıştır]." (Uzgel, 2008: 261).

Öte yandan, gezi öncesinde yaşanan bir gelişme, hükümetin üzerindeki baskıyı arttırmıştır. Başbakan'ın İran'a yapacağı ziyarete günler kala, DYP Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Gölhan'ın, dolaylı yollardan PKK ile görüşüp silah bıraktırılabilmesine dair açıklamaları gündeme bomba gibi düşmüştür. Akabinde, Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Teoman Koman ve MGK Genel Sekreteri Orgeneral İlhan Kılıç Millî Savunma Bakanı Turhan Tayan'ı ziyaret eder; ardından Orgeneral Kılıç Başbakan Erbakan'ı ziyaret eder. Öte yandan hükümet yetkililerinden konuyla ilgili farklı istikamette açıklamalar gelmiştir. Başbakan Yardımcısı Çiller, "...devlet, kan akarken eşkiyayla konuşmaz" diye tepki vermiş; Devlet Bakanı Abdullah Gül ise, Erbakan'ın varlığının bir şans olduğunu, kimsenin cesaret edemeyeceği girişimler ile sorunun çözülmesini amaçladıklarını açıklamıştır (Milliyet, 07.08.1996: 16). Başbakan Erbakan ise ilk gün tartışmaları izlemekle yetinir ve sessiz kalmayı tercih eder. MGK Genel Sekreteri'nin ziyaretini izleyen gün Cumhurbaşkanı Demirel ile haftalık olağan görüşme için bir araya gelen Erbakan, toplantı çıkışında terörle mücadelede taviz vermeyeceklerini, teröristlerle aynı masaya oturmayacaklarını, bunların uydurma haberler olduğunu dile getirir. Böylece hükümetin PKK ile diyalog arayışı içinde olduğu düşüncesinin yarattığı gerilim birkaç gün içinde sona ermiştir. Ne var ki bu gerilim 54. Hükümet hakkında bir yargıya varmayı kolaylaştırmıştır. Söz konusu gerilime dair hükümet yetkililerinden farklı sesler yükselmesi, Refahyol koalisyonundaki ilk çatlak olarak değerlendirilebilir. Zira bu hususta hükümetin ortak bir kararı olmadığı açıktır.

Bu süreçte altı çizilmesi gereken diğer husus ise PKK ile diyalog arayışı nedeniyle, hükümet ve ordunun karşı karşıya gelme ihtimaline karşı, Cumhurbaşkanı Demirel'in oynadığı roldür. Zira Demirel'in, devletin teröristlerle görüşmeyeceği yönündeki açıklamaları, asker-hükümet ilişkisinde dengenin bozulmaması yönünde atılmış bir adım olarak görülebilir. Zira askerin terör konusundaki hassasiyetinin görmezden gelindiği bir ortamda, askerin doğrudan hükümeti muhatap alması kolaylaşabilirdi. Bu anlamda, Demirel'in ön alıcı açıklamalarının, sivil alana askerî müdahale zemininin oluşmasını en azından geciktirici nitelikte olduğu söylenebilir. Şüphesiz 2018 Türkiye'sinden

bakıldığında, söz konusu tartışmaları tam manasıyla anlamak zorlaşmaktadır; ancak dönemin şartları düşünüldüğünde güvenlik politikalarının ağırlığı nedeniyle PKK ile diyalog kapılarının açılma ihtimalinin dahi hükümet krizine dönüşebileceği bir siyasal ortam olduğu belirtilmelidir.

Bu krizin geçiştirilmesinin ardından, İran gezisi, tekrar ana gündem haline gelmiştir. Çünkü Erbakan'ın, RP muhalefette iken ABD ve batı karşıtı söylemleri, iktidar ortağı olduğunda RP'ye çekinceli bakışın önemli bir sebebi olmuştur. Refahyol hükümetinin kurulduğu günlerde ABD'yle yürütülen ilişkilerin en önemli ayağını *Çekiç Güç*'ün geleceği konusu oluşturmaktaydı. Gerçi Erbakan, *Çekiç Güç*'ün süresinin uzatılması konusunda sessiz kalarak, topu Meclis'ten çıkacak karara bırakması ve bu süreç sonunda *Çekiç Güç* lehine olumlu karar çıkması, Erbakan'ın MGK'da belirlenen rotadan sapmayacağı ve ABD ile ilişkilere soğuk bakmadığı gibi bir sonuç ortaya çıkartmıştır. Ne var ki, on günlük gezide yaşanan bazı olaylar ve açıklamalar Refahyol hükümetinin vizyonu hakkındaki olumlu havayı dağıtmakta oldukça etkili olacaktır. Bunun üç önemli sebebi vardır.

İlk sebep, kabinenin kurulmasının ardından Başbakan'ın yaptığı ilk yurt dışı ziyaretlerinin büyük önem taşımasıdır. Bu ziyaretler, hükümetin gelecek günler için dış politika hakkında çizeceği rota hususunda ipuçları vermektedir. Erbakan'ın KKTC'den sonra ilk önemli gezisini terörist faaliyetlerin merkezi olarak görülen ve ABD'nin ambargo uyguladığı İran İslam Cumhuriyeti'ne yapması özellikle batı ülkeleri nazarında hükümetin ciddi bir imaj kaybına uğramasına yol açmıştır. Bu durum, iç kamuoyunda, hükümetin kâr-zarar hesabı yapmadan, ideolojik bir yönelim ile devleti uçuruma sürükleyebileceği hissi uyandırmış olabilir. Örneğin *Hürriyet* gazetesi geziyi manşete şu sözlerle taşımıştır: "70 yıllık imajımız güme gidiyor" (14.08.1996: 1). Hülâsa hükümetin iç politikada ve dış politikada elini zora sokma potansiyeli taşıyan mezkûr gezi kararı, nereden bakılırsa bakılsın, hassas dengeleri gözetmemesi sebebiyle ciddi bir hata olarak değerlendirilmeye açıktır. Hâlbuki çok önemli konuların görüşüldüğü bu gezi, hükümetin ayaklarını yere daha sağlam bastığı bir vakte ertelenebilir ya da farklı diplomatik kanallar aracılığıyla ilişki kurulma şansı

denenebilirdi. Türkiye için çok önemli başlıklar olan doğalgaz anlaşması ve sınır güvenliği konuları, Erbakan'ın bu ziyareti ideolojik gerekçelerle planladığı inancının gölgesi altında kalmıştır. Erbakan geziyi takip eden gazeteci Fikret Bila'ya bu hususta şu açıklamaları yapmıştır (Milliyet, 11.08.1996: 16):

Bu ziyaretimiz bir bütünün parçasıdır. Biz barış içinde, adil yaşayan yeni bir dünya istiyoruz. İslam âleminin ve Batı'nın dostluk ve barış içinde bir arada yaşadığı bir dünya. Bundan sonra Batı'ya da ziyaretlerimiz olacak. Almanya'ya, ABD'ye kadar uzanan ziyaretlerimiz olacak. Dünya yanlış bir istikamette... Biz bunu daha doğru istikamete çevirmeye çalışıyoruz. Sovyetler dağıldıktan sonra bir İslam düşmanlığı yaratıldı. Thatcher, Sovyetler dağıldıktan sonra bize bir düşman lazım demişti. Ondan sonrada bilindiği gibi Bosna, Çeçenistan, Irak olayları yaşandı. Bunlar yanlış. Belki ABD İran'a karşı izlediği politika nedeniyle bizim bu gezimizi kendi gayelerinin paralelinde görmüyor. Ama bu doğal bir ziyarettir. Sonuçlarından bütün dünya memnun kalacaktır.

İkinci sebep ise gezi sırasında yaşanan bazı kritik olaylar neticesinde hükümetin içinde bulunduğu uyumsuzluğun ortaya çıkmasıdır. Başbakan'ın demeçlerinde söz ettiği konularda DYP kanadındaki hükümet yetkilileri tarafından eleştirilmesi uyumsuzluğun medyada geniş yer tutmasına neden olmuştur. Bu açıklamalar, özellikle RP'nin rejim karşıtı bir parti olduğu iddiasının altını doldurmak isteyen muhalefete önemli bir malzeme sağlamıştır. Bu konuda verilebilecek ilk örnek, İran gezisi esnasında yaşanmıştır. Başbakanın İran ziyaretinde üç önemli gündemi vardır: terör, sınır güvenliği ve ekonomik işbirliği. Sınır güvenliği konusunda hükümetin RP kanadı, dörtlü barış planı olarak adlandırdıkları bir stratejiyi işleme koymak istemiştir. Buna göre, Irak, Suriye, İran ve Türkiye, iş birliği yaparak, Kuzey Irak'ta yuvalanan terörist faaliyetleri yok etmeyi amaçlamaktadır. Mamafih, hükümetin DYP kanadı bu planla alakalı bir bilgiye sahip değildir. Bazı DYP'li kabine üyelerinin, RP'li 11 kişiden oluşan bir heyetin Irak lideri Saddam Hüseyin'le görüşmeye gittiğini kamuoyuyla aynı anda öğrenmesi, hükümet içindeki iş birliği konusunda ciddi şüpheler uyandırmaya yeterlidir. Zira DYP lideri, Başbakan Yardımcısı ve daha da önemlisi Dışişleri Bakanı Çiller, basına, böyle bir plandan haberi olmadığını söylemiştir (Milliyet, 13.08.1996: 14). Bu noktada hemen belirtmeli ki, Erbakan'ın koalisyon protokolü imzalanmasının akabinde, tek başına iktidar olan bir parti lideri gibi davranması, hükümetin meşruiyetini sarsıcı nitelikte bir tutumdur. Öte yandan,

Adalet Bakanı Şevket Kazan ve Millî Eğitim Bakanı Mehmet Sağlam liderliğinde oluşturulan 11 kişilik bir heyetin söz konusu görüşme için yetkilendirilmesi, koalisyon içindeki uyum krizini katmerlemiştir. Kaldı ki, böyle bir önemli görüşmede yer alan Bakanların, hâkimiyet alanı dışındaki konularda görevlendirilerek Dışişleri Bakanlığı'nın ve koalisyon ortağı DYP'nin saf dışı bırakılma gayreti, RP'nin koalisyon hükümetinde tek başına hareket ettiği iddialarını güçlendirmektedir.

Bu konuda bir diğer çarpıcı örnek ise, Erbakan'ın ziyaret ettiği ülke liderleriyle görüşme yöntemi hakkındadır. Erbakan, ziyaret ettiği ülke liderleriyle birkaç farklı görüşme yöntemini takip ederek iletişim kurmuştur. Öncelikle heyetlerle birlikte görüşme gerçekleşiyor; mutabakata varılan antlaşmalar basına açık biçimde burada imzalanıyordu. İkinci yöntem ise ziyaret edilen ülkenin Türk büyükelçisi ve görüşülecek konuyla ilgili Bakanların hazır bulunduğu basına kapalı toplantılardır. Üçüncü ve problem yaratan görüşme tarzı ise Erbakan ve diğer ülke liderinin baş başa gerçekleştirdiği -yalnızca RP'den bir çevirmenin bulunduğu; yani Dışişleri Bakanlığı'ndan herhangi bir yetkilinin katılmadığı görüşmelerdir. Başbakan Erbakan, Uzakdoğu gezisinde resmî ziyarette bulunduğu her ülkede böyle bir görüşme gerçekleştirmiştir. Mamafih, 1-2 saat arası süren görüşmelerde nelerin konuşulduğu kamuoyuyla paylaşılmamıştır. Şeffaf olmayan bu toplantılar neticesinde, Erbakan'ın koalisyon protokolü dışına çıkarak, kendi gündemini diğer liderlerle müzakere ettiğine dair söylentiler ortaya çıkmıştır. Örneğin, Erbakan'ın İslam Birleşmiş Milletleri ve İslam Birliği gibi konuları bu toplantılarda dile getirdiğinden şüphelenilmiştir. Dışişleri bürokratlarının bu durumdan oldukça rahatsız oldukları muhabirler tarafından basına yansıtılmıştır. Tepkiler karşısında, Devlet Bakanı Abdullah Gül, Dışişleri Bakanlığı yetkililerinin tepkisinin yersiz olduğuna dair bir açıklama yapmış ve kendisinin toplantılarda hazır bulunduğunu ve kabine üyesi olarak not tuttuğunu ve ülkeye dönünce söz konusu notları raporlaştıracığını ve ilgili makamlara ileticeğini ifade etmiştir.

Üçüncü sebep, Erbakan ve RP'li bazı yetkililer tarafından yapılan zamansız ve yanlış anlaşılmaya müsait açıklamaların, koalisyonun yıpranmasına neden

olabilecek gelişmelere yol açmış olmasıdır. Erbakan'ın İran gezisi sırasında İranlı yetkililere söylediği iddia edilen ve Millî İstihbarat Teşkilatı'nın (MİT) kendisine sunduğu bilgi ve belgelere yeterince güvenmediği manasına gelen sözleri, Türkiye'de yankı bulmuştur. Bu açıklamalar, hükümet ve bürokrasi arasında güven eksikliği bulunduğu kuşkusunu uyandırmıştır. MİT hakkında sarf ettiği iddia edilen sözlerinin ne manaya geldiği daha sonra Erbakan'a sorulduğunda ise, MİT'e güvenmediği yönündeki sözlerinin kendine ait olmadığını söylemiştir. Ancak hemen belirtilmelidir ki, bu tepki yeterince güçlü ve inandırıcı olmaktan uzak kalmıştır. Ayrıca kayda geçirmek gerekir ki, Erbakan'ın yaptığı açıklamaları çarpıtarak onu ve hükümeti zor durumda bırakmak niyetinde olan kişilerin, merkez akım medyada çoğunlukta olduğu geniş kabul görmüş bir iddiadır (Arikan, 2011: 121). Medyada mevcut olan bu tavrın Refahiyol hükümetini pejoratif algıyla baş başa bırakması nedeniyle, 28 Şubat sürecinde oldukça önemli bir payı olduğu kabul edilmelidir. Ne var ki, bu tespit, hükümetin bu durumu fark ederek, düzeltmeye çalışmamasını haklı çıkartmaya yetmez. Bu emsalde görüldüğü üzere, Erbakan'ın sözlerinin çarpıtıldığı iddiasını çürütmesi için güçlü ve inandırıcı bir düzeltmeye ihtiyaç vardır. Ancak bu örnekte bu durumun gerçekleştiğini söylemek mümkün değildir.

Bu konuda verilebilecek ikinci örnek ise, Erbakan'ın Endonezya'da, uçak fabrikası gezerken sarf ettiği sözlerdir. Erbakan'ın "...bizde alet var ama beyin yok" sözleri kısa sürede Türkiye'de gündem olmuş ve bu sözlerle sert tepkiler verilmiştir. DSP lideri Bülent Ecevit, ANAP'tan Murat Başeskioğlu ve CHP'den Önder Sav, Erbakan'ın sözlerine karşılık vermişlerdir (Cumhuriyet, 21.08.1996: 4). Türkiye Mühendisler ve Mimarlar Odası Başkanı Yavuz Önen'in karşılığı ise çok daha serttir: "RP'nin beyni yok (...) Erbakan'ın düşünmeye ihtiyacı yok, onun referansı 1300 yıl önce düşünülmüş zaten." (Milliyet, 21.08.1996: 16). Esasen, Erbakan'ın yaptığı açıklamanın tamamı okunduğunda, Erbakan'ın niyetinin Türk mühendislerini aşağılamak olmadığı anlaşılabilir. Erbakan'ın esas kaygısı, batı karşısında İslam ülkelerinin geri kalmışlığının altını çizmek ve iş birliği sayesinde bu durumun alt edilebileceği düşüncesidir. Buradan anlaşılacağı üzere, Başbakan'ın niyeti Türkiye'deki mühendisleri doğrudan

suçlamak değildir. Mamafih yanlış anlaşılmaya müsait ve çarpıtılması çok kolay hale gelen bu sözleri hükümeti zor durumda bırakmıştır.

Öte yandan, gezi süresinde RP'li Bakan ve yetkililerden gelen bazı açıklamalar da gündemde yer bulmuştur. Örneğin RP grup başkanvekili Temel Karamanoğlu'nun "Suriye ve İran terörü destekleyen ülke değildir" minvalinde sözleri kamuoyunda tepki görmüştür. Oysa Türkiye'nin Suriye'ye 23 Ocak 1996'da PKK lideri Abdullah Öcalan'ı isteyen bir nota verdiği bilinmektedir. Karamanoğlu'nun bu açıklaması hükümetin dış politikaları konusunda kuşku uyandırmıştır. Bir diğer örnek ise Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın bir açıklamasına dayanmaktadır. Kazan'ın, Irak'taki cezaevlerinde Kuran öğretilerek suçluların ıslah edilme pratiğini Türkiye için emsal göstermesi, kamuoyunda tepkilere neden olmuştur.

Başbakan'ın, İran'ı da kapsayan 10 günlük yurtdışı gezisi yalnızca iç politikada değil, dış politikada da yankı uyandırmıştır. Erbakan'ın İran gezisine yönelik tepkiler dış basında *Le Monde* ve *Washington Post* gibi etkili gazetelerde yer almıştır. Bu haberlerde Türkiye'nin batı dışında yer alan müttefik arayışına girmesine şüpheyle yaklaşılmıştır. Örneğin ABD, teröre destek verdiği gerekçesiyle İran'a yaptırım uyguladıkları bir süreçte müttefikinin İran ziyaretini yadırgadığını dile getirmiştir (Milliyet, 13.08.1996: 14). ABD'den gelen tepkinin ardından, Avrupa'da yasaklanan ve PKK'nın yayın organı olduğu iddia edilen *MED TV*'nin uydu aracılığıyla ABD'de yayın yapmasına zamanlaması manidar biçimde müsaade edilmiştir. Bu, kendisiyle iş birliği yapmayan müttefikine karşı ileriki süreçte nasıl davranacağına dair ipuçları içeren bir mesaj olarak düşünülebilir. Daha da önemlisi, Türkiye ve İran arasında gerçekleştirilen doğalgaz anlaşması gereğince, Türkiye'nin gerekirse İran tarafında yapılacak boru hattına destek vereceğini açıklaması, ABD'nin esas kaygısı olmuştur. Zira ABD, bunun ambargoyu delmeye yönelik bir hareket olduğu endişesini besleyen bir adım olarak değerlendirmiş olmalıdır. ABD tarafından dillendirilen bu kaygılar Erbakan'a sorulduğunda ise şu sözlerle yanıt vermiştir: "ABD'nin endişe etmesine hiç gerek yok. Bu ziyaretimizin ABD'ye karşı bir amacı bulunmuyor. Bu husus kendilerine anlatıldı. Daha da anlatılır." (Milliyet, 11.08.1996: 16).

Bu eleştirilerden bağımsız olarak, Uzakdoğu gezisinde Erbakan'ın bazı hususlarda olumlu adımlar attığı kayda geçirilmelidir. Örneğin İran gezisi sırasında İranlı yetkililerin, Ruhullah Humeyni'nin kabrini ziyaret etme teklifini ustalıklı geçiştiren Erbakan, böyle bir ziyaretin, Türkiye'de kendi aleyhine kullanılmasını engellemiştir. Zira Erbakan, bu davranışıyla siyaset anlayışına şüpheyle bakan kesimlerden gelebilecek eleştirilerin önünü kısmen alabilmiştir. Bir diğer olumlu adım ise gezi öncesi Cumhurbaşkanı ve TSK'nın gezi hakkında bilgilendirilmesi neticesinde Genelkurmay Başkanlığı'nın atadığı üç generalin geziye dâhil edilmesidir. Cumhurbaşkanı Demirel, gezinin Türkiye'nin lehine olduğunu ifade etmiş ve özellikle İran'a yapılan ziyaret hakkında yurtdışından gelen eleştirilerin yersiz olduğunu dile getirmiştir. Bu şekilde gezi hakkında yürütme erki içinde karar birliği olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca hükümetin gezi hakkında bilgilendirme yapması ve bazı komutanları geziye dâhil etmesi güvenlik konularını ilgilendiren hususlarda, askere söz hakkı verildiğinin bir kanıtı olarak değerlendirilebilir. RP'nin lehine yazılması gereken konulardan bir diğeri ise, geziye yalnızca, RP'yi destekleyen gazetelerin değil, RP'ye şüpheyle yaklaşan gazetecilerin katılımının sağlanmasıdır. Bu şekilde, RP, muhalif kesimlere, kendini daha iyi anlatma fırsatı yakalayabilmiştir. Bu noktada şöyle bir anekdota yer verilebilir. Gezi boyunca kullanılan uçakta içki servisine izin verilmemiş; dönemin etkili köşe yazarı Yavuz Donat, ilk defa bir Başbakan'ın uçakta içki yasağı koymasını köşesine taşımıştır. Şüphesiz, kendi yaşam tarzına uygun biçimde, geziyi idare etmek bir seçilmiş Başbakan'ın hakkı olmalıdır. Ancak dengelerin böylesine hassaslaştığı, muhaliflerin RP'nin rejim karşıtı bir parti olduğunu göstermek için her fırsatı değerlendirdiği bir ortamda, içki konusunda daha esnek davranması hükümetin elini güçlendirebilirdi. Böylelikle, diğer yaşam tarzlarına saygı duyulduğu ve tolere edilebildiği mesajı verilebilirdi. Buna benzer bir konu Deniz Kuvvetleri Komutanı Güven Erkaya'nın Başbakanlık'ta verilen bir resepsiyonda içki servisinde ısrar etmesiyle gündeme gelmiştir (Baytok, 2001: 243-245). Oysa basit bir düzenleme ile RP'li çevrelerde güçlü biçimde var olan içki alerjisinin muhaliflerce dillendirilen biz-onlar ayırımının altını doldurması ve hükümetin ayağını tökezletmek isteyen çevrelere fırsat sunması önlenbilirdi.

Bunlardan farklı olarak, Erbakan gezideyken, Türkiye’de yaşanan birkaç önemli gelişme hükümetin eleştirilmesine ve yıpratılmasına neden olmuştur. Kıbrıs’ta Rum eylemcilerin Türk sınırında çıkardığı olaylar sonucunda Yunanistan ile ilişkilerde yükselen tansiyon ülkenin birinci gündem maddesi haline gelmiştir. Savaş seslerinin yükseldiği bu süreçte, Yunan Başbakan’ın olayların ardı sıra adaya gitmesine karşılık Erbakan’ın yurtdışında olması ve gezisini kesmemesi ülkede yönetim zafiyeti var algısını güçlendirmiştir. Erbakan gezisi sırasında yurtiçinde tartışma götüren bir diğer husus ise Çiller’in “...işçiler, SSK ve TÜSİAD, Türkiye’nin kanını emiyor” açıklaması olmuştur. Başbakan Yardımcısı’nın bu sözleri hükümet, iş çevreleri ve sendikalar arasındaki gerilimi tırmandırmıştır.

Son analizde, Pakistan Başbakanı Benazir Butto’nun Erbakan’a söylediği, -ben 10 gün ülkemi bırakıp gidersem, muhalifler beni indirir- minvalindeki sözleri nazarında denilebilir ki, böyle hassas bir dönemde, henüz bir aydır görevde olan bir hükümetin İslam ülkelerini kapsayan, on gün gibi uzun süreli ziyareti hükümetin meşruiyetini sarsabilecek niteliktedir. Bir başka ifadeyle, Başbakan Erbakan’ın on günlük ve en önemli ayağı İran olan gezisi için, artılar ve eksiler hanesine yazılanlara bakıldığında, atılan taşın ürkütülen kurbağaya değmediği söylenebilir. Gezi öncesinde RP lehine oluşan siyasî atmosfer, gezi sırasında yaşanan bazı talihsiz olay ve açıklamalar ile bozulmuş; üstelik İran’la yapılan doğalgaz anlaşmasının başarısı gölgede kalmıştır.

Gezinin hemen sonrasında gündemi oluşturan olay ise RP Van milletvekili Fetullah Erbaş’ın Kuzey Irak’ta PKK kampını ziyareti dolayısıyla oluşmuştur. RP milletvekili Erbaş’ın, PKK’nın kaçırdığı askerleri kurtarmak amacıyla PKK kampına gitmesi ve PKK ile görüşmesi medyaya yansımıştır. Bunun karşısında siyasî liderler çok sert ifadelerle tepki vermişlerdir: CHP lideri Deniz Baykal, “RP, PKK’nın propaganda aracı haline geldi” ifadesini kullanırken, ANAP lideri Mesut Yılmaz, “Bu üstü örtük bir diyalog teşebbüsüdür, cezalandırılmalı” demiştir (Cumhuriyet, 31.08.1996: 4). Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı’ya konu hakkında görüşleri sorulduğunda ise olayı yadırgadığını ifade etmiştir. Ancak gazetecilerin Karadayı’ya soruyu sorma biçimleri hükmün kendi zihinlerinde kurulmuş olduğunu göstermektedir. Zira Karadayı’ya konu hakkında

“...dava açmayı düşünüyor musunuz?” sözleriyle soru yöneltilmiştir. Basının hükümet üzerinde baskı kurmaya çalıştığını gösteren bir diğer örnek ise gazetelere yansıyan üst düzey askerî yetkililerin açıklamalarıdır. Adı verilmeyen üst düzey askerî yetkili, Erbaş hakkında “DGM harekete geçmeli” derken, araya “imam hatipler azaltılmalı” görüşünü de sıkıştırmakta beis görmemiştir! (Milliyet, 31.08.1996: 14).

4.3.2. Afrika Gezisi

Başbakan Erbakan, Ekim ayının ilk günlerinden başlamak üzere, Afrika’da birkaç ülkeyi kapsayan bir yurtdışı gezisi yapmayı planlamıştır. Henüz Uzakdoğu gezisinin üzerinden bir ay kadar bir süre geçmişken, Afrika’daki bazı Müslüman ülkeleri kapsayan bu ziyaret, Erbakan’ın takip ettiği dış politika rotası tartışmalarında, taşların yerine oturmasını kolaylaştırmıştır.

Planlanan gezi hakkında 20 Eylül 1996’da *Milliyet* gazetesinde yayınlanan Örsan Öymen imzalı yazıda (s.21), Erbakan’ın Sudan, Nijerya ve Libya’yı içeren Afrika gezisinin Dışişleri Bakanlığı tarafından benimsenmediği ve hükümetin bu konuda bilgilendirildiği not edilmiştir. Sudan ve Libya’nın ABD’nin terörü destekleyen ülkeler listesinde olması nedeniyle söz konusu ziyaretin uluslararası kamuoyunda Türkiye’nin elini zora sokacağı düşüncesinin hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Dışarda, ABD Başkanı Bill Clinton’ın BM’de yaptığı konuşmada “Libya’yı izole edin” çağrısının yanı sıra, içerde İçişleri Bakanı Mehmet Ağar’ın Libya’yı içeren bir geziyi eleştiren ifadeleri, söz konusu gezinin gerilimli bir ortamda tartışılmasına neden olmuştur.

Libya gezisine 3-4 gün kala hükümet içinde *Afrika gezisi* tartışma konusu haline gelmiştir. Zira Abdullah Gül ve Namık Kemal Zeybek bir süre önce hükümet tarafından Libya’ya gönderilmiş ve bazı görüşmeler yapmaları istenmiştir. Bu ziyaret sırasında Kaddafi’nin TV’de yaptığı bir konuşma tepkilere neden olmuştur. En sert tepki ise İçişleri Bakanı Ağar’dan gelmiştir. Kaddafi için “...PKK yandaşı gibi konuşuyor. Böyle bir liderin ayağına Türkiye Başbakan’ı neden gitsin” sözleriyle tepkisini ortaya koyan Ağar, Bakanlar Kurulu’ndan

çıkacak gezi kararnameini imzalamayacağını ifade etmiştir. Devlet Bakanı RP'li Abdullah Gül de Kaddafi'nin açıklamalarından rahatsız olduğunu belirtmiş ancak, ziyaretin ekonomi odaklı olması nedeniyle, olumlu karşılanması gerektiğinin altını çizmiştir (Milliyet, 28.09.1996: 1). Abdullah Gül, Fikret Bila'ya yaptığı açıklamalarda geziye üç gün hala kesinleşmeyen Erbakan'ın Libya ziyareti hakkında sorulara cevap verirken, bu konuyu da açıklığa kavuşturmuştur (Milliyet, 28.09.1996: 14):

- Siz Libya'ya gittiniz, rahatsız olduğunuz konu nedir?

- Bizim ziyaretimizi tamamlayıp Türkiye'ye döndüğümüz gün Libya'nın millî günüydü. Kaddafi bizden sonra halka hitaben bir konuşma yapmış. Doğrusu saçma sapan bir konuşma. Türkler Kürtlerin kasabıdır. Kürtleri kesiyorlar. Tarihte de Arapları kesmişlerdi demiş.

- Hükümet buna tepki göstermedi mi?

- Elbette hemen gösterildi. Libya'daki elçimiz durumu protesto etti Ankara'da dışişleri gerekli girişimleri yaptı.

- Libya ne yanıt verdi?

- Yanıtları da garip Libya yetkilileri, işte Kaddafi filozoftur. Bu sözler filozofça söylenen sözlerdir, böyle algılanmalıdır, devletimizi bağlamaz gibi bir yanıt verdiler.

Gül'ün sözünü ettiği ziyaret müteahhit alacaklarıyla ilgili bir ziyarettir. Devlet Bakanları Abdullah Gül ve Namık Kemal Zeybek taleplerini doğrudan iletmek üzere, Kaddafi ile görüşmek istemişler, ancak, bu mümkün olmamıştır.

Geziden bir gün önce, Dışişleri Enformasyon Müdürlüğü gezi programını, 2-4 Ekim: Mısır, 4-6 Ekim: Libya, 6-8 Ekim: Nijerya olarak duyurmuştur. Söz konusu tartışmalar boyunca ABD'de resmî ziyarette bulunan Çiller'in yurda dönüşüyle kabinedeki rahatsızlığın giderileceği beklenirken, bu beklenti gerçekleşmemiştir. DYP'li İçişleri Bakanı Ağar'ın kararında direneceğini belirtmesi üzerine, sorun çözümsüz bir hal almıştır. Çiller hiçbir DYP'li Bakanı geziye dâhil etmezken, grup toplantısında gezi için zamanlaması uygun değil açıklaması ile yetinmiştir. Ağar, geziye bir gün kala yaptığı açıklamada, Bakanlar Kurulu'nda konunun gündeme geldiğini, kendisinin söz alarak hangi sebeplerle Libya ziyaretine şerh düştüğünü uzun uzadıya anlattığını, bunun karşısında, Bakanlar Kurulu'ndan kimsenin görüşlerine karşı çıkmadığını açıklamıştır (Milliyet, 01.10.1996: 17).

Gezi kararnamesini Mehmet Ağar imzalamadığı için hukuksuz bir zeminde tesis edilen gezi 2 Ekim'de Mısır ziyareti ile başlamıştır. Uçağa binmeden önce, basın toplantısında konuşan Erbakan, "Türkiye'nin dış ticaret dengesini sağlama yönünde büyük bir potansiyel olan Afrika'ya sırt çeviremeyiz." demiştir. Taha Akyol'un *Afrika gezisi* hakkındaki fikirleri anlamlıdır (Milliyet, 01.10.1996: 17):

Libya gezisi, Türkiye'ye bir dış yarar sağlamayacağı gibi, İçerde hükümeti de ciddi biçimde zedeleyecek! Önce hukuki bir mesele: Başbakanların yurtdışı gezileri için mutlaka Bakanlar Kurulu kararnamesi şart mı? Bu soruyu Ağar'dan hiç bahsetmeksizin, Kadri Keskin'e sordum. Keskin, çok iyi bir hukukçudur. Yargıtay üyesi iken 20 gün önce başbakanlık müsteşar Yardımcılığı'na atandı. Cevabı şöyle:

'Başbakanların ülkeyi temsilen yurtdışına resmî gezi yapması için, bütün Bakanların ve Cumhurbaşkanının imzasını taşıyan Bakanlar Kurulu kararnamesi olması şarttır. Başbakanların özel gezileri için kararname gerekmez.'

Erbakan'ın bu geziyi özel yapması düşünülemez. Hükümetin çözülmeyeceği de belli, ama Ağar gibi DYP'de ağırlıklı bir Bakanı istifa mecburiyetinde bırakan huzursuz bir gezi hem Başbakan'ın hem hükümetin itibarını zedeleyecektir.

Erbakan sorunsuz geçen Mısır ziyaretinin ardından 4 Ekim'de Libya'ya geçer. Hükümet yetkileri ile görüşmelerin ardından 6 Ekim'de Libya Devlet Başkanı ile görüşmesi beklenmektedir. Görüşme öncesinde ilgi çekici gelişmeler olmuştur. Örneğin Kaddafi'nin suikasta uğrama endişesi sebebiyle, görüşme yeri son dakikada bildirilmiş, apar topar bir çadır içinde görüşme yapılmıştır. Esas kriz ise görüşme sonrasında Kaddafi ve Erbakan'ın basın karşısına çıktıklarında Kaddafi'nin şu ifadeleriyle patlak vermiştir⁶⁰:

Genel olarak kardeşimiz Türkiye'nin dış politikasından memnun değiliz. Bu yaptığımız ilişkilerde bağlantılar, bu demek değildir ki Türkiye'nin dış politikasından memnunuz. Türkiye'nin geleceği NATO'da, Amerikan üslerinde veya Kürtlere eziyet etmekte değildir (...) Türkiye'yle aynı zamanda bizim İslam komutanlığı vardır. Sayın Prof. Dr. Necmettin Erbakan bu komutanlıkta bir üyedir.

Dönemin konjonktürel özellikleri baz alındığında Kaddafi'nin sözleri şok edici niteliktedir. Görüşmeyi yakından takip eden gazetecilerin izlenimleri, durumun vahametini açıkça ortaya koymaktadır. Gezi heyetini içeriden takip eden

⁶⁰ Konuşma kaydının videosu için bkz. (<https://www.youtube.com/watch?v=iaaVt5E6fQk>) erişim tarihi: 01.10.2017.

gazeteci Fatih Çekirge *Oradaydım Belgeseli*'nde yayınlanan açıklamaları şu şekildedir:

Yanımda Sedat [Ergin], Fikret [Bila], Fehmi [Adak], Abdullah Gül var. Ben önce algılayamadım. Kaddafi konuşmaya başladı, çevirmen tercüme ettikçe, biz de ters dönüyoruz (...) Tabi biz şok [olduk]. (...) Çeviri oldukça Erbakan'ın yüzü beyazlaşmaya başladı. (...) Abdullah Gül'ün şöyle yaptığını [kafasını iki elinin arasına almasını] sanıyorum Sedat vardı yanımda, Sedat'la beraber gördük. Abdullah Gül AB'den sorumlu Devlet Bakanı. Fakat aslında biliyoruz ki biz, Dışişleri Bakanlığı'ndaki stratejik dengelerde çok ciddi rol oynuyor.

Kaddafi'nin ifadeleri kısa süre içerisinde yurtiçinden tepkilere konu olmuştur. Kaddafi üzerinden hükümete yüklenen siyasetçiler ve basın, krizden hükümeti sorumlu tutarak, Başbakan Erbakan'ın Libya ziyaretini sert biçimde eleştirmişler ve hatta hükümetin istifasını talep etmişlerdir. Dönemin etkili gazeteleri olayın ertesi günü şu manşetlerle çıkmışlardır: *Hürriyet*: "Bunun hesabını Millet soracak", *Milliyet*: "Libya Faciası", *Sabah*: "Utanç Gecesi". Erbakan'ın bu tepkilere karşı yanıtını ise yurda dönüşünden sonra *İcraatın İçinden* programında halka seslenişte şu sözlerle vermiştir:

Libya PKK örgütünün bir terörist örgüt olduğunu sadece belirtip ilan etmekle kalmamış bu tür terörist örgütlere karşı Türkiye ile birlikte ortak bir program çerçevesinde mücadele edeceğini resmî ortak bildiriyle kabul ve ilan etmiştir. Bütün bu gerçekler apaçık ortadayken şimdi sizlere malum çevrelerin halkımızdan sakladıkları gerçekleri orijinal vesikasıyla takdim ediyorum lütfen dikkatle izleyiniz Libya devlet başkanının hatalı fikirleri karşısında susulmuş mu yoksa diplomasi kurallarına uygun bir üslupla gereken cevap verilmiş midir?

[Kaddafi'nin konuşmasından sonra Erbakan'ın verdiği yanıt ekrana veriliyor] Türkiye demokratik bir ülkedir. Türkiye büyük bir imparatorluğun varisidir. Bu imparatorluğun içerisinde tarihten gelen çeşitli ırklara mensup vatandaşlarımız vardır. Ancak bu vatandaşlarımızın hepsi asırlar boyu birbiriyle yoğrulmuştur. Aynı imana sahiptir. Onun için Türkiye'de 65 milyonu hep beraber tek bir milletiz, bunun içerisinde balkanlardan gelenler vardır. Kafkaslardan gelenler vardır. Aynı şekilde tabii Kürt kardeşlerimiz de vardır ama biz hep beraber tek bir milletiz ve Türkiye'de mevcut kanunlarımız anayasamız hiçbir ırk ayrımı yapmaz. Bütün ülkemiz vatandaşlarına eşit haklar tanır. Bundan dolayı Türkiye'de hiçbir ırkçılık ve cinsiyet meselesi yoktur. Türkiye'de bir mesele vardır; o da terördür. Türkiye ne yazık ki son beş yılda bu terör yüzünden 10.000 evladını kaybetmiştir. Biz, beş yıllık İstiklal savaşımızda sadece 5000 şehit vermiştik. Şimdi ne yazık ki son beş sene esnasında 10.000 memleket evladını kaybettik. Bunların yarısı güvenlik kuvvetlerimize mensup şehitlerimizdir. Terör tamamen dış kaynaklıdır. Nasıl Libya'da da bir Çad

meselesi çıkartılmıştır suni olarak güneyde. Aynı meseleyi çıkaran dış kaynaklar Türkiye’de de bir terör meydana getirmişlerdir. Bu teröristler geliyorlar masum çocukları, yaşlı insanları katlediyorlar, öğretmenleri katlediyorlar. Bugün Sayın Libya Başbakanı da açıkça ifade ettiler ki biz Libya olarak her türlü terörün karşısındayız. Çünkü terör bir insanlık suçudur. Hangi sebeple olursa olsun, bunun tecviz edilmesi mümkün değildir. Bu teröristler bilhassa geliyorlar Kürt kardeşlerimizi katlediyorlar. Ve bunların temel zihniyetleri de ateist ve komünist zihniyetlerdir. Bunların kökleri tamamen dış kaynaklara gitmektedir. Bundan dolayıdır ki Türkiye olarak, bütün Ortadoğu ülkeleri olarak bu terörün tamamen ortadan kalkması Ortadoğu’da huzur ve barış için temel bir şarttır. Türkiye’de bir Kürt meselesi yoktur. Sadece terör meselesi vardır; ki gelip masum insanları öldüren dışarıdan teşvik edilen bu hareket inşallah kısa zamanda da son bulacaktır. Batılılar Türkiye’yi bölmek istiyorlar. Türkiye’yi bölmek için kullandıkları tabir İnsan Hakları oluyor. Hâlbuki İnsan Hakları bakımından Türkiye batıdan çok daha mükemmeldir. Onlar Türkiye’yi bölmek için siz Türkiye’de Kürtlere eziyet yapıyorsunuz diyorlar. Bu propagandanın gerçekte hiçbir ilgisi yoktur. Türkiye’de 65 milyon kardeş vardır. Hangi ırktan olursa olsun biz asırlar boyu aynı siperlerde birlikte şehit olduk. İstiklal harbimiz yapılırken Kürt kardeşlerimiz en büyük fedakârlıkları yaptılar. Çünkü Türkiye hepimizin müşterek vatanıdır. Bu sebepten dolayıdır ki tabii bütün dünyaya bu gerçekleri duyurmamız gerekiyor. Şimdi yavaş yavaş batının yöneticileri de Türkiye’deki terörü, PKK’nın bir terör örgütü olduğunu açıkça itiraf etmeye başlamışlardır. Temenni ediyoruz ki batılılar dahi bu terörist hareketin karşısında bulunsunlar. Türkiye’ye de bütün Ortadoğu’ya da barış gelsin.⁶¹

Kaddafi’nin açıklamaları ve siyasetçilerin tepkileri arasında, Erbakan’ın toplantıda Kaddafi’ye verdiği tepkiler unutulmuş gibidir. Oysa açıkladığı üzere, Erbakan gereken cevapları vermiş ve hatta toplantı sonrasında hazırlanan metin uzun uğraşlar sonunda neredeyse Türk tarafının istediği şartlarda yayınlanmıştır. Ancak Kaddafi’nin hasmane tutumları karşısında hükümet yöneticilerinin yetersiz tepkiler göstermelerine dair eleştirilerin oldukça yüksek perdede olmasından dolayı, bu yanıtlar kamuoyunu tatmin etmek uzak kalmıştır.

⁶¹ İlgili video için bkz. (<https://www.youtube.com/watch?v=8mwQ9tvbXC4>) erişim tarihi: 11.09.2017.

Resim 2



Kaynak: Anadolu Ajansı

“Refah Partisi’nin dönüm noktasını oluşturan Libya gezisinin bu çerçevedeki sonucu: Bu gezi bir yandan ülkedeki cepheleşmeyi ve politik gerilimi artırdı; öte yandan, iktidar kavgalarına bağlı şizofrenik bir refleksif siyasî atmosferi kesifleştirdi.” (Bayramoğlu, 2013: 91). Hülasa Hükümet, Libya ziyareti sürecinde yaşananları kamuoyuna açıklamakta zorlanmış ve bu süreçte oldukça yıpranmıştır.

Gezi kararının alınmasında özellikle Erbakan’ın ısrarcı tutumunun etkili olduğu anlaşılmaktadır. Zira ziyaretten önce defalarca kez müteahhit alacakları ve PKK konusunda Libya Büyükelçisiyle görüşülmüş; ancak olumlu yanıt alınamamıştır. Üstelik geziden yaklaşık yirmi gün önce Başbakan’ın talimatı ile iki Devlet Bakanı Libya’yı ziyaret etmiştir. Fakat Kaddafi günlerce Bakanları atlatıp görüşmemiş; üstelik Bakanların ülkeden ayrılacakları gün, bir TV yayında yaptığı konuşmada Türkiye’ye sert sözler söylemiştir. Tüm bunlara rağmen, bu riskli geziyi yapma ısrarının Refahyol hükümetini oldukça yıprattığı aşikârdır. Hâlbuki Kaddafi’nin Türkiye’ye karşı düşünce ve tavırları bilinmekteydi. Ziyaret esnasında hesapsız sözler edebileceğini ve diplomatik bir kriz çıkabileceğini

tahmin etmek güç olmamalıydı. Ne var ki, Erbakan'ın İslam dünyası ile iyi ilişkiler kurma politikası Libya kriziyle oldukça yara almıştır. Erbakan muhtemelen, özellikle batı tarafından dışlanan ülkelerle ılımlı ilişkiler kurmak niyetindeydi. Bu şekilde, İslam dünyasının lideri olarak Batı'ya karşı elini güçlendirmek istemiş olabilir. Ancak bu politikanın işleyiş yönteminin yeterince düşünülmeden planlandığı görülmektedir. Bunun üzerine bir de Erbakan'ın Başbakan olarak kendini ispat etme çabasının eklenmesi, hükümetin daha da yıpranmasına neden olmuştur. İran gezisi krizinden kısa süre sonra bu kez de Libya ve Sudan gibi uluslararası kamuoyunda prestijli olmayan ülkelerle görüşme ısrarı, Erbakan'ın tuttuğunu koparan bir lider olduğunu ispatlama gayesiyle ilişkili olabilir. Ancak bu ziyaretler, beklentileri karşılamaktan çok uzak kalmıştır. Aksine hükümetin ve Başbakan Erbakan'ın ciddi eleştirilere maruz kalmasına neden olmuştur. Buna benzer şekilde, Erbakan'ın bu gezideki ısrarının diğer bir gayesi ise Türk yüklenici firmaların alacakları üzerinden bir başarı elde etme çabasıdır. Zira konu yeni bir konu değil, uzun süredir çözülemeyen bir konudur. DYP lideri Çiller de başbakanlığı döneminde (1995'te) Libya'yı ziyaret etmiş ancak ilgili konuda başarı sağlayamamıştır. Erbakan'ın, Çiller'in yapamadığını yapan bir lider görüntüsü çizmek isteğiyle hareket ettiği düşünülebilir. Ayrıca İslam dünyasında ağırlığı olan bir lider vasfını kullanarak, Türkiye'ye çıkar sağlayabilecek nitelikte bir lider olduğu görüntüsü ile ülkede zıtlık içinde olduğu kesimlere olumlu bir portre göstermeye çalıştığı da düşünülebilir.

Mamafih, nereden bakılırsa bakılsın söz konusu ziyaret yurt içinde bir krize dönüşmüş ve hükümeti yıpratmak isteyen çevrelere önemli bir koz vermiştir. Zira bu gezide, Türkiye Başbakanı'nın alelade bir çadırdaki ağırlanmış olması, ortak bildiri metninin gün boyu süren pazarlıklar sonunda, Türkiye'nin NATO müttefiki ABD'yi suçlayan ifadelerle ancak çıkartılabilmiş olması ve daha da önemlisi, Türkiye'nin dış politikasında büyük bir rota değişikliği ihtimaline muhatap olduğu düşüncesinin pekişmesi gibi algıları beslemiştir. Son tahlilde, Libya ziyaretinin hükümetin meşruiyet krizine doğru sürüklenmesinde bir eşige tekabül ettiği iddia edilebilir.

4.3.3. Susurluk Skandalı

3 Kasım 1996'da Balıkesir iline bağlı Susurluk mevkiinde meydana gelen kazada, aranan bir mafya liderinin (Abdullah Çatlı), bir Emniyet Müdürü'nün (Hüseyin Kocadağ) ve bir milletvekilinin (Sedat Bucak) aynı araçta seyahat ettiğinin ortaya çıkması, kamuoyunda bir şok etkisi yaratmıştır. Devlet içinde karanlık ilişkilerin ayyuka çıkmasına neden olan bu olay, uzun süre gündemi işgal etmiş ve Refahyol hükümetini köşeye sıkıştırmıştır.

Devlet ilişkilerindeki çürümenin ortaya çıkması, önceki süreçte gündemde olan yolsuzluk skandallarına eklenince, toplumda siyaset kurumuna karşı önemli ölçüde rahatsızlık meydana gelmiştir. Kamu yöneticilerinin kendi çıkarları peşinde hareket ederek usulsüz işler yaptığı algısı hükümetin meşruiyetini sarsmıştır. Şüphesiz, Refahyol hükümetinin Susurluk skandalı münasebetiyle karşı karşıya kaldığı durum oldukça problemlidir. Lakin bu tespit Refahyol hükümetinin Susurluk skandalı sürecinde yeterince basiretli ve tutarlı davranmadığı tartışmalarını boşa çıkarmaz. Zira hükümet, toplumda var olan rahatsızlığın hükümetin elini zora sokacağını düşündüğü için olsa gerek, söz konusu skandal ve yargılama süreci şeffaf biçimde kamuoyuna aktarılmamıştır. Bunun yanı sıra, hükümet yetkililerinin olayı ve olaya karşı doğan tepkileri ele alış biçimi süreçte gerilimin artmasına ve hükümet muhalifleriyle hükümet arasındaki makasın açılmasına neden olmuştur. Devlet yönetimindeki çürümeyi gözler önüne seren Susurluk skandalı sonrasında başlatılan, *aydınlık için bir dakika karanlık* eylemlerini, Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın "...mum söndü oynuyorlar" (Milliyet, 11.02.1997: 14) gibi kaba ve çirkin bir ifadeyle hafife alması, Susurluk skandalı karşısında kamuoyunda meydana gelen tepkilere karşı hükümetin tahammül sınırının aşıldığını gösteren bir örnektir. İkinci örnek ise, aynı konuda Başbakan Erbakan'ın "...glu glu dansı yapıyorlar" ifadesi; Susurluk kazası hakkında ise "...fasa-fiso" sözlerini etmesidir (Milliyet, 20.11.1996: 1). Şüphesiz bu yaklaşım, hâlihazırda hükümetin yıpranan meşruiyetinin daha da kötü bir noktaya gelmesine neden olmuştur.

Susurluk'ta gerçekleşen kaza sonrasında İçişleri Bakanı Mehmet Ağar ilk açıklamasında "...olayın bir özelliği yok" demiştir. Lakin büyük yankı uyandıran

kazaya siyasî liderlerden tepkiler de gecikmeden verilmiştir. ANAP lideri Yılmaz, "...aranan bir kişinin Emniyet Müdür Yardımcısı ve milletvekiliyle aynı araçta kazaya uğraması benim havsalamın alacağı bir olay değildir" derken, CHP lideri Deniz Baykal, "Enflasyon toplumun bütün dokusunu zedeledi. Yolsuzluk ve rüşvetin altında bu olgu yatıyor. Kamuoyunun iç yüzünü merak ettiği bu trafik kazası da aslında enflasyon olgusunun ortaya koyduğu bir manzardır." demiştir. DSP Grup Başkan Vekili Mümtaz Soysal ise konuyu alaycı bir dille yorumlamıştır: "İlginç bir rastlantı. Herhalde dolmuşa biner gibi insanlar rastgele o arabaya bindi. Devlet olan devlette ancak böyle yorumlanabilir". Soysal ayrıca konuyu Meclis gündemine taşıyacaklarını dile getirmiştir. İşçi Partisi lideri Doğu Perinçek'in, olayın kaza mı yoksa komplo mu olduğu sorusuna verdiği yanıt ilgi çekicidir: "...beni kuşkulandıran şey, Ağar'ın hiçbir şeyi araştırmadan 'bu olay bir kazadır' açıklamasını yapmasıdır. Gecenin karanlığında neyi inceledin de olayın kaza olduğunu söylüyorsun." (Milliyet, 05.11.1996: 14-15).

Susurluk kazasının gündeme bomba gibi düşmesine rağmen, iktidar cephesinden herhangi bir açıklama gelmemesi, olayın örtbas edileceği kuşklarını uyandırmıştır. Bu hususta Ali Bayramoğlu'nun eleştirileri kayda değerdir:

Başbakan olacaksınız, Susurluk hadisesi konusunda ağzınızdan tek kelime çıkmayacak. Konuşmayı hükümetin devamı için tehlikeli bulacaksınız ya da bu işe bulaşmamayı tercih edeceksiniz. Adil düzen, yozlaşmadan, bozulmadan söz ederek iktidar talep eden bir siyasî partinin kurmayları olacaksınız, iktidara geleceksiniz ve Susurluk gibi devlet işleri beni ilgilendirmez diyerek susacaksınız. Ondan sonra sistem beni kendisine benzetmeye çalışıyor diyeceksiniz (Bayramoğlu, 2013: 94).

Muhalefet ise Susurluk skandalını hükümeti düşürmek için bir fırsat olarak değerlendirmiştir. ANAP olayla ilgili TBMM'ye araştırma önergesi verirken, CHP ise Ağar hakkında gensoru vermiştir. Hükümet cephesinden ilk tepki Başbakan Yardımcısı Çiller'den gelmiştir. 6 Kasım'da güvenlik zirvesini toplayan Başbakan Yardımcısı güvenlik ve istihbarat yetkililerinden bilgi almıştır. Ancak söz konusu görüşmede Ağar'ın yer almayışı, İçişleri Bakanı'nın istifa ettiği yönünde söylentiler yayılmasına neden olmuş, kısa süre sonra 8 Kasım'da bu bilgi doğrulanmıştır. Çiller skandal kazaya ilişkin olarak "...her meselenin üzerine kararlılıkla gidilecek. Tedirgin olduğumuz taraflar var elbette. Böyle bir

kompozisyon hepimizi düşündürmüştür. (...) soruşturmaların sonu ne ise açık bir biçimde herkesle paylaşılacaktır.” demiştir (Milliyet, 07.11.1996: 14).

Esasen, hükümeti oldukça zor durumda bırakacağı belli olan Susurluk skandalının, olaydan beş gün sonra yapılan ilk Bakanlar Kurulu toplantısında gündeme alınmaması, hükümetin olaya yaklaşma biçimini de özetlemektedir. Bu bağlamda hükümet, karanlık ilişkilerin gözler önüne serilmesi karşısında nasıl bir tepki vereceğini kestirememiş ve konuyu geçiştirerek halletme niyetinde olduğu anlaşılmıştır. Erbakan'ın genel tavrıyla uyumlu olduğu söylenebilecek bu davranış, hükümetin sorun çözme kapasitesi hakkında şüpheler uyandırmıştır. Bu bağlamda Susurluk kazasında Linz'in kavramlarıyla etkinlik, etkililik kavramlarının aşınması, hükümetin meşruiyet krizine doğru sürüklendiğinin habercisi gibidir. Son kertede, dönemi önemli tespitleriyle güncel olarak analiz eden Bayramoğlu'na (2013: 97) göre 1996 yılı siyasetin olumsuzlukları miras bıraktığı bir yıl olmuştur:

Bugün 1996'nın son günü. Erbakan'ın Başbakan olduğu, silahlı kuvvetlerin siyasa üretme ve siyasete müdahale girişimlerinin dolaysız bir tarza doğru hızla ilerlediği, İslami kesim ile silahlı kuvvetler arasında bir dizi yeni gerilimin doğurduğu, Susurluk hadisesinin devlet aygıtını sarsan siyasî mekanizmaya güveni bir kez daha sarstığı bir yıl oldu 1996.

Yazarın analizine göre, 1996'da iç siyaset konusunda önümüze farklı bir tablo çıkmıştır. Bu durumun bazı nedenleri vardır. Birinci neden muhalefetteyken toplumsal talepleri dile getiren RP'nin iktidar olmasının ardından devletçi, merkeziyetçi ve popülist politikalara yönelmesidir. İkincisi merkez sağ içerisindeki kısır çatışmalardır; zira bu durum siyasetin ilkeler üzerinden değil partiler üzerinden siyasî rant edinme aracı olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Üçüncü neden askerî otoritenin siyaset üzerindeki artan rolüdür. Böylece askerinin siyasî alana müdahale ederek hikmeti hükümetin tek koruyucusu olduğu algısının güçlenmesidir. Dördüncü neden ise RP ile askerler arasında devlet politikaları ve kontrolü çerçevesinde kutuplaşmaya gidilmesi ve kutuplaşmanın medya tarafından meşrulaştırılmasıdır.

Bayramoğlu bu tespitleri arasında belki de en kayda değer olanı muhalefetteyken toplumsal talepleri dile getiren RP'nin, iktidar olduktan sonraki

tavırlarına bakıldığında "...sistemi yenilemek yerine olduğu gibi koruyarak içindeki insan unsurunu değiştirmeye yönelik adımlar atmasıdır." tespittir (Bayramoğlu, 2013: 98).

5. BÖLÜM:

ORDU ÖNDERLİĞİNDE MUHALEFET CEPHESİ

Linz demokrasilerin çöküşünü analiz etmek üzere oluşturduğu modelde, ancak toplumun önemli bir kesiminin yönetime olan inançlarını kaybetmesi durumunda ordunun siyasete müdahalesinin gerçekleşebileceğini belirtmektedir (Linz, 1978: 17). TSK, tarihsel tecrübesi ve bu tespitten haberdar olan üst rütbeli subayları sayesinde 28 Şubat sürecinde kamuoyunu hükümet aleyhine manipüle etmenin çok kritik bir önemi haiz olduğunun bilincindeydi. 28 Şubat sürecinin mimarlarından biri olan Erol Özkasnak, sürecin manipülasyon muhtevası gerekçesiyle post-modern darbe kavramıyla açıklanmasını makul görmektedir.

Bu sürece çok güzel bir isim takmışlar; bunu kim koymuşsa, gerçekten bir zeka ürünü, post modern darbe demişler. Aslında post modern darbe, bence buna yakıştırılan en iyi isim. Bu post modern darbe, tereyağından kıl çeker gibi, eski darbelere benzemeyen bir şekilde hiç kan akıtmadan, hiç kimseyi üzmeden, gayet usulüne uygun bir şekilde demokratik uygulamalarla, Millî Güvenlik Kurulu tarafından da benimsenerek, devletin başındaki en büyük insandan ilgili bakanlara kadar hepsi de dahil edilerek, hatta halkımızın ortak edilerek sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla, çok başarılı bir şekilde yürütülen bir süreçtir (Genelkurmay Genel Sekreteri Tümgeneral Erol Özkasnak)⁶²

Mensuplarının modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda başat rolü üstlendiği TSK, çok partili dönemle birlikte kendine rejimin bekçisi rolünü biçmiştir. Ancak ordu değişen konjonktürel şartlara bağlı olarak siyasete değişen oranda müdahalelerde bulunmuştur. Örneğin Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından, Atatürk'ün Cumhurbaşkanı olduğu dönemde, siyaset içinde olmamaya özen gösteren bir ordu yönetiminden bahsedilebilir (Jenkins, 2007: 341). Bu durum, Demokrat Parti'nin (DP) iktidara gelişinden sonra bozulmaya başlamış ve 27 Mayıs Darbesi ile son bulmuştur. Bu bağlamda önce 27 Mayıs 1960, yaklaşık 10 yıl sonra 12 Mart 1971 müdahaleleri ile siyasal rejimi tahakküm altına almak istemiştir. Özellikle 1970'li yıllarda artan toplumsal hareketler, siyaset üzerinde askerin ağırlığı olan siyasal rejimi oldukça

⁶² İlgili konuşmanın tam metni için bkz. (Cevizoğlu, 2001: 55-68).

yıpratmıştır. Bu durumu 12 Eylül müdahalesi ile yeniden ve istikrarlı biçimde tahkim etmek isteyen askerler, askerî vesayeti güçlü biçimde yeniden inşa etmek istemişlerdir. Bu doğrultuda 1982 Anayasası başta olmak üzere, birçok kritik konuyu içeren kanunlarda çok önemli değişiklikler yapılmıştır. Ancak 1983'te başlayan Özal dönemiyle birlikte, 12 Eylül'de kurulan vesayet rejiminin yıpranmaya başladığını düşünen Ordu, 1995 seçimlerinin ardından laiklik ve irtica tehlikesini öne çıkararak, rejim içindeki rolünü tekrar sağlamlaştırmak istemiştir. Bu dönemde, terör olayları nedeniyle siyaset üzerinde etkisi artan ordu, RP'yi rejim karşıtı bir parti olarak lanse etmeye matuf davranışlar geliştirmiştir. Açık darbe yapmanın çok maliyetli olması⁶³ ve hükümetin daha az çaba ile yıkılabileceğine dönük emarelerin sezilmesi nedeniyle hükümete karşı bürokrasi, sivil toplum kuruluşları (STK) ve medya ile kurulan manipülatif ilişki ile hükümeti devirmeyi hedeflemiştir.

Bu bölümde, yukarıda analiz edilen fikirler ve tespitler dört başlık altında açıklanmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda ilk başlıkta 12 Eylül sonrasında ordunun siyasete bakışı incelenecektir. Zira 28 Şubat sürecinde ordunun siyasal davranışlarını eksiksiz değerlendirebilmek için TSK'nın kendine biçtiği *rejimin bekçisi* rolü çerçevesinde siyasal gelişmeler 12 Eylül Darbesi'nin ardından ordunun siyaset tasavvuru tartışmaya açılmalıdır. İkinci başlıkta ise 28 Şubat sürecinde ordunun rolüne odaklanılacaktır. Zira bu örnekte ordunun sivillerle iş birliği yaparak hükümeti yıpratma/devirme çabaları, askerî darbenin çok ilginç bir tezahürünü yansıtmaktadır. Üçüncü başlıkta ise 28 Şubat'ta gerçekleşen demokratik rejimin çöküşünde diğer sivil aktörlerin rolüne işaret edilecektir. Bu minvalde, ordunun hükümeti devirmek için medya, STK ve bürokrasi ile yakın ilişki içine girmesi analiz edilecektir. Son başlıkta ise süreçteki rolü oldukça tartışma götüren Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in siyasal tutumlarının demokrasinin çöküşündeki etkisi tartışılacaktır.

⁶³ Mehmet Ali Birand olası bir darbenin maliyetlerini birkaç kalemde özetlemiştir: Ordu içi dengelerin bozulması, AB ve Avrupa Konseyi ilişkilerinin askıya alınması, PKK ile mücadelede enerji kaybı, ABD ile ilişkilerin dondurulması, yabancı yatırımın ülkeden çıkması (Sabah, 14.06.1997).

5.1. 12 EYLÜL SONRASINDA ORDUNUN SİYASETE BAKIŞI

1994'te yayımlanan *Turkish Military and Politics* kitabında William Hale, Türkiye'de asker-sivil ilişkilerinin liberal demokratik standartlara yaklaşmasına dair olumlu bir gelecek öngörmektedir. Ancak, 2017 Türkiye'sinden bakıldığında, bu öngörünün büyük oranda yanlışlığı söylenebilir. Keza Hale, yeni baskının önsözünde -henüz 15 Temmuz Darbe girişimi yaşanmadan- yanlışlığını kabul eder. Bu yanlışlığı iki temele dayandırmaktadır. İlki, PKK kaynaklı terör olaylarının yoğunlaşması; ikincisi ise radikal İslam'ın beklenmeyen yükselişidir (2014: 9-10). Bugünden bakıldığında yanlışlığı açık olmasına rağmen, aslında Hale'in 1994'ün başlarındaki öngörüsü, ayakları yere basan bir değerlendirmedir. Zira 12 Eylül askerî yönetiminin 27 Kasım 1983 seçimleriyle fiilen sona ermesinin ardından, ANAP iktidarları boyunca asker-sivil ilişkileri genel itibarıyla dengeli bir vaziyette işlemiştir. İşlemiştir; çünkü 12 Eylül rejiminin kurguladığı askerî vesayet sistemi sivil iktidar tarafından doğrudan hedef alınmamıştır. Bu noktada 12 Eylül rejiminin vesayet rejimi tasavvuruna göz atmakta fayda var.

Öncelikle, 12 Eylül rejiminin, 27 Mayıs Darbesi'ne oranla, asker-sivil ilişkilerinin organizasyonunda dizginleri sıkıca elinde tuttuğunu belirtmek gerekiyor. İhsan Dağı'nın (1996: 125) ifadesiyle "1980 askerî rejimi, 1960 ve 1971 yıllarına kıyasla daha kapsamlı hedeflere sahipti; bu durum, devletin anayasal çerçevesinin yeniden yapılandırılmasının ötesine geçmiştir". Uzun süreli askerî yönetim sayesinde, ülkedeki birçok kritik kanun değiştirilmiş, adeta tüm siyasî rejim baştan aşağı inşa edilmiştir. Millî Güvenlik Konseyi önderliğinde girişilen bu inşa hareketi, askerî rejim sonrası dönem düşünülerek askerî vesayet odağı alınarak yapılmıştır. Bu bakımdan, kurgulanan askerî vesayet rejiminin istikrar arayışında olduğu söylenebilir. Bu minvalde, 12 Eylül rejiminin, askerî rejim sonrası dönem için kurduğu siyasî düzen birkaç kritik nokta üzerine bina edilmiştir. Bunların ilki 1982 Anayasası'dır. Hülasa, yeni anayasa ile askerî vesayet dinamikleri güvence altına alınmıştır. Yeni anayasada yer alan en önemli unsur ise MGK'ya biçilen roldür. 1982 Anayasası'nın 118. Maddesinde düzenlenen MGK şu cümlelerle tanımlanmaktadır:

Millî Güvenlik Kurulu; Devletin millî güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili kararların alınması ve gerekli koordinasyonun sağlanması konusundaki görüşlerini Bakanlar Kuruluna bildirir. Kurulun, Devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar Bakanlar Kurulunca öncelikle dikkate alınır.⁶⁴

Bunun yanı sıra, yeni anayasada Cumhurbaşkanı'nın yetkileri tekrar düzenlenmiştir. Parlamenter demokratik rejimde sembolik yetkilere sahip olması beklenen Cumhurbaşkanı 1982 Anayasası'nda daha geniş yetkilerle donatılmıştır. Cumhurbaşkanlığı Denetleme Kurulu vasıtasıyla denetim görevini üstlenen kurum, özellikle Anayasa Mahkemesi üyelerini, Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) üyelerini ve üniversite rektörlerini atama yetkisi ile denetleme görevinin yanı sıra Cumhurbaşkanı'na rejime yön verme fırsatı sağlamaktadır.

12 Eylül yönetimi, yeni dönemde siyasetin sınırlarını çizerken, pratik manada üç önemli karara imza atmıştır. İkin, 24 Nisan 1983'te kabul edilen yeni seçim yasasıyla birlikte %10'luk ülke barajı getirilmesinin, küçük partilerin Meclis'e girme şansını oldukça düşürme handikabı doğurmasına rağmen, yönetimde istikrar sağladığı da bir gerçektir. Lakin bu düzenleme bazı kanaat önderleri tarafından yönetimde istikrardan öte, Kürt siyasî hareketinin Meclis'e girmesinin önüne set çekilmesi olarak yorumlanmıştır⁶⁵. Bu yoruma istinaden, Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın'ın (2017: 339-340) söz konusu seçim barajına dair eleştirileri yerindedir:

Siyasî partilerin toplumsal değişimi yansıtma rolüne olanak tanındığı sürece, demokratik rejimin sağlıklı işleyişinden bahsedilebilir. Dolayısıyla bir merkez sağ, bir de merkez sol parti bize yeter zihniyetiyle kotarılan siyasî yapı, zamanla toplumsal farklılaşmaların siyasete sağlıklı yansımalarını da engelleyerek, Meclis'i sorunların yansıdığı bir temsil mekanizması olmaktan

⁶⁴ 118. Madde, 03.10.2001 tarihinde şu şekilde revize edilmiştir: "Millî Güvenlik Kurulu; Devletin millî güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili alınan tavsiye kararları ve gerekli koordinasyonun sağlanması konusundaki görüşlerini Bakanlar Kurulu'na bildirir. Kurulun, Devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar Bakanlar Kurulunca değerlendirilir". (Resmî Gazete, 17.10.2001, sayı: 24556 mükerrer).

⁶⁵ Örneğin Türkiye Barolar Birliği 33. Mali Kurul Toplantısında söz alan Tahir Elçi, seçim barajının Kürtlerin Meclise girmemesi için konulduğu yönünde görüş beyan etmiştir. (<http://www.yuksekovahaber.com.tr/haber/elci-baraj-kurtlerin-meclise-girmemesi-icin-konuldu-154850.htm>) erişim tarihi: 17.09.2017

çıkardı. Yani istikrar uğruna toplumsal değişimi içeremeyen bir yapı yaratarak, bizzat istikrarsızlığı beslemiş oldu.

Askerî yönetimin, askerî vesayet sistemini tahkim etmek için oluşturduğu ikinci kurum ise YÖK olmuştur. 12 Eylül öncesi dönemde özerk yapılarını muhafaza eden üniversiteler, YÖK aracılığıyla denetim altına alınmak istenmiş bu sayede, öğretim üyeleri ve üniversite öğrencilerinin başını çekmesi muhtemel siyasal hareketler denetim altına alınmak istenmiştir. Üçüncü karar ise 12 Eylül öncesi dönemde oldukça etkili olan sendikal hareketlerin zapturapt altına alınması kararıdır. Buna göre yeni anayasa ile sendikal yetkiler kısıtlanmıştır (Yeşilada, 1988: 352). Son olarak, askerî vesayet rejiminin ilerleyen dönemlerde kolayca yıpratılmasına ve sivil siyasetçiler tarafından meydan okunmasına engel olmak için 12 Eylül öncesinde kitleleri peşinden sürükleyen parti liderlerine siyaset yasağı getirilmiştir.⁶⁶ Bu şekilde hem yeni siyasetçilere gözdağı verilmesi mümkün olmuş, hem de kitlelerin siyasal katılımlarına ön ayak olacak karizmatik parti liderleri önderliğinde gelişebilecek parti örgütlenmelerinin beli kırılmıştır. Keza Demirel'in perde arkasından kurdurduğu Büyük Türkiye Partisi'nin (BTP) rejime meydan okuyabileceği düşünülmüş olsa gerek, 31 Mayıs 1983'te çıkarılan bir kararname ile kapatılmış ve partinin önde gelen simaları gözaltına alınmıştır. Partinin kapatılmasından kısa süre sonra aynı saikle kurulan DYP'nin

⁶⁶ 1982 Anayasasının Geçici 4. maddesi ile 12 Eylül öncesi siyasetçilere kapsamlı bir yasak getirilmiştir: "1) 16 Ekim 1981 tarih ve 2583 sayılı Kanunla feshedilmiş bulunan siyasî partilerden; 11 Eylül 1980'den sonra gerek parti tüzekşiliği, gerek bunların merkez yöneticilerinden veya Parlamento üyelerinden herhangi biri hakkında Türk Ceza Kanununun İkinci Kitabının birinci babında yer alan Devletin şahsiyetine karşı işlenmiş cürümlerden herhangi biri ile ilgili olarak kamu davası açılmış, olanlarla 11 Eylül 1980 tarihinde iktidar partisi ve anamuhalefet partisi durumunda bulunan siyasî partilerin; a) 1 Ocak 1980 ve daha sonraki tarihlerde; genel başkan, genel başkan yardımcıları veya vekilleri, genel sekreterleri, bunların yardımcıları ve merkez yönetim kurulu veya benzeri organların üyeleri; Anayasasının halkoylaması sonucu kabulü tarihinden başlayarak on yıl süre ile siyasî parti kuramazlar; Anayasa hükümlerine dayalı olarak kurulacak siyasî partilere üye olamazlar, bu partiler tarafından veya bağımsız olarak milletvekili genel ve ara seçimlerinde, mahalli seçimlerde aday gösterilemezler ve aday olamazlar. Siyasî partilerle herhangi bir şekilde bağlantı kuramazlar ve siyasî partilerde fahri olarak bile herhangi bir görev alamazlar. b) 1 Ocak 1980 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde üye bulunan milletvekilleri ile senatörler, Anayasasının halkoylaması sonucu kabulü tarihinden başlamak üzere beş yıl süre ile siyasî parti kuramazlar, kurulacak siyasî partilerin merkez yönetim kurullarında veya benzeri organlarda görev alamazlar. 2) 1 Ocak 1980 tarihinde kontenjan senatörü veya Cumhuriyet Senatosunun tabii üyesi olanlar ile Türkiye Büyük Millet Meclisinin bağımsız üyelerinden; haklarında Türk Ceza Kanununun ikinci Kitabının birinci babında yer alan Devletin şahsiyetine karşı işlenmiş cürümlerden herhangi biri ile kamu davası açılmış bulunanlar veya birinci fıkrada nitelendirilen siyasî partilerden birine girmiş olanlar birinci fıkranın (b) bendi hükümlerine tabi olurlar. Söz konusu madde, 17/05/1987 tarihli ve 3361 sayılı Kanun'un çerçeve dördüncü maddesiyle, Anayasasının geçici 4. maddesi yürürlükten kaldırılmıştır (Resmî Gazete, 20.10.1982, sayı: 17844).

ise seçimlere katılmasının önü askerî yönetim tarafından tıkanmıştır. Benzer bir örnek Sosyal Demokrasi Partisi'nin (SODEP) kuruluş sürecinde yaşanmıştır. Partinin askerî rejimin ortaya koyduğu sınırları zorlayabileceğini düşünen askerî yönetim, 23 Haziran 1983'te kurucu üyelerin önemli bir bölümünü veto ederek SODEP'in seçimlere katılmasına müsaade etmemiştir. Zira her kadar Ecevit'in etkisi olmadığı bilirse de, 12 Eylül öncesinde CHP'li şahıslar tarafından kurulan SODEP'in CHP geleneğinin mirasçısı olacağı kesin gibiydi (Yeşilada, 1988: 359). Dahası, askerî yönetimin, veto ettiği partiler dışında kalan ve seçime girmesine müsaade edilen üç partinin seçim kampanyalarında mevcut rejimin aşınmasına yol açacak açıklamalar yapması yasaklanmıştır (Cemal: 1986: 435).

Son kertede, 12 Eylül Darbesi'nin, önceki 27 Mayıs ve 12 Mart darbelerine göre, darbe öncesi süreçler göz önüne alındığında toplumsal meşruiyetinin oldukça güçlü olduğu aşikârdır. Darbe sonrasında kurulan askerî rejimin belirli ölçüdeki başarısı ise, askerî vesayet rejiminin sonraki yıllarda ancak tedricen ortadan kaldırılabilmesine yol açmıştır. Hale (2014: 321), askerî rejimin başarılarını dört kalemde saymaktadır:

Birincisi, silahlı kuvvetler içinde rejime yönelik bir tehdidi önlemişlerdi. İktidarda kaldıkları sürece, normal komuta hiyerarşisi oldukça etkili bir şekilde kurulmuştu. İkincisi, darbenin temel nedenlerinden biri olan korkunç siyasî şiddet dalgasının hızlı ve etkili bir şekilde bastırmışlardı. Üçüncüsü yıllar süren kaos ve durgunluğun ardından ekonomiyi tekrar rayına oturtmuşlardı. Dördüncüsü, ikisi de kimi avantajlara sahip yeni bir anayasa ve seçim kanunu çıkarmış ve başlangıçta söz verdikleri gibi iktidarı seçilmiş bir yönetime devretmişlerdi.

Askerî yönetim tarafından sınırları çizilen ve bu bağlamda görelî özerk bir siyaset atmosferinin tecrübe edildiği dönem, Kasım 1983'te gerçekleşen seçimlerle birlikte aşınmaya başlamıştır. Zira MGK'nın veto yetkisi sayesinde seçime girecek partilerin ve politikacıların kısıtlanması 1983 seçimlerinde sıra dışı sonuçlar elde edilmesine neden olmuştur (Tachau, 1988: 109). Seçimlerden hemen önce açıkladığı üzere, Cumhurbaşkanı Evren, Turgut Özal liderliğindeki ANAP'a mesafeli idi. Buna rağmen, seçimi açık ara ANAP'ın kazanması 12 Eylül rejiminin aşınacağını habercisidir. Zira yaklaşık bir yıl sonra, 1984'de gerçekleştirilen yerel seçim sonuçları 12 Eylül'de inşa edilen

siyasî tahayyüle karşı ikinci darbe olmuştur. Askerî yönetimden icazetli, HP ve MDP, seçimden ağır bir yenilgi almış; bunun karşısında 1983 genel seçimlerine girmesi alenen engellenen SODEP ve DYP ise toplumsal karşılıklarının olduğunu ispat etmiştir. TÜİK'ten elde edilen İl Genel Meclisi sonuçlarına göre, ANAP %41,5; SODEP %23,4; DYP %13,3; HP %8,8; MDP %7,1; RP ise %4,4 oy almıştır. Bu sonuçlara göre, iktidar partisi ANAP dışarda bırakıldığında, 1983 seçimlerine giren HP ve MDP'nin toplam oyu 15,9 olurken, seçime girmesine müsaade edilmeyen SODEP, DYP ve RP'nin toplam oyu, %41,5 olmuştur. 12 Eylül rejimi tarafından oluşturulmak istenen siyaset yelpazesinin, toplumsal karşılığının olmadığı bir yıldan kısa süre içinde açık biçimde ortaya çıkmıştır.

Bu gerçeklik, kısa sürede siyaset arenasında değişimlere yol açmıştır. İlk olarak, HP, seçim sonuçları çerçevesinde aldığı kararla, 1985 Kasım'ında SODEP ile birleşme kararı almıştır. Böylece Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ortaya çıkmıştır. İkinci olarak, doğrudan 12 Eylül rejiminin temsilcisi olduğu düşünülen MDP, Mayıs 1986'da fesih kararı alarak siyasal yaşamına son vermiştir. Bu gelişmeler neticesinde, darbe sonrası dönemde siyasetin dizayn edilme teşebbüsünün akamete uğradığı kesinleşmiştir. Bu minvalde, eski siyasetçilerin toplumda karşılığı olduğunun açıkça anlaşılması, Anayasa değişikliğini öngören bir referanduma gidilmesine neden olmuştur. Bir başka ifadeyle, hükümet, fiili durum ile yasal durum arasındaki uçurumu fark etmiş ve bunun normalleşmesi için adım atmak zorunda kalmıştır. 17 Mayıs 1987'de Meclis'e sunulan Anayasa değişikliği teklifinde, eski siyasilere yasak koyan *geçici 4. Madde*'nin kaldırılması öngörülmüştür. Söz konusu değişiklik 6 Eylül'de halkoyuna sunulmuş ve %50,2 ile değişiklikler kabul edilmiştir. 6 Eylül referandumunu 12 Eylül rejimine vurulan üçüncü darbe olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Zira eski siyasetçilere 1982'de konulan yasak 10 yıllık bir zaman dilimini kapsıyordu. Ancak yapılan ilk seçimlerde görüldüğü üzere, seçmen demokratik olmayan bu durumu reddetmiş ve eski siyasîlere demokratik siyaset yolunu açma yönünde işaretler vermiştir. Fiili durumun resmî hale getirilmesi ile siyasetin iç dinamikleri, yeni siyasal gelişmelerin lokomotifi olmuştur.

Siyasetteki değişimleri basiretli biçimde okuyabilen iktidar partisi, genel seçimleri öne alarak, hala güçlü olduğu dönemde, vekâletini yenilemek ve iktidardaki süresini uzatmak istemiştir. Bu bağlamda 29 Kasım 1987’de genel seçimler yapılmıştır. Seçimler şu dağılımla sonuçlanmıştır (TÜİK, 2012): ANAP %36,3; SHP %24,8; DYP %19,1; DSP %8,5; RP %7,2; MÇP %2,9. Bu seçim sonuçları açıkça göstermektedir ki, 12 Eylül askerî yönetiminin, iktidarın sivillere devrinden sonra gerçekleşmesini tahayyül ettiği siyasî kompozisyon tamamen ortadan kaybolmuştur. Darbeden önceki döneme benzer biçimde, parçalı bir siyaset kompozisyonu oluşmuştur. Ancak, %10’luk seçim barajı, yönetimde istikrarın devamını sağlamış ve seçimlerden 292 vekil çıkaran ANAP tek başına iktidarını sürdürmüştür ve Erdal İnönü liderliğindeki SHP ise ana muhalefet görevini üstlenmiştir. 6 Eylül referandumunu ile eski siyasetçilere koyulan yasakların kalkmasının ardından, Süleyman Demirel DYP’nin, Bülent Ecevit DSP’nin⁶⁷, Necmettin Erbakan RP’nin, Alparslan Türkeş ise MÇP’nin liderliğine gelmişler ve 1987 seçimlerine katılmışlardır. Sonuç itibarıyla, eski liderlerin siyaset sahnesine geri dönüşünün ardından gerçekleşen 1987 seçim sonuçlarını 12 Eylül’ün siyasî tahayyülüne vurulan dördüncü darbe olarak değerlendirmek mümkündür.

12 Eylül askerî yönetiminin tesis ettiği rejim eski liderlerin siyasete dönüş yolunun açılmasından sonra giderek yıpranmaya devam etmiştir. Özellikle 1989 yerel seçimlerinde, SHP (%28,7) ve DYP’nin (%25,1) il genel meclisi sonuçlarına göre ilk iki sırada çıkmaları bunun açık bir göstergesidir. Seçimlerden yaklaşık altı ay sonra Cumhurbaşkanı Evren’in görev süresi dolmuştur ve ANAP lideri Özal, Meclis’te ANAP çoğunluğu sayesinde Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Partiyi, eski İçişleri Bakanı Yıldırım Akbulut’a emanet eden Özal, perde arkasından parti içinde etkili olmaya devam etmiştir. Özal’ın Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından, asker-sivil ilişkileri bakımından iki önemli olaydan söz edilebilir. İlki 1982 Anayasası’nın 118. maddesine göre,

⁶⁷ 12 Eylül darbesi sonrasında, Demirel’in aksine siyasetin uzağında kalarak, bazı yayıncılık faaliyetlerinde bulunan Ecevit, birkaç yıl sonra, 1985’de DSP’nin kuruluşuna perde arkasından öncülük etmiştir. SODEP ve HP’nin birleşiminden rahatsızlık duyan 25 vekil sayesinde ortaya çıkan Halkçı Parti’nin kısa süre sonra fesih kararı alarak DSP’ye katılması neticesinde, DSP parlamentoda temsil kabiliyetine erişmiştir. Yasakların kalkmasının ardından Bülent Ecevit DSP’nin liderliğine seçilmiştir.

Millî Güvenlik Konseyi komutanlarınca oluşturulan Cumhurbaşkanlığı Konseyi Özal'ın Çankaya'ya göreve gelmesinin ardından etkisini yitirmiştir. Her ne kadar çekişmeli bir durum yaratmasa da, bu durum, Türkiye'de 1983 sonrası asker-sivil ilişkileri hakkında önemli ipuçları taşımaktadır. Çünkü ordu 12 Eylül rejimimin yıprandığını düşündüğü vakit, bu kurumu sivil siyasete kolayca müdahale etmek için bir vasıta olarak kullanabilirdi.

Özal'ın Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından siyasette sivilleşme devam etmiştir. Bu konuda 1990'da yaşanan *Körfez Krizi*'ne yönelik oluşturulan politikaların oluşum süreci önemli bir örnek teşkil etmiştir. Irak'ta süren savaş hakkında Türkiye'nin izlediği politikanın Özal'ın baskın olduğu bir masada kararlaştırıldığı bilinmektedir (Hale, 2014: 332-342). Bu durum, sivil idarenin demokratik rejim standartlarına uygun biçimde politika üretim sürecinde etkin olduğunu ispatlayan sarıh bir örnektir. Zira kararlarda kendi otoritesinin dışında kararlar alındığını düşünen Genelkurmay Başkanı Orgeneral Necip Torumtay'ın istifası doğrudan *Körfez Krizi*'nde alınan kararlarla ilgilidir. 3 Aralık 1990'da istifa eden Torumtay istifasını şu sözlerle ifade etmiştir: "İnandığım sebeplerle ve devlet anlayışımla hizmete devamı mümkün görmediğim için istifa ediyorum". Ayrıca Torumtay'ın istifasından bir gün sonra Mehmet Ali Birand imzalı haberde, Torumtay'ın, siyasî sebeplerle değil, çalışma yöntemi sebebiyle istifa ettiğini, söylediği belirtilmektedir (Milliyet, 05.12.1990 s 18).

Ordunun siyaset üzerindeki etkisinin Özal'lı yıllarla birlikte ciddi biçimde değişikliğe uğradığı bir vakıdır. Hale'in (2014: 338) dikkat çektiği üzere, 1990'ların başında TSK, siyasetteki rolünü daha önce hiç olmadığı kadar azaltmıştır. Bu durumun meydana gelmesinde dört farklı etkenin olduğu söylenebilir. İlk olarak, 12 Eylül Darbesi'nin ordu üzerinde kesin hâkimiyet kurduğu ve komuta zincirini eksiksiz uygulanacağı bir ortam yarattığı aşikârdır. Burada şüphesiz Kenan Evren'in oynadığı rol çok önemlidir. Hem Genelkurmay Başkanı olduğu dönemde, hem de darbenin ardından devlet yönetiminde çizdiği partiler üstü portre, ordu içerisinde Evren'in karizmatik bir lider olarak görülmesini kolaylaştırmıştır. Dahası, 12 Eylül sonrası dönemde, rejimi zayıflatma potansiyeli taşıyan konulara doğrudan ve sert çıkışlarla müdahale

etmesi, ordu içinde rahatsızlıkların nüksetmeden giderilmesini sağlamıştır. Örneğin 1987'nin ilk günlerinde üniversitelerde, kadın öğrencilerin türban takmak istemeleri konusu gündeme gelmiş ve konu ulusal medyada yer tutmuştur.⁶⁸ Cumhurbaşkanı Evren ise 8 Ocak'ta üniversite rektörlerine yaptığı konuşmada irtica ve türban konusuna dikkat çekmiştir. "...Türkiye'de irtica vardır" diyerek, buna karşı partiler üstü mücadele edilmesi gerektiğinin altını çizmiştir (Cumhuriyet, 09.01.1987). Ordunun siyaset üzerindeki etkisinin sınırlı olmasının ikinci sebebi ise, Türkiye'de yaşanan ekonomik kabuk değiştirme sürecinde Özal'ın şahsında billurlaşan liberal ekonomik politikaların koşulsuz desteklenmesi olabilir. Unutulmamalıdır ki, özellikle 1970'li yıllarda ordu içerisinde politikaya müdahale zemini oluşturan en önemli konuların başında kalkınmada izlenecek ekonomik politikalar gelmektedir (Hale, 2014: 338). Üçüncü husus ise, *Soğuk Savaş*'ın sona ermesinin ardından, uluslararası politikada demokrasi kavramının top yekûn yükselmesi olgusudur. Zira Francis Fukuyama'nın (1989) *The End of History* makalesinde iddia ettiği üzere ideolojilerin öldüğünün ilan edildiği ve bundan sonraki süreçte demokratik rejim değerlerinin artacağı iddialarının zemin bulduğu bu süreçte, ordunun siyasete müdahil olmasının maliyeti oldukça yükselmiştir. Zira 1991'in başında basına verdiği bir demeçte Demirel, ordunun siyasete müdahalesinin ne Türkiye'de ne Dünya'da mümkün olabileceği bir atmosfer olmadığını altını çizmiştir (Hale, 2014: 337). Dördüncü ve son husus ise, batının, henüz *Soğuk Savaş* sona ermediği bir dönemde, darbe ile ülke yönetimini ele geçiren cunta ile ilişkilerini dondurma kararı almasıdır.⁶⁹ Oysa bu durum ne 1960'da ne de 1971'de gerçekleşmişti. 12 Eylül rejiminin insan hakları ihlalleri ve faşizan tutumları bu sonucun esas müsebbibidir (Belge, 2009: 56).

⁶⁸ Türban meselesi özellikle 1980'lerin ikinci yarısından sonra görünürlük kazanmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. (Aydın ve Taşkın, 2017: 418-419).

⁶⁹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. (Dağı, 1996).

5.2. 28 ŞUBAT SÜRECİNDE ORDU

Juan Linz, demokratik rejimlerin çöküşünde, muhalefetin rolünün altını çizmektedir. Linz'e göre muhalefet üç kategoriye ayrılmaktadır: Sadık muhalefet, sadık olmayan muhalefet ve yarı sadık muhalefet. Demokratik rejimlerde her hükümet bu üç tür muhalefet ile karşılaşmaktadır. Ancak hükümetin meşruiyetinin azalarak bir meşruiyet krizine girmesinin kıstası, yarı sadık muhalefetin sadık olmayan muhalefete dönüşmesidir. Bu bağlamda, TSK'nın, 28 Şubat sürecinde sivillerle iş birliği yaparak yarı sadık muhalefeti - yani hükümetin yönetme hakkına, çekincelerine rağmen rıza gösteren muhalefeti-, sadık olmayan muhalefet kategorisine dönüştürmek amacıyla hareket ettiği söylenebilir. Bu doğrultuda, hükümetin irticayı desteklediği ve hatta bilfiil içinde olduğuna dair algı oluşturma çabası doğrultusunda, kritik görevleri ifa eden sivillerle -özellikle basın ve bürokrasiyle- manipülatif bir ilişki ağı kurmuştur. Bu bağlamda, 28 Şubat Darbesi askerî darbelerin çok ilginç bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Zira ordunun sivillerle iş birliği yaparak hükümeti yıpratma/devirme çabaları istisnai olarak görülen bir durumdur.

TSK'nın Refahyol hükümetine bakışını anlamlandırmak için öncelikle, laiklik çerçevesinde Türk siyasal hayatı okumasına bakılabilir. Dönemin etkili Oramirali Güven Erkaya, irticanın ve din istismarınının DP ile başladığını, imam hatipler aracılığıyla yaygınlaştırıldığını söylemektedir. Zira siyasetçiler seçmene "...şirin görünmek" için din istismarı ile irticaî faaliyetlere zemin hazırlarlar. Erkaya, 1990'lara gelindiğinde ise Başbakan Erbakan'ın DP liderleriyle aynı minvalde hareket ettiğini belirtmektedir. Buna göre MNP'den beri "...Erbakan'ın bütün eylem ve taahhütlerinde, din istismarcılığı vardır" ve devleti uzun vadede ele geçirmeyi planlamaktadır. Bu kapsamda, bu cenah tarafından MGK'ya yapılan eleştirileri, laikliğin ana savunucusu olan TSK'yı ekarte etme çabası olarak görmektedir. Bu doğrultuda, Erkaya 1990'ların ortalarında Türkiye'nin irtica konusunda "...tam bir bataklık" olduğunu ifade etmiştir. Bu durumu 1996'nın Şubat ayında "...irtica, Türkiye için PKK terörizminden daha büyük tehlikedir" sözleriyle ifade etmiştir. Erkaya'nın, TSK'nın Türkiye siyaseti üzerindeki etkisi

hakkındaki görüşleri kayda değerdir ve bu sözleriyle 28 Şubat sürecinde ordunun siyasal davranışlarına açıklık getirmektedir (Baytok, 2001: 222-241):

Hiç kimse, %50'nin üstünde oy bile alsa, Türkiye'de demokrasinin kuralları uygulanacak diye, bir partinin şeriata dayanan bir İslam devleti kurmasına, demokrasiyi kullanarak ülkedeki laik rejimi değiştirmesine göz yumamaz. İcabında demokrasi kurallarının dışına çıkılarak bu engellenir. Zaten bunu halk askerden ister. Aksine bir davranış karşısında ise halk 'Ordu ne güne duruyor, bizi irticaya mı teslim edeceksiniz?' diye sorar.

28 Şubat süreci bazı üst rütbeli generallerin mimarlığında hazırlanmıştır. Bu süreçte, en etkili isimler Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Güven Erkaya ve Genelkurmay Genel Sekreteri Tümgeneral Erol Özkasnak'tır. Çevik Bir, süreçte yaptığı kritik açıklamalarla ve Batı Çalışma Grubu (BÇG) dâhilinde yürüttüğü faaliyetlerle ön plandadır. Bir'in "...demokrasiye balans ayarı" minvalindeki sözleri 28 Şubat sürecinin sembol açıklamalarından biri olmuştur. Ayrıca, 28 Şubat'tan sonraki ilk MGK sonrasında basına yansıyan demeçlerinde ilk hedefin irtica olduğunu söylemesi, hükümet üzerindeki baskının artacağına delalettir. Keza 6 Mayıs 1997 tarihli BÇG eylem planının Bir'in imzasıyla komutanlıklara gönderilmesi (Habertürk, 13.04.2012), Bir'in süreçteki rolünü açıklamaktadır. 28 Şubat Davası yargılamalarında ortaya çıkan bu belge, genel olarak sivil alanın manipüle edilerek hükümet üzerindeki baskının arttırılma planları olarak özetlenebilir. Bu belgenin yanı sıra Çevik Bir'in "Bu sefer silahsız kuvvetler halletsin" sözlerinin *Hürriyet* gazetesinin (20.12.1996) manşetinde yer alması BÇG'nin çalışma planını anlamaya yardımcı olacak niteliktedir. Çevik Bir, zaman zaman yaptığı çıkışlarla asker-sivil ilişkilerinde kantarın topuzunun kaçmasına neden olmuştur. Örneğin 20 Şubat 1996'da ABD'ye yaptığı resmî gezide "...İran tescilli terörist[tir]" sözleriyle gündeme gelmiştir. Sağlıklı işleyen bir demokraside bir askerî yetkilinin bu tarz açıklamalarının yer almayacağına şüphe yoktur. Zira konu askerî değil, politik bir konudur.

28 Şubat sürecinde Çevik Bir'in sıra dışı çıkışlarını açıklarken bir husus vurgulanmaya değerdir. Bu bağlamda sürecin mimarlarından Çevik Bir'in daha üst düzey görevlere yükselmek istemesi, süreç içindeki sert çıkışlarıyla ve öne çıkan rolüyle bağdaştırılabilir. Bu süreçte Çevik Bir'in Genelkurmay Başkanı

olmak istediği ancak bazı askerler tarafından bunun engellenmek istendiği, gazetelere yansımıştır. Bu dönemde yoğun olarak kullanılan yöntem binaen, üst rütbeli bir askerî kaynağa dayanan *Milliyet* gazetesinde yer alan 10 ağustos 1996 tarihli Murat Kul imzalı haberde RP'nin, Bir'in ve Kıvrıkoğlu'nun Genelkurmay Başkanlığı yolunu kesmek niyetinde olduğu iddia edilmiştir. Bu iddiaya göre, uzun süreli RP iktidarı için TSK içindeki RP karşıtı generallerin önünü kesme planı yapılmıştır. Bu minvalde hükümetin RP kanadı konuyu Askerî Şûra'ya getirmek istemiş ancak bunu başaramamıştır. Söz konusu haberin hangi saiklerle yayımlandığına dair ipuçları ise haberin son bölümünde yer almıştır. Buna göre Çevik Bir'in en genç Orgeneral olduğu ve Kıvrıkoğlu'ndan daha kıdemli olduğunun altı çizilmiş ve Bir'in ismi öne çıkartılmıştır.

Bunun yanı sıra, Refahyol hükümetinin istifasından sonra bazı askerlerin süreci tamamlamak niyetinde olmadığı bilinmektedir. Bu hususta verilebilecek ilk örnek hükümetin devrilmesinin ardından hazırlanan EMASYA protokolüdür. Protokolün askerî yetkililere olağanüstü yetkiler vermesi, süreç içinde niyetin yalnızca hükümetin devrilmesinden ibaret olmadığına açık delildir. Bu durumu, hükümetin düşmesinin ardından Başbakan olan Mesut Yılmaz da açıklamalarında dile getirmiştir.

28 Şubat sürecinde önemli rol oynayan diğer askerî yetkili ise Genelkurmay Genel Sekreteri Tümgeneral Erol Özkasnak'tır. 2006'da yapılan bir röportajda dile getirdiği üzere Özkasnak, 28 Şubat sürecini bir kriz yönetimi olarak değerlendirmiş ve savaş ve çatışmaya girmeden, istekleri hükümete kabul ettirme stratejisinin başarılı olduğunu kaydetmiştir (Sabah, 12.02.2006). Özkasnak, birçok ismin aksine sürecin bir darbe olduğunu açıkça belirtmiş ve savunmuştur (Cevizoğlu, 2001: 56). Özkasnak'ın süreç içindeki en önemli çıkışlarından biri, 28 Şubat'ta yapılan MGK toplantısı sonrasında Erbakan'ın asker-hükümet arasındaki gerilimi düşürme çabalarının önüne geçen açıklamasıdır. Fikret Bila, Özkasnak'ın görüşlerini *Milliyet* gazetesindeki (03.03.1997:14) köşesinden şu sözlerle aktarmıştır:

Bila: Başbakan Erbakan'la uyum içinde misiniz? Millî Güvenlik Kurulu bildirisi ve tavsiye kararlarında hocayla tam bir görüş birliği var mı?

Özkasnak: Türk Silahlı kuvvetleri, Atatürk'ün kurduğu laik cumhuriyetin temel ilkelerini hayata geçirmeye inananlar buna gönül verenler ile uyum içindedir. Bunlar dışında hiçbir kimseyle uyum içinde değildir.

Bila, Özkasnak'ın sözlerini Erbakan'la uyum içinde değiliz olarak yorumlamıştır. Şüphesiz, bu açıklama ile gerilimi düşürme çabalarına asker cephesinden olumlu yanıt gelmediği gerçeği ortaya çıkmıştır.

Diğer önemli askerî yetkili ise Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Güven Erkaya'dır. Erkaya'nın özellikle 28 Şubat'ta gerçekleşen MGK toplantısında Erbakan'a yüklenmesi, süreçteki önemli rolünü açıklamaktadır. Zira Erkaya, hükümete karşı en sert çıkışları ve açıklamaları yapmaktan çekinmemiştir. Onu önemli kılan bir diğer sebep ise diğer askerlerden farklı olarak 28 Şubat sürecini sonraki yıllarda açıkça savunması olmuştur. Taner Baytok (2001) ile gerçekleştirdiği mülakatta süreç içindeki rolünü açıkça ortaya koymaktadır. Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Güven Erkaya 28 Şubat sürecinde ön planda olan en önemli figürlerden biridir. Erkaya, hem süreç içinde hem de sonraki dönemde Refahyol Hükümeti ve 28 Şubat süreci hakkında samimi açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamalar, kuvvet komutanlarının Refahyol'a nasıl baktıkları hakkında önemli ipuçları barındırmaktadır. Yavuz Donat'ın aktardığı üzere, Orgeneral Güven Erkaya, irtica tehlikesini vurgulayan görüşlerini önce Ağustos 1996'da gerçekleşen MGK'da, ardından aynı yılın Aralık ayı MGK'sında tekrarlamıştır. Ancak irtica konusunun halen MGK gündemine alınmaması sebebiyle Erkaya, Ocak 1997'de gerçekleşen MGK'da söz alarak irticanın ülkenin birinci tehlikesi haline geldiğini söylemiştir (Milliyet, 25.02.1997: 14). MGK öncesinde asker kanadı tarafından toplantıda konuşma yapılacağı bilindiğini aktaran Erkaya, kendi konuşmasından hemen önce Genelkurmay Başkanı Karadayı'dan bir notla "...çok ileri gitme" talimatı aldığını ancak kısa süre sonra yine bir küçük not kâğıdıyla "...nasıl istersen öyle konuş" talimatı geldiğini belirtmektedir. Konuşmasını sert bir tonda yapan ve bu minvalde toplantıya katılanların buz kestiğini ifade eden Erkaya, Cumhurbaşkanı Demirel'in Erkaya'yı destekleyerek, irtica konusunun bir sonraki

toplantıda ilk sırada ele alınması gerektiğini belirtir. Erkaya'nın yaptığı konuşmanın, yalnızca kendi görüşlerini değil, MGK askerî kanadının görüşlerini yansıttığını iddia etmek mümkündür. Zira hem toplantı sırasında Karadayı'nın müsaadesi, hem de konuşma sonrasında Kara Kuvvetleri Komutanı Hikmet Köksal'ın bir not kağıdıyla ilettiği "Ağızına sağlık, saygı duyuyorum, gözlerinden öpüyorum." mesajı bu iddiayı desteklemektedir. Dahası, MGK sonrasında Genelkurmay Başkanlığı'nda bir araya gelen kuvvet komutanlarının, hükümete bağlı olan MİT ve İçişleri Bakanlığı'na (polis teşkilatına) güvenmemeleri sebebiyle, Şubat MGK'sı için gündemin ve irtica tedbirlerinin TSK içinde hazırlanmasını kararlaştırdıkları ifade edilmiştir (Baytok, 2001: 248-49). Burada hemen belirtilmelidir ki, Ocak MGK'sı, 28 Şubat Darbesi'nin adeta en sarıh ayak sesidir. Toplantıda başka hiçbir komutanın konu hakkında söz almaması ve Demirel'in Erkaya'yı destekleyen tutumu bu konuda son derece belirleyici olmuştur. Ancak, gergin geçtiği anlaşılan toplantıda, hükümet kanadından güçlü bir karşı çıkış yapılmaması 28 Şubat'a giden yola set çekilmesi fırsatının kaçmasına neden olmuştur. Oysa demokratik ilkeler ışığında seçilmiş-atanmış arasındaki farklılıklara vurgu yapılarak, MGK'daki askerin ağırlığı dengelenmeye çalışılabilir ve hatta daha da ileri gidildiği takdirde kanundan kaynaklanan yaptırımlara maruz kalacakları ifade edilebilirdi.

Son kertede, 28 Şubat sürecinde adı geçen generallerin ön planda olması hiyerarşik sistemin dışında hareket ettikleri gibi bir sonucu doğrulamamaktadır. Zira süreç içinde Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı birçok kez, askerler arasında fikirsel ayrılık olmadığını belirten açıklamalar yapmıştır. Erkaya'nın belirttiği üzere, 28 Şubat sürecinin en kritik kurumlarından biri olan BÇG Karadayı'nın ofisinde alınan karar sonucunda vaki olmuştur (Baytok, 2001: 250-258). Bu düşüncüyü Özkasnak da doğrulamaktadır: "28 Şubat sürecini, herkesin bildiği gibi, Genelkurmay Karargâhında yapılan faaliyetler açısından, Genelkurmay Başkanı'nın Başkanlığında Kuvvet Komutanlarının da katılımıyla bir Silahlı Kuvvetler faaliyeti olarak nitelendirebiliriz. Ben de bu faaliyetler içerisinde üzerime düşen rolü oynayan veya rol verilen bir kişiyim." (Cevizoğlu, 2001: 56).

Öyleyse bu bilgiler ışığında denebilir ki, süreçte komuta kademesi aralarında vardıkları bir uzlaşma ve fikir birliği içinde 28 Şubat sürecini yönlendirmişlerdir. Yalnızca bazı isimlerin ön planda olması ise kişisel mizaçlara bağlı olarak Karadayı'nın icazeti ile neşet etmiştir.

5.2.1. Generallerin Harekete Geçmesini Kolaylaştıran Sebepler

TSK'daki üst rütbeli komutanların görüşlerinin oluşmasında konjonktürel olayların etkisi muazzamdır. Bu kapsamda askerî vesayet rejiminin çökmeye yüz tutması en önemli vakadır. Zira 1991 seçimleri açıkça göstermiştir ki, 12 Eylül rejimi aradan geçen 11 yılın ardından çökmeye yüz tutmuştur. 12 Eylül Darbesi'nde Başbakan olan Demirel, 11 yıl aradan sonra seçimlerden birinci sırada çıkmış, 1983 seçimlerine girmesine müsaade edilmeyen SODEP/SHP ise ikinci sırada çıkarak, hükümet ortağı olmuştur.

Bu bağlamda Generallerin hükümeti devirmek üzere harekete geçmesini kolaylaştıran ilk sebep 12 Eylül rejiminin kritik politik konularda belirlediği sınırların aşılmasına başlanmasıdır. Bu hususta ilk olarak Kürt Sorunu konusunda kodladığı politikalar yıpratılmaya başlanmıştır. 1991 seçimlerinin ardından Başbakanlık koltuğuna oturan Demirel, 8 Aralık 1991'de koalisyon ortağı parti liderlerinin yanı sıra, Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş ve birçok Bakan ile gerçekleştirdiği Güneydoğu gezisi sırasında gazetecilere verdiği demeçte "...Kürt kimliği diyoruz. Artık buna karşı çıkmak mümkün değil. Türkiye Kürt realitesini tanımak zorunda. Artık sen Kürt değilsin, Türk'sün Orta Asya'dan beraber yola çıktık, dillerimiz yolda değişti falan diyemeyiz." sözlerini sarf etmiştir (Milliyet, 09.12.1991: 11). Başbakan'ın bu sözleri, gelecek yıllardaki siyasal gündem hakkında ipuçları vermektedir.

İkinci husus ise 12 Eylül rejiminin belirlediği yönetimde istikrar ilkesinin aşılmasıdır. Küçük partilerin Meclis'e girmesine mani olarak, yönetimde istikrar planlayan 12 Eylül rejimi, yaklaşık üç seçim sonra, planların suya düştüğünün farkına varmıştır. Bu bilgiler ışığında denebilir ki, 1991 seçimleri ile 12 Eylül rejiminin tasavvurları neredeyse tamamen yok olmuştur. Bu noktada şu yargıya

varlılabılır: 12 Eylül askerî rejiminden geriye kalan en etkili araç MGK'dır. Zira 12 Eylül mirası olan birçok kanun ve kurum değişime uğrarken, askerlerin potansiyel ağırlığa sahip olduğu MGK, askerî vesayetın sürdürübilmesine vasıta olacak yegâne kurum olarak kalmıştır. Zira MGK'nın oynadığı kritik rol, 28 Şubat sürecinde açıkça görülmektedir.

Generallerin hükümeti devirmek üzere harekete geçmesini kolaylaştıran üçüncü sebep ise 28 Şubat öncesi dönemde askerın siyaset üzerindeki ağırlığı önemli ölçüde artış göstermesidir. Özellikle 1991'in ardından tırmanan ve 1993'te zirve noktasına ulaşan PKK kaynaklı terör olayları nedeniyle askerın siyaset üzerindeki etkisi gün geçtikçe paralel biçimde artmıştır. Bunun yanı sıra 1980'li yılların sonunda görülen, asker-sivil ilişkilerindeki sivil üstünlüğü, kısa süre içerisinde özellikle terör, ekonomi ve siyasetteki kriz nedeniyle dönüşüme uğramıştır. Dahası 1980 öncesi dönemde küçük çapta oy alabilen Millî Görüş partileri, 1994 yerel seçimleri ile birlikte ciddi bir yükselişe geçmiştir. Bu durum, irticaî faaliyetlerin arttığı ve hatta siyasal iktidar olma potansiyeline yükseldiğı algısının kamuoyunda yaygın hale gelmesini kolaylaştırmıştır.

1995 seçimlerinin ardından ülke yönetiminde zaaf olduğı varsayımına dayanarak hareket eden üst rütbeli subaylar, Refahyol hükümeti üzerindeki baskıyı günden güne arttırmıştır. Hükümetin basiretsiz ve talihsiz demeç ve politikaları ise generallerin planlarını gerçekleştirilmesine zemin hazırlamıştır. Krizler nedeniyle, yönetimdeki zaaf, asker tarafından doldurulmaya tevessül edilirken, bu durumun vasıtası ise MGK olmuştur. Bu hususta bir önceki bölümde açıklandığı üzere, 1995 seçimlerinin sonuçlanmasının ardından üst rütbeli bazı ordu mensuplarının RP'siz hükümet için diğeri siyasîlere baskı yaptığı bilinmektedir. Ancak hayatın doğal akışına yalnızca telkinle müdahale etmeyi başaramayan üst rütbeli subaylar, özellikle Libya gezisi ve Susurluk skandalının ardından (Ekim-Kasım ayları) hükümetten doğan rahatsızlıklarını medya aracılığıyla dillendirmeye başlamışlardır. Örneğın Libya gezisine istinaden, emekli Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş hükümeti eleştiren açıklamalar yapmıştır (Milliyet, 03.10.1996: 1).

Ancak askerler açısından esas kopuş 1997 yılının Ocak ayı içerisinde gerçekleşen gelişmeler çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Önce Refahiyol hükümetinin RP'li bazı üyelerince gündeme getirilen Ramazan ayına özel idari düzenleme talebi, laik hassasiyeti yüksek olan kesimleri tedirgin etmiştir. Buna dair bir açıklama Ocak ayının son günlerinde medyaya yansiyacaktır. Böyle bir düzenlemenin laikliği esnetmeye matuf bir gelişme olarak değerlendirilmesi, RP karşıtı koalisyonunda safların sıklaşmasına yardımcı olmuştur. Öte yandan, Ramazan ayı içerisinde 11 Ocak'ta Başbakan Erbakan'ın bazı tarikat liderlerine yemek vermesi, ordu açısından bir diğer önemli kırılma noktası olmuştur. Gazeteci Sedat Ergin, askerler açısından tarikat iftarının bardağı taşıran damla olduğunu ileri sürmüştür (Hürriyet, 29.08.1997: 16). Özellikle başı sarıklı, uzun sakallı, şalvarlı görüntüsüyle tarikat liderlerinin televizyon haberlerine haber konusu olması hükümete karşı tepkilerin artmasına neden olmuştur. Söz konusu iftar yemeği hakkında DSP milletvekili Bekir Yurdağül hükümete soru önergesi vererek, konuyu Meclis'e taşımıştır. Yurdağül önergede, "...şariatçı liderlerin katıldığı bu yemeğin maliyeti nedir? Bu, tarafınızdan mı yoksa M. Kemal Atatürk'ün kurduğu laik demokratik Türkiye Cumhuriyeti bütçesinden mi karşılanmıştır? Başbakanlık konutundaki bu toplantıya kıyafet kanununa aykırı giysilerle gelinmesi Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı olarak sizi hiç rahatsız etmedi mi?" sorularını yöneltmiştir (Cumhuriyet, 14.01.1997: 5). Bu gelişmelerin akabinde Cumhurbaşkanı Demirel'in generallerin daveti üzerine Genelkurmay Başkanlığı'nı ziyaret etmesi kayda değerdir. Bu toplantıda, -her ne kadar Demirel başka sebeplerle görüşüldüğünü iddia etse de-, TSK'nın rahatsızlıklarının Demirel'e aktarılmış olduğu kesin gibidir. Zira görüşmeden sonra gerçekleşen ilk MGK'da Demirel, asker kanadının açıklamalarına destek vermiştir. Sedat Ergin'in iddiasına göre, 28 Şubat MGK'sı öncesinde askerler, hükümete dayatacakları kararları almışlardı ve ilgili kararlardan Demirel'in haberdar olmasını sağlamışlardı. Ancak askerlerin çekindiği nokta, Başbakan'ın söz konusu kararlardan haberdar olması durumunda direniş gösterme ihtimaliydi. Bu sebeple kararların MGK öncesinde gizli tutulması planlanmıştı. Ergin'in aktardığı bu bilgilere bakıldığında, Demirel ve askerlerin işbirliği,

hükümetin 28 Şubat MGK'sında hazırlıksız yakalanmasına neden olmuştur (Hürriyet, 24.08.1997: 17).

Resim 3



Kaynak: Anadolu Ajansı

Bu dönemde asker ve sivil siyasetçileri karşı karşıya getiren diğer bir konu ise heykel dikme vakası olmuştur. İstanbul'un Sultanbeyli ilçesinde, Belediye Meclis kararı olmaksızın, Tuğgeneral Doğu Silahçioğlu tarafından Atatürk heykeli diktilmiştir. Bu olayın ardından RP'li Bakan ve milletvekillerinden tepkiler gelmiştir. RP'li Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Necati Çelik, "...omzu dolu olan, elinde silah olan adam ben güçlüyüm dedi. Heykeli oraya dikti. Kaba kuvveti elinde bulunduran güçlüdür." demiştir (Cumhuriyet, 11.01.1997: 5). Bu sözlerin ardından Genelkurmay Başkanlığı Bakan hakkında suç duyurusunda bulunmuştur.

Hülasa kuvvet komutanlarının hükümeti devirmek için harekete geçme kararında Gölcük'te yapılan toplantı kritik bir önemi haizdir. 27 Ocak'ta gerçekleştirilecek olan MGK öncesinde bir araya gelen kuvvet komutanlarının üç gün boyunca süren toplantısı medyaya "olağanüstü şura" sözleriyle

sızdırılmıştır. Evren Değer imzalı habere göre, komutanların rahatsız olduğu 5 konu vardır: Orgeneral Koman'ın Susurluk Komisyonuna sürekli çağırılmasından duyulan rahatsızlık, bir general tarafından bir ilçe meydanına Atatürk heykeli diktilmesi konusunda söylenen sözlerden duyulan rahatsızlık, Ramazan nedeniyle idari düzenleme yapılmak istenmesinden duyulan rahatsızlık, Orgeneral Karadayı'ya suikast yapılmak istenmesinden duyulan endişe, Ordunun siyasete çekilme gayretlerinden duyulan rahatsızlık (Milliyet, 26.01.1997: 1). Bu toplantıda askerlerin Refahyol hükümetini görevden uzaklaştırmak için muhtemel yöntemleri görüştükleri ve bu bağlamda görev paylaşımı yapıldığı iddia edilmiştir (Sabah, 28.05.1998: 7). Bu çerçevede, muhtemelen Refahyol hükümetine karşı izlenecek yol haritasının çıkartıldığı bu toplantının ardından 28 Şubat'ta gerçekleşen MGK toplantısına kadarki yaklaşık bir aylık sürede tecrübe edilen olaylar ve demeçler, demokrasinin çöküşüne giden yolun son ve en önemli dönemecini oluşturmaktadır.

Erkaya'nın anlatımına göre, kuvvet komutanları, bizatihi Genelkurmay Başkanı'nın ofisinde mevcut gidişat hakkında neler yapabileceklerini görüşmektedirler. Artan irticaî olaylardan hükümeti sorumlu tutan askerler, hükümete doğrudan el koymak da dâhil, hükümeti düşürmek için tüm ihtimalleri değerlendirmektedirler. Bu görüşmelerde nihai olarak yasal düzlemde ayrılmadan, MGK vasıtası ile hükümeti istifaya zorlamak fikri öne çıkmıştır. Askerlerin bu fikri benimsemelerinde birkaç kritik husustan söz edilebilir. İlk Soğuk Savaş'ın ardından uluslararası politikada demokrasinin bir değer olarak yükselişi askerî rejimlere mesafeli bakılmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda AB ve ABD ile 1989'dan sonra ilişkilerin seyrine bakıldığında, askerî bir darbenin uluslararası destek görme şansının düşük olduğu hesaplanmış olabilir. Dahası, Türkiye'nin bu dönemde AB'ye girme hedefi mevcuttur. Olası bir askerî darbenin bu hedefi baltalayabilecek unsurların başında geldiğine şüphe yoktur. TSK'nın öncelendiği AB konusu 28 Şubat MGK Bildirisinin 4. Maddesinde şu sözlerle bahsedilmektedir:

Türkiye'nin 1997 yılı içinde, AB'ye tam üye olacak ülkeler listesine girmeyi öncelikli bir hedef olarak sürdürdüğü böyle bir dönemde resmî ve sivil kurum ve kuruluşların bu sürece katkıda bulunmasının gerekli olduğu, bu

sebeple; demokrasimiz hakkında kuşkulara yol açacak, Türkiye'nin yurtdışındaki imajını ve itibarını zedeleyecek her türlü spekülasyona son vermek gerektiği, Türkiye Cumhuriyeti'nin laik, demokratik, insan haklarına saygılı, sosyal bir hukuk devleti olduğu yönündeki temel ilkelerinin Anayasamızın ve Devletimizin teminatı altında olduğu, rejimin kendisine ve geleceğine yönelik tartışmaların, içinde bulunduğumuz ortamda Türkiye'ye yarardan çok zarar verdiği...

Bunun yanı sıra, olası bir darbe karşısında generalleri rahatsız eden diğer unsurun kamuoyu desteği olduğu söylenebilir. Refahiyol hükümeti yekûnda %40'lık bir oy oranını temsil etmektedir. Yani toplumda önemli bir desteği olan bir hükümettir. Dolayısıyla olası bir darbe sonrasında toplumda rahatsızlık uyanabilir ve darbenin meşruiyeti sorgulanabilirdi. Zira bu dönemde hükümetin meşruiyeti henüz darbe koşullarını yaratacak kadar yıpranmış değildir.

Bu bilgiler ışığında şu tespit yapılabilir: hem ulusal hem de uluslararası şartların ağır olması sebebiyle, açık bir darbenin çok maliyetli olabileceği hesaplanmış olmalıdır. Bu nedenle yasal zemin zorlanarak laiklik hassasiyeti olan sivil toplum ile iş birliğine girerek hükümeti -Nordlinger'in tanımına benzer şekilde- yerinden alma darbesine maruz bırakmak niyetindedirler. Zira 20 Aralık 1996 tarihinde *Hürriyet* gazetesinin manşetten duyurduğu haberde olduğu gibi Çevik Bir'in "Bu defa işi silahsız kuvvetler halletsin" şiarı benimsenmiştir.

Askerlerin bu stratejiyi benimsemelerinde etkili olduğu düşünülebilecek diğer unsur ise, askerlerin hükümet ile ilişkilerinde, hükümet kanadının kolayca geri adım atabildiğinin anlaşılmasıdır. Bu durumun farkına varan asker, açık darbe maliyetine girmeden, kısa sürede hükümeti düşüreceğini kestirmekte zorluk çekmemiş olsa gerektir. Örneğin, 27 Ocak 1997'de gerçekleşen MGK'da sert bir tonda uyarılan hükümetin, uyarılar karşısında sinmiş bir görüntü sergilemesi bu durumu yansıtan en sarıh örnektir. Ayrıca MGK sonrasında Kara Kuvvetleri Komutanı Nevzat Köksal, Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Güven Erkaya'nın görüş alışverişinde bulunurken bir fikir öne çıkmıştır. Buna göre, Köksal, bir bahane ile tankları şehrin içinden geçirmelerinin uygun olabileceğini getirmiştir. Bu şekilde, hükümete güçlü bir mesaj verilebilecektir. Sonraki günlerde vuku bulan tankların Sincan'da yürütülmesi olayının temeli böyle ortaya çıkmıştır (Baytok, 2001: 253).

Resim 4



Kaynak: Anadolu Ajansı

Askerin hükümeti istifaya zorlayabileceğini görmesini sağlayan diğer konu ise BÇG hakkındaki bazı gelişmelerdir. Erkaya'nın aktardığına göre, MİT'ten gelen bilgilere yeterince güvenilmediği için, sokaktan gelebilecek irticaî tehlikeye karşı, Genelkurmay Başkanlığı içinde Batı Çalışma Grubu adı altında bir kurum oluşturarak, bir nevi hükümetten bağımsız bir istihbarat birimi oluşturmak istenmiştir.⁷⁰ Erkaya'nın anlatımına göre, bu kurum bizatihi Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı'nın emriyle organize edilmiş ve kuvvet komutanlıklarının eleman desteği ile oluşturulmuştur (Baytok, 2001: 250-258).

⁷⁰ BÇG'nin faaliyetleri yalnızca irticaî konularda istihbarat toplamakla sınırlı değildir. Andıç olayı olarak anılan olay BÇG'nin çalışmaları paralelinde ortaya çıkmıştır. PKK'nın önde gelen isimlerinden Şemdin Sakık 1998'in Nisan ayında tutuklanmıştır. Onun verdiği ifadeler çerçevesinde bazı etkili köşe yazarlarının PKK'yla ilişki içinde oldukları iddiası gündeme gelmiştir. Bu sayede bazı etkili gazeteciler üzerinde baskı kurulmak ve etkisizleştirilmek istenmiştir. Sonraki yıllarda, ilgili andıç listesinin varlığı kesinleşmiştir. Bu çerçevede, Sakık'ın ifadelerine eklemeler yapıldığı gün yüzüne çıkmıştır. (<http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-28-subata-giden-yol>) erişim tarihi 05.04.2017.

BÇG'nin faaliyetlerini bir köstebek⁷¹ sayesinde öğrenen hükümet kanadı, ordunun darbe hazırlığı içinde olduğuna dair şüphesini büyük oranda arttırmıştır. Bunun farkına varan generaller ise açık darbeye gerek kalmaksızın, hükümetin korkutularak geri adım atılabileceğini bir kez daha idrak etmişlerdir.

5.2.2. MGK Toplantısı

Linz'in vurguladığı üzere, demokratik rejimde hükümetlerin birçok karmaşık ve birbiriyle çatışan çıkarları yönetme kabiliyetine sahip olmaları, rejimin çöküşünü engelleyebilecek önemli bir unsurdur. Bu tespit, bürokrasi ve devlet hiyerarşisi içinde alınan kararları tatbik etmenin yanı sıra, seçmenlerin hassasiyetlerini de gözetmek anlamına gelmektedir. Bir hükümet açısından bunu başarmak tabiatı gereği meşakkatli bir çalışmayı gerektirmektedir. Ne var ki, 28 Şubat Darbesi'nde hükümetin bu işi kotarabilmesi vaki değildir. Zira 28 Şubat'ta gerçekleşen MGK'da alınan 18 maddelik bildirinin içeriği RP'nin tabanı ve MGK kararları arasına sıkışmasına neden olmuş; hükümetin RP kanadı ise bu sorunu çözmekte yetersiz kalmıştır.

Mezkûr MGK toplantısına, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Başbakan Necmettin Erbakan, Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Tansu Çiller, Millî Savunma Bakanı Turhan Tayan, İçişleri Bakanı Meral Akşener, Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Hikmet Köksal, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Ahmet Çörekçi, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Güven Erkaya ve Jandarma Genel Komutanı Teoman Koman ve MGK Genel Sekreteri İlhan Kılıç katılmıştır. Toplantı sonunda 4 maddelik bir bildiri yayınlanmıştır. MGK bildirisinin ilk 3 maddesinde, toplantıda görüşülen diğer konular (9 ilde devam etmekte olan Olağanüstü Halin uzatılması ve Kıbrıs konusu) açıklanmıştır. 4. Madde ise hükümet ile toplantıya katılan generalleri karşı karşıya getiren konuları içeren maddedir:

⁷¹ Ordu mensubu olan Kadir Sarımsak'ın, gizli tutulan BÇG belgelerinden birinin hükümete sızdırılmasına aracı olduğu iddia edilmiştir. Daha sonra bu faaliyetinden dolayı yargılanan Sarımsak, hakkındaki iddiaları reddetmiş ve beraat etmiştir.

4. madde: Toplantıda bilhassa, Anayasa ve Atatürk milliyetçiliğine bağlı demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti olarak belirlenen Türkiye Cumhuriyeti Devletine karşı çağdışı bir kisve altında zemin oluşturmaya yönelik rejim aleyhtarı faaliyetler de gözden geçirilmiş,

- Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığını, Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda, çağdaş medeniyet yolunda, demokratik sistem içerisinde ilerlemesini teminat altına alan Anayasa ve Cumhuriyet yasalarının uygulanmasından asla taviz verilmemesi gerektiği,

- Anayasa'nın tanımladığı Cumhuriyetin demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti ilkelerinin sağlıklı bir şekilde düzenlenmesine imkân sağlayacak güvenlik, huzur ve toplumsal barışın önem ve öncelik taşıdığı,

- Cumhuriyet ve rejim aleyhtarı yıkıcı ve bölücü grupların laik ve anti-laik ayrımı ile demokratik ve sosyal hukuk devletini güçsüzleştirmeye yeltendikleri,

- Türkiye'de laikliğin sadece rejimin değil, aynı zamanda demokrasinin ve toplum huzurunun da teminatı ve bir yaşam tarzı olduğu,

- Devletin yapısal özünü oluşturan sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleri anlayışından vazgeçilemeyeceği, yasalarla belirlenmiş kuralların göz ardı edilerek yapılan çağdışı uygulamaların da hukukun üstünlüğü ilkesi ile bağdaşmayacağı,

- Türkiye'nin 1997 yılı içinde, AB'ye tam üye olacak ülkeler listesine girmeyi öncelikli bir hedef olarak sürdürdüğü böyle bir dönemde resmî ve sivil kurum ve kuruluşların bu sürece katkıda bulunmasının gerekli olduğunu, bu sebeple; Demokrasimiz hakkında kuşkulara yol açacak, Türkiye'nin yurtdışındaki imajını ve itibarını zedeleyecek her türlü spekülasyona son vermek gerektiği, Türkiye Cumhuriyeti'nin laik, demokratik, insan haklarına saygılı, sosyal bir hukuk devleti olduğu yönündeki temel ilkelerinin Anayasamızın ve Devletimizin teminatı altında olduğu, rejimin, kendisine ve geleceğine yönelik tartışmaların, içinde bulunduğunuz ortamda Türkiye'ye yarardan çok zarar verdiği,

- Açıklanan bu esaslar aksine davranışların, toplumumuzda huzur ve güveni bozarak yeni gerginliklere ve yaptırımlara neden olacağı değerlendirilmiş,

- Bu konuda alınacak ve alınması gereken tedbirler uygun bulunarak bu tedbirlerin Bakanlar Kurulu'na bildirilmesine karar verilmiştir (Aktaran: Cevizoğlu, 2012: 147-148.)

Mamafih, hükümet ve asker arasında gerilime neden olan esas konu 4 maddelik bildiri değil, bir ek listede belirtilen 18 maddeden oluşan kararlardır. Bu kararlar, MGK toplantısı sonrasında siyasal gündemin başlıca konuları olacaktır.⁷²

⁷² Söz konusu kararlar, EK 1'de yer almaktadır.

28 Şubat'ta toplanan MGK, yaklaşık 9 saat sürmüş ve MGK tarihinin o zamana kadarki en uzun toplantısı olmuştur. Toplantının sıradan bir MGK'ya göre çok daha uzun sürmesi, kamuoyunda merak uyandırmıştır. Toplantıdan sonra basına dağıtan bildiri, askerın toplantıya ağırlığını koyduğu ve Refahyol'u köşeye sıkıştırdığı yorumlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. 12 Mart muhtırasının altında imzası bulunan generallerden biri olan Muhsin Batur'un, MGK bildirisiyle ilgili yorumu dikkate şayandır. Batur, toplantıda alınan kararlara hükümet tarafından tazyikli bir muhalefet edilmediğini görmüştür. Zira MGK'da alınan kararların oybirliği ile alındığının altını çizmiştir (Cevizoğlu, 2012: 66-67).

Batur'un dikkat çektiği bu durum daha sonra doğrulanmıştır. *28 Şubat Davası* kapsamında 13. Ağır Ceza Mahkemesi tarafından görevlendirilen iki hakim, toplantı tutanaklarını incelemişler ve davayla ilgili bölümleri kayda geçirmişlerdir. Bu kaynaktan öğrenilen bilgilere göre, irtica konusunun görüşülmesine, MİT Müsteşarı Sönmez Köksal'ın sunumuyla başlanmıştır. Ardından Genelkurmay Başkanı Karadayı'nın isteği üzerine Genelkurmay Başkanlığı'nca hazırlanan bir sunum daha yapılmıştır. Genelkurmay İstihbarata Karşı Koyma ve Güvenlik Dairesi Başkanı Tümgeneral Fevzi Türkeri'nin yaptığı sunum sonrasında, müzakerelere geçilmiştir. Müzakerelerde söz alan Karadayı görüşlerini şu sözlerle ifade etmiştir:

Bu takdim hazırlanırken benim tespit ettiğim maksat şu idi. Anayasalı rejimi işleterek demokrasiye sahip çıkmak. Çalışmamın maksadı budur. Demokratik sistem dışında arayışlar daima kaos olmuştur. 556 sayılı kanunda din istismarı yapmak vatana ihanet olarak kabul edilmiştir. Laiklik anlayışı budur laiklik olmazsa demokrasi olmaz. Laiklik ilkesinin bozulması Ezanın Türkçe okunmasından vazgeçilmesiyle başladı. Benim hala kulaklarımdadır, Ezanın Türkçe okunurken duyduğum huşu ve heyecan. Yasaların adil uygulanmaması halkın ahlakını bozar, ahlaksız insanın dini olmaz. Bir cezaevine müdür atanacak, bir milletvekili birisine tavassut ediyor. Adamın sicili bozuk, Bakanlık uygun görmüyor. Milletvekili diretiyor, bu kişinin abdestinde ve namazında olduğunu söylüyor, adamın tayini oluyor. Din istismarına son vermek lazım Anayasanın 24. maddesi bu konuda bağlayıcı. Sonra herkesin uyması gereken kanunlar var. Bunların uygulanması sağlanmalıdır. Bugün karşılaştığımız bu olaylar küçümsenerek tedbir almakta geç kalınmamalıdır. PKK hareketi de 1984 yılında yeni başladığında küçük görüldü. Bugünlere gelindi. Şeriat şimdi küçük görülmemeli eğitim ve öğretim Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda çağdaş, devletin kontrolünde olmalı. Bakın şu elimdeki fotoğraf normal Anadolu insanının kıyafetini gösteriyor. Benim çocukluğumda bizim evin avlusunda çekilmiş. Şu fotoğraf da bugün

İstanbul sokaklarında çekilmiş. [Siyah çarşafli kadınları gösteriyor]. Aradan geçen zaman içindeki farkı göstermesi açısından önemli. Ben 1961 ihtilalinin olacağını 1965 (Tarih bu şekilde yazılmıştır) yılında üsteğmen iken hissetmişim. O zamanki gelişmeler bana bunu hissettirmişti. 1972 muhtırasından önce de ben Kurmay Binbaşı iken bunun olacağını tahmin ediyordum. 1982 öncesi olaylardan da neticesini tahmin ediyordum. Çünkü biz bunları en alt kademededen itibaren, bölükten taburdan itibaren aldığımız raporlardan çıkarıyoruz bütün bunlar toplanıyor ve bir netice çıkarılıyor. Bugün bazı dedikodular çıkarılıyor, benim Kuvvet Komutanları ile aramda anlaşmazlık olduğu yolunda. Silahlı Kuvvetler emir komuta birliği içinde olayları değerlendiriyor ve buraya getiriyor. Bunlara çare bulmak lazım, ülke güvenliği ve selameti açısından bu şarttır.

Ardından söz alan Başbakan Erbakan ise Karadayı'nın açıklamalarına şu sözlerle yanıt vermiştir:

Önce Sayın komutanların samimi ifadeleri ve bu takdimleri hazırlayan MİT Müsteşarlığı, Genelkurmay temsilcilerine çok teşekkür ediyorum. Burada her şeyi açık kalplilikle yüz yüze konuşma fırsatını bulduk, çok faydalı oldu. Şimdi dünya daha çok dine önem vermeye başladı. Önceki devirlerdeki materyalist anlayış yerini yavaş yavaş güçlü manevî anlayışlara bırakıyor. Bu açıkça görülüyor. Laiklik Müslümanlığa en uygun bir kuraldır. Bizim yapmamız gereken şey insanlara aydın, çağdaş Müslümanlığı öğretmektir. Çocuk Müslüman oldukça, dinini öğrendikçe, vatanını devletini daha çok sever. Bazı insanlar dini istismar ederek devlete karşı geliyorlar. Bu konuda tedbirler alırken işin aslına inmek lazım, halk bir şeye karar vermişse ona güvenmeliyiz, onun kararına saygı duymalıyız. Yoksa halk partisi zihniyeti, laikliği din düşmanlığı anlayışı hâkim olur. Gerçek laiklik nedir? 1949 yılında kabul edilen kanunda yazılı. Konuya ilim ve akıl ile yaklaşılmalı. Yobaz zihniyetten ülke zarar görür. Demokrasi ve laikliği korumak için tedbirleri almalıyız. Bunun için insanlara dinini öğretirken vatani milleti demokrasiyi, devleti sevecek insan yetiştirmeliyiz. Ancak bugünkü basının baskısıyla bu tedbirlerin alınması zor. Görüyorsunuz bu Hükümetin ekonomik alanda aldığı tedbirlerle ulaştığı başarılar gözle görülür hale geldi. (Bu konuda kartlara çizilmiş ekonomik göstergeleri ifade eden grafikler gösterildi) Şimdi bugün burada bunları görüştük. Dışarıda buradan çıkacak kararları bekleyen basın mensupları var. Bunlar bu konuyu iyice abarttılar. Bunun için basına verilecek bildiriye dikkatle hazırlayalım. Millete, Avrupa'da, dışarıda endişe uyandıracak bir hava vermeyelim.⁷³

Yukarıdaki alıntılardan anlaşıldığı üzere, Karadayı'nın oldukça zayıf ve kişisel hatıralarına dayanan konuşması karşısında Erbakan'ın savunması, dinî inançların milliyetçilik üzerindeki etkileri ve ekonomi alanındaki başarılarını vurgulamaktan ibarettir. Burada herhangi somut bir itham ve tartışma görülmemektedir. Ancak toplantıda Erkaya ve Çiller'in konuşmalarında gerilimin

⁷³(<http://t24.com.tr/haber/iste-28-subat-davasinda-okunan-16-yillik-gizli-mgk-tutanaklari,240273>) erişim tarihi: 24.03.2017.

arttığı gözlenmektedir. Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Çiller'in konuşmasında, hükümetin laiklik aleyhine yorumlanabilecek kararlar almadığı yönünde bir saptama vardır. Deniz Kuvvetleri Komutanı Erkaya'nın toplantıda söz alarak yaptığı konuşmasında ise somut suçlamalarda ve ithamlarda bulunduğu kayda geçirilmiştir. Bu konuşmaya araya girerek Erbakan'ın da Erkaya'nın tespitlerine katıldığı görülmektedir. 13. Ağır Ceza mahkemesine sunulan tutanakta söz konusu konuşma şu sözlerle ifade olunmuştur (Sabah, 23.09.2013):

Deniz Kuvvetleri Komutanı emekli oramiral Güven Erkaya'nın ikinci kez söz alarak, 'Sincan Belediye Başkanına parti sahip çıkıyor, Millî Eğitim Bakanlığı Ukrayna'da laikliğe aykırı kitap dağıtıyor. Bayanlara para karşılığı tesettürlü kıyafet giydirilip Atatürk Bulvarında dolaştırılıyor. (Başbakan: bu hanımın ismini ve adresini verebilir misiniz) belki olabilir eğer isterse' dediği, bu konuşmaya Başbakan'ın 'bu konuların üzerine gitmek lazım' şeklinde cevap verdiği, Deniz Kuvvetleri Komutanının konuşmasına devamlı, 'Bu konularda savcıların suç duyurusunda bulunması, lazım savcılar kendiliğinden harekete geçmesi lazım, milletvekilleri ve belediye başkanları şeriatı övüyor şeriat din demektir diyorlar' şeklinde konuştuğu görülmüştür. Başbakan'ın bu konuşmaya 'Evet, bu konuların üzerine gitmek lazım' şeklinde cevap verdiği görülmüştür.

Toplantı sona ermeden önce yapılan son konuşmalarda ise, Başbakan Erbakan'ın, kurul kararlarının yarın düzenlenip imza altına alınması önerisine karşı çıkan Karadayı'nın hemen imzalamaya teklifinde bulunduğu ve Cumhurbaşkanı Demirel'in söze girerek, yarına bırakılmasının daha uygun olacağını belirtmesi ile toplantı sona ermiştir.

Son tahlilde toplantı tutanakları incelendiğinde görülmektedir ki, toplantı çok gergin bir havada geçmemiş ve -Erkaya'nın konuşması dışarıda bırakılacak olursa- sert tonlu konuşmalar yapılmamıştır. Hatta Erbakan'ın uyumlu tavırları sayesinde, herhangi bir tartışmaya dahi mahal verilmeden tamamlandığı anlaşılmaktadır. Ne var ki MGK'nın ertesi günü Başbakan'a müzakereye yer bırakılmaksızın dayatılan MGK kararları, darbe sürecinin esas başlangıç noktası olmuştur.⁷⁴

⁷⁴ Söz konusu MGK hakkında yeni bilgilerin ortaya çıkma ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Zira Ankara 5. Ağır Ceza Mahkemesinde görülen 103 sanıklı 28 Şubat davası Mart 2018 tarihi itibarıyla (yaklaşık 5 yıldır) halen sürmektedir.

5.3. DİĞER SİVİL AKTÖRLERİN ROLÜ

Linz'in vurguladığı üzere, demokratik rejimlerin çöküşünde, demokratik düzenin devamından çıkarı olan kişi ve grupların siyasî tutum ve görüşleri oldukça önemlidir. Zira, kamuoyunda hükümet hakkında algının hasıl olmasında oldukça önemli bir konumu olan bu grup ve kişiler, hükümeti eleştirmek ile demokratik rejimin çöküşüne neden olmanın ayırıcında olmaları beklenmektedir. Hülasa demokrasinin varlığı, onun ilelebet süreceğinin garantisini içermektedir. Kırılgan yapısı dolayısıyla, çöküşe açık olan demokratik rejimler yalnızca hükümet yetkililerinin değil, demokrasinin devamında çıkarı olan tüm grupların demokrasi lehine sorumluluk alması gereken bir rejimdir. Aksi takdirde, sadık olmayan muhalefet güçlenecek ve demokrasinin çöküşü kolaylaşacaktır. Son kertede medya, muhalefet liderleri ve meslek grupları gibi hükümetin malik olduğu meşruiyetin kamuoyundaki yansımalarını belirleyen grupların demokratik rejimi savunan bir pozisyonda olmalarının kritik bir öneme sahip olduğu söylenebilir.

28 Şubat Darbesi sürecinde hükümet kanadının irticaî faaliyetlere göz yumduğu ve hatta bu faaliyetlere doğrudan ya da dolaylı destek olduğu iddiası, toplumda laiklik hassasiyeti önde olan kesimleri oldukça rahatsız etmiştir. Bu hususta, gerek medya mensuplarından, gerek bürokrasi içinden, gerek STK'lardan, ülkenin uçuruma sürüklenmekte olduğu iddiası sebebiyle askerinin gidişata müdahale etmesi gerektiği vurgulanmaya başlamıştır. Mevcut beklentiler, ordunun, hemfikir olduğu gruplarla iyi ilişkiler kurabilmesinin temelini oluşturmuştur. Öte yandan yukarıdaki bölümde vurgulandığı üzere, generallerin, açık bir darbenin çok maliyetli olduğunu düşünmeleri sebebiyle, yasal zeminde hareket ederek hükümeti istifaya zorlama kararı, ordu ile kamuoyundaki muhalif grupların birleşmesinin bir diğer önemli sebebini teşkil etmektedir. Ordu dışında hükümete muhalif dört farklı gruptan söz edilebilir: Sendikalar, medya organları, bürokratlar, bazı muhalefet parti liderleri.

Burada öncelikle ortak noktaları laiklik hassasiyeti olan STK'lardan söz etmek gerekmektedir. Özellikle Cumhurbaşkanı Demirel'in irticaî faaliyetlere karşı

çıkması için sivil topluma çağrısından sonra bir araya gelen DİSK, TESK ve TÜRK-İŞ bu birlikteliğin ilk adımı sayılabilir. Sonraki dönemde, iki ayrı kuruluşun da katılımıyla *Beşli İnisiyatif* olarak anılacak grup ortaya çıkmıştır.⁷⁵ 21 Mayıs 1997’de TİSK ve TOBB’un katılımıyla yaklaşık 6 milyon vatandaşı temsil eden sendikalar, Refahyol hükümetini köşeye sıkıştırarak bir adım atmaya öngörmüşler ve genel greve gidebileceklerinin sinyallerini vermiştir (Sabah, 22.05.1997: 1). Bu sinyalleri ivedilikle alan *Yeniüzyıl* gazetesi (22.05.1997) ise söz konusu STK’ların ortak deklarasyonunu “Demokrasi için sivil Muhtıra” olarak tanımlamıştır. Dahası, STK yöneticilerinin bazı açıklamaları, doğrudan hükümetin devrilmesini hedef almıştır. Bunun birçok örneği bulunabilecek olsa da, en çarpıcı iki örnekten söz etmek durumun vahametini anlatmak için yeterli olacaktır. İlk olarak TÜRK-İŞ Genel Sekreteri Şemsi Denizer’in darbe olursa destek vereceklerini ima eden sözlerinin basına yansımalarıdır (Hürriyet, 03.03.1997). İkinci olarak, 2 Nisan 1997’de TOBB Başkanı’nın hükümetin biran önce görevini bırakması çağrılarının basına yansımalarıdır. Oysa sivil toplumun varlığını garanti altına alan şartların başında demokratik rejim yatmaktadır. Zira demokrasiden otoriter rejimlere doğru kayıldığında sivil toplum alanında faaliyetlerin kısıtlandığına dair güçlü örnekler bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, siyaset alanına dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı, demokratik rejimin sekteye uğramaması için saf tutması beklenen kurumların başında STK’ların gelmesi beklenmektedir. Ancak görüldüğü üzere, bu durum, 28 Şubat sürecinde tam tersi istikamette seyretmiştir.⁷⁶

Hükümetin istifasına giden yolda, muhalefet cephesinin en önemli diğer grubu ise önde gelen bazı yazılı ve görsel medya organlarıdır. Ordunun başrol oynadığı muhalefet cephesinde basın, kamuoyunda hükümetin meşruiyetinin sorgulanır hale gelmesinde oldukça ehemmiyetli bir misyonu ifa etmiştir. Basınla kurduğu ilişki sayesinde asker perde arkasından hükümete kolaylıkla mesaj verebilmiş; dahası gündemi belirleme yetisi kazanabilmiştir. Genelkurmay

⁷⁵ Bazı çevreler bu gruba “beşli çete” adını vermeyi tercih etmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Özipek, 2004: 640).

⁷⁶ Ahmet İnsel, bu süreçte bir araya gelen işveren ve işçi sendikalarının bir arada hareket etmeleri durumunu simgeleyen ‘işçi-işveren elele’ sloganını, 27 Mayıs öncesi dönemde kullanılan ‘ordu-gençlik elele’ sloganına benzetmiştir (Yeniüzyıl, 22.06.1997).

Başkanı Orgeneral Karadayı'nın "...basın birinci kuvvet[tir]" açıklaması askerin basına biçtiği rolü açıklamaktadır (Milliyet, 15.04.1997). Şüphesiz, varlığını demokratik rejimin sağladığı zeminde sürdürebilen basın mensuplarının, ordunun hükümeti etkisizleştirme çabaları çerçevesinde kendi kurumlarının birer araç haline gelmesine müsaade etmeleri, her şeyden önce mesleki ahlak ilkelerine mugayirdir. Basın mensuplarının ordunun mesajlarını iletmek için kullandığı temel yöntem, isim belirtmeksizin⁷⁷, yalnızca üst rütbeli olduğu belirtilen kişinin mesajını yansıtmaktır. Bu konuda askerlere yakınlığı bulunan muhabirler ve köşe yazarları ve daha da önemlisi genel yayın yönetmenleri kritik bir işlev görmüşlerdir. Bu durum öyle bir hal almıştır ki, 28 Şubat dönemini gazete manşetlerinden kabaca anlamak dahi mümkündür. "Gerekirse silah bile kullanırız", "Demokrasiye Balans Ayarı", "Bu defa işi silahsız kuvvetler halletsin" gibi Türkiye'nin o dönemde en çok satan gazetelerinde yer alan manşetler toplumsal belleğe kazınmıştır. Hatta dönemin bazı etkili gazeteleri, manşetler aracılığıyla siyasileri açıktan yönlendirme çabası içine girmekte beis görmemişlerdir. *Sabah* gazetesinde yer alan "DYP milletvekillerine açık çağrı, tarihi görev sizi bekliyor" (14.05.1997); "Hoca bu imza senin değil mi; 8 yıllık kesintisiz eğitimin de içinde olduğu 18 maddeyi itirazsız imzalayan Erbakan şimdi ülkeyi gerginliğe itiyor" (27.03.1997) ve [Çiller'e hitaben] "Koltuk uğruna ülkeyi karanlığa gömme: Tarih Çiller'i affetmeyecek" (13.05.1997) manşetleri, hükümet düşürülme girişimlerinde basının yadsınamaz etkisini vurgulamaya yeterlidir.

Benzer şekilde, iddialı görüşleriyle tanınan bazı RP'lilerin -özellikle Hasan Hüseyin Ceylan, Şevki Yılmaz, Hasan Mezarıcı- videokasetlerinin medya yoluyla dolaşıma sokulması, hükümetin yıpratılması sürecinde medyanın rolüne bir diğer örnektir. Linz, demokrasilerin çöküşünde etkili olan unsurları vurgularken, buna benzer bir durumun altını çizmiştir. Linz'e göre, toplumda ve siyasette kutuplaşmanın artması, hükümet aleyhine dolaşma sokulan söylentileri ve komplo teorilerini kabul etmeye açık kitlelerin ortaya çıkmasına neden olabilir. Özellikle yarı sadık muhalefetin bu söylentileri ciddiye alması hükümetin

⁷⁷ Bu hususta belirgin bir örnek ise *Yeniüzyıl* gazetesinin manşetine yansımıştır. Gazetenin 12 Mayıs 1997 nüshasında dört yıldızlı bir komutanın hükümete "Ya uygula Ya git!" sözleri manşete çekilmiştir.

meşruiyet kriziyle karşılaşacağını habercisi sayılabilir. Zira bu şekilde ülke yönetiminin kontrolden çıktığı algısı hâsıl olabilecektir. Böyle algıların kamuoyunda yer bulmasını sağlamanın en etkili yönteminin ise basın olduğu aşikârdır. 28 Şubat sürecinde özellikle bazı RP'li isimlerin radikal söylemlerini içeren videoların kaynağı belirsiz kişilerce dolaşıma sokulması bu minvalde değerlendirilebilir.

Ordunun perde arkasından yönlendirmelerinden farklı olarak, basınla doğrudan kurduğu bağlantıdan söz edilebilir. Bu hususta en önemli emsal, askerlerin basın mensuplarına özel olarak verdiği irtica brifingidir. Bu konu bir sonraki bölümde detaylıca ele alınacağı için burada yalnızca, brifing sonrası gazete köşelerinden askerlerin verdiği mesajların paylaşıldığı belirtilmelidir. *Sabah* gazetesi brifingi “MUHTIRA gibi Brifing” sözleriyle manşete taşımıştır (Sabah, 12.06.1997: 1). *Cumhuriyet* gazetesi, “Gerekirse silahla koruruz”; *Milliyet* Gazetesi ise “Ordudan son uyarı” manşetleriyle söz konusu brifingi okuyucularına duyurmuştur. Bayramoğlu (2013: 175) bu durumu, “...basın tarihindeki kara sayfa” olarak adlandırmaktadır. Cengiz Çandar ise “...Türk entelijansiyasının demokrasi sınavında sınıfta kaldı[ğın]ı” ifade etmiştir (Radikal, 03.07.1997).

RP'nin gayri resmî gazetesi olarak tanımlanabilecek *Millî Gazete* ise brifing sonrası merkez medyadaki manşetleri hedef alarak “RP çelik gibi” manşetini kullanmıştır (Millî Gazete, 01.05 1997: 1).

Ne var ki, ordunun basın ile kurmaya tevessül ettiği bu ilişkiye karşılık hükümet cephesi alternatif çözümler üretme noktasında yetersiz kalmıştır. Bu durum ise hükümet ve basın arasındaki ilişkiyi olumsuz yönde etkilemiştir. Söz konusu ilişkiyi anlamlandırabilmek için RP'nin basını dışlayıcı tutumunun etkisinden söz edilmelidir. Bu durum, radikal bir örnekle açıklanacak olursa, Şevki Yılmaz'ın basını hedef alan “...halkını ordusuyla korkutmaya çalışan tek şerefsiz medya Türkiye'dedir” sözleri RP'deki bazı isimlerin basına tavrı hakkında bazı ipuçları sunabilir (Milliyet, 12.02.1997: 12). Esasen RP ve medya arasındaki gerilim, hükümetin kuruluş tarihinden önceye dayanmaktadır. RP'nin 1995 seçimlerden ilk sırada çıkmasının ardından, basın kuruluşları hakkında bazı düzenlemelere

gideceğini belirtmesiyle başlayan gerilim, hükümetin kuruluşunun ardından artarak devam etmiştir. Basının, partisi hakkında taraflı ve ön yargılı olduğunu düşünen RP, genel olarak basın ile sınırlı bir ilişki geliştirmiştir. Basın mensupları ise RP'nin otoriter eğilimli yönüne dikkat çekmişlerdir. Örneğin Türkiye söz konusu dönemde en fazla tutuklu gazetecinin olduğu ülke olmasını bu otoriter eğilimin en önemli kanıtı olarak göstermişlerdir. Hükümetin kuruluşunun ardından kısa süre içerisinde 39 gazeteci gözaltına alınmıştır. Ayrıca Türkiye'nin önde gelen etkili gazetelerin genel yayın yönetmenleri RP hakkında hemen her konuda hemfikirdir. Bu tespiti doğrulayan bir örnek 1996'nın Ağustos ayı içerisinde yani hükümetin kuruluşundan birkaç ay sonra gerçekleşmiştir. Hürriyet Genel Yayın Müdürü Ertuğrul Özkök, Milliyet'ten Derya Sazak, Cumhuriyet'ten Orhan Erinç'in yaptığı yuvarlak masa toplantısının notları, *Milliyet* gazetesinde yayınlanmıştır. Bu toplantıda değinildiği üzere, basın mensupları, hükümet tarafından baskı altında oldukları fikrinde birleşmektedir. Zira hükümetin ajandasında olan basın düzenlemesinin bir sansür uygulamasına dönüşeceğiinden endişelenmektedirler. Bu kararın ise bir cezalandırma olduğunu yani, hükümet yetkililerinin müsebbibi olduğu yolsuzluk konularının basında yer alması nedeniyle alındığı fikrini savunmaktadırlar (*Milliyet*, 11.08.1996: 20).

Refahyol hükümetine karşı anti-demokratik davranışlar geliştirmeye tevessül eden üçüncü grup ise bazı üst düzey sivil bürokratlar ve akademisyenlerdir. Özellikle adalet dağıtan mekanizmaların başında olan bazı yargı mensuplarının hükümet karşıtı cephede yer alması demokratik rejimlerin sacayaklarından biri olan hukukun üstünlüğü ilkesinin çiğnenmesi için uygun zeminin oluştuğunun göstergesidir. Üst düzey yargı mensuplarının bu minvalde organize edilmesi için TSK tarafından hâkim ve savcılara irtica konusunda brifing verilmesi planlanmıştır. Adalet Bakanı Kazan'ın açık talimatına rağmen, birçok hâkim ve savcı söz konusu brifinge katılmıştır. Bu durum, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu çerçevesinde müeyyidesi olan bir sonuç yaratmıştır. Ancak, asker-sivil ilişkilerinde asker lehine bozulan denge sebebiyle bu cezai hükümler işletilememiş ve hükümetin acziyet içinde olduğu görüntüsü güçlenmiştir. Yargı mensuplarına benzer şekilde, laiklik hassasiyeti ile hareket eden

akademisyenler de hükümet karşıtı cephede yer almışlardır. Bu konuda ilginç bir örnek Hacettepe Üniversitesi Senatosu'nun aldığı bir kararla ilişkilidir. Hacettepe Üniversitesi Senatosu *Kudüs Gecesi* etkinliğini kınadığını belirten bir karar almıştır. Oysa siyasî içerikli ve seçilmiş siyasilerin kararıyla gerçekleşen *Kudüs Gecesi* etkinliği, bir üniversite senatosunu ilgilendirmemesi gereken bir durumdur. İkinci bir örnek ise, bazı öğretim üyelerinin inisiyatif alarak, rahatsızlıklarını kamuoyuna ve Meclis'e iletme girişimidir. ODTÜ, Gazi, Ankara, Hacettepe ve Başkent üniversitelerinde görev yapan 30 kadar kişiden oluşan bir öğretim üyesi heyeti TBMM Meclis Başkanı Mustafa Kalemli'yi ziyaret ederek, laiklik karşıtı faaliyetlerden rahatsız olduklarını dile getirmişlerdir. (Milliyet, 05.02.1997: 16).

Hükümet karşıtı cephenin dördüncü bileşeni ise parlamentoda temsil edilen diğer parti liderlerinin tutumlarıdır. Burada hemen belirtilmelidir ki, siyasî parti liderlerinin Refahyol hükümetinin bir darbeye maruz kalmasına doğrudan neden olan tutumlar geliştirdikleri iddiası ortaya koyulmamaktadır. Dönemin siyasî liderlerinin darbe söylentileri karşısında birçok kez demokrasiyi savunan açıklamaları olmuştur. Örneğin, ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz, Sincan ilçe merkezinden tank geçirilmesinin ardından basına yaptığı açıklamada "...Meclis'in üzerinde hiçbir güç yoktur. ANAP Meclis'in üzerinde hiçbir gücü bundan sonra da tanımayacaktır" diyerek darbeye destek olmayacaklarını örtük biçimde beyan etmiştir (Milliyet, 06.02.1997: 15). Demokrasiyi savunan benzer bir açıklama da DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit'ten gelmiştir. Ecevit, ülkede laik düzenin tehlikede olduğu algısının yaygınlaştığını ve askerlerin bu yönde kışkırtıldığını ifade ederken, "...sorunlarımızı demokrasiyle aşmalıyız. Tüm dünyanın demokratikleşme eğilimi içinde olduğu bir dönemde askerî müdahale yaşanması Türkiye'yi yurt içinde ve dünyada zor durumda bırakır" demiştir. Bu dönemde, RP'ye en sert çıkışlarıyla öne çıkan Ecevit'in bu sağduyulu yaklaşımı oldukça önemlidir.

Lakin, muhalefet parti liderleri, hükümetin, askerinin başını çektiği bir konsorsiyum tarafından baskı altına alındığı bazı durumlarda, bunu siyaseten bir fırsat olarak kullanmaktan geri kalmamışlardır. Yani, doğrudan hükümetin meşruiyetini

vurgulayıp demokrasinin çöküşüne set çekmeye yardımcı olmak yerine, hükümetin handikaplarını vurgulayarak, hükümet karşıtı cepheye örtük biçimde destek olmuşlardır. Örneğin ANAP Genel Başkanı Yılmaz böyle önemli bir konuda herhangi geçerli bir delil sunmadan “RP silahlı güç oluşturuyor, yurt dışındaki terör örgütlerini besliyor” sözleriyle RP’nin rejim karşıtı bir parti olduğu iddiasını gündeme getirmiştir (Milliyet, 12.02.1997: 14). Keza DSP Genel Başkanı Ecevit’in 23 Nisan 1997’de Meclis’te yaptığı konuşmasında RP’yi rejim karşıtı bir parti olarak resmetmesi de bu minvalde bir örnektir. CHP Genel Başkanı Baykal ise darbe söylentileri karşısında, “...askerlere müdahale edin demiyorum; toplum müdahalesini sağlamaya çalışıyorum.” (Milliyet, 08.02.1997: 15) demiştir. Bu örneklerden anlaşılacağı üzere, hükümetin içinde bulunduğu krizi, demokrasiyi savunarak aşmasına yardımcı olmak yerine, krizi fırsat bilerek, kısa vadeli pragmatik stratejiler geliştirmişlerdir.

Şüphesiz, siyasî partiler iktidarı hedeflerler. Bu bağlamda, Refahyol hükümeti döneminde muhalefette yer alan parti liderlerinin, hükümet politikalarını ve siyasî tutumlarını eleştirmelerinde bir anormallik bulunmamaktadır. Ancak, hükümet karşıtı cephenin bariz biçimde hükümeti yıprattığını ve istifaya zorladığını gören liderlerin, hükümetin handikaplarına rağmen, onu desteklemenin demokrasiyi desteklemek olduğunun ayırında hareket etmeleri beklenebilirdi. Bu tutum liberal demokratik bir rejim içerisinde bir aktör olarak yer alan her siyasî parti için hayati bir görevdir. Tabii son kertede, böyle bir manzaranın ortaya çıkmasında hükümeti oluşturan RP ve DYP liderlerinin muhalefet liderlerini hedef alan sert söylemlerinin de etkisi olduğu vurgulanmalıdır. Zira seçim öncesi dönemden başlamak üzere, partilerin ölçüsüz biçimde birbirlerini suçlamaları, parti liderlerinin birbirlerini bir rakipten öte bir muarız olarak algılamalarına yol açmış olabilir. Bu bilgiler ışığında denilebilir ki, herhangi bir siyasî parti için demokrasinin varlığını savunmak yalnızca iktidar partisi iken değil, aynı zamanda muhalefette iken de elzemdir.

5.3.1. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Rolü

Bir önceki başlıkta söz edildiği üzere, demokratik rejimin devamından çıkarılan grup ve kişilerin tutum ve davranışları demokratik rejimin çöküşünde belirleyici bir niteliğe sahiptir. Bu minvalde, 28 Şubat sürecinde Cumhurbaşkanı olarak görev yapan Süleyman Demirel'in, süreç içindeki siyasî tutum ve davranışları oldukça mühimdir. Zira Demirel, hükümet ve asker arasındaki gerilimde, bir köprü vazifesi görerek arabulucu rolünü oynayabilecek yegâne mevki olan Cumhurbaşkanlığı makamını işgal etmektedir.

28 Şubat sürecinde Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in rolü, sürecin başlıca tartışmalı konularından biridir. Şüphe yok ki, Demirel hem ifa ettiği görev itibariyle, hem de 28 Şubat sürecinin gerçekleştiği 1997 itibariyle 30 yılı aşkın siyaset tecrübesi olması nedeniyle siyasetin içine girdiği krizde Cumhurbaşkanı'ndan beklentilerin yükselmesine neden olmuştur. 12 Mart muhtırası ve 12 Eylül Darbesi'nde Başbakan koltuğunda bulunan Demirel'in Türkiye'de asker-sivil ilişkileri üzerine oldukça mühim tecrübeleri vardır. Ayrıca 1995 seçimlerinin ardından bölünmüş siyasî yapının da etkisiyle, siyasetin güvenilen simalarının başında gelmektedir. Bir başka ifadeyle bu süreçte partiler üstü bir mevkiyi işgal eden ve asker ile güven ilişkisini sürdürebilen bir şahsiyettir.

Demirel'in süreç içindeki rolünün saptanması için kritik olaylardaki tutum ve davranışları incelenmelidir. Bu hususta, öncelikle vurgulanmalıdır ki, hükümetin kuruluşunun ardından asker ve hükümet arasındaki gerilimde Demirel'in dengeleri gözetten ve bu bağlamda gerilimi düşürmeye matuf çabaları olmuştur. Bu minvalde değerlendirilebilecek ilk olay, Demirel'in, 1 Ekim'de Meclis açılışı vesilesiyle yaptığı konuşmasındaki ifadeleridir. Demirel konuşmasında, ilgili taraflara çok önemli mesajlar vermiştir: öncelikle demokrasiyi seçimle iktidarın el değiştirmesi olarak tanımlarken askerlere gönderme yapmış; laiklik vurgusu yaparken de hükümetin özellikle RP kanadına uyarılarda bulunmuştur (Cumhuriyet, 02.10.1996). Demirel, asker ve hükümet arasındaki gerilimle alakalı görüşlerini belirttiği bu konuşmasını hazırlamak için iki ay boyunca bir

çalışma yürüttüğünü belirtmiştir. Buradan anlaşılmaktadır ki, Cumhurbaşkanı Demirel siyasî tecrübelerine dayanarak ince mesajlar veren bir konuşma yapmak istemiştir. Bu yönüyle, konuşma, söz konusu gerilime dengeli bir üslupla ve olumlu yönde bir müdahale çabası olarak değerlendirilebilir.

1995 Genel Seçimleri sonrasında, askerlerin olası RP'li bir koalisyon hükümetinden rahatsızlıkları bir sır değilse de, bu rahatsızlıklarının gün yüzüne çıkması 17 Ocak'ta Cumhurbaşkanı Demirel'in Genelkurmay Başkanlığı'na davet edilmesi ile gerçekleşmiştir. Cumhurbaşkanı'na irticaî faaliyetler hakkında ve bu faaliyetlerin artışında hükümetin etkisi hakkında brifing verilmesi, Demirel'in sürece doğrudan müdahil olmasının başlangıcı sayılabilir. Söz konusu brifing sonrası, Demirel, konunun kamuoyuna açıklanmasına müsaade etmemiş; basının sorularını geçiştirmiştir. Askerin, hükümetin bazı faaliyetlerinden doğan rahatsızlığının alenen farkına varan Demirel'in tutumu ise Başbakan Erbakan'a laiklik uygulamalarına saygı duyulmasını içeren bir uyarı mektubu kaleme almasıyla vücut bulmuştur. Demirel'in bu tavrının, demokratik usullerle uyumlu olduğu söylenmelidir. Zira konuyu basının önüne taşımak ve hükümeti zor duruma bırakmak yerine, yani dolaylı yolları tercih etmek yerine doğrudan Başbakan'a hitap etmesi, asker ve hükümet arasındaki gerilimi düşürme yönünde atılmış bir adım olarak değerlendirilebilir.

Beri yandan, Demirel'in bazı kritik olaylarda yeterince inisiyatif almadığı, yahut demokrasi cephesinin oluşumuna yeterince katkıda bulunmadığı tartışmaları dillendirile gelmiştir. Bu hususta başlıca örnek 1997'nin Ocak ayının son günlerinde ve Şubat ayının ilk günlerinde Sincan'da yaşanan olaylar bağlamında vuku bulmuştur. Esasen Demirel Sincan'da yaşanan gelişmelere birçok yönden müdahalede bulunmuştur. Ancak bunların yeterli olup olmadığı tartışmalıdır. Zira Sincan Belediyesi tarafından gerçekleştirilen *Kudüs Gecesinde* ardından üst rütbeli subayların Demirel'e giderek rahatsızlığını bildirdiği basına yansımıştır. Demirel ise bu rahatsızlığı Başbakan Yardımcısı Çiller'e aktarmıştır. Ardından, basına laikliği vurgulayan açıklamalarda bulunmuş; daha sonra

Erbakan'a konunun ciddiyetini aktaran bir mektup yazmıştır.⁷⁸ Demirel ayrıca, 4 Nisan'da TGRT'de katıldığı *Alternatif* isimli programda, *Kudüs Gecesi* ve Sincan'dan tankların geçişiyle ilgili yaptığı açıklamada darbelerin çözüm olmadığını, demokrasiyi işletmek gerektiğinin altını çizmiştir. Darbe tartışmaları yükselmışken, Demirel'in bu açık mesajının yerinde olduğuna şüphe yoktur (Cumhuriyet, 05.02.1997: 3).

Ne var ki, Demirel'in yaptığı bu açıklamaların, tankların yürütülmesinin hükümetin meşruiyetine çok büyük bir hanel getirmesi bakımından demokratik rejimi yeterince güçlü biçimde savunduğu tartışma götürmüştür. Demirel'in, Sincan'da tankların yürütülmesine yüksek perdeden bir tepki koymadığı ve askerinin bu anti demokratik davranışına yeşil ışık yakmasa bile kesin bir tavırla dur demediği de bir gerçektir. Oysa askerinin açıkça hükümete gözdağı vermeye yeltendiği bu olay karşısında, demokratik ilkeleri gözeten açık bir mesaj vermesi beklenebilirdi. Bir başka deyişle, davranışları çerçevesinde Demirel'in her ne kadar gerilimi düşürmek için çaba sarf ettiği söylenebilir de, askerinin anti-demokratik bu tavrı karşısında demokrasiye sahip çıkarak askerleri uyarması gerektiği iddia edilebilir. Son analizde Sincan olayları dâhilinde Demirel'in siyasî tutum ve davranışlarına geniş çerçeveden bakıldığında, tutumunun tartışma götürür olduğu söylenebilir.

Öte yandan Cumhurbaşkanı Demirel'in 28 Şubat sürecindeki siyasî tutum ve davranışlarının demokratik rejimin çöküşünü hızlandırdığı yorumları da mevcuttur. Bu konuda, 28 Şubat sürecinde etkili gazete yazıları ile hükümetin yönetme hakkını savunan Mustafa Erdoğan, Meclis darbeleri Araştırma Komisyonu'nda yaptığı konuşmasında (18.10.2012), Cumhurbaşkanı Demirel'in "28 Şubat sürecinin ahlaki sorumlusu" olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca muhafazakâr kesime yakınlığı ile bilinen *Yeni akit* gazetesi Demirel'i 28 Şubat Darbesi'nin bir numarası olarak değerlendiren yazılara yer vermiştir (Yeni akit, 01.03.2017). Cumhurbaşkanı'nın süreç içindeki tutumuna dair eleştirileri

⁷⁸ Sedat Ergin, Demirel'in Erbakan'a 17 Ocak seminerinin ardından toplamda dört farklı mektup yazdığını iddia etmektedir. Tankların yürütülmesinden sonra 4 Şubat tarihinde Demirel'in kaleme mektup ile Erbakan'ı gidişat hakkında uyardığını belirtmektedir (Hürriyet, 25.08.1997).

besleyecek nitelikteki bir önemli bir örnek, basına kapalı bir ortamda yaptığı konuşmasında geçen ifadelerdir. Cumhurbaşkanlığı'nda verilen iftar yemeğine katılan Cumhuriyet muhabiri Yusuf Özkan, Demirel'in yaptığı konuşmada şu sözlerini not ettiğini belirtmiştir: "Bu millet ne çektiyse 10 yılda bir gelen rap rap sesinden çekti. Yine postal sesleri duyulmaya başladı. Siz hemşerilerimden rica ediyorum. Sesinizi yükseltin. Yoksa sesinizi çıkarmaya vakit kalmayacak. Çıkın sokaklara, yıkın bu hükümeti".⁷⁹

Demirel'in bu cepheleşmede siyaset üstü -tarafsız- bir pozisyonu işgal ettiğini belirten bazı söylemleri, hükümeti askerin kuşatması altında yalnız bıraktığı yorumlarını güçlendirmektedir. Örneğin, Osman Özbek'in Başbakan'ı doğrudan hedef alarak küfür içeren sözler etmesi karşısında da, benzer bir tutum sergilemiştir. Özbek'in sözlerini bir öfke boşalması olarak nitelendirmesi oldukça talihsiz bir açıklama olarak kayda geçmiştir. Zira işgal ettiği makam itibariyle partiler üstü ve tarafsız konumu ve başkomutanlığı temsil etmesi Demirel'in eşsiz konumuna delalettir. Esasında askerin doğrudan hükümet liderini aşağılayan cümleleri, demokratik rejime karşı açık bir tehdit içermektedir. Olay böyle okunduğunda, Demirel'in hükümet tarafında açıkça taraf olmaması, şüphesiz onun süreç içindeki rolünün tartışmalı hale gelmesine yardımcı olmuştur. Cumhurbaşkanı Demirel'in tartışmalı tutumuna verilebilecek bir diğer örnek ise 24 Şubat 1997'de *Milliyet* gazetesinin manşetine yansıyan açıklamalarıdır. Demirel, varlığını Cumhuriyet'e borçlu olan sivil toplum örgütlerine, hükümete yönelik harekete geçmeleri açısından doğrudan mesajlar içeren mülakatı sonrası beşli inisiyatifin temelleri atılmıştır. Bu açıdan, 28 Şubat süreci mimarlarından Çevik Bir'in işi "Bu kez silahsız kuvvetler halletsin" yönünde açıklamaları düşünüldüğünde, asker ve Cumhurbaşkanı'nın hükümete karşı olan tutumlarında bir farklılık olduğunu söylemek zorlaşmaktadır. Benzer şekilde, Demirel'in "...yetkim olsa seçimlere giderdim" minvalindeki sözleri de hükümete karşı olumsuz tavırlarına eklenebilir. İlk bakışta, gerilimin giderilmesi için demokratik usullerin işletilmesi gerektiği sonucuna varılabilecek bu açıklama tersten okunduğunda, Demirel'in çıkışının gerilimden yalnızca

⁷⁹ (http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/06/150617_demirel_28subat) erişim tarihi:15.12.2017.

hükümeti sorumlu tuttuğu saptaması da yapılabilir. Üstelik sürece bakıldığında, Demirel'in askerlerin atanmış bürokratlar olduğunu hatırlatan açıklamalarının çok zayıf tonda kaldığı aşikârdır. Bu açıdan bakıldığında, Demirel'in asker ve hükümet arasındaki cepheleşmede askerin tutumuna daha yakın bir konumda olduğu yorumları güçlenmektedir. Bu hususta bir diğer örnek ise, Demirel'in Ramazan Bayramı münasebetiyle yaptığı açıklamasındaki bazı ifadeleridir. Demirel bu konuşmasında Cumhurbaşkanı olarak siyasî partiler dışındaki tarafsız konumunun yanlış anlaşılmaması gerektiğini ve Cumhuriyetin temel ilkeleri konusunda taraf olduğunu belirtmiştir (Milliyet, 09.02.1997: 15).

Cumhurbaşkanı Demirel'in süreçteki siyasî tutum ve davranışlarının eleştirilmesinde diğer önemli olay ise 28 Şubat kararlarının Refahiyol hükümetine dayatılması karşısında sessiz kalmasıdır. Zira MGK toplantısı sonrasında yayımlanmasına karar verilen metnin hazırlanma sürecini bilen en önemli tanığıdır. Çünkü kurul başkanı olarak sürece müdahale edebilir, hükümetin bir oldu-bitti karşısında istifaya zorlanmasının önünü alabilirdi. Bir başka ifadeyle, toplantıdan sonraki günlerde bildirinin 4. Maddesine istinaden hazırlanan 18 maddelik kararlar listesinin, yaptırım baskısıyla hükümete dayatılmak istenmesine müdahale edebilecek en yetkili kişidir. Bu bilgiler ışığında, Demirel'in, MGK Başkanı olarak, toplantı sonrasında asker tarafından ortaya konan anti-demokratik tutum karşısında, demokratik rejim lehine ağırlığını koymaktan imtina ettiği söylenebilir. Daha da vahimi, Başbakan Erbakan'ın kararları baskı altında olmadan imzaladığı gerekçesiyle, kararların meşruluğunu açıkça tanımasıdır.⁸⁰

Demirel'in yukarıda yer verilen tartışmalı siyasî tutumlarına ek olarak, hükümetin istifasından sonra hükümet kurma görevini usul ve içtihatlarla uygun olarak DYP Genel Başkanı Tansu Çiller'e vermek yerine, ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'a vermesi, 28 Şubat sürecindeki rolünü tartışmaya açan en kritik kararların başında gelmektedir. Demirel, genel olarak 28 Şubat sürecindeki

⁸⁰ Demirel Meclis Darbeleri Araştırma Komisyonu'yla yaptığı görüşmede şu sözleri sarf etmiştir: "Necmettin Hoca, rahmetli, 'Beni kimse sıkıştırdı.' demedi hiç, bir tane beyanların içerisinde yoktur. Yani o tamamen afaki bir şey." (TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı, 07.06.2012: 31).

rolüyle ilgili, spesifik olarak hükümeti kurma görevini Yılmaz'a vermesiyle ilgili tartışmalar konusunda Fikret Bila'ya şu görüşleri beyan etmiştir:

Tartışmaları izliyorum. 28 Şubat'ta yapılan yanlış bir şey yoktur. Her şey Anayasa içinde cereyan etmiştir. 28 Şubat günlü MGK tutanaklarının açıklanmasına hiçbir itirazım olmaz. Eğer açıklanırsa o zaman orada neler konuşulduğu ve nasıl karar alındığı, kimin ne söylediği ortaya çıkar, açıklığa kavuşur. Orada alınan kararların altında herkesin imzası vardır. Tutanaklarda bu da anlaşılır. O kararlarla Türkiye Cumhuriyeti'nin temel prensipleri korunmuştur. İrtica tehdidine karşı alınması gereken tedbirler, deniliyor ve herkesin de altında imzası var.

Şimdi 28 Şubat'a darbe diyorlar. Neresi darbe? Ne olmuş 28 Şubat'ta? Parlamento fesh mi edilmiş? Hükümet alaşağı mı edilmiş? Siyasî partiler mi kapatılmış? Milletvekilleri mi tutuklanıp götürülmüş? Ne yapılmış? Bunlar yapılmamış, 28 Şubat'ta Millî Güvenlik Kurulu toplanmış, kararlar almış. Bunları herkes imzalamış ve sonra da uygulanmış. Hükümet görevinin başında kalmış. 3,5-4 ay sonra istifa etmiş. Anayasaya göre yenisi kurulmuş. Buna darbe denilmez.

Evet, o dönemde gerginlik vardı. Bu gerginlik anayasa ve demokratik süreç içinde aşılmıştır. Anayasaya aykırı hiçbir şey olmamıştır. Kamuoyunda da bu süreçte bir darbenin önlendiği algısı mevcuttur. Nitekim, asker bana nizamiyeden döndük, demiştir. Bu doğrudur. Böyle bir ortamda, MGK'da kararlar alınmış ve uygulanmıştır. Ve esasen bu kararlar 1997 yılından 2009 yılına kadar da uygulanmıştır. Yani bugün işbaşında olan hükümetin döneminde de yine 28 Şubat kararları uygulanmıştır. 11 yıllık kesintisiz eğitim de dahil olmak üzere. 2009 yılında bu kararlar kaldırıldı, denilmiştir. Dolayısıyla orta yerde darbe diye nitelendirecek bir durum yoktur.

Peki neyi tartışıyorlar? Niye tartışıyorlar? Rahmetli Erbakan'a haksızlık yapılmış da onu telafi etmek için mi tartışıyorlar? Tansu Çiller'e karşı haksızlık yapılmış da onu telafi etmek için mi tartışıyorlar? Cumhuriyet'in temel nitelikleri korunmamış da, onu telafi etmek için mi tartışıyorlar? Bunu bir düşünsünler. Diğer konulardaki tartışmaların 28 Şubat'la bir ilgisi yoktur. 28 Şubat MGK toplantısı Anayasa'nın 118. maddesine göre yapılmıştır. Kararlar 118. maddeye göre alınmıştır ve 2009 yılına kadar da uygulanmıştır.

Cumhurbaşkanı'nın hükümeti kurma görevini Tansu Çiller'e vermek diye bir görevi yok. Takdir Cumhurbaşkanı'nın diyor Anayasa. Yani benim takdirim. Cumhurbaşkanı neye göre bu görevi verir? Güvenoyu alabileceğini düşündüğü kişiye verir. Ben de onu dikkate aldım. Nitekim görev verdiğim kişi de hükümeti kurdu ve güvenoyu aldı. Tansu Hanım, o hükümetin güvenoyu almamasını sağlayacaktı muhalefet olarak. Ama güvenoyu almasına engel olamadı. Geçmişte ben muhalefet lideri olarak engel olmuşum. Korutürk hükümet kurma görevini Bülent Ecevit'e vermişti. Ecevit hükümeti kurdu ama güvenoyu alamadı. Biz muhalefet olarak başarılı olduk, güvenoyu almasını engelledik. O hükümetin ömrü 36 gün olmuştur. Tansu Hanım ise Mesut Yılmaz'ın kurduğu hükümetin güvenoyu almasını önleyemedi. Demek ki ben güvenoyu alabilecek birine görevi vermişim. (Milliyet, 08.01.2013)

Esasen, Demirel'in de vurguladığı üzere, Cumhurbaşkanı anayasaya aykırı bir karar vermemiştir. 1982 Anayasası'nın Bakanlar Kurulunun kuruluşu ile ilgili 102. maddesinde, "Başbakan, Cumhurbaşkanı'nca, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri arasından atanır" hükmü yer almaktadır. Ne var ki, Demirel'in anayasal olduğunu savunduğu bu kararı teamüllerle uyuşmamaktadır. Zira teamüle göre, Demirel'in, genel seçimlerde en çok oyu alan parti liderinden başlamak üzere, sırasıyla hükümeti kurma yetkisini tevdi etmesi gerekirdi. Öyleyse son kertede Demirel'in hükümeti kurma görevini Çiller'i atlayarak Yılmaz'a vermesinin teamüllere aykırı olduğu söylenebilir.

Refahyol hükümeti arasındaki protokole uygun olarak ve Erbakan'ın kamuoyuna açıkça deklare ettiği üzere Başbakanlığı, koalisyonun diğer ortağı olan DYP liderine devretmek amacıyla Cumhurbaşkanı'na istifasını sunmuştur. İstifa sonrasında hükümeti kurma görevini Çiller'e vermesi beklenen Demirel'in, -278 milletvekilinin Yılmaz hükümetini desteklemeyecekleri iradesini içeren imzalarına rağmen- ikinci Refahyol hükümetinin önünü kesmek için görevi Yılmaz'a vermesi, 28 Şubat Darbesi'nin tamamlayıcı adımını teşkil etmektedir. Demirel'in bu tutumu, sonraki yıllarda, 28 Şubat'ın aktörlerinden biri olduğu yorumlarının güçlenmesine neden olmuştur. Örneğin, görevin Yılmaz'a tevdi edilmesinin ardından basına demeç veren Çiller'in bu durumu "Çankaya Darbesi" olarak adlandırması yersiz değildir (Cumhuriyet, 21.06.1997: 1). Benzer şekilde, dönemin RP Kastamonu milletvekili Fethi Acar, 28 Şubat Darbesi'nin post-modern değil açık bir darbe olduğunu ve elebaşının bizatihi Demirel olduğunu söylemiştir.⁸¹ Ancak bu yorumların, reel atmosferden kopuk şekilde tezahür ettiği söylenmelidir. Zira darbe söylentilerin iyiden iyiye yükseldiği dönemde, Demirel'in söz konusu görevi Çiller'e vermesi, gerilimin sürmesi manasına da gelecekti. Demirel, Erbakan'ın kriz havasını dağıtmak sebebiyle istifasına karşılık olarak, aynı hükümetin başka bir tezahürünün problemleri nasıl çözeceğine dair endişeyle hareket ettiğini söylemiştir (Sabah, 02.06.1998: 7). Bu meyanda Hasan Cemal hükümetin istifa ederken kurguladığı

⁸¹ Dönemin *Millî Gazete* yazarı Ahmet Taşgetiren, Star gazetesindeki köşesinde (3 Mart 2017) Acar'ın açıklamalarına yer vermiştir.

stratejisinin (Başbakanlığın Çiller'e devri) reel hayata uyumlu olmadığını şu sözlerle ifade etmiştir:

Anlaşmışlar! Ne için? Başbakanlık koltuğunun Çiller'e devredilmesi için. Kafa mı buluyorlar? Bir başka gezegende mi yaşıyorlar? Allah şaşırtmış bunları! Jeton hala düşmüyor. Başka türlü olsa, Ali'nin külahını Veli'ye, Veli'nin külahını Ali'ye giydirerek o koltuklarda oturmaya devam etmez, derhal istifa ederlerdi. Ortaklığı bitirirlerdi. Çünkü Refahyol demek kriz demek. Yolrefah ise bu krizin derinleşmesi, yani siyasetin normal mecrasından daha fazla kayması demek (Sabah, 14.06.1997: 25).

Son analizde, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 28 Şubat süreci içindeki rolüne dair farklı yorumları analiz etmek uygun olacaktır. İlk olarak, yukarıda değinildiği üzere, Refahyol hükümetinin kuruluşunun ardından RP'li bir koalisyonun rahatsızlıkları nedeniyle askerlerin hükümeti doğrudan karşısına almasının önünde emniyet supabı görevi görmüş olduğu iddia edilebilir. Bu bağlamda Hasan Cemal'in de vurguladığı üzere asker ile ortak bir istişare zemini yakalayan Demirel'in süreç içindeki varlığının açık bir darbe ihtimalini zayıflattığı söylenebilir.⁸² Ancak, Demirel, özellikle 1997 yılının Ocak ayından itibaren, hükümetin maruz kaldığı kuşatmayı engellemek yerine, bu kuşatmaya destek olduğunu gösteren davranış ve tutumlar geliştirmiştir. Demirel'in basına yansıyan ve hükümeti hedef alan açıklamalarının, askerlerin başını çektiği muhalefet cephesine karşı sivil bir cephe oluşmasına ket vurduğu; dahası, Refahyol hükümetini alaşağı etmek isteyen anti-demokratik güçlere cesaret verdiği söylenebilir. Bu hususta Demirel'i 28 Şubat sürecinin mimarı olarak anan Fehmi Koru'nun (SETA, 2013: 15) ifadeleri çarpıcıdır:

Süleyman Demirel bu süreci belki de askerlerin zihnine yerleştiren isimdir. 1996 yılının başından itibaren adım adım arzu ettiği istikamette olayların gelişmesini sağlamak için özel çaba göstermiştir. Size bir soru sorarak zihinlerinizi tazelemekte yarar var. Millî Güvenlik Kurulu (MGK) en son şu sıralarda ne zaman toplandı? Herhalde bu sorunun cevabını sadece Bülent [Arınç] Bey bilebilir, katıldığı için: Birkaç gün önce. Niye hatırlamıyoruz diğerlerimiz? Çünkü hiçbir şekilde gazetelerde artık ayrıntılı olarak MGK toplantılarına yer verilmiyor. Birer cümleyle veya birer paragrafla 'şunu görüştüler' diye bilgi sunuluyor. Hâlbuki Süleyman Demirel'in Ocak 1996 başından itibaren başlattığı süreç içerisinde, onun zorlamasıyla, daha 28 Şubat 1997 MGK'sı ufukta bile görünmezken 'Millî Güvenlik Kurulu

⁸² (<http://t24.com.tr/yazarlar/hasan-cemal/demireli-darbeyle-devirecektim,12144>) erişim tarihi: 24.05.2017.

toplantıları önemlidir, mutlaka orada neler konuşulduğuna bakın' diye onun ilgilendirmesiyle MGK odaklı bir darbe gerçekleştirilebildi sonradan.

Son olarak, Demirel'in süreç içindeki siyasî tutum ve davranışlarını anlamlandırabilmek için Demirel'in kişisel siyasî gelecek tahayyülüne odaklanmak gerekmektedir. Bu süreçte Demirel'in siyasette daha etkin bir konum elde etmek için, mevcut şartları lehine çevirmek istediği söylenebilir. Zira Demirel 1997'nin Mart ayı içerisinde, şartların gerektirdiği durumda aktif siyasete dönebileceğini belirtmiştir. Ayrıca 8 Nisan'da Demirel'e yakınlığı ile tanınan Hüsamettin Cindoruk ve İsmet Sezgin'in hükümet krizinden çıkış için yarı başkanlık sistemini önermişler ve Demirel'in bu sistemi işletebileceğini ifade etmişlerdir. Nisan ayında ise Demirel Başkanlık hükümet sistemini öneren bir konuşma yapmıştır. Hasan Cemal'in⁸³ ifade etliği gibi, Demirel askerinin güvenini haiz pozisyonda, Fransa'dakine benzer biçimde yarı-başkanlık rejimi tahayyülü ile sistem içindeki rolünü büyütme niyetinde olduğu açıktır. Bir başka ifadeyle, Demirel'in erken seçim çağrıları ve hükümet sisteminin tartışmaya açılmasına davetiye çıkaran sözleri, Demirel'in süreç içindeki konumunu belirginleştirmektedir.⁸⁴ Öyleyse Demirel'in askeri doğrudan karşısına almadan, siyasetin prosedürlerini işleterek, kendi pozisyonunu güçlendirecek bir strateji ile hareket ettiğini iddia etmek yanlış olmayacaktır.

5.3.2. Dış Konjonktür Etkisi: ABD'nin Rolü

Türkiye'de yaşanan askerî müdahalelerde, ABD'nin rolü daima tartışma konusu olmuştur. ABD'nin özellikle 12 Eylül 1980'deki darbeye açık desteği gün yüzüne çıkmıştır. Bu bağlamda 28 Şubat Darbesi'nde ABD'nin rolü de tartışılmaktadır. Öncelikle belirtmek gerekiyor ki, bu süreçte ABD yönetiminin kamuoyuna yansıyan açık bir desteği yoktur. Ancak kapalı kapılar ardında neler olduğunun bilinmesi şüphesiz mümkün değildir. Bu noktada, basına yansıyan haberlerden

⁸³ (<http://t24.com.tr/yazarlar/hasan-cemal/demireli-darbeye-devirecektim,12144>) erişim tarihi: 24.05.2017.

⁸⁴ Cumhurbaşkanı Demirel'in görev süresini uzatmaya yönelik olarak gündeme gelen Anayasa değişikliği önerisi Meclis'te görüşülmüştür. 5 Nisan 2000'de yapılan oylamada 367 barajı aşamamış ve 303 kabul oyu ile ilgili değişiklik önergesi reddedilmişti.. (Sabah, 06.04.2000).

bir çıkarım yapılabilir. Bu doğrultuda ilk söz edilebilecek konu Çiller'in ABD tarafından desteklendiği iddiasıdır. Bu iddianın temeli Çiller'in bazı kurmaylarıyla görüşmelerinde sarf ettiği sözlere dayanmaktadır. Yalım Erez'in istifasının ardından Çiller'le görüşmesi sırasında, hükümetten çekilmesini, aksi takdirde olası bir darbenin müsebbibi olacağı uyarısına cevaben, Çiller ABD ile görüştüğünü ve darbe ihtimalinin olmadığını söylemiştir (Hürriyet, 28.08.1997: 17). Çiller aynı yönde görüşlerini Yıldırım Akbulut'a da iletmiştir (Sabah, 28.05.1998: 7). Erbakan da sürecin en zorlu döneminde Çiller ile aynı fikirdedir (Milliyet, 30.04.1997). Bu dönemde Çiller'in ABD'den açık veya örtük destek istediği açıktır. Çiller'in daha önce ABD'de yaşaması çerçevesinde kişisel bağlantılarının olduğu ve ABD'den bilgi kaynaklarının olduğu iddia edilmiştir. Bu minvalde Çiller ABD'ye Türkiye'de bir darbe ortamı olduğuna dair mesajlar göndererek, sürece müdahil olmasını istemektedir (Milliyet, 11.08.1997). Ancak, ABD yönetimi söz konusu çağrılara ve Çiller'in hâmisî olduğu yönlendirmelerine itiraz etmiştir. Bu minvalde, Dışişleri'nden sorumlu sekreter yardımcısı Strobe Talbott 1 Haziran 1997'de Türkiye'ye gelerek, Cumhurbaşkanı ve Çevik Bir'i ziyaret etmiştir. Bu görüşlerin basına yansıyan kısmında, ABD'nin Çiller'le özel bir bağlantısı ve/veya herhangi bir desteği olmadığı ifade edilmiştir (Sabah, 26.05.1998: 7). Keza Çiller'in ABD nezdinde büyük ölçüde değer kaybettiği iddiaları yersiz değildir. *The New York Times*'in 6 Nisan 1997 tarihli nüshasında, Çiller'in imajı açısından 4 yıl içinde çok şey değiştiğini yazıyordu.

Öte yandan ABD'nin 28 Şubat sürecindeki hükümet muhalifleri lehine geliştirdiği tutumunu açıklığa kavuşturan bazı doneler mevcuttur. Örneğin ABD Başkanı Bill Clinton 3 Temmuz 1997'de Demirel'e bir mektup yazarak, Refahyol krizinin atlatılmasındaki rolü nedeniyle tebriklerini sunmuştur. Clinton mektubunda şu ifadelere yer vermiştir:

Sayın Başkan, dünya bu sıkıntılı günlerde Türkiye'de cereyan eden hadiseleri takip etmektedir. Güç bir dönemde ülkenizin sevk ve idaresinde örnek bir devlet adamlığı sergilemektesiniz. ABD yeni Türk hükümeti ile birlikte çalışmaya hazırdır. Desteğimiz ve başarınız için en iyi dileklerimiz sizinledir.

Clinton mektubundan 6 gün sonra 9 Temmuz'da Madrid'de bir toplantı esnasında karşılaştığı Demirel'i süreçteki basiretli tutumu sebebiyle ikinci kez kutlamıştır (Sabah, 02.06.1998: 7).

ABD, şüphesiz, NATO müttefiki ve stratejik ortağı Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasî krizden haberdardır. ABD Kongresi Ortadoğu Şefi Carol Migdalowitz'in hazırladığı rapor 11 Nisan 1997'de Kongre üyelerine dağıtılmıştır. Söz konusu raporda, Türkiye'nin siyasî bunalım dönemine girmek üzere olduğu vurgulanmıştır (Milliyet, 03.05.1997). Bunun yanı sıra, ABD Dışişleri sözcüsü Nicholas Burns, yaptığı basın açıklamasında, hükümetin istifasının konuşulduğu kritik günlerde Türkiye'de laik demokrasinin devamından yana olduklarını açıklamıştır (Yenizyüzyıl, 17.06.1997). Benzer bir açıklama bizi ABD Dışişleri'nden sorumlu sekreteri Madeline Albright'tan gelmiştir. Albright Türkiye'deki gelişmeleri değerlendirirken açıkça anayasanın dışına çıkılmaması gerektiğinin altını çizmiştir (Yenişafak, 16.06.1997).

Son kertede, demokratik rejimin devamından yana olduğunu vurgulamasına rağmen, ABD'nin 28 Şubat'ta gerçekleşen darbeye karşı açıktan bir tavır almadığı söylenebilir. Özellikle Clinton'un Demirel'in süreçteki tutumuyla ilgili olarak sarf ettiği olumlu sözler bu durumun açık bir göstergesidir. Zira ABD'nin bu tutumunda Erbakan ve partisinin imajının oldukça etkisi olduğu söylenmelidir. *The New York Times*'da Türkiye hakkında yazılan kapsamlı bir haberde⁸⁵ (23.02.1997), Erbakan'ın İslamcı bir Başbakan olarak, batıyla ilişkilerinde sorun yaşadığı vurgulanmaktadır. Özellikle Erbakan'ın antisemitist söylemleri ve AB'ye karşı eleştirel tutumu bu imajın ortaya çıkmasında oldukça etkili olmuştur.

54. Hükümet'in içinde bulunduğu kısıkaçtan kurtulmak için batıdan güçlü bir destek bulamaması bir gerçektir. Krizin gün yüzüne çıktığı günlerde batılı medya, askerlerin önderliğindeki anti-demokratik faaliyetlere girişen hükümet karşıtlarının tutumlarını görmezden gelerek genellikle hükümetin ömrünü

⁸⁵ (<http://www.nytimes.com/1997/02/23/world/turkey-finds-european-union-door-slow-to-open.html>) erişim tarihi: 10.01.2018.

tamamlamak üzere olduğu öngörüsünü dikkate almışlardır. *Liberation, Le monde, Independent, Wall Street Journal, Financial Times* gibi batıda yayın yapan etkili gazetelerin bu dönemdeki yayınları, genel itibariyle bu yönde olmuştur (Sabah, 29.04.1997: 16). Ayrıca *The Economist* dergisinde Türkiye hakkında çıkan birkaç makale bu tespiti doğrulamaktadır. Derginin 1 Mayıs 1997 nüshasında, İslamcı hükümetin 10 aylık görev süresinin ardından yıkılmaya yüz tuttuğu belirtilmiştir. Öte yandan, *The Economist* dergisinin 6 Mart 1997'de yayınlanan sayısında, askerlerin MGK çerçevesinde yürüttüğu hükümete yönelik operasyonunu eleştiren ve hükümetin meşruiyetini savunan bir yazı kaleme alınmıştır.⁸⁶ Şüphesiz bu ve benzeri örnekler, hükümetin batı medyasında yaygın biçimde destek gördüğu manasına gelmez. Bu noktalar birlikte nazara alındığında, Refahyol hükümetinin 28 şubat darbesinde batı medyası ve batılı müttefiklerinden açık bir desteğe mazhar olamadıkları sonucu çıkartılabilir. Zira batılı devlet adamları ve basın mensuplarının demokratik rejimi savunur görüntüdeki mesaj ve uyarıları, Türkiye'deki hükümet karşıtlarının cesaretlerini azaltma niyetinden çok, günü kurtarma çabası biçiminde okunmasını kolaylaştıracak düzeydedir.

⁸⁶(<http://www.economist.com/node/144674?zid=307&ah=5e80419d1bc9821ebe173f4f0f060a0>) erişim tarihi: 10.01.2018.

6. BÖLÜM:

REFAHYOL'UN STRATEJİSİ

Juan Linz (1978), hiçbir sürecin kaçınılmaz olarak demokrasinin çöküşüyle sonuçlanmayacağını ve hükümet yetkililerinin demokratik rejimin devamı ve istikrarı için alternatif seçeneklere sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bu bakış açısı, indirgemecilikten uzaklaşarak, olasılıklara değer vermekte ve demokrasinin çöküşü analiz edilirken ilgili sürece odaklanarak hükümet yetkililerinin neler yapıp yapmadıklarıyla ilgilenmektedir. Zira özellikle kriz dönemlerinde, hükümet liderlerinin krize neden olan problemlere hızlıca çözüm üretebilmeleri, rejim tartışmalarının önüne set çekebilecek niteliktedir. Bu sayede rejimin aksayan yönleri onarılabılır ve demokratik rejimin çöküşü engellenebilir. Linz hükümetin meşruiyet, etkinlik ve etkililik kavramlarını doğru biçimde yönetebilmesinin son derece kritik olduğunu altını çizmektedir. Zira sorunları tespit etmek kadar, sorunların çözümü için doğru ve tutarlı politikalar üretmek ve bu politikaların eksiksiz uygulanması gerekmektedir. Tüm bu şartlar bir araya geldiğinde hükümetin meşruiyetinin erozyona uğraması durdurulabilecek yahut en azından yavaşlatılabilecektir. Linz'in demokrasilerin çöküşü analiz edilirken dikkat edilmesi gerektiğini söylediği bu hususların büyük çoğunluğunun yokluğu 28 Şubat sürecinde demokratik rejimin çöküşünün nedenlerini açıklığa kavuşturmaktadır. Zira 54. Hükümet kriz yaratan konularla mücadele etmekte ve bu sorunların çözümünde etkin politikalar üretmekte oldukça büyük zorluklar yaşamıştır.

Linz'in modelinde altını çizdiği paralelde, Refahyol, koalisyon hükümeti olmanın gereklerini yerine getirmekte oldukça sınırlı kalmıştır. Hükümet ortakları büyük ölçüde ayrı yol haritaları takip etmişlerdir. Bu saikle ortak karar alma mekanizmalarının işlememesi, hükümetin meşruiyetini sekteye uğratmıştır. Susurluk olayı ve yolsuzlukla mücadele konularında hükümetin dışlayıcı ve sorunları küçümseyen yaklaşımı hükümetin kuruluşunu destekleyen demokrat çevreleri rahatsız etmiştir. Diğer yandan hükümetin en kritik meselelerinden biri olan askerle olan sorunlu ilişkisinde sorun yok stratejisi izlemesi hükümetin

meşruiyet problemini katmerlemiştir. Zira özellikle hükümetin RP kanadı askerinin, partisiyle kerhen ilişkisini görmezden gelmeyi tercih etmiştir. DYP ise önceleri laiklik eleştirilerine karşı kendi varlığını rejimin garantisi olarak öne sürerken, hükümet üzerindeki baskı artınca bu durumun kendi lehine olacağı düşüncesiyle -Başbakanlığın Çiller'e geçişi- yeterince güçlü bir karşı çıkış yapamamıştır. Hükümet yetkililerinin bu tavırları askerlerin zihninde hükümetin güçsüz olduğu izlenimi yaratılmasına yardım etmiştir. Bu minvalde gelişen olaylar neticesinde Ocak 1997 itibariyle hükümet üzerindeki baskı artmaya başlamıştır. Peşi sıra gelişen iftar yemeği, Kudüs gecesi, tankların yürümesi gibi olaylar, 28 Şubat'a giden yolda önemli kilometre taşları olmuştur. Hükümet bu olaylardaki basiretsiz tutumu nedeniyle, demokrasinin çöküşüne giden yola bir set çekmeyi başaramamıştır. Hülasa askerinin rejim içinde artan rolüne ve hükümeti istifaya zorlamasına karşı bir demokrasi cephesi kuramamış veyahut seçimlere gidilme kararı alınamamıştır. Dahası, 28 Şubat 1997'deki MGK kararlarını dayatan askerlere karşı "...hiçbir yasal işlem yapmaya cesaret edemedikleri gibi, bu demokrasi ve hukuk dışı kalkışmayı halk önüne çıkıp ifşa eden ve halka arz eden bir girişimde bulunmak yerine durumu idare etmeye çalışmışlardır." (Erdoğan, 2012: 30).

Bu bölümde, yukarıda kısaca vurgulanmaya çalışılan fikirler dört başlıkta tartışılacaktır. 28 Şubat'ta demokratik rejimin çöküşünün açıklanmasında hükümet yetkililerinin oynadığı rol oldukça ehemmiyetlidir. Bu rolü eksiksiz kavramak için ilk olarak koalisyon ortağı partilerin (RP ve DYP) birbiriyle uyumsuzlukları ve bu durumun hükümetin işleyişine yansımaları ele alınmalıdır. Hükümet içindeki uyumsuzluk koalisyonun kuruluşundan önce de var olan bir problem olmasının yanı sıra, hükümetin işbaşı yapmasının ardından Erbakan ve Çiller arasındaki uyumsuz çalışma, hükümetin koordinasyonunu olumsuz yönde etkilemiştir. İkinci olarak, Refahyol koalisyonunun demokrasinin çöküşüne mani olamamasının önündeki diğer önemli engele değinilecektir. RP'nin karar alma mekanizmalarındaki eksiklikleri, basın ile ilişkisindeki problemleri, imaj problemlerini çözmekte önemli bir engel oluşturmuştur. Üçüncü başlıkta ise Refahyol hükümetinin stratejisi ve meşruiyet kaybetmesine neden olan kritik hatalarına odaklanılacaktır. Zira süreci anlamlandırmak için hükümetin darbe

sürecindeki en kritik dönemde yaptığı hatalara ve kaçırdığı fırsatlara odaklanmak gerekmektedir. Keza hükümetin kuruluşundan kısa süre sonra gerçekleşen ve bir krize dönüşen İran gezisi ve Libya gezisi hükümetin imajını son derece olumsuz etkilemiştir. Bunun yanı sıra, daha önceki bölümlerde altı çizildiği üzere, Ocak ayında gerçekleştirilen MGK ile 28 Şubat MGK'sına kadar olan sürede, hükümetin basiretsiz tutumları askerî kanada oldukça cesaret kazandırmıştır. Özellikle Kudüs Gecesi, tankların Sincan'dan geçirilmesi, Susurluk olayına karşı kamuoyunda ortaya çıkan tepkilere verilen yanıtlar, iki kritik MGK'da hükümet yetkililerinin asker kanadı karşısında pasif bir görüntü çizmesi konuları oldukça önemlidir. Zira bu tutumlar demokratik rejimin çöküşünü hızlandırıcı bir rol oynamıştır. Ayrıca hükümetin kuruluşundan itibaren genel olarak çizdiği sorunlu portre ele alınmalıdır. Çünkü Refahyol koalisyonun yol haritasındaki verdiği öncelikler hükümet aleyhine sonuçlar doğurmaya muktedir konular içermektedir. Örneğin Taksim ve Çankaya'ya cami yapılması konusu, türban konusu, Başbakanlıkta verilen iftar yemeği ve Ramazan ayında idari düzenleme konuları hükümeti rejim karşıtı olarak göstermek isteyen çevrelerin (sadık olmayan muhalefet) eline paha biçilmez bir koz vermiştir. Bilhassa hükümetin RP kanadının rejim karşıtı bir parti olduğu iddialarına ikna edici cevap üretememesi ve artan baskılar karşısında köklü çözümler üretilmemesi hükümetin içinde bulunduğu cendereyi büyütmüştür. Ayrıca hükümetin basın, STK ve askerî/sivil bürokrasi ile kurduğu ilişkilerin gerilimli bir ortamdan çıkartılamaması hükümetin meşruiyet krizine girmesinde katalizör rolü oynamıştır. Dördüncü ve son olarak, hükümetin istifasına giden son dönemeçte yaşanan olaylar karşısında hükümetin konuları ele alış biçimine yer verilecektir. Zira 28 Şubat MGK'sı sonrasında hükümetin -her şeye rağmen- elinde bulunan fırsat ve imkânlar olmasına rağmen, bunları değerlendiremediği iddia edilecektir.

6.1. HÜKÜMETİN ORTAK BİR STRATEJİ GELİŞTİREMEMESİ KONUSUNDA BİRİNCİ YAPISAL ENGEL: REFAHYOL KOALİSYONUNUN UYUM SORUNU

54. Hükümet'in ciddi bir uyum sorunu içinde olması, hükümetin meşruiyetini sarsan önemli konuların başında gelmektedir. Hükümetin kuruluş aşamasından itibaren süregelen ve süreç içinde aşılamayan liderler arasındaki kişisel problemler ve liderlerin farklı motivasyonlarla hareket etmeleri sorunu, hükümetin etkinlik ve etkililik kabiliyetlerini sınırlamıştır. Bunun yanı sıra Linz'in belirttiği üzere, liderlerin çözüm üretme yetenekleri, demokratik rejimin istikrarlı olmasında belirleyici konulardan biridir. Linz (1978: 52), liderlerin soğukkanlı, muğlak ve hayalcilikten uzak, gerçekçi olmaları gerektiğini vurgular. Ancak 54. Hükümet'e bakıldığında hem Başbakan Erbakan'ın hem de Başbakan Yardımcısı Çiller'in bu özellikleri tam manasıyla taşıdıkları iddiası tartışma götürür bir konudur. Bunun yanı sıra, Linz, koalisyon hükümetlerinde sorunların çözümsüz kalması durumunda kabine krizlerinin yaşanabileceği ve tansiyonun yükselebileceğinin altını çizmiştir. Linz'in bu öngörüsü 28 Şubat sürecinde açıkça tecrübe edilmiştir.

Türkiye'de siyasetin mütemmim cüzü hiç şüphesiz siyasî ve askerî güç dengelerini kusursuz değerlendirmesi ve bunların konumlarının çok iyi tespit edilmesidir. (Karpat, 2014: 211). Zira neredeyse her on yılda bir askerî müdahale yaşayan Türk demokrasisinde başarılı olmak isteyen siyasetçilerin konjonktüre uygun olarak gündem okuma kabiliyetleri oldukça önemli hale gelmektedir. Bu tespit 28 Şubat sürecinde Refahyol koalisyonunun stratejisini eleştirilirken göz önünde tutulması gereken çok kritik bir husustur.

Refahyol hükümetinin, koalisyon içinde sorun yaşayabileceği, kuruluş görüşmelerinden itibaren öngörülebilirdi. Daha önceki bölümde vurgulandığı üzere, Erbakan'ın RP'yi iktidarı taşıma tutkusu ve Çiller'in yolsuzluk dosyalarından kurtulma isteği, hükümetin başlıca kuruluş motivasyonlarını teşkil etmişti. Zira bu durumu, dönemin RP'li Milletvekili Bülent Arınç da doğrulamaktadır: "...iktidarlık muhterisi imajı koalisyon pazarlıklarında RP'nin

elini zayıflatmıştır.” (Selim, 2002: 21). Keza seçim öncesi dönemde iki liderin birbirine karşı sert tutumları da, hükümetin kuruluşunda, iki parti arasındaki samimiyetin sorgulanmasına neden olmuştur. Bunun yanı sıra, RP'nin özellikle ordu tarafından iktidarda istenmemesi ve bunu alenî ve/veya zımni olarak dile getirmesi, RP'nin koalisyon kurmasını zorlaştıran öğelerin başında geliyordu. ANAP, CHP ve DSP'nin tutumları dolayısıyla, DYP koalisyon görüşmeleri öncesinde RP için, koalisyon ortağı olarak tek ihtimalin kendi partisi olduğunun farkındaydı. Bu durum, koalisyon protokolü müzakerelerinde RP'nin tavizkâr tutumunu açıklamaktadır. Kuvvetle ihtimaldir ki, Erbakan, bir şekilde hükümet kurulduktan ve Başbakanlık koltuğuna oturduktan sonra, sorunların aşılabileceği düşüncesindedir. DYP'li Nihat Menteşe RP'yle kurulan ortaklık için, işlerin kızıştığı dönemde -Şubat 1997'de - yaptığı bir açıklamada RP'yi frenlemek için koalisyona gittiklerini söylemiştir (Milliyet, 09.02.1997: 15). Koalisyon görüşmelerinde ve koalisyon protokolünün oluşturulma sürecinde sağlıklı bir ortam olmaması nedeniyle 54. Hükümet ortak bir programdan yoksun olarak göreve başlamıştır. Bu netice, hükümetin baskı altında kaldığı günlerde, birbirine karşı güven duygusuyla bir arada hareket edememesine neden olmuştur. Ne var ki, 54. Hükümet göreve geldiğinde, önünde ülkenin çok önemli problemlerini buldu. Oysa bu problemlerin başında gelen terör, ekonomi, toplumsal ayrışma gibi konularda hükümetin ortak akılla oluşturulmuş tutarlı bir politikası yoktu. Dolayısıyla hükümetin sorunlara çözüm getirme kapasitesi düşük kalmış ve bu durum ise kısa sürede meşruiyetinin de sorgulanır hale gelmesine ortam hazırlamıştır.

Kuruluş aşamasındaki sorunların ötesinde, hükümetin daha büyük sorunları olduğu kısa süre içinde anlaşılmıştır. Koalisyonu oluşturan iki parti liderinin birbirinden nerdeyse tamamen kopuk gündemlerle oluşturdukları politikalar izlemesi, hükümet içindeki uyumsuzluk sorununu ayyuka çıkartmıştır. Millî Savunma Bakanı Turhan Tayan'ın “...Erbakan Başbakan gibi değil de, RP Genel Başkanı gibi bir yönetimi tercih et[tiği]” (Cumhuriyet, 08.05.1997: 6) iddiasından anlaşılabilen üzere, konu Bakanlar Kurulu seviyesinde rahatsızlık yaratmaktadır. Özellikle Başbakan'ın yurtdışı gezilerinde, hükümet protokolünden ayrı bir gündem takip etmesi ve Dışişleri Bakanı'nı dahi bu

politikalar hakkında bilgilendirmemesi oldukça problemleri bir duruma işaret etmektedir. Bu noktada, Erbakan'ın kişisel mizacının politik yansımasının, 28 Şubat sürecinde çok önemli bir etki gösterdiği söylenebilir. Erbakan, tüm iddialı tavırlarına rağmen, kişisel ilişkilerinde oldukça nazik bir kişidir. Karşısındaki kişiyi kırmadan, taleplerini ve düşüncelerini yansıtan bir karaktere sahiptir. Ancak bu tip bir mizacın demokrasilerin çöküş süreçlerinde oldukça dezavantaj yarattığı bir gerçektir. Örneğin Erbakan'ın, resmî görüşmelerde, özellikle generallerin eleştirel tavırlarına karşı yumuşak ve alttan alan bir tavırla cevap vermesi, hükümete yönelik bir acziyet olarak algılanmıştır. Üzerine en çok gidildiği durumda bile, konuyu geçiştiren ve konunun özünü görmezden gelen tavır bu durumu pekiştirmiştir. Hülâsa, askerî yetkililerle arasındaki çekişmeli konularda, muarızlarını doğrudan muhatap almaması, darbe sürecinde etkili olmuştur. Bu konuda dönemin etkili generali Güven Erkaya'nın dile getirdiği iki örnekten söz edilebilir. İlk olarak, bir resmî görüşme esnasında Güven Erkaya RP'li bazı vekil ve belediye başkanlarının şeriatı savunan görüşleri konusunda eleştirilerini açıkça ortaya koymuştur. Erbakan ise Erkaya'nın koluna girerek, bunları size kişisel olarak anlatacağım minvalinde sözler etmiş ve konuyu geçiştirmiştir. İkincisi, Erbakan, hükümete karşı açıkça cephe alan Erkaya ile görüşme talep etmiş ancak bu talep geri çevrilmiştir, lakin Erbakan bu ret karşısında herhangi bir tepki göstermemiştir (Baytok, 2001: 251-252). Bu durum, Başbakanlığa bağlı TSK'nın bir mensubunun, en üst amirinin görüşme teklifini reddetmesi karşısında sessiz kalan Erbakan'ın, hükümeti istifaya zorlamayı planlayan generallere önemli bir açık vermesi biçiminde yorumlanabilir. Erbakan'ın olayları kişisel iyi niyeti çerçevesinde çözebileceğine dair iyimser tutumu, Türkiye'de siyasal hayatın gündelik akışına uygun değildir. Zira iktidar mücadelesinin ve ideolojik çerçevenin büyük nispette belirleyici olduğu bu siyasal atmosferde, kurumsal tepkiler vermek son derece mühimdir. Erbakan'ın hükümetin eleştirildiği konuları görmezden gelmesi ve geçiştirmesi hakkında verilebilecek birkaç kritik örnekten daha söz etmek mümkündür. Örneğin Libya'daki skandal Kaddafi görüşmesine dair eleştirilerin karşısında Erbakan, "...bir üfleriz geçip gider" demiştir (Milliyet, 09.10.1996: 1). İkinci bir örnek ise, Sincan'dan tankların geçişi sonrasında Erbakan'ın verdiği bir

beyanattır. Erbakan'a sorulan "Sincan'dan 40 tankın tesadüfen mi geçtiğini düşünüyorsunuz?" sorusuna "...Cumhuriyet Bayramında da 240 tank geçmişti ne olacak?" yanıtını vermiştir (Cumhuriyet, 05.02.1997: 19). Özellikle Ocak ayından itibaren hükümet üzerindeki baskı artarken, Erbakan söz konusu olayların müsebbibi olarak medyayı göstermek suretiyle sıkıntılı süreçten sıyrılmayı denemiştir: "...bir kısım medya ve rantiyenin son günlerdeki rahatsızlığının altında yatan gerçek para musluklarının kesilmesi[dir]." (Millî Gazete, 22.01.1997).

Asker ve hükümet ilişkisinde, Erbakan'ın tutumu dışındaki diğer önemli problem ise konu hakkında koalisyon içindeki uyumsuzluktur. Hükümetin görev yaptığı sürede, üst rütbeli ordu mensupları ile karşı karşıya geldiği olaylarda, DYP'li Millî Savunma Bakanı Turhan Tayan'ın RP'yi hedef alan açıklamaları bu hususa iyi bir örnektir: "RP, Ramazan ayını siyasete alet ediyor. Mübarek ayın hoşgörüsünü, nezaketini, yumuşaklığını istismar ediyor, kullanıyor. Taksim'e Cami, Çankaya'ya Cami projelerinin amacı siyasî şovdur." (Milliyet, 02.02.1997: 17) sözleriyle, hükümeti adeta bir muhalefet lideri gibi sert biçimde eleştirmiştir. Hâlbuki Tayan, hükümetin önemli Bakanlıklarının birinin başındadır ve asker ile hükümet arasındaki dengenin kurulmasında önemli bir mevki işgal etmektedir. Bakanlar Kurulu üyesi bir hükümet yetkilisinin haddini aşarak askerî yetkililerin söylemleriyle hükümete cephe alması nerden bakılırsa bakılsın demokratik rejimin sürdürülebilmesi açısından vahim bir duruma işaret etmektedir. Daha da önemlisi Tayan'ın bu açıklamaları karşısında, hükümet, Bakan hakkında herhangi bir açıklama yapmaktan veya bir yaptırım uygulamaktan aciz kalmıştır. Hülasa Refahyol hükümetinin kendi içindeki anlaşmazlıklar ve uyum sorunu, 28 Şubat sürecinde hükümetin meşruiyetinin daha kolay yıpranmasının yolunu açmıştır. Darbe ihtimallerinin gün yüzüne çıktığı dönemde dahi, güçlü bir koalisyon izlenimi yaratacak siyasal tavırlar geliştirememişlerdir. Linz'in vurguladığı üzere, ülke sorunlarına çözüm bulma kapasitesinin sorgulanır hale gelmesi hükümetin toplum nazarında meşruiyetini zayıflatmıştır. Bu şekilde, hükümete olan güvenin düşmesi neticesinde, askerin siyasal alana müdahale zemini hazır hale gelmiştir. Türkiye'de ordunun kendine biçtiği role istinaden, ülkede siyasî istikrarsızlıklar zuhur ettiğinde subaylar, demokratik ilkeleri bir

kenara bırakarak darbe marifetiyle ülkeyi kurtarmanın öncelik olduğunu düşünebilmektedirler. 1971 muhtırası altında imzası bulunan Muhsin Erbatır, TSK'nın darbe süreçlerinde bu ve buna benzer güdülerle hareket ettiğinin altını çizmektedir (Cevizoğlu, 2012: 58).

Refahiyol hükümetinin uyum sorunu dışında iki önemli zaafı bulunmaktadır. İlki, hükümetin RP kanadından kaynaklanmaktadır. RP, bir dava partisi olarak tanımlanabilecek ve bağlamda büyük idealleri olan bir siyasal partidir. Ülkeyi idare etmekten öte, dönüştürmek ve yeniden inşa etmek niyetindedir. Ancak RP'nin başlıca zaafı, bu köklü dönüşümleri hayata geçirmek için gereken siyasal ve toplumsal destekten mahrum olmasıdır. Her ne kadar, parlamenter rejimde %21 oy, önemli bir temsil kabiliyeti sağlasa da, RP'nin tahayyül ettiği dönüşümlerin tesis edilmesi için yeterli bir çoğunluğa tekabül etmemektedir. Keza, başka bir parti ile koalisyon kurarak iktidara erişebilmiştir. Ancak koalisyon kurulduktan sonra, bir koalisyon hükümeti gibi davranmak yerine, tek başına iktidarmış gibi iddialı siyasal davranışlar ve politikalar benimsemiştir. Önceki bölümlerde Erbakan'ın bu minvaldeki tavırlarının hükümet içinde oldukça büyük sorunlara yol açtığı vurgulanmıştır. Esasen, Refahiyol hükümetinin ikinci handikabı tam da bu noktada başlamaktadır. Koalisyon ortağı DYP Genel Başkanı Çiller, hükümet üzerindeki baskıların Erbakan'ın fevri hareketlerinden kaynaklandığı iddiasını olduğundan büyük göstererek, Başbakanlığın kendisine devrinden sonra darbe tehlikesinin bertaraf edilebileceği düşüncesindedir. Dolayısıyla Çiller'in hükümet üzerindeki baskıyı, kendi lehine bir avantaja çevirmeye çalıştığı öne sürülebilir. Oysa bunun yerine Erbakan üzerinden hükümetin demokratik usullerin dışına çıkılarak istifaya zorlanmasına karşı ve hükümetin muhaliflere karşı güçlü olması adına kişisel değil, kurumsal bir zihniyet ile hareket etmesi beklenebilirdi.

Öte yandan, Çiller hakkında varılan bu yargılar, Çiller'in tamamen, kişisel güdülerle hareket ettiği ve hükümetin devrilmesi için çaba sarf ettiği anlamına gelmez. Zira bunun tersi istikamette birkaç olumlu adımdan söz edilebilir. Çiller'in darbe ihtimali karşısında, demokratik rejimi güçlendirecek bir girişimi olmuştur. Örneğin, darbe ihtimalinin sıkça konuşulduğu dönemde, bazı kuvvet

komutanların emekli edilebileceğini Genelkurmay Başkanı Karadayı'ya iletmiş iddia edilmiştir; hatta Çiller bu doğrultuda hazırlanan bir belgeyi DYP Divan Kurulunda tartışmaya açmıştır (Cumhuriyet, 09.05.1997: 1; Milliyet, 14.04.1997: 18). Ancak, söz konusu girişim, temellerinin yeterince güçlü olmadığı kanısında olan parlamenterlerden ve hatta DYP'li milletvekillerinden dahi destek bulmakta güçlük çekmiştir. Belgenin varlığından, başta Cumhurbaşkanı olmak üzere, MGK üyeleri ivedilikle bilgi sahibi olmuştur. Kuvvet komutanları adı geçen kararnameyi, gerçekçi olmaktan öte bir blöf olarak algılamıştır. Erkaya bu durumu Taner Baytok ile yaptığı söyleşide açıklığa kavuşturmuştur. Erkaya, Çiller'in hazırlattığı belgenin Cumhurbaşkanı'na ulaşmadan kendi ellerine ulaştığını ve Genelkurmay Başkanlığı ofisinde kuvvet komutanlarınca kararnameyle ilgili "epeyce eğlendiklerini" ifade etmektedir. Hatta Erkaya, Millî savunma Bakanı aracılığıyla Çiller'e mesaj göndermekten imtina etmediğini ve Türk subayının Yunan subayına benzemeyeceğinin Çiller'e hatırlatılmasını istemiştir (Baytok, 2001: 256-257). Dolaylıya, Çiller'in bu girişiminin, hükümeti devirmeye niyet eden askerler üzerinde tersi istikamette bir etkide bulunduğu söylenebilir. Zira bu girişimin bir gözdağı vermek amacıyla hazırlandığı ancak bu düşüncenin profesyonelce (kitaba uygun biçimde) hayata geçirilemediği anlaşılmaktadır. Şüphesiz, darbe süreçlerinde hükümet yetkililerinin yaptıkları ve yapamadıkları çok büyük önem taşımaktadır. Nihayetinde, Çiller'in bu girişimi hükümetin elindeki en önemli kozun, yani askerler üzerindeki atama/azletme yetkisini kullanma kozunun heba edilmesine neden olmuştur. Yeterince altı doldurulmamış, sivil destek alınamamış, hükümet ortağı parti milletvekilleri dahi ikna edilememiştir. Bu açıdan bakıldığında Çiller'in girişiminin etkili olmaması şaşırtıcı değildir. Buna ek olarak Çiller, aynı amaç doğrultusunda İstanbul'da darbeye karşı bir miting düzenlemiştir, ancak iyi organize edilemeyen ve iyi duyurulamayan miting beklentilerin uzağında kalarak, yeterince etkili olamamıştır.

Son analizde hükümet içindeki kopukluk, asker-sivil ilişkilerinde askerlerin ağırlığı ele geçirmesinde oldukça etkili olmuştur. Bu nedenle asker otoritesine karşı bir demokrasi cephesi oluşturulma fırsatı yitirilmiştir.

6.2. HÜKÜMETİN ORTAK BİR STRATEJİ GELİŞTİREMESİNDE İKİNCİ YAPISAL ENGEL: RP'NİN İÇ PROBLEMLERİ

54. Hükümet'in 28 Şubat sürecinde ortak hatalarından bağımsız olarak, hükümetin büyük ortağı RP'nin kendi içindeki sıkıntılara çözüm üretememesi, hükümeti yıpratma çabalarına katkı sağlamıştır. Partinin önde gelen isimlerinden Abdullah Gül'ün RP hakkında sonraki yıllarda açıkladığı görüşleri RP'nin söz konusu süreçteki handikaplarını gözler önüne sermektedir. Gül, RP'yi içine kapalı bir parti olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda RP dış dünyadan ve Türkiye siyasetinden kopuktur. Ayrıca cübbeli-sarıklı üyeleri çoğunlukta olan bir parti görüntüsü çizmektedir. RP'nin ilgi çekici politikalarından biri olan ancak radikalliği ile eleştirilen adil düzen fikri çok katı biçimde dış temsilcilerin gözüne sokulmaktadır. Hatta Erbakan bir seferinde Avrupa ve ABD'de insan hakları olmadığını ve adil düzenin onları da kurtaracağını söylemiştir (Selim, 2002: 76). Bu bağlamda Gül, RP'nin söylemlerini birçok noktada realist bulmamaktadır. 28 Şubat sürecinde hükümet kanadından akliselim seslerin başında gelen Abdullah Gül'ün eleştirileri çok önemli ve yerindedir. Zira 28 Şubat'a giden yol büyük oranda Gül'ün altını çizdiği problemler ile örülmüştür. Gül RP'yi şu sözlerle eleştirmektedir:

Gerçekten Müslüman kimlikli, şeffaf, demokrat, açık, dünya ve realitelerini bilen, Türkiye gerçeklerine vakıf bir yönetim tarzı konabilseydi, tahmin ediyorum ki, Refahyol dönemindeki iktidar görevimiz de çok daha kolay olurdu. Birçok engel, çok daha rahat aşılabılırdi. En çok hayret ettiğim şey, daha önceleri tecrübesi olan, hükümetlerde bulunmuş, ihtilaller ile karşı karşıya kalmış ve çok deneyimli olmaları gereken lider kadrosunun, bütün bunları ihmal etmesiydi (Selim, 2002: 76).

Bu noktada, Erbakan'ın kişisel ve politik mizacının, hükümet içindeki uyumsuzluk sorununu büyüttüğü söylenebilir. Öncelikle Erbakan'ın reel dünyanın şartlarını yeterince hesaba katmadan, kendi zihnindeki bir pusulayı takip ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Örneğin partinin karar alma süreçlerinde görüldüğü üzere, Erbakan'ın dar bir çevre dışında, kimseden görüş almadığı birçok partili tarafından dile getirilmiştir. Yani Erbakan ve çevresindeki birkaç kişinin parti ve hükümet politikalarını belirlediği gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Bu durum, parti içi demokrasi kalitesini düşürürken, ortak akılı

köreltmış ve aynı zamanda parti içinde de rahatsızlıklara neden olmuştur. Bunun ötesinde partinin kaotik siyasal gündem karşısındaki reflekslerini birkaç kişinin gündem okuma kabiliyetine indirgemektedir. Böylece iktidar partisi RP, çok daha kırılğan bir hale gelmiştir. Bu hususta dönemin RP'li milletvekili Ramazan Yenidede'nin ifadeleri durumun vahametini gözler önüne sermektedir. Erbakan, partide öyle bir konumdadır ki MNP'den bu yana Millî Görüş partilerinde "...bir sinek kanadının kıpırdamış olmasından" bile haberdardır. Ayrıca partide Erbakan'ın fikirlerinden farklı olarak bir görüş dile getirmek isteyen kişilere "...otur yerine senin aklın ermez" denebiliyordu (Selim, 2002: 32-33). RP milletvekili Bülent Arınç bu durumu doğrulayan görüşler ortaya koymuştur:

Hocam, kendi dünyasında yaşayan ve dünyanın bütün şartlarını, o dünyanın içerisinde varmış gibi kabul eden bir insan. Dış şartlar onu fazla ilgilendirmez. Onun kabulleri ve doğruları vardır, başka hiçbir şey yoktur. Dolayısıyla dışarıda neler konuşuluyor, konjonktür nedir, insanlar neye daha çok dikkat ederler, ne isterler, ne arzu ederler? (Selim, 2002: 53).

Hülasa 54. Hükümet Başbakan'ı Erbakan'ın konjonktürel şartları realist olmayan bir yaklaşımla değerlendirmesinin 28 Şubat Darbesi'ne giden yolda önemli bir etkisi mevcuttur. Dahası Erbakan'ın, asker-sivil ilişkileri gibi Türk siyasetinde çok kritik bir ilişkiyi muhteva eden konuda, kurumsal değil, kişisel yöntemlerle sorunların üstesinden gelebileceğini düşünmesi, sorunların büyümesine ve hükümetin alan kaybetmesine neden olmuştur. Hâlbuki 28 Şubat sürecinde kendi partisi dışında gelişen olay ve şartları daha basiretli biçimde okuyabilse belki de 28 Şubat süreci çok daha az sancılı bir biçimde atlatılabilirdi.

Bu konudan farklı olarak, RP'nin özellikle laiklik hassasiyeti olan askerî-sivil bürokrasi cephesine karşı çok önemli bir imaj sorunu olduğuna şüphe yoktur. Bu algının hâsıl olmasında, RP'nin rejim karşıtı bir parti olarak gösterilmek istenmesinin önemli payı vardır. Oysa tarafsız bir gözle incelendiğinde, RP'nin Cumhuriyet'in temel nitelikleriyle kökten bir problemi olmadığı parti yöneticileri tarafından defalarca dile getirilmiştir. Ancak, RP'nin dindarlık hassasiyeti yüksek olan bir tabanının olması, geleneksel siyaset retoriğine karşı, dinî kavramlara daha çok yer veren ifadelerin tercih edilmesi, radikal düşünceli bazı üyelerinin ölçsüz açıklamaları, parti yönetiminin ortaya koyduğu iradenin inandırıcılığını

sınırlı kılmıştır. Bu durumun karşısında, RP açısından gerçeklerden öte algıların öne çıktığını gören parti yöneticilerinin özellikle medya iletişimine önem vererek imaj problemlerinin üstesinden gelmeleri beklenebilirdi. Bu ilişkilerin tesis edilmesi bir yana dursun, RP'nin karşılaştığı her sorunun basından kaynaklandığını öne sürmesi, söz konusu imaj probleminin artmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, RP'yi rejim karşıtı bir parti olarak lanse etmek için hazır bekleyen/fırsat kollayan kesimlerin eline yeni kozlar verilmiştir. Parti açısından bu olumsuz durumun ortaya çıkışında parti içindeki demokratik karar alma mekanizmalarına sınırlı rol biçilmesinin önemli bir payı vardır. Önceki bölümlerde vurgulandığı üzere, parti içinde Erbakan'ın dar çevresi dışında, parti kararlarına müdahale edebilecek bir mekanizma mevcut değildir.

Keza RP'nin merkez medya olarak adlandırılan dönemin etkili basın ve yayın organları yöneticileri nazarında oldukça problemlili bir imajı vardır. RP'nin basınla olan ilişkisinde yapıcı olmaktan ziyade, cepheleşmeci tavrı sorunların büyümesine yol açmıştır.

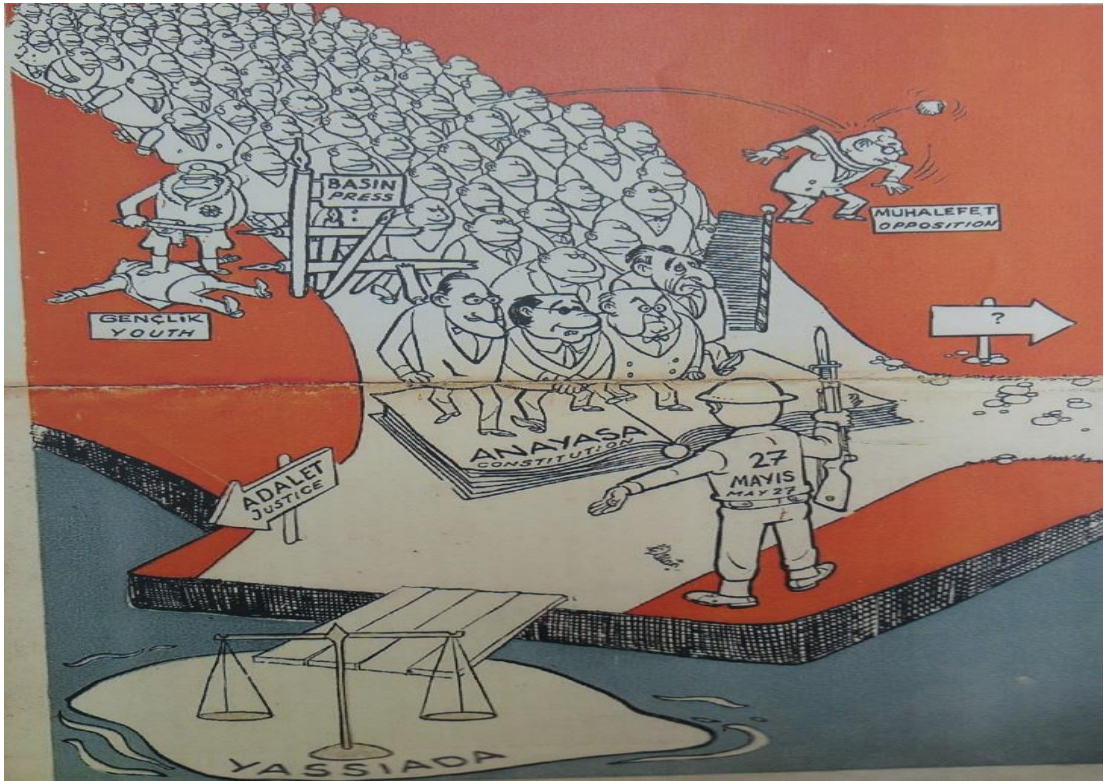
Resim 5



Kaynak: Milliyet, 02.03.1997

Bedri Koraman'ın çizdiği karikatür, dönemin merkez medyasının gündem okuma alışkanlıklarını gözler önüne seren iyi bir örnektir. DYP'nin atına binerek, elinde yeşil sancak bulunan Erbakan, şeriat yönünde ilerlerken, ordu tankıyla bu gidişata dur demektedir. Benzer bir karikatür, 27 Mayıs Darbesi sonrasında Yassıada yargılamalarında bir propaganda aracı olarak kullanılan broşürde yer almıştır. Her iki karikatür de, siyasetçilerin ülkeyi rejim değişikliğine sürüklediği iddiasını ortaya koyarken, darbenin gerekçelerini olumlayarak resmetmektedir.

Resim 6



Kaynak: Yassıada Broşürü, 1961

Merkez medyanın hükümet hakkında yarattığı dezenformasyon karşısında hükümet cephesinin RP kanadına yakın gazeteler ise, hükümet çizgisine yakın bir yayın politikası izlemiştir. Ancak bu yayın politikaları hükümetin imaj probleminin düzeltilmesine katkı da bulunmaktan ziyade, cepheleşmeyi artırıcı nitelikte olmuştur. Bu dönemde RP'ye yakın olduğu söylenebilecek üç önemli gazete (*Millî Gazete*, *Yeni Şafak*, *Akit*) bulunmaktadır. Bu gazete yayınlarının, doğru ve dengeli bilgiler yerine, sert yayın politikası ile gerilimi artırıcı nitelikte

manşetler attığı öne sürülebilir. Bu tespiti güçlendirecek önemli örnekler bulunmaktadır. İlk olarak Ramazan ayı mesaisi düzenlemesinin Danıştay'dan dönmesi haberini *Akit* gazetesi “bunu Yunan yapmaz” manşetini kullanmıştır (30.01.1997). Sincan'da tankların yürütülmesinin ardından ise RP'nin resmî gazetesi sayılabilecek *Millî Gazete* “Büyük Türkiye'yi engelleme ihanetinden vazgeçin artık” manşetiyle çıkmıştır (06.02.1997). Keza, laiklik hassasiyeti yüksek olan kesimlerin hükümetin irticaî faaliyetlere karşı yeterince güçlü önlemler almadığı ve hatta bizatihi desteklediği gerekçesiyle yaptıkları eylemler karşısında RP'ye yakın basın organlarında çıkan haberler gerilimi yükseltmiştir. Şeriata karşı kadın yürüyüşü olarak bilinen eylemi *Akit* gazetesi “İslam'a sövme yürüyüşü” olarak nitelendirirken (15.02.1997), *Yeni Şafak* gazetesi ise “Tıpış tıpış yürüdüler” manşetini atmıştır (16.02.1997). *Millî Gazete* ise benzer bir üslupla “Başbakan Erbakan grup toplantısında yine parazitlere seslendi: oturun oturduğunuz yerde” manşetini kullanmıştır (26.02.1997).

Son analizde denilebilir ki, RP'nin karar alma mekanizmalarındaki sorunlar ve Erbakan'ın baskın rolünün dışında, çok önemli bir imaj sorunu mevcuttur. RP, bu durumun farkında olmasına rağmen, ayağını tökezletmek üzere hazır bekleyen sadık olmayan muhalefet karşısında ne yazık ki, kararlı ve etkili stratejiler belirlemede başarısız olmuştur. Zira siyaset, aktörlerin birçok seferinde fazlaca düşünmeye vakti olmadığı ve ivedilikle kritik kararlar almak zorunda olduğu bir icraatlar bütünü olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla aktörlerin gündemi okuma kapasitesi ve buna ölçülü bir biçimde tavır geliştirebilme kabiliyeti siyasette başarılı olmak için elzemdir. Hatta Türkiye siyaseti gibi rakibini bastırmanın ahlaki ve ahlaki olmayan tüm yöntemlerin kullanıldığı bir örnekte sadık olmayan muhalefete açık alanlar bırakmak çok kısa bir vadede demokratik rejimin hanesine eksi puan olarak geri dönecektir. RP'nin 28 Şubat sürecindeki politikalarına eleştirel yaklaşan RP'li milletvekili Yenidede, “...görünen o ki, bu noktalara gelmemizin asıl sebebi, ortaya çıkan hadiseler karşısında sığağı sığağına tavır koyamayışımızdır. Tavrımızı koyabilseydik, karşı taraftakiler bu kadar cesurca hareket edemezdi.” sözleriyle bu çıkarımlardaki haklılık payını ortaya koymaktadır (Selim, 2002: 54).

6.3. REFAHYOL HÜKÜMETİNİN STRATEJİSİ VE MEŞRUIYET KAYBETMESİNE NEDEN OLAN KRİTİK HATALARI

Juan Linz'in demokrasilerin çöküşünü analiz etmek üzere oluşturduğu modeli baz alınarak 28 Şubat süreci analiz edildiğinde bir gerçek açığa çıkmaktadır: demokrasinin çöküş sürecinde, 54. Hükümet'in elinde çöküşün önüne geçecek imkân ve fırsatlar bulunmasına rağmen, bu fırsat ve imkânları etkili biçimde kullanarak çöküşün önünü alamamıştır. Linz, sadık olmayan muhalefetin, hükümetin çözüm getiremediği olayları gerekçe göstererek, sorunların bir krize dönüştüğünü belirtmesi ve bu minvalde medya ve meslek örgütleri gibi kurumları -yani yarı sadık muhalefeti- yanına çekerek/hükümete şüpheyle bakmasını sağlayarak, hükümetin güç ve meşruiyet kaybetmesine neden olabileceklerinin altını çizmektedir. Tam bu noktada, hükümetin söz konusu algıyı yıkmak için, her daim elinde fırsat ve imkânların olduğu belirtilmektedir. Yani hükümet yetkililerinin faaliyetleri, problemleri çözme kapasiteleri ve demokratik rejimi destekleyen grupları bir araya getirerek, demokratik rejimi güçlendirme imkânlarına sahip olmaları demokrasilerin çöküş süreçlerinde oldukça kritik bir öneme sahiptir. Zira hükümet şartlar ne olursa olsun, yürütmeyi elinde tutan yegâne erk olarak bu imkânlara sahiptir ve bu imkânları demokrasi lehine fırsata çevirerek, rejim ve hükümet tartışmalarının önünü alma şansına sahiptir. Bu bakış açısıyla 28 Şubat'a bakıldığında, 54. Hükümet'in elindeki fırsatları yeterince verimli ve etkili bir şekilde kullanmadığı söylenebilir. Özellikle demokrasinin sürmesinden çıkarı olan basın, STK, diğer muhalif parti liderleri gibi demokrat çevrelerle ortak bir zeminde buluşarak, hükümet muhaliflerine karşı güçlü bir cephe yaratılamamıştır. Ayrıca hükümet ile toplum arasındaki bağı güçlendirebilecek entelektüel kesim ve basınla ilişkiler onarılmak yerine gerilimin artmasına neden olacak faaliyetlere girişilmiş; böylece yarı sadık muhalefetin, sadık olamayan muhalefetin argümanlarını satın alması kolaylaşmıştır.

28 Şubat sürecinde gerçekleşen demokratik rejimin çöküşü, hükümet açısından bakıldığında, kabaca üç döneme ayrılarak incelenebilir. İlk dönem, hükümetin kuruluşundan yani Haziran 1996'dan 27 Ocak'ta gerçekleşen MGK'ya kadarki

dönemdir. Hükümet bu dönemde, yaptığı kritik hatalarla kuruluş aşamasında sahip olduğu meşruiyet zeminini sarsmıştır. İkinci dönem ise 27 Ocak MGK'sı ile 28 Şubat MGK'sı arasındaki süreçtir. Bu süreçte gerilim neredeyse hiç düşmemiştir. Hatta siyasetin doğal seyrinin doğurduğu gerilim dışında, sadık olmayan muhalefet tarafından suni olarak hükümet ve asker arasındaki gerilim arttırılmak istenmiş ve büyük nispette başarılı olunmuştur. Son dönem ise 28 Şubat MGK'sından hükümetin istifasına kadarki dönemdir. Hükümetin bu süreçte elindeki imkânları kullanmaktan aciz kalışı, istifaya giden yolun son taşlarını döşemiştir.

6.3.1. 27 Ocak MGK Toplantısı Öncesinde Hükümetin Basiretsiz Tutumları

Juan Linz (1978: 50), demokratik rejimlerde bir hükümet için çözülemeyen problemlerin zamanla güç kaybına, güç transferine ve hatta politik polarizasyonun ortaya çıkmasına neden olacağını vurgulamıştır. Bu tespite paralel biçimde, 54. Hükümet'in kuruluşunun ardından yaşanan krizlere ivedi çözümler üretememesinin, askerin süreç içindeki rolünün büyümesine neden olduğu söylenebilir. Keza bu rolün büyümesinde bir faktörden daha söz edilebilir. Güvenlik meselelerinin her geçen gün önem kazanması sebebiyle hükümetin asker üzerindeki etkisini kaybetme ihtimali yükselmektedir. Zira hem masada hem sahada güvenlik işinin uzmanı olan askerin söz hakkı büyümekte ve otonom bir şekilde hareket etme kabiliyetine ulaşması muhtemel hale gelmektedir. Linz'in vurguladığı üzere, demokratik rejimin var olması için kolluk kuvvetlerine ihtiyaç duyulduğu bir gerçektir ancak askerin demokratik rejim içinde büyüyen rolüne sivil idarecilerin sınır koyamaması, demokratik rejimin çöküşüne neden olabilecek faktörlerin başında gelmektedir. Linz'in sözünü ettiği bu durum nedeniyle, hükümetin kuruluşundan itibaren yaşanan kritik gelişmelerde basiretsiz tutumları sebebiyle asker karşısında alan kaybettiği söylenebilir.

Refahyol hükümetinin 28 Şubat MGK'sı ve sonrasında kurguladığı politik davranışlarından kaynaklanan ve meşruiyet kaybetmesine neden olan spesifik

hatalara geçmeden önce, hükümetin kuruluşundan 27 Ocak MGK'sına kadar iktidarda bulunduğu süre içerisinde yaşanan bazı önemli olaylardaki hatalarını hatırlamakta yarar vardır. Bu şekilde, Refahyol hükümetinin hanesine yazılabilecek eksi puanları bir başlık altında toplamak kolaylaşacaktır.

Refahyol hükümetinin kuruluşunun ardından, Başbakan Erbakan tarafından yapılan yabancı ülkelere ziyaretlerden bazılarının hükümetin, iktidardaki imajının belirginleşmesinde önemli ölçüde etkisi olduğu söylenmelidir. Bu hususta, İran'a yapılan ziyaret ve daha sonra gerçekleşen Libya ziyareti hükümetin imajını olumsuz yönde etkilemiştir. Hükümetin, RP kanadının Müslüman ülkelerle iyi ilişkiler kurmak istemesinin, ideolojik bir yönelimin parçası olduğu şüphesi kamuoyunda tebarüz etmiştir. Bu şüphelerin, sonraki aylarda gelişen olaylarda hükümetin ülkeyi iyi idare edemeyeceği kuşkularıyla birleşmesiyle hükümetin meşruiyeti sorgulanmaya başlamıştır. Hükümetin laiklik karşıtı faaliyetlere sempati duyduğu ve irticaî faaliyetlere açık veya örtük destek verdiği algısını güçlendiren olaylar ise toplumun laiklik hassasiyeti olan bölümünde şüphelerin yükselmesine neden olmuştur. Tarikat liderlerine Başbakanlık konutunda iftar yemeği verilmesi bu bağlamda değerlendirilebilir.

Susurluk skandalını yönetememesindeki başarısızlığı ise hükümetin hanesine bir diğer eksi puan yazılmasına neden olan olaydır. Devlet-mafya-bürokrasi arasındaki çarpık ilişkilerin ve devletin içine sızmış bulunan çetelerin gün yüzüne çıktığı kaza sonrasında, kamuoyunda ülke idaresinin çürüme içinde olduğu algısı güçlenmiştir. Bu ilişki ağının içinde Refahyol hükümetinin İçişleri Bakanı Mehmet Ağar'ın olduğunun ortaya çıkması ise hükümetin skandalın oluşmasına neden olan hatalardan münezzehe olmadığı gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Bunun yanı sıra, Susurluk skandalına tepki olarak başlayan ve gittikçe yaygınlaşan *aydınlık için bir dakika karanlık* eylemlerine, bazı RP'li üyelerce verilen ölçsüz tepkiler hükümetin kontrol dışına çıktığı imajını güçlendirmiştir. Bu bağlamda, yapılan bazı açıklamalar hükümeti yıkmayı hedefleyen çevrelerin eline büyük bir koz geçmesine neden olmuştur. Örneğin Adalet Bakanı Şevket Kazan konuyla ilgili şöyle bir açıklama yapmıştır: "...muhalefet çocukça işlerle uğraşüyor. Elektrikleri söndürerek mum söndü oynuyor. Türkiye böyle temizlenmez." (Milliyet, 11.02.1997: 14). Kazan'ın bu

sözleri, kamuoyunda oldukça ses getirmiştir. Hem siyasî parti temsilcileri hem de sivil toplum örgütlerince Kazan'ın sözleri eleştirilmiştir. Kazan, Alevi vatandaşları hedef almadığını söylese de, bu söz akıllara kazınmıştır. Zira “mum söndü” sözü, Alevi yurttaşları kötülemek ve aşağılamak için üretilmiş bir mittir. Bu saygısız yakıştırmaların bir Bakanın ağızından çıkması uygun değildir. Buna benzer rahatsız edici bir söz de Erbakan'dan gelmiştir. “Işıkları kapatıp açanlar çocukça hareket ediyorlar” derken, protesto eden vatandaşları “parazit ve fesatçı” olarak nitelendirmiştir.

Söz konusu süreçte hükümetin eleştirilmesine neden olan bir diğer konu ise Kayseri'de ortaya çıkan Erbakan'ın koruma timleri oluşturduğu iddiasıdır. Gazete sayfalarına yansıyan fotoğraflarda, Erbakan'ın çevresinde devletin resmî kolluk kuvvetlerine mensup olmayan, sakallı ve ellerinde uzun namlulu silahlar olan kişiler görünmektedir. Bu görüntü nedeniyle hükümet karşıtı bazı basın ve yayın organlarının haberlerinde RP tabanı silahlanıyor şayiası yayılmaya çalışılmıştır. Ancak sonraki süreçte, durumdan Erbakan'ın bilgisi olmadığı ve silahlı kişileri RP Kayseri il başkanı Şerafettin Elmastaş'ın organize ettiği ortaya çıkmıştır. Keza Elmastaş, radikal fikirleriyle gündeme gelmiş RP'li bir isimdir. Özellikle “...biz şeriat için varız, inancımız gereği varız, adil düzeni kuracağız tek başımıza iktidar olacağız.” sözleri kamuoyunda tepki uyandırmıştır (Milliyet, 12.02.1997: 13). Kolluk kuvvetlerine mensup olmayan eli silahlı kişilerin organize edilmesinin gündeme yansımalarının ardından, genel merkezin direktifi doğrultusunda Kayseri il yönetimi istifa etmiştir.

Bu süreçte, Elmastaş'a benzer biçimde bazı RP'li üyelere gelen hesapsız açıklamalar tansiyonu yükseltmiştir. Sözü edilen günlerdeki gündemi oluşturan diğer açıklama ise RP'li Bakan Lütfü Esengün'ün basına yansıyan bir açıklamasına dayanmaktadır. Esengün 26 Ocak'ta *İlim Yayma Cemiyeti*'nde yaptığı konuşmada ilgi çekici konulara temas etmiştir:

İmam hatip liselerine destek veren bir zihniyet iktidardır. Bu milletin desteğini bunun için aldık. Bunun için iktidar olduk. Açılmamış İmam hatipleri açmak, bizim için en şerefli görevdir. (...) Başörtüsü sorununu halletmek en şerefli görevimizdir. Hacca Karayolu ile gitmek olsun, kurban bayramı geliyor, kurban bayramında Müslümanların kestiği kurban derisine

uzatılan ellerin önüne geçmek olsun, hükümetin en önemli görevleri arasındadır. (Milliyet, 27.01.1997: 16).

Tabii ilk kerte de Bakan'ın bu konuşmasının, yapıldığı mecra ve dinleyenlerin hassasiyetlerine yönelik olarak kurgulandığı düşünülebilir. Ancak, kamuoyunda, hükümetin laiklik konusundaki tutumuna dair endişelerin yükseldiği bir dönemde, bu vurguları haiz açıklamalar yapmak, iyi niyetli bile olsa, Refahiyol hükümetini yıpratıcı niteliktedir.

6.3.2. 27 Ocak MGK Toplantısı ile 28 Şubat MGK Toplantısı Arasında Yaşanan Olaylarda Hükümetin Tutumu

1997 Ocak ayında gerçekleştirilen ve tüm kuvvet komutanlarının katıldığı Gölcük toplantısı ve birkaç gün aradan sonra toplanan Ocak ayı MGK'sı, 28 Şubat'a giden yolda çok önemli bir kilometre taşını oluşturmaktadır. Zira MGK toplantısında irticaî eylemlerin artması konusu gündeme gelmiş ve bir sonraki ayda -Şubat'ta- yapılacak MGK toplantısında detaylıca ele alınması kararlaştırılmıştır. Ne var ki yaklaşık bir aylık sürede, yaşanan kritik olaylar, MGK öncesinde siyasî fay hatlarındaki kırılma en yüksek seviyeye ulaştırmıştır. Bu süreçte yaşanan en önemli olaylar *Kudüs Gecesi* ve birkaç gün sonra Sincan ilçe merkezinden tankların geçirilme vakasıdır.

Kuvvet komutanlarının katıldığı Gölcük toplantısı sonrasında hükümet üzerindeki baskı sistematik olarak arttırılmıştır. 28 Şubat MGK'sında görüşülen irticaî faaliyetleri işaret eden bazı önemli olaylar bu dönemde yaşanmıştır. Öyle ki, 28 Şubat sürecinde zihinlere kazınan olaylarının önemli bir kısmı bu bir aylık sürede meydana gelmiştir. Bu sebeple, 28 Şubat sürecinde gerçekleşen demokratik rejimin çöküşünün organizasyonun sadık olmayan muhalefet tarafından bu dönemde organize edildiği iddia edilebilir.

6.3.2.1. Kudüs Gecesi ve Sincan'dan Geçirilen Tanklar

Ocak ayının son günleri itibari ile gelişen kritik olayların başında, 28 Ocak akşamı Sincan belediyesi tarafından organize edilen *Kudüs Gecesi* gelmektedir.

Söz konusu etkinlik toplumun laiklik hassasiyeti yüksek olan kesimlerinde oldukça büyük tepkiyle karşılanmış ve konu ulusal gündemde uzun süre yer tutmuştur. Esasen, *Kudüs Gecesi*, Sincan Belediyesi'nin Ramazan ayı dolayısıyla her gün iftardan sonra bir faaliyet düzenlemesi kapsamında organize edilmiştir. Bu faaliyetlerin sonuncusu da, 28 Ocak'ta düzenlenen Kudüs Gecesi olmuştur. Söz konusu gecede, sergilenen tiyatro oyununda şeriat güzellmelerinin yapıldığı, sahnede Hizbullah ve Hamas gibi dönemde illegal olarak değerlendirilen örgüt üyelerinin fotoğraflarının bulunması tepki çekmiştir. Bunun yanı sıra, Sincan Belediye Başkanı'nın yaptığı konuşmada laikliği savunan görüşleriyle bilinen gazeteci Oktay Ekşi hakkında bir tartışmaya değinirken, laik kesimlere "...ellerinden kollarından bastırıp zorla enjekte edeceğiz" minvalindeki sözleri tartışmaların fitilini ateşlemiştir. Bu sözlerden, iktidardaki partinin, laik yaşam tarzı üzerinde baskı kuracağı manası çıkartılmıştır. Her ne kadar, Sincan Belediye Başkanı Bekir Yıldız konuşmasındaki imanın yanlış anlaşıldığını söylese de, bu düzeltme RP'ye kuşkuyla yaklaşan kesimlerin algısını değiştirmeye yetmemiştir. MGK Genel Sekreter Yardımcısı ve Millî Güvenlik Siyaset Başkanı Tümgeneral Suat Eren, bu geceyi 28 Şubat'a giden yolun "tamamlayan zinciri" olarak tanımlamıştır. (Cevizoğlu, 2012: 15). *Kudüs Gecesi*'ni önemli kılan hususlardan bir diğeri ise İran Ankara Büyükelçisi Muhammed Rıza Bagheri'nin geceye davetli olarak katılmasıdır. Söz konusu dönemde İran'ın İslamî usullere göre yönetilen bir ülke olması ve teröre destek veren ülkelerden biri olarak iddia edilmesi, kamuoyunda İran hakkında oluşan algının belirleyici öğeleri idi. Gecede yaptığı konuşmada şeriat düzenini savunan vurgular yapan büyükelçinin geceye katılımı *Kudüs Gecesi*'ni sıradan bir belediye faaliyeti olmanın ötesine taşımıştır.

Geceyle ilgili tepkilere göz atıldığında, muhalefet partilerinin konu üzerinden hükümeti eleştirdikleri gözlemlenebilir. Söz konusu geceyi, münferit bir olay olarak değil, RP'nin genel çizgisiyle uyumlu bir hareket olarak gördükleri için konuyu RP'yi eleştirmek için kullanmaları şaşırtıcı değildir. Hatta CHP, 3 Şubat'ta Sincan'da bir miting düzenleyip, olayın sorumlusu olarak Erbakan'ı hedef göstermiştir. Konunun basına yansımansın ardından Devlet Güvenlik Mahkemesi (DGM) Başsavcısı Nuh Mete Yüksel, Sincan Belediye Başkanı

Bekir Yıldız hakkında soruşturma başlatmıştır. Ancak, soruşturma açtığı tarihin ertesi günü savcı Yüksel Adalet Bakanı Kazan tarafından görevinden alınmıştır. Konu basında da önemli yer bulmuştur. *Sabah* gazetesi 2 Şubat 1997 tarihinde geceyle ilgili “Bu ne rezalet” manşeti atmış ve olaydan hükümeti sorumlu tutan bir üslupla konuyu ele almıştır. *Milliyet* gazetesi (04.02.1997) cami, türban ve hac meselelerini de konuya dâhil ederek “Tehlikeli Gidiş” manşetini tercih etmiş; *Cumhuriyet* gazetesi ise (03.02.1997) “Türkiye İran olmayacak” ve “Elçiye Erbakan kolladı” manşetlerini atmıştır. RP’ye yakınlığı ile bilinen *Akit* gazetesi ise Kudüs gecesine gelen tepkileri “İsrail uşaklığı” manşetiyle duyurmuştur (04.02.1997). Esasen, *Sabah*, *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gibi hükümete mesafeli ve şüpheyile yaklaşan gazeteler ile muhafazakâr tabana yönelik olarak yayın yapan *Akit* gazetesinin konuya yaklaşımları, hükümet ve muhalefet arasındaki cepheleşmedeki algılar arasındaki makasın ne denli açıldığının açık bir göstergesidir.

Hükümetin *Kudüs Gecesi*’ne dair ilk tepkisi ise Büyükelçi Bagheri’yi Dışişleri Bakanlığı’na çağırarak yaptığı konuşmada geçen ifadeler dolayısıyla protesto notası vermek olmuştur. Ayrıca İçişleri Bakanlığı, olay hakkında soruşturma başlatmıştır. Konuyla ilgili bir diğer soruşturmada RP’de parti içinden gelmiştir. Adalet Bakanı Şevket Kazan, olayın soruşturulması için üç milletvekili görevlendirdiklerini söylemiştir (*Milliyet*, 04.02.1997: 17).

Kudüs Gecesi’ne hükümet açısından bakıldığında, kriz durumlarında kesin bir yol haritası belirleyerek algıları kontrol etme konusunda oldukça sıkıntı yaşadığı ortaya çıkmıştır. Öncelikle Hükümetin iki kanadını oluşturan partilerden konuya ilişkin farklı açıklamalar geldiğinin altı çizilmelidir. Dahası, Bakanlar Kurulu üyelerinden dahi RP aleyhine sözler edilmiştir. Şüphesiz bu durum, 54. Hükümet’in meşruiyet zeminini oldukça yıpratmıştır. Oysa geniş bir çerçeveden bakıldığında, hükümetin *Kudüs Gecesi* hakkında üzerine düşen vazifeyi -kitaba uygun- biçimde yerine getirdiği söylenebilir. Olayın ulusal medyaya yansımalarının ardından, İçişleri Bakanlığı vakit kaybetmeksizin ilgili belediye başkanı hakkında soruşturma başlatmış, yani yasal yolları devreye sokmuştur. Aynı zamanda, Başbakan Erbakan dâhil olmak üzere birçok RP’li yetkili olayı doğru bulmadıklarını ifade eden açıklamalarda bulunmuşlardır. Olaya Dışişleri

Bakanlığı'nın müdahalesi de hükümet açısından tutarlı bir davranıştır. İran Büyükelçisi'ne gecede yaptığı konuşmadaki bazı ifadeleri gerekçesiyle nota verilmiştir. İlerleyen süreçte kamuoyunda artan baskıları yatıştırmak isteyen hükümet büyükelçiyi görev süresinin de dolmasını neden göstererek ülkesine göndermiştir. *Kudüs Gecesi* dolayısıyla ortaya çıkan skandalın baş müsebbibi olarak değerlendirilen Bekir Yıldız ise RP'den ihraç edilmiştir. Keza olaydan 6 gün sonra önce gözaltına alınmış; DGM tarafından yargılandıktan sonra 4 yıl 7 ay hapse mahkûm edilerek cezaevine gönderilmiştir. Hükümetin *Kudüs Gecesi* skandalına dair ortaya koyduğu yerinde girişimlere rağmen, kamuoyunda laiklik hassasiyeti olan kesimler tatmin edilememiştir. Burada söz konusu kesimlerin, hükümete ön yargı ile yaklaştıkları bilinir olsa da, kamuoyunda oluşan siyasal algılara doğrudan müdahale edebilecek en yetkili kurumun hükümet olduğu düşünüldüğünde, hükümetin krizi yönetmekte sınıfta kaldığı ifade edilebilir. Öyle ki, hükümetin tüm olumlu adımlarına karşın, Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın Sincan Belediye Başkanı Bekir Yıldız'ı hapisanede ziyaret etmesi, hükümetin krize verdiği tepkilerde samimi olmadığı iddialarını güçlendirmiştir.⁸⁷ Dolayısıyla, *Kudüs Gecesi* krizinde, yalnızca reaktif davranışlarla krizi geçiştirmeye çalıştığı gibi bir izlenim ortaya çıkmıştır. Ayrıca krizin etkileri hala sürerken 6 Şubat'ta İran Büyükelçisi'nin verdiği iftar yemeğine 6 RP'li vekil ve iki RP'li Bakanın (Lütfü Esengün ve Ahmet Cemil Tunç) katılması ilgi çekicidir. Dışişleri Bakanlığı'ndan birçok davetli isim olmasına rağmen hiçbir yetkilinin katılmadığı yemeğe yalnızca hükümetten RP'li vekil ve Bakanların katılmış olması, esasen Sincan olaylarına dair hükümetin RP kanadında farklı bir görüş var olduğu manası çıkartılmasına mahal vermiştir.

Son analizde Sincan'da düzenlenen *Kudüs Gecesi*, Refahyol hükümeti için çok önemli bir yol kazası olarak yorumlanabilir. Olay, içeriği itibariyle, hükümet hakkındaki şüpheleri beslemesinin yanı sıra, hükümetin buna benzer olaylar karşısında güçlü bir reaksiyon gösteremediğini bir kez daha ortaya koymuştur.

⁸⁷ Şevket Kazan, Kudüs Gecesinde ertesi günü, Bekir Yıldız'la yaptıkları telefon konuşmasında, Yıldız'a kırıcı sözler söylediğini ve bu sözlerden dolayı daha sonra üzülmediğini söylemiştir. Bu bağlamda Yıldız'dan helallik istemek amacıyla cezaevinde kendisini ziyaret ettiğini ve başka bir amacının olmadığını dile getirmiştir (Kazan, 2013: 178-179).

Şüphesiz bu durum, hükümeti alaşağı etmek isteyen çevrelerde önemli bir cesaret kaynağı olmuştur.

Buna benzer bir durum, *Kudüs Gecesi*'nden birkaç gün sonra Sincan ilçe merkezinden tankların geçirilmesiyle meydana gelmiştir. 4 Şubat 1997 sabahı, Ankara iline bağlı Etimesgut ilçesinde bulunan zırhlı birliklerden ayrılan 20 tank ve 15 kariyer, Sincan ilçe merkezinden geçmiştir. Söz konusu olay, merkez akım medyada askerın gövde gösterisi ve hükümete gözdağı gibi sözlerle değerlendirilmiştir. Ancak *Kudüs Gecesi*'nden 4 gün sonra gerçekleşen bu olağandışı gelişme resmî makamlarca sıradan bir askerî geçiş olarak duyurulmuştur. Bilhassa, Millî Savunma Bakanı Tayan'ın bu yönde açıklamalarda bulunması oldukça önemlidir. Zira bir Bakanlar Kurulu üyesinin basına yansıyan açıklamaları, hükümet adına bir yaklaşım olarak kabul edilme niteliğini haizdir. Ertesi gün, Meclis grup toplantısında konuşan Erbakan'ın yukarıdaki bölümde aktarıldığı üzere, olayı küçümseyen ve ciddiyetini görmezden gelen açıklamaları hükümetin hanesine eksi bir not olarak yazılmalıdır. Zira bu olayda, askerın açıkça hükümete gözdağı verdiği aşikârdır. Sonradan öğrenildiği üzere, Kara Kuvvetleri Komutanı Köksal, tankların yürütülmesi fikrini, henüz *Kudüs Gecesi* skandalı yaşanmadan önce tahayyül etmiş ve diğer kuvvet komutanlarıyla paylaşmıştır. Öyle görünüyor ki, generaller, *Kudüs Gecesi* skandalını fırsat bilerek, tankları sokağa sürmek vasıtasıyla hükümete açık bir mesaj vermeyi amaçlamışlardır. Asker-sivil ilişkilerinin kritik seviyeye geldiği bir ortamda, bu olay karşısında hükümetin caydırıcı yaptırımlar uygulamaktan kaçınması, 28 Şubat sürecinde orduyu cesaretlendiren konuların başında gelmektedir. Gerçi, hükümetten Erbakan'ın tersi istikamette görüşler dile getirilmiştir. Başbakan Yardımcısı Çiller, Sincan'dan geçen tankların küçümsenemeyeceğini söylemiş ve olayın gerçekleştiği gün Cumhurbaşkanı Demirel'le görüştüğten sonra yol haritasını belirlemek üzere DYP Genel İdare Kurulu'nu toplamıştır. Lakin bu görüşler hükümet tarafından güçlü biçimde savunulmanın uzağında kalmış ve askerın bu anti demokratik hareketine dair yeterince güçlü bir cevap sunamamıştır. Esasen tankların geçirilmesi olayı karşısında demokratik rejimde hükümet tarafından verilmesi gereken tepki, RP'li Bitlis milletvekili Zeki Ergezen tarafından

dillendirilmiştir. Ergezen, tankların millet iradesinin üzerine yürüdüğünü belirterek hükümeti göreve çağırmıştır. Ancak bu çağrılarının yanıt görmediği ve hükümetin olay karşısında güçlü bir tepki ortaya koyamadığı açıktır. Bir başka ifadeyle, hükümet, askerlerin açık meydan okumasına karşın, yeterince güçlü bir karşı çıkış yapamamıştır. Özellikle Başbakan Erbakan'ın olayı görmezden gelen açıklamaları hem RP içinde hem de hükümet içinde krizin derinleşmesine yol açmıştır.

6.3.2.2. Gündemde Yer Tutan Diğer Konular ve Söz Konusu Olaylarda Hükümetin Tutumları

Ocak ayının sonu itibariyle, gündemde yer bulan diğer beş sıcak başlık şunlardır: karadan hac yasağının delinmesi, türbana kamuda serbestlik getirilmesi, mesai saati düzenlemesi, kurban derilerinin Türk Hava Kurumu'na bağışlanmasının önüne geçilmesi, Taksim'e ve Çankaya'ya cami. Bu konular hakkında konuşan Millî Savunma Bakanı Tayan'ın sözleri şu şekildedir:

Bahsi geçen beş konuya samimi din duyguları ile yaklaşmak lazımdır. Üzülerek söylemeliyim ki Refah Partisi bu konuları dini inanç ve duygulardan uzak, tamamen siyasî hesaplarla gündeme getirmek istemekte, olayı istismar etmektedir. Bu konuların siyasileşmesine karşıyım. Mübarek Ramazan ayında yara kaşımak, toplumun huzurunu kaçırmak birliği bozan konulara hırsla, heyecanla ve ideolojik yaklaşmak yanlıştır. Refah Partisi'nin gayesi üzüm yemek değil, bağcıyı dövmektir. Refah Partisi'ne Cumhuriyetin temel nitelikleri konusunda güvensizlik vardır. Üzülerek söylemeliyim ki ben de güvenmiyorum.

Tayan'ın sözleri, RP'ye yalnızca dışarıdan oluşan bir muhalefetin değil Bakan seviyesinde de muhalefet olduğunu ortaya koymaktadır. Tayan'ın yaptığı açıklamaların generallerin konuşmaması için, sivil bir ağızdan konuşma yapılma ihtiyacı olarak görmek de pek tabii mümkündür. Ancak öyle olsa bile, Bakanlar Kurulu ve MGK üyesi etkili bir Bakanın bu sözleri sarf etmesinin hükümetin meşruiyetini sarstığına şüphe yoktur. Keza asker üzerinde rahatsızlık uyandırdığı basına yansıyan konular hakkında, diğer Bakanlardan da açıklamalar gelmiştir: Sağlık Bakanı Yıldırım Aktuna "...Türkiye'nin cami yapmaktan daha önemli işleri var" derken, Ensarioğlu ise "...Hükümetin RP kanadından gelen yanlı kararlamaları bekletip, yanlı bulduklarımı da

imzalamayacağım.” demiştir. Bakanlar Kurulu üyelerinden gelen bu tepkiler üzerine RP Bingöl milletvekili Hüsamettin Korquata'nın cevabı manidardır: “...İhtilal mı olacak, zelzele mi olacak, olursa olsun” (Milliyet, 01.02.1997: 16). Ne var ki, hükümet cephesinin, yapılan bu açıklamalara karşı, bu Bakanlar hakkında herhangi bir yaptırım düşünmediği anlaşılmaktadır.

RP'nin laiklik konusundaki görüşleri tartışmaya açılmışken, Başbakan Erbakan'ın, Taksim'den sonra Çankaya ilçesine cami yapma projesi olduğunu, Antalya'da partililer ve vatandaşlarla bayramlaşırken, halk isterse taksime cami yapılır yönündeki sözlerle açıklaması, hükümet hakkındaki kuşkuvarın büyümesine yol açmıştır. Zira Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Melih Gökçek ise Çankaya'ya yapılacak caminin konumunun Cumhurbaşkanlığı köşkünün tam karşısı olacağını belirtmiştir. Buna benzer konularda, koalisyon partilerine üye belediye başkanının bu rövanşist açıklaması, amacı Refahyol hükümetini yıpratmak olan çevrelere yeni kozlar verilmesine neden olmuştur.

Hükümet aleyhine yapılan propagandalar karşısında, koalisyon partileri yetkilileri birçok noktada ortak hareket etmeyi başaramamıştır. Bu açığı kapatmanın yollarını arayan Erbakan'ın izlediği strateji ise temel olarak iptidai bir çözüm olan görmezden gelme yöntemidir. Erbakan ortada bir problem olmadığını ancak art niyetli kesimlerin askerleri kışkırttığını düşünmektedir. Bu strateji çerçevesinde Erbakan, emekli bazı askerleri RP üyesi yaparak, askerle arasında sorun olmadığını göstermeye çalışmıştır. Bu bağlamda emekli Albay Ali Rıza Zilkara ve emekli Albay Yılmaz Şahin Aydınay ile basın karşısına çıkan Erbakan “Akılları sıra yapacak başka şeyleri olmadığı için kahraman ordumuzla aramızı açmak isteyenlere bu fotoğraf en güzel yanıt.” demiştir (Milliyet, 02.02.1997: 1). Bunun yanı sıra Erbakan, askerle hükümet arasında suni bir gerilim yaratılmak istendiği düşüncesine binaen, hükümetin ekonomi hedefleri hakkında çarpıcı açıklamalar yaparak gündeme yeni bir soluk getirmeyi denemiştir. Ne var ki bu açıklamalar hedeflenenin sağlayamamasının yanında, Erbakan'ın 28 Şubat sürecindeki tartışmalı sözlerine birkaç tane daha eklemiştir: “...1997'de uçacağız. Şafak söktü güneş parlıyor. Türkiye yeniden doğuyor. Enflasyon ve faizi %10'un altına indireceğiz. Paramız dolardan

kıymetli olacak. Türkiye Almanya'yla birlikte Avrupa'nın en güçlü devleti olacak." (Milliyet, 11.02.1997: 14).

Son kertede, 28 Şubat'ta gerçekleşecek olan MGK öncesinde, gidişatın farkında olmasına rağmen, dini içerikli konularda yapılacak idari düzenlemelerde ısrarcı tutumlar ve bazı RP'li yetkililerin talihsiz açıklamaları nedeniyle Refahyol hükümeti üzerindeki baskı oldukça yoğunlaşmıştır. Bu durum, Erbakan'ın en yakın çalışma arkadaşı olarak söz edilen Abdullah Gül tarafından da doğrulanmıştır. Gül, gerginleşen ortamdan dolayı medyayı sorumlu tutarken gündemi şu şekilde değerlendirmiştir: "Sincan olayını tasvip etmedik. Belediye Başkanı hakkında parti içi soruşturma açtık ama basına duyuramadık. Tanklarla ortam gerginleştirildi. Bir anda türbülansa girdik." (Milliyet, 16.02.1997: 15).

6.3.3. 28 Şubat MGK'sı ve 54. Hükümet'in Tutumu

Refahyol hükümetinin, 28 Şubat sürecinde belirlediği stratejisinin tutarsız ve başarısız olmasının yansımaları 28 Şubat 1997'de gerçekleşen MGK'da ve sonraki günlerde daha net biçimde ortaya çıkmıştır. Esasen MGK'nın gergin bir atmosferde geçeceği çok önceden kamuoyunda bilinen ve beklenen bir gelişmeydi. Ocak ayında toplanan MGK'da irtica konusunun bir sonraki ayın gündemi olacağı belirlenmişti. Dahası toplantıdan 2 hafta önce, toplantının ordu ve RP arasında bir restleşmeye varacağı askerî kaynaklar tarafından basına sızdırılmıştı. MGK'ya katılacak bir komutanın verdiği bilgilere göre, MGK'da radikal İslam konusu tartışılacak ve toplantı RP ve generaller arasında bir restleşmeye sahne olacaktır (Milliyet, 12.02.1997:13). Benzer biçimde, toplantıya birkaç gün kala, toplantı hakkında beklenti yaratan haberlerin basında yer bulmasıyla toplantı öncesinde tansiyonun had safhaya çıkması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda oluşturulan atmosfer çerçevesinde görüşlerini dile getiren ANAP Genel Başkanı Yılmaz, hükümete Sincan'da verilen uyarıya benzer bir uyarının 28 Şubat'taki MGK'da yaşanacağını açıklamıştır.

Generaller tarafından 28 Şubat MGK öncesinde bilhassa büyük bir beklenti yaratılmak istendiği açıktır. Çevik Bir'in ABD'de yaptığı bir konuşmada sarf ettiği

“Sincan’da demokrasiye balans ayarı...” sözleri bu minvalde değerlendirilebilir (Hürriyet, 22.02.1997: 1).⁸⁸ Tankların geçişinden sonra bunun mutlak bir geçiş olduğu yönünde resmî kaynaklardan açıklama yapılmasına rağmen, asker kanadından MGK’ya günler kala bu itirafın gelmesi, hükümete açık bir mesaj ve hatta bir gözdağı olarak yorumlanabilir. İkinci örnek ise Deniz Kuvvetleri Komutanı Erkaya’nın, irticanın birinci öncelik haline geldiğinin altını çizdiği açıklamasının basına yansımalarıdır. Üçüncü örnek, Demirel’in MGK öncesinde gazetecilere verdiği mülakatta yer verdiği bazı konulardır. Demirel’in yaptığı açıklamada değindiği hususların gerilimi tırmandırıcı nitelikte olduğu şüphe götürmezdir. Zira hükümetten rahatsızlık duyulduğu vurgusuna binaen, varlığını cumhuriyete borçlu sivil kesimlerinden destek isteyen açıklamaları kısa sürede ses getirmiştir. Cumhurbaşkanı’nın açıklamasından iki gün sonra 26 Şubat’ta, TÜRK-İŞ, DİSK ve TESK genel başkanları bir araya gelerek, laik ve demokratik rejimin yanında olduklarını beyan eden açıklamalarda bulunmuş ve Anayasa Mahkemesi ve Cumhurbaşkanlığı köşkünü ziyaret etmişlerdir. Bu kuruluşların temsilcilerinin verdiği beyanatlarda askerî darbe ihtimaline karşı çıkmalarına rağmen, mevcut hükümeti laiklik karşıtı fillerin odağı gösterme çabalarına destek verdikleri de muhakkaktır.

Buradaki kritik soru, MGK öncesinde, ordu tarafından kasıtlı olarak yükseltilmek istenen gerilime karşı, hükümetin neler yapıp yapmadığı sorusudur. Zira DYP ve RP’nin, yaşanacaklardan haberdar olmaması mümkün değildir. Zira konuyla ilgili basında muntazaman haberler yapılmıştır. Dahası, Erbakan sonraki yıllarda verdiği bir röportajda 28 Şubat MGK’sında yaşananların kendileri için sürpriz olmadığını belirtmiştir (Çetinkaya, 2016: 166). Ayrıca Çiller’in MGK’dan bir süre önce eski Genelkurmay Başkanı ve DYP milletvekili Doğan Güreş ile görüşmesi, toplantıda neler yaşanabileceğine dair bir ön izlenim çabası olabilir. Ne var ki kurgulandığına dair açık kanıtlar bulunan bu gerilime karşı hükümet cephesinden kapsamlı bir cevap gelmediği açıktır. Bazı milletvekillerinin Çevik Bir’in “balans ayarı” sözlerine münferit cevapları sayılmazsa, hükümet

⁸⁸ Çevik Bir’in ABD ziyareti sırasında yaptığı bir görüşmede Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan’ın Sincan olaylarıyla ilgili “Türk ordusunu takdir ettik. Ordunuz Türkiye’de demokrasinin denge unsuru” dediği öne sürülmüş, Çevik Bir bu sözleri doğrulamıştır (Milliyet, 21.02.1997: 14).

cenahının bu sözler karşısında sükûnete büründüğü söylenebilir. Zira hükümet, ordu ile arasında yaşanan gerilimi Başbakan Erbakan'ın konunun tam anlamıyla özüne girmeden, geçiştirme stratejisine bırakmıştır. Erbakan siyasî gündeme dair konulara 25 Şubat'taki grup toplantısında değinmiştir: "Türkiye laikler ve laiklik düşmanları diye bölünmeye çalışılıyor. Bir taraftan onlara göre laikler ve demokrasiyi savunanlar. Öte yanda demokrasi ve laiklik düşmanları var. Peki, ben deminden beri neyi savunuyorum? Demokrasiyi savunmuyor muyum? Böyle düşünmeyenleri demokrasiye davet etmiyor muyum? Oturun oturduğunuz yerde, rahat batmasın." (Milliyet, 26.02.1997: 17). Erbakan'ın MGK'dan önce son açıklaması ise, Başbakan'ın yaratılan atmosfere karşı nasıl bir mücadele vereceği hakkında iyi düşünülmüş bir stratejisinin olmadığını ve tek geçerli stratejisinin geçiştirme modeli olduğunu doğrulamaktadır. Başbakan Erbakan toplantıdan bir gün önce MGK gündemi hakkında Cumhurbaşkanı ile görüşmesinin ardından basına şu açıklamada bulunmuştur: "...devletin üst kademesinde tam bir uyum var. Ülkemizi çeşitli şekillerde, bu bölünmüş olan gruplar arasında çatışmalar meydana getirmenin kimseye faydası yoktur." (Milliyet, 28.02.1997: 16).

Hâlbuki hükümet yetkilileri haricinde birçok kişi söz konusu toplantının bir krize neden olacağına dair görüş bildirmiştir. Dönemin etkili gazetecisi ve köşe yazarlarından biri olan Yavuz Donat 28 Şubat'ta gerçekleşecek MGK'yı "...Refahyol hükümetinin kuruluşundan bu yana yapılan en önemli toplantı" olarak nitelendirmiştir (Milliyet, 27.02.1997: 14). Ayrıca, *Milliyet* gazetesinin 28 Şubat günü çıkan nüshasının manşeti de manidardır. "En uzun gün" manşetiyle çıkan gazete, toplantının sert tonda geçeceğini açıkça bildirmektedir. Tüm bunlar göstermektedir ki, henüz gerçekleşmemiş olan bir toplantı için, 2 hafta öncesinden başlayarak gerilimli bir atmosfer yaratılmak istenmesi, şüphesiz organize bir eylemin sonucudur. Bu konuda çarpıcı bir örnek, MGK öncesinde MGK'da sunulacak rapor özetlerinin basında yer almasıdır. Burada, MGK'nın dosyalarına erişme kapasitesi olan kişilerden bazılarının söz konusu dosyaları basına sızdırdığına dair güçlü bir emare oluşmaktadır. Çok satan ve merkez medya olarak anılan gazetelerin yayınları karşısında RP'ye yakınlığı ile bilinen *Millî Gazete* ise 25 Şubat'ta "maskeleri demokrat, zihniyetleri darbeci" manşetini

kullanmıştır. Kritik MGK'ya günler kala atılan bu manşetin RP'nin MGK'da yaşanabilecek olaylara dair öngörüsünü içerdiği söylenebilir.

6.3.4. MGK Sonrasında Hükümetin Stratejisi Ve Asker-Hükümet Restleşmesinde Kaybedilen Cepheler

MGK sonrası dönemde, ordu ile hükümeti karşı karşıya getiren önemli olaylar vuku bulmuştur. İlk karşılaşma MGK'nın hemen sonrasında gerçekleşmiştir. MGK kararlarının imzalanma konusu asker ve hükümet arasında gerilime sahne olmuştur. Her ne kadar Başbakan daha sonra kararları imzalamadığını söylese de, bildirinin imzalandığının kabul görmesi hükümetin hukuki açıdan hakkını savunma kabiliyetini kaybetmesine neden olmuştur. Hükümetin MGK öncesinde gerekli tedbirleri almaması ve etkili bir strateji oluşturamaması, MGK sonrasındaki süreçte asker karşısında alan kaybetmesine neden olmuştur. Oysa 28 Şubat'ta gerçekleştirilecek olan MGK'nın asker ve hükümet arasında bir restleşmeye sahne olacağı haberleri çok önceden biliniyordu; buna rağmen, hükümetin MGK'da kapsamlı cevaplar üretememesi, hükümetin asker karşısında belirleyici konumunu kaybetme sürecini hızlandırmıştır. İmza konusu dışında, asker ile hükümeti karşı karşıya getiren olaylarda hükümetin etkisiz tutum ve davranışları sürmüştür. Bu konuda ilk olarak heykel dikme vakası tartışmaları, yüksek rütbeli bir ordu mensubunun Başbakan'a küfür etmesi ve Genelkurmay tarafından organize edilen brifinglerin yarattığı tartışmanın ele alınması gerekmektedir. Zira bu olaylarda, açıkça demokratik rejim usulleri baltalanırken, hükümetin buna karşı çıkacak yollar üretememesi, meşruiyet krizini derinleştirmiştir.

6.3.4.1. İmza Konusu

Refahyol hükümeti, 28 Şubat'ta gerçekleşen MGK toplantısının ardından, MGK'da alınan kararları imzalaması yönünde MGK'nın askerî üyeleri tarafından baskı altına alınmak istenmiştir. Bunun üzerine, Başbakan Erbakan, toplantı sonrasında diğer parti liderleriyle görüşerek, bir demokrasi cephesi kurmanın

zeminini aramıştır. Ancak bu girişimden bir sonuç alamamış ve 5 Mart'ta söz konusu kararlar imzalanmıştır. Ancak Erbakan sonraki günlerde, dış güçlerin bir tertibi olduğunu düşündüğü⁸⁹ ilgili kararları imzalamadığını belirtmiştir (Çetinkaya, 2016: 132-133):

9 saat sürdü bu [MGK] toplantı[sı]. 5 saat onla konuştular. Ortağımız hiç konuşmuyor. 5 saat konuştular, doğruldular, şimdi sıra bize geldi. 'Buyurun bakalım şimdi söz sizde'. Benim ne yapacağımı merakla bekliyorlar. Kapının önünde uzun boylu bir yaver bekliyor. Ben gayet serinkanlılıkla 'yaver bey bir dakika buraya gelir misiniz?' dedim. 'Sayın Cumhurbaşkanının güzel bir âdeti vardır, Anayasa'yı masasının üstünde durdurur. Anayasayı bana verir misiniz?' 'Buyurun efendim' dedi. Anayasa'yı getirdi bana verdi. Ben anayasanın 2. maddesini açtım, dedim ki: 'Beyler! 5 saat konuştunuz, konumuz ne? Anayasa'yı korumak. Anayasa'yı korumak için anayasayı çiğneme hakkımız var mı? Şimdi bir takım tehditler getiriyorsunuz: İmam hatipleri kapatalım, çarşafılları yasaklayalım, sakallıları yasaklayalım... Bunların hepsi insan haklarına aykırı. İşte anayasanın 2. maddesi. Bunun ikinci paragrafı okuyorsunuz da birinci paragrafını neden okumuyorsunuz?. 2. paragrafta bunların hepsinin Anayasa'ya aykırı olduğu yazıyor. Biz Anayasa'yı çiğneyeceğiz sonra da kuruyoruz diyeceğiz. Böyle şey olmaz. Ne olacak? Bunlar Anayasa'ya aykırı mı değil mi inceleyeceğiz. Gelin önce bunun münakaşasını yapalım'. Demirel onların takım oyuncusu. Hemen atıldı. Dedi ki: 'Sayın Başbakan, gecenin bu saatinden sonra bunlar anayasaya uygun mu değil mi münakaşasını nasıl yaparız? Doğru söylüyorsunuz. Genel Sekreter'e verelim uzmanlarının toplansın, incelesin ve anayasaya aykırı mı değil mi rapor getirsin, bunu müzakere edelim. 'Anayasa'yı yıkararak anayasa korunmaz'. Tekrar Demirel atıldı, dedi ki: 'Genel Sekreterliğin uzmanları yok siz de biliyorsunuz, uzman olsa olsa hükümet de var'. Dedim ki 'doğru söylediniz' Demirel 'o halde bunu hükümeti havale edelim, hükümet bunu Anayasa'ya uygun mu değil mi kontrol etsin.' İşte benim altına imza ettiğim belge budur Diğer teklifler Makovsky'nin teklifleridir, ona asla imza atmadım. İnsan haklarına Anayasa'ya uygun mu değil mi incelen sin diye hazırlanan tavsiye belgesini hükümete havale ettik. Hükümet de bakanlara havale etti.

Buradaki tartışma, Erbakan'ın hangi metni imzaladığı konusunda ortaya çıkmaktadır. Cüneyt Özdemir'in⁹⁰ iddiasına göre, Erbakan yalnızca MGK bildirisini imzalamıştır. Sorunun temelini teşkil eden 18 maddelik ek liste ise bildiriye sonradan ilave edilmiştir. Ancak, Saygı Öztürk'ün (2013) yayımladığı

⁸⁹ Erbakan, 2010 yılında, 28 Şubat sürecini değerlendirirken, söz konusu kararların, [ABD Dışişleri Bakanlığı eski çalışanı ve daha sonra Ortadoğu uzmanı olarak düşünce kuruluşlarında görev yapan] Alan Makovsky'nin planı olduğunu iddia etmiştir (Çetinkaya, 2016: 132).

⁹⁰(CNN-Türk Soru-Yorum Programı). İlgili programın kaydı için bkz. (<https://www.youtube.com/watch?v=aHprGqo-zjU>) erişim tarihi 01.07.2017.

belgelere göre, toplantı kararları bizatihi Başbakan tarafından imzalanıp, gereği ilgili kamu kuruluşlarının bilgilerine rica edilmiştir. Süleyman Demirel (Milliyet, 06.03.1997: 1) ve Mesut Yılmaz da, Erbakan'ın ilgili kararları imzalamış olduğunu belirtmiştir.⁹¹ MGK kararlarına imza atıp atmadığı hususu Erbakan'a sorulduğunda şu şekilde yanıt vermiştir⁹²:

Muhabir: Sonuçta 28 Şubat kararlarını imzalamak durumunda kaldınız?

Erbakan: Hayır

Muhabir: İmzalamadınız mı?

Erbakan: Anayasaya aykırı mıdır değil midir diye incelenmesini imzaladım. Bakanlara havale ettim aynı kelimelerle. Anayasaya aykırı buldukları için hiç birini uygulamadım.

Erbakan'ın MGK kararlarına imza atıp atmadığı tartışmalarına genel bir perspektiften yaklaşıldığında anlaşılmaktadır ki, toplantıdan birkaç gün sonra hazırlanan 18 maddelik kararlar Erbakan'a sunulduğunda, kararları sert bulmuş yumuşatılmasını istemiştir ve imzalamakta tereddüt etmiştir. Bu kararları imzalamadan önce siyasî liderlerle görüşme talebinde bulunmuştur. Ancak görüşmeler sonrasında Erbakan beklediği desteği bulamamıştır. Kararların mahiyeti bir kenara bırakılacak olursa, imza meselesi hükümet ve asker arasındaki ilişkide psikolojik bir eşige denk düşmekteydi. Zira dönemin en çok satan gazetelerinden biri olan *Sabah* Erbakan'ın imza meselesini şu şekilde duyurmuştur: "Erbakan'ı Atatürkçü ve laik yapan imza" (Sabah, 19.03.1997: 1); "Paşa paşa imzaladı" (Sabah, 06.03.1997:1).

Konuyla ilgili görüş belirten RP Genel Başkan Yardımcısı Oğuzhan Asiltürk, ilgili maddelerin kabul edilemez olduğunu belirtmiştir. Askerî yetkililer ise konuyla ilgili şu beyanatta bulunmuştur: "Şu anda Başbakan'ın imzalamaması diye bir konu yok. Metne son hali verildikten sonra imzaya sunulacak. Kaldı ki Başbakan kurulun bir üyesi. Tavrı kararları değiştirmez. İmzalar veya imzalamaz. Şerh düşer veya düşmez. Alınan kararlar hükümete iletilecektir. MGK toplantısının

⁹¹ Habertürk, Haberlerle Gündem, 28 Şubat Programı ilgili programın videosu için bkz. (<https://www.youtube.com/watch?v=NIGmlH6kWM8>) erişim tarihi: 13.12.2017.

⁹² İlgili video kaydı için bkz. (<https://www.youtube.com/watch?v=Skm5KIVJMRE>) erişim tarihi: 14.12.2017.

yapıldığı gün bildirinin açıklanması ile kararlar kesinleşmiştir.” (Milliyet, 03.03.1997: 16). Başbakan’ın MGK kararlarını imzalamadığı ilk defa Asiltürk’ün 26 Mart’ta Meclis’te yaptığı basın toplantısında dile getirilmiştir. Asiltürk imzanın prosedürel olduğu ve ilgili bakanlıklara inceleme için atılmış bir imza olduğunu belirtmiştir. Ancak imza meselesinden yaklaşık 20 gün sonra gelen bu açıklama soru işaretleri doğurmuştur. 6 Mart’ta MGK Genel Sekreteri İlhan Kılıç’ın imzaların tamamlandığını belirttikten sonra, RP’nin ilk adımı konuyu Meclis’e taşıma gayreti olmuştur. Ancak Meclis Başkanı ve muhalefet parti liderleri hükümetin bu talebine olumsuz yanıt vermişlerdir. Ardından konunun Bakanlar Kuruluna getirilmesi gündeme gelmiş ancak koalisyonun DYP kanadının kararların tavizsiz uygulanmaması durumunda koalisyondan çekileceklerini bildirmeleri üzerine, kararlar imzalanmıştır. Bu süreçler göz önüne alındığında, Başbakan’ın kararları imzalamadığı iddiasının politik bir manevra olarak yorumlanması kolaylaşmaktadır.⁹³

Ne var ki bu tespit, askerin söz konusu imzayı hükümeti köşeye sıkıştırmak için kullandığı gerçeğini örtmez. MGK’daki askerî kanat, imza meselesine bir oldubittiye getirerek daha sonra istişare edileceği söylenen kararları, MGK bildirisine imza atıldığı için hükümete kolayca dayatma fırsatına erişmiştir. Zira bu şekilde, RP’nin içinde ve tabanında rahatsızlık uyandıracak düzenlemeler içeren kararları Erbakan’a dayatarak, hükümetin büyük ortağı köşeye sıkıştırılmak ve yıpratılmak istenmiştir.

Linz (1978: 69-71), koalisyon ortağı partiler arasında sorun yaşanması durumunda konuların siyasî içeriğinden çıkartılarak teknik meselelere indirilebileceğinin altını çizmektedir. Böylece hükümet, muhalefet karşısında zaman kazanabilecek hem de konunun özünü bulanıklaştırma şansına erişecektir. Ancak bu girişimler sorunun kaynağına inerek çözüm üretmeyi zorlaştıracak nitelikte gelişmelerdir. Böylece çözümsüz kalan sorunlar hükümetin meşruiyet kaybı yaşamasını peşi sıra getirecektir. Linz’in altını çizdiği

⁹³ 28 Şubat MGK tutanaklarının ortaya çıkmasının ardından, toplantıdaki imza konusunu bu bilgiler ışığında bir değerlendirme için bkz.(<http://www.posta.com.tr/28-subatta-hic-direnis-olmamis-haberi-195856>) erişim tarihi: 14.12.2017. Ayrıca MGK sonrası dönemde imza konusunu ayrıntılı inceleme için bkz. (Hürriyet, 27.08.1997: 17).

bu konu MGK kararlarının uygulanması konusunda hükümet içinde yaşanan tartışmaların nasıl sonuçlandığını açıklamaktadır. İmza tartışmaları bir kenara bırakıldığında, Linz'in tespitine paralel biçimde, 54. Hükümet'in süreç içindeki genel tutumunun oldukça problemlili olduğunun altı çizilmelidir. Hülasa hükümetin süreci idaresindeki tutumu, birçok kritik gelişmeyi tetiklemiştir. Bu noktada Refahyol hükümetinin yeterince iyi düşünülmemiş bir strateji ile hareket ettiği söylenebilir. Zira usul olarak bakıldığında, MGK'dan çıkan kararların oybirliği ile alındığı daha önce belirtilmişti. Dolayısıyla hükümetin askerlerin baskısına direnmesi gereken yer ve zaman, toplantı sonrası değil, bizatihi toplantı esnası olmalıydı. Bu durumu dönemin İçişleri Bakanı Meral Akşener de sonraki yıllarda verdiği bir röportajda ifade etmiştir. Akşener, hükümetin MGK sonrasında çekilmesi gerektiğini, sonradan yapılan direnişin bir işe yaramadığını belirtmiştir (Radikal, 28.02.2000: 24).⁹⁴ Kararlar açıklandıktan sonra, Başbakan Erbakan'ın demokrasiden çıkarı olan çevrelerden destek bulması oldukça zor bir hal almıştır. Çünkü toplantı kararlarına toplantı esnasında herhangi bir itiraz gelmemiş olmamasının ortaya çıkması hükümetin asker karşısında acz içinde olduğu algısının pekişmesine neden olmuştur. Esasen, bu durumun ortaya çıkmasında Erbakan'ın kişisel mizacının etkili olduğu söylenebilir. Erbakan, daha önceki bölümlerde de vurgulandığı üzere, çekişmeli konularda sorunları görmezden gelme, geçiştirme, erteleme gibi yolları tercih eden bir yöntem izlemektedir. Erbakan'ın -üzerine gidildiğinde kolayca taviz veren- tavrı, muarızlarını cesaretlendirmiş olabilir. Dolayısıyla Başbakan olarak Erbakan'ın MGK toplantısında güçlü bir şekilde demokrasiyi ve hükümeti savunmaması, demokrasinin çöküşü sürecine ivme kazandırmıştır, denebilir. Gerçi, MGK toplantısında neden sert çıkmadığı konusunda Erbakan, sert çıkarsa "...o gece ihtilal olurdu" minvalinde sözler sarf etmiştir (Bayramoğlu, 2013: 182). Bu sözlerden, Erbakan'ın darbe ihtimalini çok güçlü görmekte olduğu sonucu çıkmaktadır. Lakin Erbakan'ın öngörüsünün abartılı olup olmadığına bakılmaksızın, Erbakan'ın bu öngörü çerçevesinde bir plan ile hareket etmediği rahatlıkla söylenebilir. Zira MGK toplantısında, karşı çıktığında darbe olacağını öngören bir Başbakan'ın toplantıdan önceki süreçte caydırıcı

⁹⁴ Recai Kutan ise MGK kararlarına tavsiye olarak diye baktıkları için hükümetten çekilmeyi düşünmediklerini ifade etmiştir (Milliyet, 01.03.1998: 16).

önlemler alması beklenirdi. Örneğin, erken seçim kararı bir koz olarak kullanılabilir, komutanların emekliye sevki gündeme getirilebilirdi. Yahut toplantı ötelenebilir ve hatta bazı mazeretlerle Başbakan'ın toplantıya katılmaması tercih edilebilirdi. Zira toplantıdan bir ay önce kesin olarak bilinmektedir ki, toplantıda irtica konusu ele alınacak ve bu konu etrafında asker ve hükümetin bir restleşme içine girmesi muhtemel olacaktı. Bu çıkarımlar etrafında denebilir ki, Erbakan'ın darbe olabilirdi gerekçesi, hükümetin MGK toplantısındaki talihsiz tutumunu haklı çıkartacak bir gerekçe olmaktan çok uzaktadır.

6.3.4.2. Asker-Hükümet Restleşmesinde Kaybedilen Cephele

1995 seçim sonuçlarının açıklanmasından itibaren, RP'nin iktidarda bulunma olasılığı TSK'yı rahatsız etmiştir. Bu durumu engellemek için henüz koalisyon görüşmeleri sürerken, konu hakkında etkili kişilere telkinde bulunarak RP'li bir koalisyonu engelleme çabaları zuhur etmiştir. Bu çabalar neticesinde, seçimlerden ancak 6 ay sonra RP'li bir koalisyon kurulması mümkün olabilmiştir. Hükümetin kuruluşunun ardından, RP'nin laiklik tartışmalarına yol açan faaliyetlerinin de etkisiyle, TSK içinde hükümeti yıpratma girişimleri vuku bulmuştur. Bu noktada belirtilmelidir ki, asker ve Refahyol hükümetini karşı karşıya getiren olaylarda, hükümetin sivil alanı yeterince savunmadığı aşikârdır. Partinin önde gelen isimlerinden Bülent Arınç, bu durumu açıkça ifade etmiştir. Arınç'a göre, hükümetin tavırları askerini elini güçlendirmiş, diğer siyasî aktörler gözünde ise meşruiyetini yitirmesine neden olmuştur. Öyle ki iktidar uğruna katlanılan bu vahim durumlar iktidarın altını oymuştur (Selim, 2002: 27). Arınç'ın belirttiği üzere, 54. Hükümet döneminde, askerlerin liberal demokratik rejim içinde yer alması mümkün olmayan faaliyetlerine karşı güçlü karşı çıkışlar yapılamamış ve/veya kanuni yaptırımlar işletilememiştir. Şüphesiz bu tutumlar, hükümetin güçsüz görünmesine neden olmuş, hükümeti devirmek isteyen çevreleri cesaretlendirmiş ve nihayetinde asker-sivil ilişkilerinde, hükümet aleyhine kantarın topuzunun kaçmasına neden olmuştur.

Bu hususta bazı örneklerin altı çizilebilir. Örneğin, bir tuğgeneralin, bir ilçe meydanına resmî makamlardan izin almadan heykel dikmesi ve bunun

karşısında, sivil alana tecavüz eden askerî yetkiliye hiçbir yaptırımında bulunulmamış olması ve hatta sivil idarenin salahiyet alanının dahi savunulamaması önemlidir. İkinci verilebilecek örnek ise Sincan'dan geçirilen tanklardır. İlk aşamada, bizatihi Millî Savunma Bakanı'nın mutad bir geçiş olduğunu söylemesine rağmen, söz konusu olayın Genelkurmay İkinci Başkanı'nın demokrasiye balans ayarı yapılmasıyla ilişkilendirmesi sonrasında, hükümet kaynağını kanundan alan hükümranlık haklarını işletmemiştir. Bu olay, 28 Şubat'a giden süreçte askerî hükümeti sindirdiği izlenimini yaratan en önemli olaydır. Üçüncü örnek ise yüksek rütbeli bir subayın, kamuya açık bir toplantıda Başbakan'a hakaretimiz sözler etmesine karşılık, cezai yaptırım öngören kanuni mekanizmaların etkin biçimde çalıştırılmamasıdır. Son örnek ise 28 Şubat MGK'sında dayatılan kararların, şerh koyulmaksızın imzalanmasıdır. Oysa bu durum karşısında hükümetin elinde birkaç önemli koz vardır. Örneğin hükümet, bunun bir darbe olduğunu ilan ederek seçime gitmeyi tasavvur edebilir yahut muhalefet liderlerini ikna etmeyi başarıp bir demokrasi cephesi kurmak vasıtasıyla askerî vesayete bayrak açabilirdi. Veya kuvvet komutanlarını emekliye sevk etme yolunu tercih edebilirdi. Erbakan'a sonraki yıllarda askerlerin emekliye sevki meselesi sorulduğunda şu sözlerle yanıt vermiştir:

Muhabir: Sivil otoriteye karşı çıkan generalleri görevden almayı düşünmediniz mi?

Erbakan: Biz tek başımıza hükümet değildik ve görevden almadan önce benim temennim bu generallere eğitim yapmaktır.

Muhabir: Bu konuda Tansu Çiller'le bir istişareniz oldu mu? (...)

Erbakan: Bunu konuştuk fakat Tansu Çiller buna taraftar olmadı. Ben de zaten şahsen bunun yerine kendilerini eğitmek yolunu tercih ettim. Bunun fırsatlarını birkaç kez defa kurdum. Genelkurmay Başkanıyla iki kez iki farklı tarihte konuşma yaptık meseleleri anlatmak için. Neden ben bu eğitime yolunu seçiyorum. Çünkü askerlerimizin öğrenim metotları içerisinde bazı eksiklikler var. Bu eksiklikler tamamlandığı takdirde Millî görüşü anlayacaklar, tarihteki şerefli yerimizi almanın mana ve kıymetini takdir edecekler ve bazı hatalardan böylece vazgeçmiş olacaklar.⁹⁵

⁹⁵ Habertürk, Habertürk Özel: Erbakan Anlatıyor Programı. İlgili Program kaydı için bkz. (<https://www.youtube.com/watch?v=gYc9zFvWnBQ>) erişim tarihi: 12.04.2017.

Tüm bunlara rağmen, 54. hükümet, MGK sonrasındaki süreçte, meşruiyetinin daha fazla yıpratılmasını engelleyecek önlemler alma fırsatını elinde bulunduruyordu. Zira MGK bildirisi göstermektedir ki, MGK bir yürütme organı gibi hareket ederek, hükümetin politikalarını sert biçimde dönüştürme eğilimi içine girmiştir. Bu durum birçok siyasiden tepki görmüştür. Ana muhalefet lideri Yılmaz, bildirden hoşnut olmadığını ve Türk demokrasisi için endişe ve üzüntü kaynağı olduğunu belirtmiş; Demokratik Türkiye Partisi (DTP) lideri Hüsamettin Cindoruk ise bildiriye 12 Mart muhtırasına benzeterek, MGK'nın halk iradesinin üstünde olmadığını ve bildiri kararlarına karşı çıkacakları mesajını vermiştir (Milliyet, 02.03.1997: 16). Ne var ki Erbakan'ın MGK'daki bu tepkilerin tersi istikametteki tutumu, kararların bizatihi Başbakan tarafından itirazsız kabul edildiği ve dolayısıyla 28 Şubat sürecinin bir darbe olmadığı yorumlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu hususta, daha önce iki kez darbeler nedeniyle Başbakanlık koltuğundan ayrılmak zorunda kalan Süleyman Demirel 28 Şubat'ın bir darbe olmadığını söylemiştir.⁹⁶ Buna benzer bir yorum da Ana muhalefet partisi lideri Mesut Yılmaz'dan gelmiştir. Yılmaz'ın konuyla ilgili sözleri şöyledir:

Velhasıl şunu söylemek istiyorum: bugün hala inanıyorum ki başta Erbakan olmak üzere Refahyol hükümeti o tarihte bu önerilere karşı dik dursaydı bazılarını kabul edebilirlerdi ama bazıları konusunda itirazları olabilirdi. Ama bunları imzalayıp da sonra gidip karşı cephe oluşturmak için destek istemek yerine orada bir hükümet tavrı duruşu sergileyebilselerdi, askerler bunu daha öteye götüremezlerdi.⁹⁷

Hâlbuki MGK sonrasında hükümet, gidişatın vahametini görmezden gelerek, iktidardaki varlığını uzatabilmek niyetinde gibi bir görüntü çizmiştir. Bu durum, hükümete yakın basın organlarının MGK sonrasında kullandıkları manşetler çerçevesinde, konuyu ele alma biçimlerinde açığa çıkmaktadır. Örneğin *Yeni Şafak* 28 Şubat MGK'sını küçültmeye çalışan bir manşeti tercih etmiştir: “darbe defteri kapandı” (02.03.1997). *Akit* gazetesi ise 7 Mart'ta, “darbe hizaya geldi” manşetini atmıştır. Olayı küçültmenin ötesinde, RP'ye yakın basın cenahında

⁹⁶ (<http://t24.com.tr/haber/demirel-umarim-darbeleri-3-saatte-toparlarim,205783>) erişim tarihi: 17.04.2017.

⁹⁷ Habertürk, haberlerle gündem, 28 Şubat Özel Programı. İlgili programın kaydı için bkz. (<https://www.youtube.com/watch?v=NIGmlH6kWM8>) erişim tarihi 01.07.2017.

rüzgâr rövanşist bir yönden esmiştir. Bu tavır, ilerleyen günlerde daha açık şekilde ortaya çıkmıştır. *Millî Gazete* 16 Mart manşetinde, TÜRKİŞ, DİSK ve TESK’i hedef alarak “halkın değil sermayenin sözcüleri, rantiyenin borazanları” sözlerini kullanmış ve gerilimin müsebbibi olarak mason localarını işaret etmiştir: “hükümete saldırı emri masonlardan, localarda telaş” (17.03.1997). RP’nin resmî gazetesi sayılabilecek *Millî Gazetenin* konuyu ele alış biçimine bakılacak olursa, hükümete karşı oluşan muhalefetin esas kaynağı masonlar ve sermaye gruplarıdır.

Hükümetin RP kanadının olayı küçülten yorumları ve karşılaştığı problemleri mütemadiyen masonlar gibi geleneksel muarızlarına havale etme girişimleri dışında, hükümetin DYP kanadının öncülüğünde demokratik rejimin savunulması yönünde adımlar atılmıştır. Bu bağlamda DYP Genel Başkanı Çiller’in 1 Nisan 1997’de basına yansıyan “...bu hükümeti tankla topla yıkamazlar” çıkışı önemlidir. Çiller’in sözleri hükümet cephesinin, tüm yıpratma çabalarına karşın hala güçlü olduğunu gösteren bir yaklaşımdır. Ne var ki, bu sözlere TSK’dan yanıt gecikmemiştir. *Çevik Bir*, 7 Nisan’da *Milliyet* gazetesine mülakat vererek, Çiller’in sözlerini “talihsiz ve demagojik” olarak değerlendirmiştir. Hatta TSK’nın bir katılımcı demokrasi çerçevesinde siyasî konularda konuşma hakkı olduğunu söyleyebilmiştir. *Çevik Bir*’in manşet olan bu sözlerinin ardından askerlerin emekliye sevki konusu DYP’de gündeme gelmiş; ancak bu konu hayata geçirilememiştir.

Erbakan ise söz konusu günlere denk gelen, -Nisan ayında- Kurban Bayramı’nı ailesi ve geniş bir kafileyle hac ibadetiyle geçirmiştir. 25. kez hacı olan Erbakan’ın bu ziyareti ve bu ziyaret esnasında meydana gelen bazı olaylara muhalefet tarafından tepki gösterilmiştir. Söz konusu ziyarete 8 Bakan, 53 Milletvekili ve 64 bürokratin katılmış olması ve toplu biçimde havalimanında ihrama girmiş biçimde gazetelere poz vermeleri tepki toplamıştır. Demirel bu davranışları “siyasî şov” olarak nitelendirmiştir.⁹⁸ Erbakan’ın hac ziyaretinin politik bir içeriğe sahip olup olmaması meselesi bir kenara bırakıldığı durumda bile, hükümet ve asker arasındaki gerilimin henüz makul düzeye düşmediği bir

⁹⁸ Show TV, 32. Gün Programı, 21.04.1997.

dönemde Başbakanın 8 gün boyunca yurtdışında olmasının, eleştiri doğurabileceği öngörülebilirdi. Keza Başbakan'ın kalabalık bir grupta yaptığı hac ziyareti, hükümetin zaten olumsuz olan imajının pekişmesine neden olmuştur. Bu ziyaret ile Başbakan'ın ülke sorunlarıyla yeterince ilgilenmediği iddiasını gündeme taşıyan muhalif gruplara malzeme verilmiştir. Ayrıca Erbakan'ın yurtdışında olduğu sırada, ona vekâlet eden Çiller'in Genelkurmay Başkanı Karadayı ve Cumhurbaşkanı Demirel'le görüşmeler yapması, koalisyonun geleceği hakkında söylentiler çıkmasına neden olmuştur⁹⁹ (Milliyet, 17.04.1997).

MGK sonrasında, hükümet ve askerler arasında cepheleşmenin tırmanmasına neden olan diğer önemli olay ise bir komutanın Başbakan'a karşı küfürlü sözler kullanmasıdır. Bu olay Erbakan'ın hac ziyareti sırasında gerçekleşmiştir. Erzurum Bölge Jandarma Komutanı Tuğgeneral Osman Özbek, kamuya açık bir toplantıda yaptığı konuşmada Başbakan hakkında küfürlü bir kelime kullanmıştır. Söz konusu olay basına yansınca hükümet ve askerler arasında yeni bir gerilimin perdesi aralanmıştır. Özbek'in konuşmasını dinlediğini söyleyen Başbakan, konuşmayı içeren bir videokaseti Genelkurmay Başkanı'na gönderdiğini belirtmiştir. Özbek'in konuşmasının küfür içermesinin ötesinde, açıkça hükümeti eleştirmesi ve ona karşı mücadele edeceğini belirtmesi, konuşmanın uzun süre gündemde kalmasına neden olmuştur. Özbek'in konuşmasında hükümeti ve Başbakanı hedef alan sözleri şunlardır:

Son üç yıldır PKK ile mücadele eden Silahlı kuvvetleri ve jandarmanın bir mensubu olarak konuşma hakkını kendimde biraz görüyorum. Ve bu düşünceme de hak verdiğinize inanıyorum. Bizler konuşurken, bir protokol konuşması var. Biraz onun dışına çıkmak istiyorum. Yani düşüncelerimi söylemek istiyorum. Bu ülke bu şekilde kurulmuş. Bunu dedelerimiz kurmuş. Tüm siyasî partiler, tüm gruplar, bir kere bu temelde anlaşmalıdır. Bu temelde anlaştıktan sonra fikirler ayrılmalı. Tabii ki fikir ayrılığı olacaktır. Ama sen kalkıp da hayır efendim ben bu devleti yıkacağım ben demokrasi tanımam ben laiklik tanımam dersin o zaman olmuyor. Ben dediğimi yapacağım. Ee yap da görelim o zaman. Hazır bir cumhuriyete gel, kon.

⁹⁹ Mayıs ayında basına sızdırılan habere göre, Çiller 16 Nisan'da yani Erbakan Hac ziyaretinde iken Genelkurmay Başkanı Karadayı ile görüşmüştür. Bu görüşmede Çevik Bir'in istifasını istemiş ve seçimlere giderken askerinin desteğini talep etmiştir (Milliyet, 09.05.1997: 18). Çiller'in Karadayı'dan destek talep etmesi, askerinin siyasete çekildiği yorumlarını ayyuka çıkartmıştır. Söz konusu görüşmede, Çiller ve Karadayı arasında restleşme yaşandığı iddia edilmiştir (Sabah, 27.05.1998: 7).

Ben bu düzeni değiştireceğim. Değiştiremezsin. Atatürk ve arkadaşlarına, dedelerimize kalkıp sor. Sana tükürürler belki de şimdi kemikleri sızlıyordur. Demokrasiden istifade ederek baskıcı, dayatmacı, yerine göre Cezayir'deki gibi kelle keserek iktidar olmaya çalışıyor. Kesin. Bunu gözümüzle görüyoruz. Silahlı kuvvetler demokrasinin ve Türk halkının emrindedir.

(...)

Şimdi 54 tane Müslüman ülke var. Müslüman olmaktan da iftihar ediyoruz. Ama Yobaz Müslüman değiliz. Karanlık içinde değiliz. Hristiyanlıktan geri kalan Müslüman olmak istemiyoruz. Şimdi Arabistan almış Mekke ve Medine'yi eline, hacılar katlediliyor. Bakın şimdi gazetelerde de var. 1990 yılında 1426 ölü hacıda. Niye? Arapların yüzünden. Hacılarımızı, analarımızı, babalarımızı bu Araplar öldürsün diye mi gönderiyoruz?

Geçen yıl Atlanta Olimpiyatları'nda 23 milyon insan gitti; bir tek olayda bomba patladı dört kişi yaralandı. Hristiyan büyük organizasyonları yapıyor da sen niye yapamıyorsun? Yapamıyorsan bırak kardeşim bu organizasyonu. Şu anda bir büyüğümüz orada torunuyla beraber misafir. Türkiye'den gelenlerin eline Mekke'de broşür veriyorlar. O broşürü okudunuz herhalde. Televizyon bahsetti. Milletvekillerimizden biri çıkıyor, açıklıyor. Diyor ki bir ülkede Şeriat yasaları dışında başka bir kanun varsa dinden çıkmış olursun. Vay vay. Kim sana bunları söylüyor? Arap gibi olacaksın. Arabistan gibi olacaksın. Ulan pez...nk dinde krallık var mı? Bana bir söyleyin. Adam olan gidip o krala misafir olmaz. Kusura bakmayın. Adam olan, sülalesini oraya, devletin bilmem nesini kiralayıp da misafir götürmez. Ben bunu kabul etmiyorum. Başbakan değil bilmem ne Bakanı olursa olsun. 13 sene PKK ile mücadele etmişsem, bunlarla da mücadele edeceğim.¹⁰⁰

Özbek'in konuşmasında yaptığı vurgular birçok yönden dikkate şayandır. Özellikle 28 Şubat sürecinde muhalefetin başını çeken ordu mensuplarının hükümetin büyük ortağı RP'yi ve parti lideri Erbakan'ı nasıl tasavvur ettikleri açıkça anlaşılmaktadır. Ancak bunun ötesinde, Osman Özbek'in hakaretimiz ifadeler içeren konuşması, hükümet ve asker arasındaki gerilimi oldukça üst seviyeye taşımaya yönünden çok daha önemlidir. Küfür hadisesinin hükümet içinde rahatsızlık yarattığına şüphe yoktur. Bu doğrultuda, suç duyurusunda bulunmak, üst rütbeli askerlerin emekli edilmesi gibi tüm ihtimaller gündeme gelmiştir. Ne var ki, son kertede hükümet Özbek'in yaptığı konuşma karşısında yeterince güçlü bir tepki verememiştir. Bazı RP'li vekillerin çıkışı dışında, hükümetten olaya dair sert bir yorum gelmemiştir.

¹⁰⁰ İHA, konuşmanın ilgili bölümü için bkz. (<https://www.youtube.com/watch?v=09VhA-I5LXc>) erişim tarihi: 17.05.2017

Asker cephesi ise Özbek'in görüşlerini onayladığını belirten açıklamalarda bulunmuştur. *Hürriyet* gazetesine (21.04.1997) açıklama yapan üst kademe askerler, Özbek'e destek vererek, "...eğer hükümet gitmezse, daha ağır açıklamalar gelecek, buna da hazırlanın" demiştir. Konuya ilişkin, Fikret Bila'nın görüştüğü üst düzey bir askerî yetkili ise olayı şu sözlerle değerlendirmiştir (Milliyet, 21.04.1997):

Özbek Paşa, astsubayından orgeneraline kadar tüm Silahlı Kuvvetlerin hissiyatına tercüman olmuştur. Söylenmesi gerekenin onda birini söylemiş. Bu memlekette hırsız-uğursuz konuşabiliyor da, bir general neden konuşmasın? Özbek Paşa kişisel görüşlerini açıklarken, hem silah arkadaşlarının hem de toplumun büyük bir kesiminin düşündüklerini söylemiştir. Silahlı Kuvvetlerin kendi kuralları vardır. Siyasîler ve siviller istedi diye paşa hakkında işlem yapılması söz konusu değildir.

Olay karşısında Cumhurbaşkanı Demirel'in tutumu da ikirciklidir. "Öyle konuşmasaydı iyi olurdu ama onu konuşuran nedenlere bakmak lazım." (Milliyet, 21.04.1997: 14) sözleri, Demirel'in Özbek'i doğrudan hedef tahtasına oturtmak niyetinde olmadığını göstergesidir. Bunun yanı sıra, Genelkurmay Başkanlığı'nın ve bazı muhalefet liderlerinin Özbek'i sahiplenmesi karşısında, hükümet olaya yeterince güçlü bir tepki verememiştir. Böylece, Başbakan'a küfür edilmesinin dahi cezasız kalabildiği bir atmosferde, hükümetin meşruiyet zemini oldukça zedelenmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere, Erbakan'ın konuyla ilgili yaptığı açıklamada, Özbek'in konuşmasına sessiz kalamayacağını ve konuşma kaydını Genelkurmay Başkanına göndereceğini ve hukuk devleti kuralları çerçevesinde gereğinin yapılacağına emin olduğunu söylemiştir. Ancak daha sonra anlaşılacağı üzere, Erbakan'ın konuyu Genelkurmay Başkanlığı'na havale etmesi sorunu çözmeye yetmemiştir. Adalet Bakanı Şevket Kazan ise bakanlık bünyesindeki Ceza İşleri Genel Müdürlüğü'nün konuyu incelediğini söylemiştir.

28 Şubat sürecinde, Şubat MGK'sının ardından Mart ayı MGK'sı gerilime sebebiyet vermemiş; ancak Nisan ayında yapılacak MGK öncesinde asker ve hükümet arasındaki gerilim yeniden tırmanmıştır. Bu dönemde Özbek'in sözleri ve askerinin ona arka çıkan bir tavır benimsemesi, RP Genel Başkan Yardımcısı Aydın Menderes'in askerî müdahale ihtimalinin hala güçlü olduğunu açıklaması,

Başbakan'ın geniş bir kadroyla hac ziyaretinde bulunması, Çiller'in 8 yıl eğitim konusunda adım atılacağına kesin olduğuna dair demeç vermesi gibi önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu süreçte gündeme gelen bir diğer konu ise erken seçime gidilme ihtimalidir. Özellikle Demirel tarafından öne sürülen bu görüş, hükümet cephesinde karşılık bulmamıştır. Buna benzer görüşlerin RP içinde de dillendirildiğini ancak Erbakan'ın bu görüşlere yanaşmadığı bilinmektedir. Zira Erbakan erken seçime gitmenin, yaratılan suni ortamın etkisinde kalmak manasına geleceği gerekçesiyle bu ihtimali hayata geçirmek istememiştir. Hâlbuki 28 Şubat MGK'sında dayatılan kararlara benzer şekilde Özbek'in hükümeti doğrudan hedef alan sözleri hükümet açısından bir fırsata dönüştürülebilirdi. Bu gerekçeyle, erken seçime gidilmesi, ülkedeki tansiyonu düşürebilir ve asker-siyaset geriliminde ivmenin sivil kanada geçmesine imkân sağlayabilirdi. Zira seçim dönemleri, askerlerin değil, sivil siyasetçilerin ön planda olduğu süreçlerdir. Demokrasinin bu özelliği öne çıkartılarak, askerın siyaset üzerindeki baskısı dengelenmeye çalışılabilirdi. Dolayısıyla hükümetin erken seçime gitme ihtimalini değerlendirmeye almaması, demokratik rejimin çöküşüne giden yolda kaçırılan bir fırsat olarak değerlendirilebilir.

26 Nisan'da gerçekleşen bir diğer önemli gelişme ise hükümetin DYP'li Bakanları Sanayi ve Ticaret Bakanı Yalım Erez ve Sağlık Bakanı Yıldırım Aktuna'nın Bakanlık görevlerinden istifalarıdır. Hükümetin gidişatından memnun olmadıkları için istifa ettiklerini belirten iki Bakanın tersine Çiller, söz konusu istifaların kendi isteği doğrultusunda gerçekleştiğinin altını çizmiştir. Böylece iki Bakanın istifası, hükümet tartışmalarını alevlendirmeye yeterli olmamıştır.

26 Nisan'da gerçekleşen MGK'da, irticaî faaliyetlere karşı alınan önlemler görüşülmüştür. MGK Genel Sekreteri Kılıç'ın yaptığı açıklamada 8 yıl eğitim konusunda kurulda görüş birliği olduğunu belirtmiştir. MGK sonrasında Demirel'den ve askerî yetkililerin basına yansıyan demeçlerinden anlaşıldığı üzere, hükümetin 28 Şubat MGK kararlarına uyması konusunda üzerinde baskı arttırılmıştır. Hükümetin DYP kanadının da bu tavra olumlu yaklaştığı düşünüldüğünde, RP'nin bir kıskaç içinde bırakıldığını söylemek gerekmektedir. Zira 18 maddelik kararların en önemli maddesi, 8 yıllık zorunlu eğitim konusudur. Bu kararın uygulanması durumunda İmam Hatip okullarının orta

kısımlarının kapatılması gerekecektir. Dolayısıyla söz konusu baskı RP'nin İmam hatipleri kapatmaya zorlanması gibi kritik bir eşığe dönüşmüştür. Bu sürecin Hükümet üzerinde yarattığı etkiyi RP'li Devlet Bakanı ve Başbakan'ın yakın çalışma arkadaşı Abdullah Gül çok iyi özetlemiştir:

Refahyol hükümeti gücünü halktan ve Meclis'ten almayan bir elit tarafından ideolojik yaklaşımlarla hırpalanıyor. Aylardır bu yüzden devlet işlerine bakamıyoruz. Düzelttiğimiz ekonomi yine aynı gerekçeyle kötü sinyaller vermeye başladı. Bu hükümeti demokratik olmayan dayatmalarla yıkmaya çalışıyorlar. Yaratılan ortamda icra yapamayan hükümet nasıl yürür? Benim tezim, Refahyol hükümetinin bir seçim tarihi ilan etmesi ve ülkeyi seçime götürmesidir. Bu tezimi Sayın Başbakan'a da, Sayın Çiller'e de ilettim. Büyük olasılıkla neticede bu olacak. Alternatif olarak tartışılan modellerin hepsi de seçime hedefli. Madem seçime gidilecek, o halde bunu Refahyol neden yapmasın? Doğru olan budur. İki lider bir seçim tarihi ilan edip, bu sorunu demokratik yoldan çözebilirler (Milliyet, 28.04.1997: 16).

Gül'ün altını çizdiği baskı ortamı genişlerken, hükümet içindeki uyumsuzluk sorunu artarak devam etmiştir. İki bakanın istifasından sonra, muhalefet liderleriyle bir araya gelmeleri ve RP'siz koalisyon arayışlarına destek vermeleri bu minvalde değerlendirilebilir. Keza Bakanlar Kurulu'nun uzun süredir toplanmamış olması da bu tespiti doğrulamaktadır. 8 yıl kesintisiz eğitim konusunun Bakanlar Kurulu'nda gündeme geldiğinde izlenecek yol haritası hakkında hükümetin kesin bir kararı olmamasının da etkisiyle en son 3 Nisan'da toplanan Bakanlar Kurulu 26 Mayıs 1997'e kadar 53 gün boyunca toplanmamıştır. Bu konu esasen, hükümetin içinde bulunduğu durumu çok net ortaya koymaktadır. Hükümet muhalifi kesimlerin baskısı hükümetin kendi içinde de yeni problemler ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hükümet adeta hareket edemez hale getirilerek, işlevsiz kılınmış ve meşruiyet krizine girmesine neden olmuştur.

Öte yandan, Mayıs ayının başı itibariyle, hükümet üzerindeki baskının artmasına cevaben, Refahyol koalisyonu bazı reflexler vermiştir. Erbakan darbe çağrısı yaptıkları gerekçesiyle TÜRKİŞ Genel Sekreteri Şemsi Denizer, Sağlık-İş Genel Başkanı Mustafa Başoğlu, *Hürriyet* gazetesi köşe yazarı Bekir Coşkun, *Yeni Asır* gazetesi köşe yazarı Ayhan Sel, *Radikal* gazetesi köşe yazarı Ertuğrul Kürkçü, *Sabah* gazetesi yazarlarından Salih Memecan, Fatih Çekirge, Murat Birsnel, Necati Doğru ve *Posta* gazetesi yazarı Ömer Tarkan

hakkında Adalet Bakanlığı aracılığıyla DGM'ye suç duyurusunda bulunmuştur. Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller ise 10 Mayıs'ta İstanbul Sultanahmet meydanında ve 14 Mayıs'ta Kütahya'da demokrasi mitingi düzenlemiştir. Çiller İstanbul mitinginde yaptığı konuşmada Refahyol hükümeti muhaliflerine yüklenmiştir. Bu bağlamda medyayı hedef alarak, Başbakanlığı döneminde medya gruplarına (Doğan ve Ciner Grubu) verilen kredilerden söz etmiştir. Bunun yanı sıra, siyasî muhalefet liderlerine yönelik söylemlerde bulunmuştur. Çiller böylece hükümetin güçlü olduğu imajını vermeye çalışmıştır. Ne var ki, hükümet adına olumlu bir adım olarak değerlendirilebilecek miting, düşünülen etkiyi yapmaktan uzak kalmıştır. Katılımın az sayıda olmasının yanında, Çiller'in basın aleyhine sarf ettiği sözler dolayısıyla basınla hükümet arasındaki gerilim alevlenmiştir. Söz konusu mitingi hafta boyunca manşete taşıyan *Milliyet* gazetesi, "Doğruyu açıkla Çiller", "Konuştukça batıyor", "yalanlar albümü" ve "Çiller'in yalanı" gibi haber başlıkları kullanmıştır. *Hürriyet* gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Ertuğrul Özkök ise gazetede ki köşesinden Çiller'e karşı öfkesini şu sözlerle duyurmuştur: "...siyasî tarihimizin en defolu şahsiyetini destekleyip bir canavar haline getirecektik." (Hürriyet, 15.05.1997).

11 Mayıs'ta eğitim yasaı kapsamında, gündemde olan imam-hatiplerin orta bölümleri ve kuran kurslarının kapatılmasını protesto etmek amacıyla İstanbul'da bir miting tertiplenmiştir. Miting herhangi bir partinin organizasyonu ile değil, STK'lar aracılığıyla düzenlenmiştir. Ancak mitinge bazı siyasetçiler de katılmıştır. RP'li milletvekillerinin yanı sıra, Yeniden Doğuş Partisi (YDP), ANAP ve Büyük Birlik Partisi'nden (BBP) de temsilciler katılmıştır. *Akit* gazetesi (12.05.1997) bu eylemi "Sultanahmet muhtırası: kuran kursları ve imam hatipler kapatılmaz" manşeti ile okuyucularına duyurmuştur. Söz konusu mitingin Cumhuriyet tarihinin en büyük mitingi olduğu ve 1 milyon insan katıldığını iddia etmiştir. Yine *Akit* gazetesi (07.05.1997) "Evet İrtica" manşetinin altında "Kuran düşmanlığının en azgın boyutlara ulaştığı 1940'lara geri dönülüyor. Büyük ihtimalle dağ başlarında mezralarda kapılar ve pencereler kapatılarak gizli gizli kuran öğretimi yapılacak" sözlerini kullanmıştır. Hükümetin yıpratılma sürecini genel olarak ele alan *Millî Gazete* (16.05.1997) ise "ülkenin ayak bağları medya-muhalefet-rantiye" manşetini kullanmıştır. Bu örneklerde görüldüğü üzere,

RP'ye yakın gazeteler, 8 yıllık kesintisiz eğitime karşı tepki ortaya koyan olay ve gelişmeleri manşetlerine taşıırken, bu eylemleri destekleyen yayınlar yapmışlardır. Söz konusu eylemin ertesi günü, *Hürriyet* gazetesi binasında rastgele ateş açan imam hatip mezunu bir genç (Hüseyin Vuran), imam hatiplerin kapatılmaması yönünde sloganlar atmıştır. Mayıs ayının başından itibaren artan gerilim, bu vahim olayla birlikte had safhaya ulaşmıştır. Benzer şekilde 20 Mayıs'ta *Sabah* gazetesi ve ATV binası önünde gelişigüzel ateş açılmak suretiyle saldırılar gerçekleşmiştir. Bu vesileyle, MGK kararlarının 8 yıllık eğitim düzenlemesinin hükümet ve muhalif kesimler arasındaki gerilimin artmasındaki en kritik madde olduğu söylenebilir. Keza bu konuda RP Şanlıurfa Milletvekili Halil İbrahim Çelik'in sözleri de gündemde yer tutmuştur. Çelik, *Sabah* gazetesine (09.05.1997) yaptığı açıklamada, "...tartışmalar artık Refah'tan çıkıp halka mal oldu. Refah iktidarında halka rağmen inananların üzerine gidip imam hatipleri kapatmaya kalkarsanız kan dökülür. Ülke kan gölüne döner (...) Kan dökülecek ben bunu istiyorum, demokrasi böyle gelecek. Fıstık gibi olacak." demiştir.

Mamafih, koalisyon ortaklarının Mayıs ayında düzenledikleri mitingler yoluyla, (toplumsal desteği dâhil ederek) hükümet üzerindeki kuşatmayı kırma çabaları yeterince etkili olamamıştır. Bu olumsuz durumun ortaya çıkmasında iki ana etkenden söz edilebilir. İlk hükümet ortaklarının birbirinden bağımsız ve farklı söylemlerle kendi tabanlarına hitap etme çabaları koalisyon partileri arasındaki uyumsuzluğun işareti olarak algılanmıştır. Özellikle 8 yıllık kesintisiz eğitim konusunda koalisyon ortaklarının birbirinin tersi istikamette yaptığı açıklamalar, bu uyumsuzluğu açıkça ortaya koymaktadır. İkinci etken ise zamanlama problemidir. Hükümetin üzerinde kurulan baskı günden güne artmasına rağmen, kuşatılma sürecini kırmak için toplumsal desteği sürece dâhil etmekte çok geç kalındığı söylenebilir. Esasen böyle bir durumda hükümetten yapması beklenen temelde iki seçenekten biri olan -diğeri erken seçimlere gitmek- toplumsal desteği sürece dâhil etme fikri en etkili yöntemdir. Ancak bu yöntemin hayata geçirilmesinde zamanlama oldukça kritik bir öneme sahiptir. Geç kalındığı durumda, hükümetin algıları sevk etme kapasitesi düşebilmektedir. Zira

demokratik rejim içindeki iktidar savaşında birçok cephenin kaybedilmesinin ardından, hükümetin meşruiyeti halk nezdinde oldukça yıpranmıştır.

Hükümetin mevcut durumu bir meşruiyet krizine dönüşmek üzeriyken, koalisyon ortaklarının birbirinden farklı ajandalar izlemesi konusunda bir değişiklik yoktur. RP Genel başkanı ve Başbakan Erbakan, muhalefetin artan erken seçim taleplerinin tersi yönde karar almıştır. 16 Mayıs'ta toplanan DYP başkanlık divanı ise başbakanlığın bir yıl önce devrinin sağlanması kararı almıştır. Zira DYP'ye göre, 8 yıl konusunda RP'nin tavrı sebebiyle erken seçime gidilmesi bir zaruret halini almıştır. Bir yıl sonra Çiller Başbakanlığındaki hükümet kararıyla seçime gidilmesi için başbakanlığın devir olması gerekir. Oysa 28 Şubat MGK'sı sonrasında bu seçenek değerlendirilebilse, sürecin önü daha kolay alınabilirdi. Hükümet adına bu fırsatın kaçırılmış olduğu iddia edilebilir.

Bu süreçte, Erbakan'ın hükümet muhaliflerine karşı geçiştirme ve görmezden gelme stratejisi Mayıs ayı itibariyle değişmiş ve temel stratejisi hükümet muhaliflerine karşı mücadele etmek olarak revize edilmiştir. Zira düzenlenen mitingler ve dezenformasyon peşindeki basın gruplarına karşı yasal yollara başvurmak ancak Mayıs ayının ortaları itibariyle hayata geçirilmiştir. Lakin hükümet adına olumlu sayılabilecek bu girişimin, mevcut gerilimi yükseltmekten başka bir işe yaramadığı gözlenmiştir. Hükümetin küçük ortağı DYP Genel Başkanı ve Başbakan Yardımcısı Çiller ise, ilk kerte, Erbakan'ın laik çevrelerdeki antipatik imajını, kendi siyasî kimliğini öne çıkartarak kırabileceğini düşünmektedir. Bunun gerçekleşmediğini gördüğünde ise seçime gitme ihtimalini odağa alarak, Başbakanlığı Erbakan'dan 1 yıl erken devralmak istemiştir. Bu şekilde hem mevcut gerilimin azaltılması mümkün olacak hem de seçimlere iktidar partisi olarak girmenin avantajlarına nail olunabilecektir. Çiller'in bu teklifine sıcak bakan Erbakan, hükümetin tamamen dağılmasındansa, Başbakanlığı devretmenin daha mantıklı olduğuna karar vermiş olmalıdır. Ancak Erbakan'ın istifasının ardından Cumhurbaşkanı Demirel'in, görevi teamüllere mugayir biçimde, seçimden üçüncü parti olarak çıkan ANAP Genel Başkanı Yılmaz'a vermesi Refahyol'un bu planlarının tamamen suya düşmesine neden olmuştur.

6.3.4.3. Brifingler

Hükümetin istifaya zorlanma sürecinde kritik bir eşiğin Genelkurmay Başkanlığı tarafından bizatihi organize edilen brifingler olduğu iddia edilebilir. Doğrudan Genelkurmay Başkanlığı'nca organize edilen brifingler, medya mensuplarına ve yargı mensuplarına yönelik olarak tasarlanmıştır.

26 Nisan MGK'sının birkaç gün sonra, Genelkurmay Başkanlığı basın mensuplarına PKK ve Ege Sorunları isimli bir brifing vermiştir. Toplantı, Harekât Daire Başkanı Korgeneral Çetin Doğan ve Genelkurmay Genel Sekreteri Erol Özkasnak tarafından organize edilmiştir. Brifinge katılan gazetecilerden biri olan Zafer Arapkırlı, brifingi Türk Silah Kuvvetleri ile Türk Kalemli Kuvvetlerinin bir araya gelmesi olarak -manidar- biçimde tanımlamıştır. Toplantıda, iç tehdidin dış tehdidin önüne geçtiği; iç tehditler arasında da irticanın ilk sırada olduğu ifade edilmiştir (Milliyet, 30.04.1997). Bu noktada belirtmekte fayda var ki, Genelkurmay Başkanlığı'nın kamuoyunu bilgilendirme toplantıları ilk kez gerçekleşmiş değildir. Daha önce, oldukça sınırlı konularda ve nadiren de olsa bazı bilgilendirme toplantıları yapılmıştır. Örneğin 3 Aralık 1990'ta Körfez Savaşı konusunda bilgilendirmek amacıyla ve daha sonra 30 Haziran 1995 tarihinde terörle mücadele konusunda bilgilendirmek amacıyla brifingler tertiplenmiştir. Şüphesiz adı anılan brifingler 28 Şubat sürecinde olduğu gibi hükümeti kuşatma operasyonu olarak kurgulanmış değildi. 28 Şubat sürecinde gerçekleştirilen brifingler ise Erbakan'ın 28 Şubat MGK'sında alınan kararları sumen altı etmesi ya da uygulanmasını geciktirmesi gibi argümanların güçlendiği bir dönemde, bizatihi Genelkurmay Başkanlığı tarafından organize edilmiştir.

Söz konusu brifingin yapıldığı gün -29 Nisan-, Meclis Grubu toplantısında konuşan Erbakan, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Karadayı ile görüşmesini çok büyük bir haber gibi "atom bombasını patlatmak" olarak tarif etmiştir (Milliyet, 30.04.1997). Toplantı sonrasında yapılan açıklamada Başbakanlık ve Genelkurmay arasındaki mutlak konuların görüşüldüğü söylenmiş ve ancak Erbakan bu görüşmeyi asker ve hükümet arasında sorun yok mesajı verme fırsatına çevirmeye çalışmıştır. Erbakan, grup toplantısında yaptığı konuşmada,

askerî müdahale ihtimalinin olmadığından ve RP ile ordu arasında bir cepheleşme olmadığından söz etmiştir. Dış mihrakların ve içerde bazı kesimlerin orduyu kışkırttığı ancak ordunun buna alet olmayacağını söylemiş buna kanıt olarak ise darbe yapacak ordunun konuşmayacağını ifade etmiştir (Milliyet, 30.04.1997: 19).

Resim 7: Erbakan ve Karadayı buluşması 29 Nisan 1997



Kaynak: Reuters

Genelkurmay Başkanlığı bünyesinde oluşturulan Millî Askerî Stratejik Konsept (MASK) 29 Nisan'da düzenlenen PKK ve Ege Sorunları isimli brifingin ardından, irtica konulu ikinci brifing dizisini 11 Haziran'da başlatacağını duyurmuştur. Genelkurmay 3 gün boyunca farklı meslek gruplarına brifing vermiştir. İlki Hâkim ve Savcıların davet edildiği brifingdir. Brifingden rahatsız olan Adalet Bakanlığı söz konusu brifinge yargı mensuplarının katılımını engellemek istemiştir (Radikal, 03.05.1997: 7). Yargı mensuplarının brifinge katılmasını yasaklayan ve aksi halde soruşturma açılacağını belirten Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın tavrına, üst düzey bir askerî yetkili, "...cumhuriyetin savcılarını gelir, meşrutiyetin

savcılarını gelmez” sözleriyle yanıt vermiştir (Milliyet, 10.06.1997: 19). Yasağa rağmen brifingde 350’yi aşkın hâkim ve savcı katılmıştır. *Yeni Şafak* gazetesi söz konusu gelişmeleri “işte bağımsız yargı” sözleriyle manşete yansıtmıştır (12.06.1997: 1).

Hâkim ve Savcılara verilen brifingde, irtica faaliyetlerinin Haziran 1996’dan itibaren -yani 54. Hükümet’in kuruluşundan itibaren- artış gösterdiği iddia edilmiştir. Bu iddia, Sincan ve Kayseri Belediye Başkanlarının tartışmalı demeçleri, Kudüs Gecesi, Başbakanlıkta verilen iftar yemeği gibi konular örnek gösterilerek desteklenmiştir. Bu minvalde 28 Şubat kararlarının hükümet tarafından uygulamasının geciktirildiği vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra, irticaya destek veren şirketlerin korkutucu büyümesi konusunda katılımcılara bilgi verilmiştir. Buna binaen, Genelkurmay Başkanlığı belirlediği sermaye gruplarına irticaya destek verdikleri gerekçesiyle ambargo uygulama kararı aldığını vurgulamıştır.

Genelkurmay Başkanlığı’nın çatısı altında organize edilen brifing dizilerinde ikinci brifing basına, üçüncü brifing ise Yargıtay üyelerine verilmiştir. Basına verilen brifingin yankıları ise tabiatıyla çok daha güçlü olmuştur. Örneğin Derya Sazak “tek, tarih vermediler”, Yalçın Doğan ise “ihtilal bildirisi” başlıklı yazılar yazmışlardır. *Yeniüzyıl* gazetesinden Bilal Çetin (12.06.1997: 7) ise “İrtica ve hükümetin sonu” başlıklı yazısında, hükümet hakkındaki olumsuz algının boyutlarını resmetmiştir. *Sabah* gazetesinin brifingi izleyen ekibinin ortak görüşü ise “Askerler irtica tehlikesinin giderek tırmandığı inancındalar ve bunun devamına izin vermeme konusunda kesin kararlılar” sözleriyle ifade edilmiştir (Sabah, 12.06.1997: 1). *Hürriyet* gazetesinin köşe yazarları brifingi değerlendirmişlerdir. Emin Çölaşan (s.5), brifingin televizyonlardan canlı verilmesini ve bu sayede orada anlatılan “rezaleti ve kepezeliği” herkesin duymasını önermektedir. *Hürriyet* gazetesi genel yayın yönetmeni Ertuğrul Özkök ise askerde pek kusur bulmazken, gidişattan siyasetçileri sorumlu tutmuştur: “Kirlenmiş bir siyaset, despot bir siyasî iktidar karşısında ezilmiş bir yargı, yer yer çökertilmiş, ele geçirilmiş bir devlet ve kire bulanmış siyasetçiler, rejimi bu noktaya getirdi”. Oktay Ekşi (s.27) ise söz konusu brifingde “Türk Silahlı Kuvvetlerinin laik Türkiye Cumhuriyeti’ni yem ettirmeyeceği ve 28 Şubat

1997 tarihli MGK kararlarının savsaklanmasına daha fazla izin vermeyeceği[nin]” anlatıldığını ifade etmiştir.

Sabah gazetesinin etkili köşe yazarları konuyu hemen aynı düşüncelerle ele almışlardır. Fatih Çekirge (s.20) ise “Yolun sonu” başlıklı bir köşe yazısı kaleme almış; Mehmet Ali Birand (s.14), askerlerin bir tek fiilen yönetime el koyduğunu söylemediğini köşesinde taşımıştır. Hasan Cemal’in çıkarımları ise 28 Şubat tartışmalarının bir özeti gibidir:

Dünkü Genelkurmay brifinginde açıklanan program kimine göre yeni bir muhtıra, kimine göre darbenin modernini, kimine göre şık bir 12 Mart’ın başlangıcı, kimine göre de 28 Şubat’ın devamı demek daha gerçekçi bir tespit olabilir. O tarihte düğmeye basan asker ne düşündüğünü dünkü brifingle hiçbir kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde belli etti. Özeti şu: irticaya karşı gerekeni yapacağız, yoksa rejim elden gidiyor! (Cemal, 12.06.1997: 21).

Ayrıca 12.06.1997 tarihli gazete manşetlerinin de hükümete oldukça açık mesajlar iletmek niyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Milliyet: “ordudan son uyarı” iken, *Yeniyüzyıl* gazetesinin manşeti, “Ordudan son ihtar: İrtica gerekirse silahla önlenecek” olmuştur. *Sabah* gazetesi, “Muhtıra gibi brifing” manşetini kullanırken *Hürriyet* gazetesi ise “Gerekirse silah bile kullanırız” manşetiyle çıkmıştır.

Brifingde, TSK’nın görevleri başlığı altında vurgulanan 85. maddenin özellikle altı çizilmelidir. Zira bu madde, kamuoyunda bilinen İç Hizmet Kanununun 35. maddesini aşkın bir içeriğe sahiptir. Kanunda açıkça iç tehdide karşı silah kullanılabileceği ifade edilmektedir. TSK Umumi Vazifeler başlığı altında yer alan Mesleğe karşı vazifeler ve vasıfları madde 85 şu şekildedir: “Vazifesi, Türk yurdunu ve Cumhuriyetini içe ve dışa karşı lüzumunda silahla korumak olan silahlı kuvvetlerde her asker kendine düşeni öğrenmeye ve öğrendiğini öğretmeye ve icabında son kuvvetini sarf ederek yapmaya mecburdur”.

Genelkurmay Başkanlığı tarafından basına verilen brifingde kullanılan ifadeler ve vurgular hükümete dolaylı olarak verilen açık bir muhtıra olarak değerlendirilebilir. İrticanın bir numaralı tehdit haline geldiği ve RP’nin irtica ile eş anlamlı kullanıldığı görülen toplantıda, gerekirse silah kullanılarak iç tehdidin savuşturulma ihtimalinden söz edilmesi, hükümetin çekilmemesi durumunda

açıkça müdahale gelebileceğinin işaretidir. Bu durumu Derya Sazak şu sözlerle şu sözlerle ifade etmiştir: "...doğrusu ne 12 Mart'ta ne 12 Eylül öncesindeki sivil yönetimler askerî otorite karşısında böylesine ezilmemişlerdi. Hacı'yla Bacı'nın koltuk hırsı Türkiye'yi adı konmamış bir müdahale ortamına getirdi." (Sazak, 11.06.1997).

6.4. SON DÖNEMEÇ: HÜKÜMETİN İSTİFASINA GİDEN YOL

Mayıs ayında yaşanan gelişmeler, 54. Hükümet'in istifasına giden sürece ivme kazandırmış ve hatta süreçte bir katalizör rolü oynamıştır. Bu bağlamda, yukarıdaki gelişmelere ek olarak hükümet adına bazı olumsuz gelişmelerden söz edilebilir. İlk olarak, Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanı Işıl Saygın 17 Mayıs'ta görevinden istifa etmiştir. Saygın'ın istifası ile birlikte hükümetten istifa eden Bakan sayısı üçe yükselmiştir. Şüphesiz bu durum, -Linz'in teorisinde vurguladığı kavramlarla ifade edilirse- hükümetin etkililik ve etkinliğinin düşmesine ve meşruiyetinin sarsılmasına yol açmıştır. Ayrıca üç Bakan'ın da istifa sebeplerinde RP'nin irticaî faaliyetlerin yükselmesinin başrolü oynadığını vurgulamaları hükümetin meşruiyet krizine girmesini hızlandırmıştır. Keza, Saygın'ın istifasından birkaç gün sonra RP'ye kapatma davası açılmıştır. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş, 21 Mayıs'ta Anayasa Mahkemesi'ne başvurarak RP'ye kapatma davası açmıştır. Bu dava ile Cumhuriyet tarihinde ilk kez bir iktidar partisine kapatma davası açılmıştır. Davanın gerekçesi ise laikliğe aykırı eylemlerin odağı olduğu ve ülkenin iç savaş ortamına sürüklendiğini iddiasıdır. Ayrıca Vural Savaş'ın davayı basına duyururken medya mensuplarına, "...RP'nin gerçek yüzünü ortaya çıkarın" sözleriyle seslenişi ileriki günlerde en çok konuşulan konularından biri olmuştur (Milliyet, 22.05.1997: 18).

Hükümetin yıpratılma sürecine katkıda bulunan diğer iki olay ise doğrudan hükümetin RP kanadını hedef almıştır. Bu bağlamda *beşli inisiyatif* 22 Mayıs'ta Cumhuriyet'in tarihinin en büyük sorunlarıyla baş başa bulunduğunu belirten bir bildiri yayımlamış ve 6 Haziran'da yurt çapında 1 saat iş bırakma eylemi organize etmiştir. Eylemin temel amacı ise hükümetin doğrudan laiklik karşıtı

eylemlerin odağı olduğu gerekçesidir. Tüm bu gelişmelerin yanı sıra, Şevki Yılmaz'ın radikal söylemler içeren ve Meclis ve TSK'ya hakaretimiz sözler içeren konuşma kasetleri medyada yer almıştır. TSK bu konuşmalar hakkında suç duyurusunda bulunmuştur.

Esasen, hükümetin istifa edip, Başbakanlığı Çiller'e devredileceği haberleri 1997 Mart ayının sonlarında tartışılmaya başlanmıştır. Ancak konunun söyletenlerin ötesine geçerek kamuoyuna alenen yansımaları Mayıs ayının başında gerçekleşmiştir. Çiller'in Erbakan'dan başbakanlığın devrini talep etmesi, DYP grubunda açıkça dillendirmiştir. Erbakan'ın Çiller'in talebini, erken seçime gitmek koşuluyla kabul edeceği yönünde yorumlar çoğalmıştır. Zira Mayıs ayı içinde cereyan eden olaylar neticesinde hükümetin ömrü alenen tartışılır hale gelmiştir. Bu görüşler hükümet içinde de yankı bulmuştur. Bakanlar Kurulu'nun 3 Nisan'dan itibaren 53 gün boyunca -26 Mayıs'a kadar toplanamaması bunun en açık göstergesidir. Yaklaşık iki ay boyunca toplanamayan ve üç bakanı istifa eden hükümetin etkinlik ve etkililik faaliyetleri neredeyse sönümlenmiştir. Ezcümle, Mayıs ayının sonu itibarıyla hükümetin fiilen sona erdiği söylenebilir. Bu sonucun farkında olan Çiller ise, krizi fırsata çevirerek Başbakanlığın devri konusunda hükümet ortağına manevra alanı bırakmamıştır. 11 Haziran'da yapılan DYP Meclis Grup toplantısında 18 Haziran'da Erbakan'ın başbakanlığı devretmemesi durumunda DYP'nin koalisyonundan çekileceği fikri öne çıkmıştır (Yeniyüzyıl, 12.06.1997:5).¹⁰¹

14 Haziran'da RP sözcüsü Süleyman Arif Emre ve DYP lideri Çiller hükümetin istifa edeceğini basına açıklamışlardır. Her ikisi de, krizin sebebinin asker değil, onu siyasete çekmek isteyen muhalefet liderleri olduğunu belirtmişlerdir. Böylece hükümet, orduyu doğrudan karşısına almadan istifaya gitmiştir. Bu konuda Süleyman Arif Emre'nin sözleri açıklayıcıdır (Milliyet, 15.06.1997:20):

RP anti demokratik çözüme davetiye çıkarma yollarının kesilmesi, memleket siyasetinin demokratik istikamete yönlendirilmesi için fedakârlık yapmaya karar vermiştir. Başbakan'ın başarılı bir hükümetin başında bulunduğu halde önümüzdeki günlerde görevinden istifa ederek Cumhurbaşkanı'na beyanda bulunmasına iki parti karar vermiştir. O iki parti

¹⁰¹ Toplantıda söz alan ve görüş bildiren Mehmet Ağar'ın toplantıdan önce Çevik Bir ile görüşme yaptığı kendisi tarafından doğrulanmıştır (Milliyet, 12.06.97: 16).

erken seçim yoluyla millete giderek ortaya atılan iddiaların millet tarafından yeniden değerlendirilmesini istemiştir. Türkiye’de darbeler ve muhtıralar devri bir daha gelmemek üzere geride kalacaktır. (...) Benzer tahrik ve teşviklerle yapılan 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül müdahaleleri ülkede istikrarlı bir tablo oluşmasını engellenmiştir, Allah göstermesin yine yanlış yapılırsa memlekette milletin demokrasiye, siyasete, devlete güveni kalmayacaktır.

Hükümetin istifa edeceğinin belirginleşmesinden sonra ana gündem maddesi, yeni kurulacak hükümet arayışları olmuştur. Erbakan’ın Başbakanlığı Çiller’e devri gerekçesiyle istifa edeceğini belirtmesi üzerine, farklı kesimlerden aksi yönde yorumlar -Demirel’in görevi Yılmaz’a vereceğine dair beklentiler- basında yer almıştır. Ecevit, hükümetin istifası durumunda Demirel’in görevi Çiller’e vermesi diye bir zorunluluğu olmadığını söylemiştir. Aynı minvalde görüşler gazeteci ve köşe yazarı Derya Sazak tarafından da dillendirilmiştir. Bu yorumlar dâhilinde ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz, göreve hazır olduğunu belirtmiştir. Ayrıca üst düzey askerî kaynaklar, görevin bu ekip dışında (Refahyol hükümeti) birine verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Son analizde Cumhurbaşkanı’nın görevi tartışmalı biçimde Yılmaz’a vermesi hükümet adına tamamen sürpriz olarak değerlendirilemez.

Son analizde hükümetin istifası sonrasında Cumhurbaşkanı Demirel, hükümeti kurma görevini Çiller’e vermemesi dolayısıyla RP’yi iktidardan uzaklaştırılmasında son hükmü vermiş ve 28 Şubat sürecine nokta koymuştur. Oysa Erbakan istifasını verirken, BBP’nin desteğini içeren deklarasyonu da Demirel’e iletmiştir. Hükümetin istifa sırasındaki bu tavrı son bir manevra ile hükümete devam etme şansını arttırmak olarak yorumlanabilir. Ancak hükümet kanadı da açıkça farkındadır ki, bu ihtimal oldukça düşüktür. Belki de bu deklarasyonu Demirel’in görevi Yılmaz’a devretmesi durumunda, bir kanıt olarak elde tutma ve böylece muhalefetteyken daha güçlü argümanlara sahip olma şansı olarak değerlendirmiş olabilirler. Böylece “Çankaya Darbesi” ile hükümetten düşürüldüklerini ifade etme şansına erişeceklerdir. Ne var ki, sivil idarenin asker karşısında düştüğü acziyet durumunu engelleyememiş hükümetin son çabası, demokrasinin çöküşünü engelleyecek mahiyette değildir. Zira RP’ye yakın *Yeni Şafak* gazetesinin Erbakan’ın istifasını haberleştirirken,

hükümetin istifaya zorlanmasını öne çıkartmak yerine “hoca sözünde durdu” (19. 06. 1997) manşetini kullanması, bu tespite iyi bir örnek teşkil etmektedir.

SONUÇ

Bu tezde, Juan Linz'in ortaya koyduğu teorik yaklaşım çerçevesinde, 28 Şubat süreci analiz edilmiştir. Linz, ortaya koyduğu teorik yaklaşımda, rejim muhaliflerinin -özellikle askeri bürokrasinin- davranışlarının değeri küçültmeksizin, sivil aktörlerin siyasal tutum ve davranışlarının da süreci önemli ölçüde şekillendirdiğini ileri sürmektedir. Linz'in bu yaklaşımı, demokrasinin çöküş süreçlerinin kaçınılmaz olduğu savını reddetmektedir. Zira iktidar erkinin elinde bulunan imkân ve fırsatlar, rejimin çöküşünü engelleyebilecek mahiyettedir. Böylece, hükümet yetkililerinin süreç boyunca siyasal tutum ve davranışları belirleyici olabilmekte; kritik momentlerde verdikleri siyasî refleksler sürecin kaderini değiştirebilmektedir. Şüphesiz bu durum, ordunun, demokrasinin çöküşüne neden olan davranışlarıyla süreçte başrol oynadığı gerçeğini değiştirmez. Ancak, Linz'in vurguladığı üzere, demokrasilerin çöküşleri yalnızca birkaç günü değil, bir süreci ihtiva etmesi nedeniyle ordunun, yönetime el koyma sürecinde, hükümet yetkililerinin davranışlarının kritik bir önemi vardır.

Bunun yanı sıra, Linz'in ortaya koyduğu teorik yaklaşım, demokrasinin çöküş süreçlerinde yapısal şartların etkisini göz ardı etmemektedir. Ne var ki, yazar sosyoekonomik şartların veya siyasî/ekonomik krizler gibi faktörlerin doğrudan demokrasilerin çöküşüne neden olacakları iddiasını indirgemeci olarak değerlendirir ve reddeder. Hülasa bu yaklaşım demokrasilerin çöküş süreçleri analiz edilirken neden değil nasıl sorusuna odaklanmayı önermektedir. Buna göre, neden sorusu bir ya da birkaç sebebi imlemekle, nasıl sorusu uzun ve çetrefilli bir sürece işaret etmektedir.

Linz demokrasinin çöküşünde etkili olan unsurları sekiz kalemde açıklamaktadır (1978: 14-49): Devrim ve rejimlerin çöküşü; Meşruiyet, etkililik, etkinlik eksikliği ve demokrasinin çöküşü; Parti sistemleri ve demokrasinin istikrarsızlığı sorunu; Sadık olmayan muhalefet, yarı sadık muhalefet ve sadık muhalefet; Kriz ve güç kaybı; Demokratik rejimin tahkim edilememesi ve istikrarının sağlanamaması;

Dıştaki rejimi destekleyen koalisyonların birleştirilmesi; Demokratik liderlik problemi olarak meşruiyet yokluğu.

Keza, Linz'in yaklaşımında (1978: 50-74), demokrasinin çöküş süreci analiz edilirken odaklanması gereken noktalar ise şu şekilde belirtilmiştir: Çözölemeyen problemler ve kriz; Kriz tabakası ve toplumdaki - siyasetteki yeri; Politik şiddet ve etkisi; Politik güç üstündeki tekelin kaybedilmesi; Demokratik krizler ve çökuluslu devletler; Krizler, parti sistemleri ve hükümet formasyonları; Demokratik gerçekliğin sönmölenmesi; Başkanlık ve parlamenter demokrasinin aşılması.

Bu kavramlar nazarıdikkate alınarak 28 Şubat süreci değerlendirildiğinde, Refahyol hükümetinin siyasal tutum ve davranışlarıyla birçok yönden süreçte etkili olduğu ifade edilebilir. İlk olarak, 28 Şubat sürecinde "çözölemeyen problemlerin", hükümetin meşruiyetini zedelediğini söylemek mümkündür. Refahyol hükümeti açısından, süreçte çözölemeyen en mühim problemlerin başında, hükümetin büyük ortağı RP'nin rejim karşıtı bir parti olarak lanse edilmesinin önüne geçilememiş olması gelmektedir. Bu problem kısaca RP'nin imaj problemi olarak ifade edilebilir. Hatta bu problem 1995 genel seçimlerinin ardından, RP'li bir koalisyon hükümetinin aleyhine oluşturulmak istenen siyasî atmosferin başlıca sebebi olarak görölebilir. Esasen, 28 Şubat sürecini tanımlamak için dönemin etkili gazetecisi Ali Bayramoğlu'nun sözleri oldukça açıklayıcıdır: "28 Şubat, seçimler vesilesiyle ülke yönetimine aday olan İslami hareketi ve artan İslami görünürlüğü 'irtica' olarak 'sınıflandırarak' her yerden, toplumsal, siyasal, ekonomik alanlardan cebren kazıma fiilidir." (Bayramoğlu, 2013: 11). Ordunun başını çektiği/organize ettiği bu fiil 1995 genel seçimlerinden RP'nin ilk sırada çıkmasının ardından iyice belirgin hale gelmiştir. 24 Aralık 1995'te gerçekleşen seçimlerin ardından, RP'siz koalisyon fikri, yazılı ve görsel medyada, siyasî parti liderlerinin söylemlerinde, STK'ların faaliyetlerinde ifadesini bulmuştur. Öyle ki, TÜSiAD, gazetelere ilan vererek, RP'siz bir koalisyonu desteklediğini (ANAYOL) zımnen ifade etmiştir. Siyasetin doğal akışına tüm müdahale etme çabalarına rağmen, ANAP-RP koalisyon görüşmeleri başlamış ve hükümet programı konusunda büyük oranda

mutabakata yaklaşılmıştır. Araya Ramazan Bayramı'nın girmesi ile koalisyon görüşmeleri bayram sonrasına bırakılmışken, devlet büyükleri arasındaki buluşmalarda/görüşmelerde zuhur eden bir takım gelişmeler koalisyonun ölü doğmasına neden olmuştur. Dönemin Meclis Başkanı Mustafa Kalemlî, önce Alparslan Türkeş'in kendisini makamında ziyaretinde, ardından Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı'yla yaptığı telefon konuşmasında kurulması muhtemel bir ANAP-RP koalisyonunun ordu içinde ciddi rahatsızlıklara meydan vereceği minvalinde bilgiler edindiğini ifade etmiştir. Akabinde bu bilgileri, ANAP lideri Yılmaz'la paylaşmıştır. Zira Kalemlî, RP ile arasının çok iyi olmadığını ve bu sebeple RP'li yetkililere ulaşmanın zorluğunu hesap ederek onlara bilgi vermediğini söylemiştir.¹⁰² Hülâsa bu paragraftan açıkça anlaşılacağı üzere, 28 Şubat süreci henüz Refahyol koalisyonu kurulmadan önce başlamıştır.

28 Şubat süreci Linz'in teorik yaklaşımı çerçevesinde değerlendirildiğinde ikinci önemli başlık, "Kriz tabakası ve toplumdaki-siyasetteki yeri" başlığıdır. 1990'lı yıllarda ekonomide, güvenlikte ve siyasette oluşan krizler gündemde oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Öyle ki bu durum, hem siyasette hem de toplumda kutuplaşmaların artışına neden olmuştur. Bu gibi durumlarda hükümetten beklenen, ölçülü ve gerçekçi çözümler üretebilmesidir. Bu anlamda hükümet yetkililerinin çözüm bulma kapasiteleri ve bu çözümleri uygulama kapasiteleri oldukça mühim bir noktayı teşkil etmektedir. Linz demokratik rejimin çöküşünde etkili olan unsurlar arasında etkinlik ve etkililik kavramlarını oldukça önemsemektedir. Çünkü bu kavramların yokluğu, hükümetin meşruiyetini zedeleyerek, demokrasinin çöküşüne neden olabilmektedir. Nitekim Linz'in teorisinde altını çizdiği bu konu, 28 Şubat'ta vuku bulmuştur. Bu minvalde, mevcut krizler karşısında Refahyol hükümetinin genel olarak etkili çözümler üretmekte yetersiz kaldığı söylenebilir.

Demokrasilerin çöküş süreçleri analiz edilirken dikkate alınması gereken bir diğer başlık ise "politik şiddet ve etkisidir." Politik şiddet, yarattığı kriz ve kaotik ortam sebebiyle yönetimde otorite boşluğu olduğu algısını beslemektedir. Bu

¹⁰² Bu bilgiler, Meclis Darbeleri Araştırmaları Komisyonu Raporu, Mustafa Kalemlî Görüşme Tutanağından (21.06.2012) edinilmiştir.

durum ise hükümetin meşruiyetini sorgulanır hale getirebilmektedir. Linz'in altını çizdiği bu nokta, ulus devlet içinde farklı dil ve kültüre sahip bir azınlık barınması konusunu içeren “demokratik krizler ve çökuluslu devletler” başlığıyla birlikte ele alınmalıdır. Zira bu iki konunun bir kombinasyonu, 28 Şubat sürecinde de tebarüz etmiştir. 1984'te terörist faaliyetlerine başlayan PKK, 1990'lı yıllarla birlikte kırsal alanda faaliyetlerini arttırmıştır. Devlet yönetimi şiddet olaylarıyla mücadelede sivil yöntemlerle yeterince işlevsel bir mücadele verilemeyeceği kanısıyla, güvenlik güçlerinin sistem içindeki rollerini yeniden şekillendirmek istemiştir. Bu kapsamda terörle mücadelede yetki büyük ölçüde TSK'ya verilmiştir. Bu dönemde, terör konusunun ülkenin ana gündemini ve çözüm bekleyen bir numaralı problemini oluşturması nedeniyle TSK'nın devlet yönetiminde artan ağırlığı ancak sınırlı kesimler tarafından eleştiri haline getirilebilmiştir. Bir başka ifadeyle, askerî bürokrasinin karar alma süreçlerinde etkin olması kamuoyu tarafından büyük ölçüde kabul görmüştür. Bu şartlarda, MGK'nın ülke yönetimindeki etkisi artmıştır. Öyle ki, millî güvenlik devleti olmaya matuf bu rejim, MGK özelinde “...temel siyasî kararları alan bir hâkim haline gelmiştir.” (Bayramoğlu: 2013: 33). Keza özellikle Çiller'in Başbakanlığı döneminde (1993-1995), millî güvenlik siyaseti zirve yapmıştır. Bu dönemde, PKK ve Kürt Sorununun bir güvenlik problemi olarak ele alınmasına binaen, bu konuda sivil siyasetin, karar alıcı konumundaki hâkimiyetini önemli ölçüde, askerî bürokrasiye devrettiği görülmektedir. Çiller, Başbakanlığı döneminde yaptığı bir Meclis grup toplantısında bu durumun vahametini şu sözlerle gözler önüne sermektedir: “...demokratikleşmede adımlar atalım ve siyasî bir takım çözümler üretelim ve terörün üstesinden gelelim. Bunu, bu açıdan görmek, terörü hiç anlamamak demektir. Bizim hiçbir siyasî çözümümüz yoktur. Bizim o bölgeye veya bu bölgeye yönelik ayrı hiçbir çözüm üretmemiz de beklenmesin”.¹⁰³

Ayrıca, Linz politik şiddet ve etkisi konusunda, özellikle iktidarın politik şiddet karşısında ölçülü güç kullanması gerektiği konusu üzerinde durmaktadır. Bu yaklaşımla 28 Şubat sürecine bakıldığında, Refahyol hükümetinin ölçsüz güç

¹⁰³ İlgili video kaydı için bkz. (<https://www.youtube.com/watch?v=COPI9-4-FQ>) erişim tarihi: 10.12.2017.

kullanımı nedeniyle demokrasinin çöküşünde etkisi olduğu söylenemez. Keza, terörle mücadele konusunda yetki, büyük oranda orduya bırakılmış olmasına rağmen, bu dönemde ölçsüz güç kullanımı nedeniyle hükümet üzerinde baskının arttığına dair emareler bulmak güçtür.

Linz'in demokrasinin çöküş sürecinde etkili olduğunu belirttiği bir diğer başlık "Politik güç üstündeki tekelin kaybedilmesidir." Linz'in altını çizdiği bu kavram, hükümetin, demokratik rejimin çöküşü engellemek için elindeki imkân ve fırsatları etkili kullanmasını olumsuz yönde etkileyebilecek niteliktedir. Zira politik güç üzerindeki tekeli kaybeden bir hükümetin, rejim karşıtı grupların demokrasinin çöküşüne yol açan faaliyetlerini engelleme kapasitesi oldukça düşecektir. Keza bu minvalde olaylar, 28 Şubat sürecinde de tecelli etmiştir. Tezin altıncı bölümünde detaylı biçimde vurgulandı üzere, Refahiyol hükümeti ve yüksek ordu mensuplarının karşı karşıya kaldığı çekişmeli konularda, hükümetin bu gerilimlerden birçok kez cephe kaybederek çıkması, politik güç üzerindeki tekeli kaybetmesine neden olmuştur. Bu gerçekliğin ortaya çıkmasında diğer önemli etken ise demokratik aktörlerin siyasî tutum ve davranışlarıdır. Demokrasiler, muhalefetin de en az iktidar kadar rejimin korunmasında sorumlu davranması gereken rejimler olarak adlandırılabilir. Bu minvalde demokratik rejimlerin çöküş süreçlerinde diğer siyasî partilere de en az iktidar partisi kadar demokratik sorumluluk düşmektedir. Zira ordunun sivil alana müdahale etmesinin önüne geçilmesi, siyasî aktörlerin safları sık tutmalarına ve günlük çıkarları için ilkesel demokratik pozisyonlarını feda etmemelerine bağlıdır. Bu konuda Mustafa Erdoğan'ın (2012: 29), sözleri yerindedir: "...resmî ideolojiyle ilgili etkenler Türkiye'de demokrasinin askıya alınmasının temel nedeni olsa da, bu, askerî müdahalelerde sivillerin hiçbir rolü olmadığı anlamına gelmemektedir." Oysa demokratik kurum yöneticilerinin ve siyasî liderlerin 28 Şubat sürecinde bu ilkeleri yeterince dikkate aldıkları hususu tartışmalı bir konudur. 1995 seçimlerinden en yüksek oyu alarak demokratik usullere göre iktidar ortağı olması gereken RP'yi olduğundan daha fazla radikal bir çizgide göstererek, rejimi tehdit ettiği ve rejim karşıtı bir parti olduğu iddiası maalesef birçok muhalefet parti mensubunca dile getirilmiştir.

Bu hususta, Linz, “Dıştaki rejimi destekleyen koalisyonların birleştirilmesi” konusunun altını çizmektedir. Zira hükümetin rejim muhalifi kesimlerce köşeye sıkıştırıldığı durumlarda, demokratik rejimin devamından çıkarı olan grupların desteği oldukça mühim hale gelmektedir. Linz’in vurguladığı bu husus, Refahiyol hükümeti döneminde gerçekleştirilememiştir. 28 Şubat MGK toplantısının ardından, hükümete açıkça yaptırım uygulamak niyetiyle hazırlanmış MGK kararlarına karşı bir demokratik cephe kurulması için Başbakan Erbakan diğer partilerden destek istemiş; ancak bu talepler karşılık bulmamıştır. Böyle bir ortamda hükümetin uzun süre yaşama şansı olmayacağı kesin gibidir. Bu noktada herhangi bir parti üyeliği bulunmayan Cumhurbaşkanı’nın siyasal tutum ve davranışlarının öneminden de söz edilmelidir. Yürütmenin başı sıfatını haiz Cumhurbaşkanı’nın, demokratik usullere uygun olarak seçilmiş hükümetin, demokrasi dışı yöntemlere tevessül edilerek istifaya zorlanması sürecinde daha etkin bir rol üstlenmesi beklenebilirdi. Çünkü hükümetin meşruiyetinin kasıtlı olarak günden güne yıpratıldığı bir ortamda, askerleri yalnızca doğrudan müdahale etmemesi yönünde telkin etmek, demokrasinin farklı bir yoldan çökmeyeceğini garanti etmeyecektir. Hülasa sivil siyaset alanının oldukça daraldığı ve hükümet üzerinde usûl dışı yöntemlerle baskının arttırıldığı bu dönemde Cumhurbaşkanı’nın demokrasi lehine daha fazla inisiyatif alması ve siyaset alanına daha fazla yer açmak için mücadele etmesi demokrasinin çöküşünün engellenmesinde önemli fırsatlar sunabilirdi.

28 Şubat dönemine bakarak, demokratik rejimin devamından çıkarı olan çevreler hakkında yapılabilecek diğer bir çıkarım ise, siyasal partilerin işgal ettikleri tüm pozisyonlarda demokrasinin varlığını ve kurallarını gözeterek davranış geliştirmeleri gerekliliğidir. Zira bir siyasal partinin muhalefette iken diğer partilerle geliştirdiği ilişki, ilerleyen dönemlerde iktidara geldiğinde, siyasal manevra alanını kısıtlayıcı bir hale dönüşebilmektedir. Dolayısıyla tüm partiler, muhalefette yarattıkları ortamdan, iktidar olduklarında azade olmayacaktır. Bu savı destekleyecek bir görüş dönemin etkili gazetecisi Şahin Alpay tarafından dillendirilmiştir. Alpay, 28 Şubat döneminin ortaya çıkmasında sorumluluğun önce RP’nin kendisinde araması gerektiğini belirtmiş ve önceki yıllarda RP’nin demokratik rejime ne dengi saygılı olduğunu tartışmaya açan söylemlerinin

derin şüpheler yarattığını dile getirmiştir (Milliyet, 07.06.1997). Alpay'ın altını çizdiği minvalde, RP'nin 1995 seçimlerinin ardından kurulan 53. Hükümet döneminde geliştirdiği muhalefet üslubu ve diğer partilerle kurduğu gerilimli ilişki, 54. Hükümet döneminde kendi aleyhine sonuçlar ortaya çıkmasına neden olmuştur. Keza Cemil Çiçek, RP'nin muhalefetteyken sergilediği demokratik çerçeveyi zorlayan muhalefet anlayışının, 28 Şubat sürecinde demokratik cephe kurma girişiminin başarıya ulaşmasını zorlaştırdığını söylemektedir (Selim, 2002: 135-136).

Demokrasilerin devamından çıkarı olan STK'ların 28 Şubat sürecindeki tutum ve davranışları da, demokratik rejimin çöküşünde etkili olmuştur. Gerek 24 Aralık 1995 seçimlerinin akabinde, gerek RP-ANAP koalisyon görüşmeleri sırasında, gerekse Refahyol hükümeti görevdeyken ordunun siyasete müdahalesinin sivil alanda karşılık bulduğu görüntüsü vermek suretiyle, ordunun siyaset üzerindeki manipülasyonunu meşrulaştırıcı bir işlev gören (beşli inisiyatif olarak anılan) TÜSİAD-KESK-DİSK-TÜRK-İŞ-TESK'in faaliyetleri bu konuda en önemli örnekleri teşkil etmektedir.

Linz'in modelinde yer alan "Demokratik gerçeğin sönümlenmesi" başlığı ise, 28 Şubat'ta gerçekleşen demokrasinin çöküşünü anlamlandırmak için oldukça kullanışlıdır. Zira Linz'e göre, yarı sadık muhalefetin, sadık olmayan muhalefet haline dönüşmesi hükümetin meşruiyetini oldukça zayıflatabilecek bir gelişmedir. Bu yaklaşım çerçevesinde 28 Şubat sürecine bakarak yapılabilecek ilk yorum, toplumsal gerilimin ve toplumsal kutuplaşmanın artmasının demokrasinin çöküşünde önemli bir rol oynadığı konusudur. Toplumsal kutuplaşma, siyasî aktörlerin bu konuya bir çözüm getiremedikleri durumda, onun etkisi altında kalmaya mahkûm olmaları anlamına gelmektedir. Zira kutuplaşma çok hızlı biçimde siyasî arenaya sirayet ederek onun da kutuplaşmasına neden olabilecek mahiyette bir konudur. Benzer şekilde, siyaset sahnesinde vuku bulan kutuplaşmalar da ivedilikle toplumsal karşılığını bulabilmektedir. Toplum içindeki ayrışmalar, derecesi ne olursa olsun, birlikte yaşama iradesi ve tolerans gibi kavramlar üzerine oturturulmadığı sürece, toplumsal gerilimin artmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda, siyasî aktörlerin

sorumlu davranması ve günlük çıkarları uğruna kutuplaşmayı arttırıcı nitelikte davranışlar içine girmemeleri oldukça önem kazanmaktadır. Ne var ki 28 Şubat döneminde bu ideal durumdan oldukça büyük bir sapma yaşanmış olduğu söylenebilir. Söz konusu dönemde Türkiye’de toplumsal kampaşmanın temel kaynağı dindar-laik kesimler ve Türk-Kürt ayrışması hakkındadır. Güneydoğu kırsalında yaşanan PKK terörünün neden olduğu çatışmalar, toplumdaki etnik ayrılığın temellerini güçlendirmiştir. Ayrıca, Güneydoğu’da köy boşaltmalar neticesinde kayda değer Kürt nüfus, yerinden edilerek, batıdaki şehirlere göçe zorlanmıştır. Bu durum, toplumsal ayrılığın gün yüzüne çıkmasını kolaylaştırırken, Kürtler açısından da duygusal kopuşun önemli bir köşe taşı olmuştur. Toplumsal kutuplaşmaya neden olan ikinci temel ayrımın ise laik ve dindar vatandaşlar arasında yaşanan gerilim olduğu ileri sürülebilir. Öz olarak bir tarz-ı hayat çekişmesi olarak tanımlanabilecek bu ayrışma, İslamcı kimliğin politik arenada yükselmesi ile daha da görünür hale gelmiştir. Bilhassa, (genel itibariyle) İslamcılık dairesi içinde kabul edilen RP’nin 1994-1995’te yükselen siyasal başarısı İslamcı siyasal kimliğin zirve noktası olmuştur. Bu manada, tarihsel blok olarak tanımlanabilecek Türk modernleşmesini benimseyen ve seküler hayat tarzına sahip tabanı temsil eden siyasal aktörler ve modernleşmenin dini ayağına itiraz eden dini hassasiyeti yüksek kesimi temsil eden siyasal aktörler arasında ciddi bir kutuplaşma meydana gelmiştir.

“Demokratik gerçekliğin sönümlenmesi” başlığı çerçevesinde 28 Şubat sürecine yaklaşıldığında yapılabilecek bir diğer yorum ise siyasette algıların ne denli önemli olduğu gerçeğini ortaya çıkartmaktadır. Öyle ki bu dönemde özellikle hükümet hakkında oluşan algılar gerçek durumu bastıracak konuma erişmiştir. Özellikle RP muhaliflerince dillendirilen, RP’nin siyasal İslam’ın temsilcisi olduğu ve bu manada irticaî faaliyetlerin merkezinde bulunduğu iddiası 28 Şubat’a giden yolda hükümet aleyhine yaratılan en önemli algı olmuştur. Bu minvalde, irticaî tehlikenin bilfiil hükümetten kaynağını aldığı, Türkiye’nin İran olabileceği, şeriat düzeninin gelebileceği, Cumhuriyet kazanımlarının elden gidebileceği, ülkenin bölünebileceği iddialarıyla toplumsal ve siyasal gerilim arttırılmıştır. Bu süreçte en önemli rolü yüksek rütbeli ordu mensupları üstlenmiştir. Medya mensuplarına, yargı mensuplarına, askerî/sivil bürokratlara brifingler yoluyla

irticanın en büyük tehlike olduğunu belirtilerek; onun ana temsilcisi olduğu iddia edilen RP hakkında karalama kampanyası başlatılmıştır. Bu süreçte toplumun seküler yaşam tarzına sahip kesimi üzerinde korku ortamı yaratılması, toplumsal kutuplaşmanın astronomik biçimde artmasına neden olmuştur. Keza bu hususta yazılı ve görsel basına telkinde bulunarak ve/veya doğrudan baskı yaparak toplumda RP alerjisi yaratmak amaçlanmıştır. Böylece RP'nin gayrimeşru zeminde siyaset yapan bir parti olduğu algısı oluşturulmaya tevessül edilmiş ve buna binaen RP'nin rejim karşıtı bir parti olduğu iddiası ile -Linz'in vurguladığı manada- kamuoyu nazarında meşruiyetinin zayıflaması hedeflenmiştir. Bu noktada, askerî bürokraside var olan RP alerjisi nedeniyle henüz hükümet kurulmadan söz konusu faaliyetlerin başladığı bir kez daha vurgulanmalıdır. Bu konuda Ali Bayramoğlu (2013: 70-73) Refahiyol koalisyon görüşmeleri sürerken kaleme aldığı iki farklı yazısında, özellikle bazı kesimler tarafından fitili ateşlenen toplumsal kutuplaşmanın ürkütücü boyutlara geldiğinden söz etmekte; kurulacak hükümetin toplumsal değişim talebini gözetmesinin ve toplumsal kutuplaşmayı yumuşatmasının elzem olduğunun altını çizmekte; aksi durumunda hükümetin yaşama şansının olmadığını çok erken bir tarihte söylemiştir.

Linz'in modelinde yer alan "Krizler, parti sistemleri ve hükümet formasyonları" ve "Başkanlık ve parlamenter demokrasinin aşılması" başlıkları ise demokrasinin işleyişinde yaşanan problemlerin bir krize dönüşerek, demokrasinin çöküşünü tetikleyebileceğini öngörmektedir. Zira bu değişkenler, etkinlik ve etkililik gibi hükümetin meşruiyetini diri tutan kavramları doğrudan etkileyebilecek kapasiteye sahiptir. Linz'in kuramında bu faktörlerin doğrudan demokrasinin çöküşüne neden olmayacağı ancak bu süreci hızlandırabileceği ön görülmektedir. Bu kavramlar üzerinden 28 Şubat sürecine bakıldığında, parti sistemlerinin ya da hükümet sistemlerinin doğrudan demokrasinin çöküşüne neden olduğu söylenemez. Zira 12 Eylül Darbesi sonrasında kurgulanan politik rejim, 1983-1997 arasında herhangi bir rejim çöküşüne neden olacak siyasal krizler yaratmamıştır. Bundan farklı olarak Linz, Başkanlık ve Parlamenter rejimler arasında, parlamenter rejimlerin demokrasinin çöküşünü engellemek için daha elverişli olduğunu ifade etmektedir. Yazar, iktidar-muhalefet işbirliğine

imkân sağlaması açısından ve/veya siyasî iktidarın seçimler yoluyla transferini sağlayabilmesi açısından parlamenter rejimin demokrasilerin çöküş süreçlerine olumlu anlamda etkisi olabileceğini düşünmektedir. Ancak 28 Şubat sürecine bakıldığında, parlamenter rejimin sağladığı imkân, fırsat ve enstrümanların demokrasinin çöküşüne engel olamadığı açıktır.

Bundan farklı olarak, Linz'in kavramlaştırmaları çerçevesinde bir noktanın daha altını çizmek gerekiyor. Linz'in ortaya koyduğu teorik yaklaşımda uluslararası konjoktüre yeterince yer vermemesi, darbe süreçlerindeki kritik bir konunun görmezden gelinmesine neden olabilmektedir. Bir başka ifadeyle, Linz'in demokratik rejimlerin çöküşüne dair benimsediği teorik yaklaşımın büyük oranda 28 Şubat sürecini açıklamasına rağmen, uluslararası etkiyi yeterince dikkate almaması, bu uygulamada teorinin en büyük zaafı olarak değerlendirilmiştir.

28 Şubat Sürecine İlişkin Bazı Kritik Sorular ve Muhtemel Cevaplar

Tez kapsamında yapılan incelemeler sonunda, 28 Şubat sürecine ilişkin bazı önemli sorulara muhtemel yanıtlar verilebilir. Bu bağlamda soruları şu şekilde sıralamak mümkündür: 28 Şubat süreci bir darbe midir? Post-modern darbe kullanımı yerinde midir? 28 Şubat Darbesi'ni süreç kavramı ile açıklamak makul bir yaklaşım mıdır? Hükümetin istifa etmemesi durumunda asker yönetime doğrudan el koyacak mıydı?

İlk soru -28 Şubat süreci bir darbe midir?- sorusudur. Bu soruya ilişkin cevapların çeşitli olmasının ardında yatan en önemli sebep, askerinin sivil yönetime doğrudan el koymamasından kaynaklanmaktadır.¹⁰⁴ Asker-sivil ilişkileri literatüründe, darbe kavramı, ordunun açık bir tehditle veya doğrudan zor kullanarak hükümeti devirmesi manasına geldiği birçok yazar tarafından kabul görmüştür. Ancak, 28 Şubat'ın anlık bir müdahaleden öte, bir süreç

¹⁰⁴ Bu noktada vurgulamak gerekiyor ki, 28 Şubat sürecinin bir darbe olmadığını ve olağan sürecin işletildiğini düşünen önemli bir kitle vardır. Buradaki farklılaşma (28 Şubat sürecini darbe olarak görenler ve görmeyenler) genel olarak grupların ideolojik pozisyonlarından ve günlük siyaseti okuma kültürlerinden kaynaklanmaktadır.

tekabül etmesi ve ordunun kamuoyunun önünde hükümete açık bir tehditte bulunmaması sebebiyle 28 Şubat süreci, literatürde kabul gören darbe kavramı ile birebir örtüşmemektedir. Şüphesiz bu tespit, 28 Şubat'ın, demokratik rejimin öngördüğü ideal asker-sivil ilişkileri dâhilinde olağan bir ilişki olarak değerlendirildiği anlamına gelmemektedir. Nereden bakılırsa bakılsın, 28 Şubat sürecinde asker-sivil ilişkileri asker lehine dengesini yitirmiştir. Sivil siyasetin ve siyasetçilerin alanı oldukça daraltılmış; dahası, askerler siyasî açıklamalar yapabilecek bir noktaya gelmiştir. Bu bağlamda, 28 Şubat sürecinde liberal demokratik bir rejimde olması beklenen asker-sivil ilişkilerinin dışına çıkmış ve demokrasinin olağan işleyişinden büyük bir sapma yaşanmıştır. Her ne kadar, ordu doğrudan hükümeti zor kullanarak baskın bir darbe ile devirmiş olmasa da, kamuoyunu, sivil toplum örgütlerini, askerî/sivil bürokrasiyi, medyayı manipüle etmek suretiyle, hükümeti köşeye sıkıştırmış ve istifaya zorlamıştır. Ordunun başını çektiği bu manipülasyon hareketi sonunda asker, iktidarı ele almamış ancak yeni kurulacak hükümetin sınırlarını çizmiştir. Bu meyanda, Nordlinger'in yerinden alma darbesi olarak kategorileştirdiği tanım, 28 Şubat'ı tanımlamak açısından daha uygun görünmektedir. Bu darbe tanımına göre, ordu mevcut hükümeti indirip yerine daha iyi olduğunu düşündüğü başka bir sivil hükümeti destekleyebilir. Bu süreçte, ordu siyasal iktidarı doğrudan ele almaz ancak, sınırlarını kendi çizdiği siyaset sahnesinde, sivil alana oldukça dar bir alan bırakır; bu alanın aşındığını hissettiğinde ise çeşitli enstrümanları kullanarak hükümeti devirebilir (yerinden alma darbesi gerçekleştirebilir). Tüm bu tespitler ışığında 28 Şubat sürecini bir askerî müdahale olarak değerlendirmenin gerekli koşulları olgunlaşmıştır. Dolayısıyla 28 Şubat süreci, Juan Linz'in ortaya koymuş olduğu teorik yaklaşım çerçevesinde demokratik rejimin çöktüğü bir süreç olarak nitelendirilebilir.

Türkiye'de ordunun siyaset üzerinde hâkim ve merkezi bir rolü olduğu göz önünde bulundurulduğunda, ordu, zor kullanarak iktidara el koymak yerine, toplumsal statüsünü kullanarak ve kamuoyunu etkileme gücüne sahip diğer kuvvetler üzerinde etkili olma yolunu tercih ederek hükümeti istifaya zorlayabilme imkânlarına sahiptir. Zira Güven Erkaya'nın "bu sefer işi silahsız kuvvetler halletsin" açıklaması önemli bir emare olarak gösterilebilir. Ayrıca 2

Ekim 1995’de Deniz Eğitim Komutanlığı’nda konuşmasında geçen Erkaya’nın şu sözleri kayda değerdir. “Hiçbir şekilde acımayacağız. Yapılacak işlem çok sıkı takiptir. Yasal yoldan bir şey yapılamayabilir ancak biz gerekenin yapılması için gerekli yolları bulmak zorundayız. Bütün imkânlarımızı ve yetkilerimizi kullanacağız. Onlar hukuktan, mevcut durumdan, hassasiyetlerden istifade etmeye çalışacaklar. Bizler de kendi kurallarımızla bunlarla mücadele edeceğiz...” (Aktaran: Bayramoğlu, 2013: 11).

İkinci soru -post-modern darbe kullanımı yerinde midir?- sorusudur. Yaygın biçimde kullanılan bu kavram, ilk olarak söz konusu sürecin bir darbe olduğu ve ancak hükümetin devrilmesi için geleneksel olandan farklı bir yöntemin izlendiğine işaret etmektedir. Bu itibarla, 28 Şubat sürecini betimleyen yerinde bir kullanım olduğu söylenebilir. 28 Şubat 1997’de yapılan MGK sonrasında asker üyelerin hükümete, irticaî konuları kapsayan 18 maddelik kararları bir yaptırım olarak dayatması, kamuoyunun önemli bir bölümü için bir darbe olarak anılagelmiştir. Bu minvalde, dönemin etkili gazetecisi Cengiz Çandar’ın kullanıma soktuğu post-modern darbe kavramı, 28 Şubat sürecini tanımlayan bir kavram olarak yaygın biçimde kullanılmaktadır. Çandar, söz konusu adlandırmayı *Sabah* gazetesinde 28 Haziran 1997’de yani hükümetin istifasından 10 gün sonra kaleme aldığı köşe yazısında kullanmıştır. Çandar post-modern darbe kavramının, -emin olmamakla beraber- 27 Haziran’da Genelkurmay Başkanlığı’nda düzenlenen toplantıda üst rütbeli bir askerî yetkili tarafından kullanıldığını duyduğunu ve bu kavramın süreci en iyi açıklayan kavram olduğunu ifade etmiştir. Çandar, bu kavramı aynı yazısında şu sözlerle açıklamıştır: “...post-modern darbe, yılbaşında hazırlanmaya koyuldu; 28 Şubat’ta yürürlüğe. Post-modern özelliği, bir sabah marşlarla uyandıığımız ‘klasik darbe’ türünden farklı olduğunu anlatıyor zaten. Sürece yayılarak, devletin her organına ve kamu alanının her köşesine zaman içinde hükmetmeye yönelen bir tür bu.” Metin Toker ise, bu tanımlamayı süreçten canı yananların kullandığını belirtmiştir. Yüksek komuta heyetini, bu yöntem ile çığır açtığını söyleyerek selamlamış ve post-modern darbeyi şu sözlerle açıklamıştır:

Post-modern darbe, katırı durdurmadan treni rayına sokma operasyonudur. Bu, askerin Cumhuriyeti, demokratik laik devleti kollama ve

koruma görevinde yeni bir çığırın açılmasıdır. Bugün milletçe Büyük Zafer'in yıldönümünü kutlarken bütün iyi dileklerimiz, daha bir süre iş başında kalacak olanlarla birlikte yeni hayatlarına başlayan son Yüksek Komuta Heyeti mensupları, özellikle de onun dört kuvvet komutanı, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Hikmet Köksal, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Güven Erkaya, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Ahmet Çörekçi ve Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Teoman Koman içindir (Milliyet, 30.08.1997).

Üçüncü soru -28 Şubat Darbesi'ni süreç kavramı ile açıklamak makul bir yaklaşım mıdır?- sorusudur. Şüphesiz, 28 Şubat, askerin siyasete anlık müdahalesinden öte, müdahalenin sürekli hale geldiği bir sürece tekabül etmektedir. Bu sebeple 28 Şubat Darbesi'nde gelişen olayları, bir süreç olarak tarif etmek oldukça yerinde bir kullanımdır. Zira 54. Hükümet, kuruluşunun ardından, görece güçlü bir meşruiyet zeminine sahiptir. Ne var ki, yaklaşık bir yıllık görev süresinde yaptığı kritik hatalar, hükümet muhaliflerinin eline önemli kozlar vermesi suretiyle, hükümetin sahip olduğu meşruiyet zeminin aşınmasına neden olmuştur. Linz, demokrasilerin çöküşlerinin bir tarih ile anılsa da, esasen uzun ve karmaşık bir süreci ihtiva ettiğinin altını çizmektedir. Son kertede, Linz'in bu tanımı nazarında 1997 yılında gerçekleşen darbe için 28 Şubat süreci kullanımı isabetli bir kullanımdır.

Dördüncü ve son soru ise -hükümetin istifa etmemesi durumunda asker idareye doğrudan el koyacak mıydı?- sorusudur. Bazı yazarlar tarafından gündeme getirilen bu kritik soru, zaman zaman zihinleri meşgul etmektedir. Şüphesiz, dönem aktörlerinin zihin okumasını yapmak dışında bu soruya kesin bir cevap vermek imkânsızdır. Ancak dönemin etkili aktörlerinin yaptığı açıklamalar göz önüne alınarak, muhtemel cevaplar üretilebilir.

Bu hususta kamuoyuna yansıyan en önemli açıklama dönemin Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Güven Erkaya'dan gelmiştir. Erkaya, Yavuz Donat'a verdiği röportajda, ihtilal olacak mıydı sorusuna "Hayır, ihtilal yapmak istemedik" yanıtı vermiş ardından şu sözlerle devam etmiştir:

Eğer birileri Türkiye'yi İran yapmak istiyorsa, laik demokratik rejimin yerine din devletini getirmek niyetindeyse, düşündük ki, o kafadakileri önce söylemlerle caydıralım, her şey MGK'da söylenmiştir. (...) Eğer işi sokağa dökemeye kalkan olursa, eğer irtica taraftarları sokağa dökülmeye kalkarsa,

buna karşı ne yapılacak? Türk silahlı kuvvetleri bunu değerlendirdi, tedbirini de aldı. Yapılan bundan ibarettir (Milliyet, 11.08.1997).

Erkaya her ne kadar geleneksel bir darbe niyetinde olmadıklarını söylese de, bu durumun oluşmasında, hükümetin diğer yöntemlerle görevden uzaklaştırılabileceğinin sezilmesinin önemi oldukça büyüktür. Zira Erkaya'nın açıklamasının satır araları okunduğunda anlaşılmaktadır ki, asker bekle-gör düsturuyla hareket etmiş ve hükümet ile ilişkilerini tedricen gözden geçirerek, stratejisini belirlemiştir. Keza bu tespiti destekleyen bir yorum Demirel'den gelmiştir. Demirel, "...Türkiye direktten döndü. İhtilali önledik." demiştir (Milliyet, 11.08.1997). Bu bilgiler ışığında, askerlerin 28 Şubat sürecinde blöf yapmaktan öte, bir sıralamayı takip ettikleri öne sürülebilir. Buna göre önce kamuoyu desteği ile hükümeti yıpratmak esas alınmış, bunun gerçekleşmediği takdirde de, doğrudan müdahaleyi de içeren diğer seçeneklerin gündeme getirilmesi planlanmış olabilir.

Son analizde Linz'in teorik yaklaşımına göre demokratik rejimin çöküş süreçlerinde hükümet karşıtlarının rolünün yanı sıra, hükümet yetkililerin rolü de oldukça ehemmiyetlidir. Zira süreç içerisinde birçok kez kriz ve gerilimin derecelerini düşürecek imkân ve fırsatlar hükümet yetkililerinin eline geçmektedir. Ancak bunların yeterince etkin biçimde değerlendirilemediği durumlarda, hükümetin maruz kaldığı güç kaybı, güç çekilmesi ve güç transferi aşamaları sonunda rejimin çöküşü kaçınılmaz olacaktır (Linz, 1978: 75). Linz'in teorisi göz önüne alınarak 28 Şubat sürecine bakıldığında, Refahyol hükümeti yetkililerinin yaptıkları açıklamalar, benimsediği politikalar, demokrat kesimlerle ve muhaliflerle kurduğu ilişkiler nazarında demokrasinin çöküşünde önemli rol oynadıkları ileri sürülebilir. Daha da önemlisi, hükümetin içine düşürüldüğü meşruiyet krizini aşmak için, eline birçok fırsat ve imkân geçtiği halde, bunların doğru ve etkin biçimde kullanamadığı bir vakıadır. Bu bilgiler ışığında, tarihsel merkezin dönüşüme çekingen olarak razı olduğu bir ortamda, RP'nin 28 Şubat sürecinde daha itidalli ve kontrollü hareket edememiş olmasının demokrasinin çöküşünde önemli rol oynadığı iddia edilebilir.

KAYNAKÇA

- Acemoglu, D. and Robinson, J. A. (2006). *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Acemoğlu, D. ve Robinson, J. A. (2015). *Ulusların Düşüşü Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri*. (Çev: F. R. Velioğlu), İstanbul: Doğan Kitap.
- Ak, G. (2015). "Dokuz Subay Olayı". (ed.) Kaynar, M. K. *Türkiye'nin 1950'li Yılları*. İstanbul: İletişim Yayınları. ss. 285-290.
- Akarçeşme, S. (2006). "The New Framework Of Civil-Military Relations In Turkey In Post February 28 Era". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Albayrak, M. (2004). *Türk Siyasî Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Almond, G. A., and Verba, S. (1963). *The Civic Culture: Political Attitudes And Democracy In Five Nations*. Princeton University Press.
- Arikan, N. (2011). *28 Şubat Sürecinde Medya*. İstanbul: Okur Kitaplığı.
- Aydın, M. (2002). "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, 1939-1945" Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler Yorumlar, cilt 1*, İstanbul: İletişim. ss 472-474.
- Aydın, S. (2009). "İki İttihat-Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset" (ed). Bora, T. ve Gültekingil, M. *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce cilt 1: Tanzimat ve Meşruiyet'in Birikimi*. İstanbul: İletişim Yayınları. ss. 117-128.
- Aydın, S. ve Taşkın, Y. (2017). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Başgil, A. F. (1979). *Din ve Laiklik*. İstanbul: Yağmur Yayınları.

- Bayramoğlu, A. (2013). *28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bayramoğlu, A. İnsel, A ve Laçiner, Ö. (2013). “Giriş” (der.) İnsel, A. Bayramoğlu, A. *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu*. İstanbul: İletişim Yayınları. ss. 7-12.
- Baytok, T. (2001). *Bir Asker Bir Diplomat Güven Erkaya-Taner Baytok Söyleşisi*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Belge, M. (2009). “Türkiye’de Siyasî Düşüncenin Ana Çizgileri” (ed). Bora, T. ve Gültekingil, M. *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce cilt 9: Dönemler ve Zihniyetler*. İstanbul: İletişim Yayınları. ss. 39-62.
- Birand M. A. ve Yalçın, (2009) *The Özal*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Birand M. A. ve Yıldız, R. (2012). *Son Darbe 28 Şubat*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Bland, D. L. (1999). “A unified theory of civil-military relations”. *Armed Forces & Society*, 26 no: 1, pp. 7-25.
- Bollen, K. A., and Paxton, P. (2000). “Subjective measures of liberal democracy”. *Comparative Political Studies*, 33, no:1, pp. 58-86.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye’de siyasî ideolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. ve Yanık, A. (2017). “Altmışlı Yıllarda Türkiye’nin Siyasî Düşünce Hayatı”. *Türkiye’nin 1960’lı Yılları*. İstanbul: İletişim Yayınları ss. 275-300.
- Boratav, K. (1993). *Türkiye İktisat Tarihi*, Ankara: imge yayınları.
- Bozarıslan, H. (2008). “Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000)” (ed). Bora, T. ve Gültekingil, M. *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce cilt 4: Milliyetçilik*. İstanbul: İletişim Yayınları. ss. 841-870.

- Bruinessen, M. V. (2015). *Ağa, Şeyh, Devlet*. (çev. Banu Yalkut) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Burkhart, R. E. and Lewis-Beck, M. S. (1994). Comparative democracy: The economic development thesis. *American Political Science Review*, 88, no:4, pp. 903-910.
- Canan-Sokullu E. Ş. (2013). "Siyasal Kültür" (ed.) Sayarı, S. ve Bilgin, H. D. *Karşılaştırmalı Siyaset*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cemal H. (1986). *Demokrasi Korkusu*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Cemal, H. (2010). *Türkiye'nin Asker Sorunu*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Cevizoğlu, H. (2001). *Generalinden 28 Şubat İtirafı Postmodern Darbe*. Ankara: Ceviz Kabuğu Yayınları.
- Cevizoğlu, H. (2012). *28 Şubat Bir Hükümet Nasıl Devrildi*. Ankara: Ceviz Kabuğu Yayınları.
- Cizre, Ü. (2013). "Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri Kavramsal ve ilişkisel bir analiz" (ed.) İnel, A. ve Bayramoğlu A. *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu*. İstanbul: İletişim Yayınları. ss. 135-161..
- Cizre-Sakallioğlu, U. and Cinar, M. (2003). "Turkey 2002: Kemalism, Islamism, and politics in the light of the February 28 process". *The South Atlantic Quarterly*, 102(2), pp. 309-332.
- Çakır, R. (1994). *Ne Şariat Ne Demokrasi Refah Partisi'ni Anlamak*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çakır, R. (2004). "Millî Görüş Hareketi" (ed.) Gültekingil M. ve Bora T. *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce cilt 6: İslamcılık*. İstanbul: İletişim Yayınları ss. 544-575.
- Çalışkan, K. (2016). "Siyasal Kültür: Yeni Yaklaşımlara Genel Bir Bakış". *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*. 4, no:2, ss. 23-46.

- Çalışkan, K. (2017). "Siyasal Kültür Teorisi 'The Civic Culture' ve Eleştirisi" *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 50: 1, ss. 27-66.
- Çalışlar, O. (1995). *Refah Partisi Nereden Nereye*. İstanbul: Pencere Yayınları.
- Çalmuk, F. (2002). *Selamın Aleyküm Komutanım*. İstanbul: Kim Yayınları.
- Çalmuk, F. (2004). "Necmettin Erbakan" (ed.) Gültekingil, M. ve Bora, T. *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce cilt 6: İslamcılık*. İstanbul: İletişim Yayınları ss. 550-567.
- Çarkoğlu, A. (2002). "The rise of the new generation pro-Islamists in Turkey: The Justice and Development Party phenomenon in the November 2002 elections in Turkey". *South European Society and Politics*, 7, no: 3,, pp. 123-156.
- Çavdar T. (1974). "Seçim sonuçlarının getirdiği ön bulgular" *Özgür İnsan*.
- Çetinkaya, T. (2016). *Darbe*. Ankara: MGV Yayınları.
- Çınar, M. (2005). *Siyasal Bir Sorun Olarak İslamcılık*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Çınar, M. (2009). "Merkezsiz Siyaset, Siyasesiz Merkez" (ed). Bora, T. ve Gültekingil, M. *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce cilt 9: Dönemler ve Zihniyetler*. İstanbul: İletişim Yayınları. ss. 497-518.
- Dagi, I. D. (1996). "Democratic transition in Turkey, 1980–83: the impact of European diplomacy". *Middle Eastern Studies*, 3, no: 2, pp. 124-141.
- Dahl, R. A. (1971). *Polyarchy: Participation and opposition*. New Haven: Yale University Press.
- Davutoğlu, A. (1996). "ANAYOL hükümeti ve uluslararası faktörler" *Yenişafak*: 05.03.1996.

- Demirel, T. (1998). "Political party elites and the breakdown of democracy: The Turkish case, 1973-1980". [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ankara: Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirel, T. (2004). *Adalet Partisi: İdeoloji ve Politika*. İstanbul: İletişim.
- Demirel, T. (2011). *Türkiye'nin uzun on yılı: Demokrat Parti iktidarı ve 27 Mayıs darbesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Duverger, M. (1954). *Political Parties* (çev. B. North and R. North). London: Methuen.
- Dyson, K. (2009). *The State Tradition in Western Europe*. Colchester: ECPR Press.
- Eğilmez, A. M., ve Kumcu, E. (2016). *Ekonomi politikası: teori ve Türkiye uygulaması*. İstanbul: Remzi Yayınevi..
- Erbakan, N. (1991) *Tedavi - Adil Düzen*. Ankara: Refah Partisi Yayınları.
- Erbakan, N. (2014). *Davam*. Ankara: Millî Görüş Vakfı Yayınları.
- Erdoğan, M. (2012). *28 Şubat Günlüğü Post-Modern Darbenin Anatomisi*. Ankara: Orion yayınları.
- Erhan, Ç. (2008). "Silah Ambargosu ve 7/10'un Ortaya Çıkışı", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1*. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 704-711.
- Finer, S. E. (2009). *The man on horseback: The role of the military in politics*. new brunswick and london: Transaction Publishers.
- Fukuyama, F. (1989). "The end of history?". *The national interest*, (16), pp. 3-18.

- Gencer, B. (2002). "Türk Siyasal Kültürü Ve Ahmed Cevdet Paşa" *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* Cilt XXI, Sayı 2, 2002, s. 217-238.
- Gökalp, Z. (1995). *Hars ve Medeniyet*, İstanbul: Toker yayınları.
- Gölcü, A. (2014) "28 Şubat sürecini yeniden düşünmek: Köşe yazılarında demokrasi söylemi" [yayımlanmamış doktora tezi]. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gönenç, L. (2013). "Anayasal Değişim". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 62, no:4,. ss. 1063-1086.
- Guida, M. ve Çaha, Ö. (2013). "İslamcılık", (ed.) Çaha, Ö. ve Şahin, B. *Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İdeolojiler*. Ankara: Orion ss. 563-622.
- Gunther, R. and Diamond, L. (2003). "Species of Political Parties A new Typology". *Party Politics*, 9, no: 3,. pp. 167-199.
- Habermas, J. (1994). "Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje", (ed.): Necmi Zeka, *Postmodernizm*. (çev: Gülelengiş Naliş) İstanbul: Kıyı Yayınları, ss. 213-214.
- Hale, H. (2014). *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*. (çev. Ahmet Fethi). İstanbul: Alfa yayınları.
- Hanioğlu, Ş. (2009). "İttihatçılık" (ed). Bora, T. ve Gültekingil, M. *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce cilt 9: Dönemler ve Zihniyetler*. İstanbul: İletişim Yayınları. ss. 249-259.
- Harari, Y. N. (2016). *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens*. (Çev. Ertuğrul Genç) İstanbul: Kolektif Kitap.
- Heo, U. and Hahm, S. D. (2015). Democracy, institutional maturity, and economic development. *Social Science Quarterly*, 96, no:4, pp. 1041-1058.

- Heper, H. (2006). *Türkiye’de Devlet Geleneği*. İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.
- Heper, M. (2011). *Türkiye’nin Siyasal Hayatı*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Hobbes, T. (2016) *Leviathan Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti*. (Çev. Semih Lin). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Holmes, S. (2003). “Lineages of the Rule of Law”. Przeworski, A., and Maravall, J. M. (Eds.). *Democracy and the Rule of Law* (Vol. 5). Cambridge: Cambridge University Press.
- Huntington, S. P. (1956). “Civilian Control and the Constitution”. *The American Political Science Review*. 50, no. 3 pp.676–699.
- Huntington, S. P. (1957) *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Huntington, S. P. (1973) *Political Order in Changing Societies*. New Haven and London: Yale University Press.
- Huntington, S. P. (1987). “The goals of development” (eds). Weiner, M. Adnd Huntington, S. *Understanding political development*, Boston: Little Brown.
- Huntington, S. P. (1995). “I. Reforming Civil-Military Relations”. *Journal of Democracy*, 6, no: 4, pp. 9-17.
- Huntington, S. P. (2007a). *Üçüncü Dalga: 20. Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*. (Çev. Ergun Özbudun) Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.
- Huntington, S. P. (2007b). *Asker ve Devlet: Sivil-Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti*. (Çev: K. Uğur Kızılaslan). İstanbul: Salyangoz Yayınları.
- Jenkins, G. (2007) “Continuity and change: prospects for civil–military relations in Turkey”. *International Affairs* 83, no:2, pp. 339–355.

- Jwaideh, W. (2016). *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, Kökenleri ve Gelişimi*. (çev. İsmail Çeken ve Alper Duman). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kahraman, H. B. (2010). *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi. Cilt I*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Karpat, K. (2013). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. (2014). *Kısa Türkiye tarihi 1800-2012*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Katz, R. S. and Mair, P. (1995). "Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party". *Party Politics* pp. 5-28.
- Kaynar, M. K. (2012). *Tarihin İnşası ve Siyaset Yazılar cilt 2*. Sivas: Adımlar Yayınevi.
- Kaynar, M. K. (2017). "Türkiye'nin Altmışlı Yılları Üzerine Bazı Notlar" (ed.) Kaynar, M. K. *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*. İstanbul: İletişim Yayınları. ss. 23-58.
- Kazan, Ş. (2013). *28 Şubat: Postmodern bir Darbenin Anatomisi*. Ankara: MG V Yayınları.
- Kirchheimer, O. (1966). "The Transformation of Western European Party Systems", (eds) J. LaPalombara and M. Weiner, *Political Parties and Political Development*. New Jersey: Princeton University Press. pp.177–200.
- Kirişçi, K. ve Winrow, G. M. (2009). *Kürt sorunu Kökeni ve Gelişimi*. (çev. Ahmet Fethi) İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Koçak, C. (2008). "Siyasal Tarih (1923-1950)". (ed.) Akşin, S. *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye (1908-1980)*. İstanbul: Cem Tarih Yayınları, ss. 127-211.
- Kumcu, E. (2009). *Krizler, Para ve İktisatçılar*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Kurdaş, K. (2003). *Bitmeyen Gaflet ve Türkiye Ekonomisinin Çöküşü*. Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık.
- Laçiner, Ö (2013). "Türk militarizmi I" (ed.) İnsel, A. ve Bayramoğlu A. *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu*. İstanbul: İletişim Yayınları. ss. 13-38.
- Linz, J. J. (1978). *The breakdown of democratic regimes: Crises, Breakdown & Reequilibration*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Linz, J. J., and Stepan, A. C. (1996). *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press.
- Lipset, S. M. (1959). "Some social requisites of democracy: Economic development and political legitimac"y. *American political science review*, 53(1), 69-105.
- Machiavelli, N. (2012). *Prens*. (çev. İlhan Erşanlı). İstanbul: Alter Yayınları.
- Madison, J. (1961). *The Federalist Papers: No. 10; 51*. New York: New American Library.
- Manin, B. (1997). *The principles of representative government*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mardin, Ş. (2006). "Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri." (ed.). Türköne, M. ve Önder, T. *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*. İstanbul: İletişim. ss. 35-78.
- Mardin, Ş. (2012). *Türkiye'de Din ve Siyaset Makaleler 3*: İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2014). "Tanzimat Fermanı'nın Manası: Yeni Bir İzah Denemesi" (ed.) İnalçık, H. Ve Seyitdanlıoğlu, M. *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: Türkiye İş bankası Kültür Yayınları. ss. 145-165.

- Mouffe, C. (2000). *Democratic Paradox*. London: Verso.
- Neumann, S. (1956). "Towards a Comparative Study of Political Parties", (ed.) Sigmund Neumann. *Modern Political Parties*. Chicago: University of Chicago Press.
- Nordlinger, E. A. (1977). *Soldiers in Politics: Military Coups and Governments*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Ocak, A. Y. (2013). *Türkler, Türkiye ve İslam Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- O'Donnell, G. A. (1973). *Modernization and bureaucratic-authoritarianism: Studies in South American politics*. Berkeley: Institute of International Studies, University of California.
- O'Donnell, G. A. (1988). *Bureaucratic Authoritarianism: Argentina 1966-1973 in Comparative Perspective*, Berkeley: University of California Press.
- Oran, B. (2008). "Kürt Milliyetçiliğinin Diyalektiği" (ed). Bora, T. ve Gültekingil, M. *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce cilt 4: Milliyetçilik*. İstanbul: İletişim Yayınları. ss. 871-879.
- Oran, B. (2008). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2005). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2014). "Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu". (ed.) İnalçık, H. ve Seyitdanlıoğlu, M. *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: Türkiye İş bankası Kültür Yayınları. ss. 421-461.
- Özbudun, E. (1964). "M. Duverger'in 'Siyasal Partiler'i ve Siyasal Parti lerin İncelenmesinde Bazı Metodolojik Problemler". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21, no:1,. ss. 23-51.

- Özbudun, E. (1974). "Sosyal Değişim ve Oy Verme Davranışları: 1973 genel seçimleri" *Özgür İnsan*.
- Özel, I. (2013). "Karşılaştırmalı Ekonomi Politik" (Der.) *Karşılaştırmalı Siyaset*, Sayarı, S. ve Bilgin, H. D. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özipek, B. B. (2004). "28 Şubat ve İslamcılar" (ed). Bora, T. ve Gültekingil, M. *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce cilt 6: İslamcılık*. İstanbul: İletişim Yayınları. ss. 640-651.
- Öztürk, A. (2013). "Machiavelli Düşüncesinde Cumhuriyetçi Özgürlük Ve Kurucu Lider İmgesi" *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 68, No. 2, 2013, s. 181 – 204.
- Öztürk, S. (2013). *Belgelerle 28 Şubat Dünden Bugüne*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Pamuk, Ş. (2015). *Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Panebianco, A. (1988). *Political Parties: Organization and Power*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.
- Parla, T. (1993). *Türkiye'nin Siyasal Rejimi 1980-1989*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Perlmutter, A. (1969). "The Praetorian State and the Praetorian Army: Toward a Taxonomy of Civil-Military Relations in Developing Polities" *Comparative Politics* Vol. 1, No. 3, pp. 382-404.
- Poyraz, F. (2006). *Türk Siyasal Yaşamında Millî Görüş Hareketi*. [yayınlanmamış doktora tezi] Ankara: Hacettepe üniversitesi, sosyal bilimler enstitüsü.
- Przeworski, A. (1991). *Democracy and the market: Political and economic reforms in Eastern Europe and Latin America*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Sarıbay, A. Y. (1985). *Türkiye’de modernleşme din ve parti politikası “MSP örnek Olayı”*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Sarıbay, A. Y. (2004). “Millî Nizam Partisi’nin Kuruluşu ve Programının İçeriği” (ed.) Gültekingil M. ve Bora T. *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce cilt 6: İslamcılık..* İstanbul: İletişim Yayınları ss. 576-590.
- Sartori, G. (1997). *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği: Yapılar, Özendiriciler ve Sonuçlar Üzerine bir İnceleme* (Çev. E. Özbudun). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Schiff, R. L. (1995). “Civil-military relations reconsidered: A theory of concordance”. *Armed Forces & Society*, 22 no: 1, pp. 7-24.
- Schmitt, C. (2006). *Parlamenter Demokrasinin Krizi*. (çev. A. Emre Zeybekoğlu). Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.
- Schmitter, P. C. and Karl, T. L. (1995). “What democracy is... and is not.” . (Eds.). Diamond L. and Plattner, M.F. *The Global Resurgence of Democracy*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press. pp. 49-62
- Schumpeter, J. A. (1962). *Capitalism, Socialism, and Democracy*. New York: Harper.
- Selçuk, S. (2010). “Cumhuriyet, Çağcıl Demokrasi Ve Türkiye’nin Dönüşümü” [Rapor] BİLGESAM, Rapor no: 23.
- Selim, Y. (2002). *Millî Görüş Hareketindeki Ayrışmanın Perde Arkası: Yol Ayrımı*. Ankara: Hiler Yayınları.
- SETA (2013). *Bin Yıllık Darbe: 28 Şubat*. [Panel] Ankara: 28 Şubat 2013.
- Shaw, S. J.ve Shaw, E. K. (1983). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye’nin Doğuşu*. (Çev..Mehmet Harmanlı). İstanbul: E Yayınevi..

- Shils, E. (1961) "centre and periphery" (eds). *Polanyi festschrift committee. the logic of personel knowledge: essays presented to micheal polanyi* Newyork: Routledge ss.117-131.
- Tachau, (1988). "Political Leadership in Turkey: Continuity and Change". (eds.). Heper, M., and Evin, A. *State, Democracy, and the Military: Turkey in the 1980s*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Tahir, K. (2017). *Devlet Ana*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Taşgetiren, A. (2017). "Elebaşı Demirel'dir". *Star Gazetesi*: 03.03.2017.
- TBMM Darbeleri Araştırma Komisyonu Tutanakları (2012) [28 Şubat Komisyonu]
- Tunaya, T. Z. (1962). *İslâmcılık Cereyanı*. İstanbul: Baha Matbacılık.
- TÜİK (2012). *Milletvekili Genel Seçimleri, 1923-2011*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- Türk, H. B. (2008). *Şirket ve Parti Genç Parti ve Yeni Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türk, H.B. (2014). *Muktedir: Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türköne, M. (2011). *Siyasî ideoloji olarak İslamcılığın doğuşu (1867-1873)*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Türköne, M. E. (2003). "Siyasî Partiler". (der.) Müztaz'er Türköne *Siyaset*. İstanbul: Opus Yayınları, ss. 253-292.
- Uzgel, İ. (2008). "1990-2001: Küreselleşme Ekseninde Türkiye -ABD ve NATO'yla İlişkiler-" (ed.) Oran, B. *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 2*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Weaver, J. L. (1977). "Review: Soldiers In Politics: Military Coups And Governments By Eric A. Nordlinger", *The Journal of Developing Areas* Vol. 11, No. 4 pp. 550-552.
- Yavaşca, K. (2015). "Şark Meselesinden Doğu Sorununa Ellili Yıllarda Kürt Sorunu". (ed.) Kaynar, M. K. *Türkiye'nin 1950'li Yılları*. İstanbul: İletişim Yayınları. ss. 565-590.
- Yavuz, H. (2004). "Millî Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek" (ed.) Gültekingil, M. ve Bora, T. *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*. İstanbul: İletişim Yayınları ss. 591-603.
- Yavuz, H. (2005). *Modernleşen Müslümanlar: Nurcular, Nakşiler, Millî Görüş ve AK Parti*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Yeşilada, B. A. (1988). "Problems of Political Development in the Third Turkish Republic" *Polity*, Vol. 21, No. 2, pp. 345-372.
- Zürcher, E. J. (1987). *Millî Mücadelede İttihatçılık*. (çev. Nüzhet Salihoğlu). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2007). *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*. (çev. Gül Çağalı Güven). İstanbul: İletişim Yayınları.

İnternet siteleri

www.akevler.org/

www.aljazeera.com.tr

www.bbc.com

www.cnnturk.com.tr

www.economist.com

www.haberturk.com

www.hurriyet.com

www.mahfiegilmez.com

www.necmettinerbakan.net

www.nytimes.com

www.posta.com.tr

www.radikal.com.tr

www.t24.com.tr

www.tbmm.gov.tr/

www.tuik.gov.tr

www.youtube.com

www.yuksekovahaber.com.tr

Gazete ve Dergiler

Akit

Cumhuriyet

Hürriyet

Millî Gazete

Milliyet

Politika

Radikal

Sabah

Star

TBMM Tutanak Dergisi

Tempo

Yeni Şafak

Yeni Yüzyıl

EK-1: 28 Şubat MGK Kararları

GİZLİ

GİZLİ

MGK

MİLLİ GÜVENLİK KURULU KARARI

Karar Sayısı: 406

1. Milli Güvenlik Kurulu, 28 Şubat 1997 günü Sayın Cumhurbaşkanı Başkanlığında Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı, Milli Savunma Bakanı, İçişleri Bakanı, Kuvvet Komutanları, Jandarma Genel Komutanı ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri'nin iştirakleri ile aylık olağan toplantısını yapmıştır.
2. Kurul'un bu toplantısında, esasları ve nitelikleri Anayasada belirlenmiş, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, demokratik, lâik ve sosyal hukuk devletimizi ve cumhuriyet rejimimizi yıkmak, onun yerine bir siyasal dini düzen kurmak amacıyla yürütülen yıkıcı faaliyetler ve yapılan beyanlar ile, bunların oluşturduğu tehdit ve tehlikeler gözden geçirilerek değerlendirilmiştir.
3. Yapılan bu değerlendirmeler sonucunda;
 - a. Ülkemizde şeriat hukukuna dayalı bir İslâm Cumhuriyeti kurmayı hedefleyen grupların, Anayasanın tanımladığı demokratik, lâik ve sosyal hukuk devletimize karşı çok yönlü bir tehdit oluşturduğu,
 - b. Cumhuriyet ve rejim aleyhtarı aşırı dinci grupların lâik ve anti lâik ayırımı ile demokratik, lâik ve sosyal hukuk devletini güçsüzleştirmeye yeltendikleri,
 - c. Türkiye'de lâikliğin sadece rejimin değil, aynı zamanda demokrasinin ve toplum huzurunun da teminatı ve bir yaşam tarzı olduğu,
 - d. Devletin yapısal özünü oluşturan sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleri anlayışından vazgeçilemeyeceği, yasalar göz ardı edilerek yapılan çağ dışı uygulamaların takipsiz kalmasının hukukun üstünlüğü ilkesiyle bağdaşmayacağı hususlarında görüş birliğine varılmıştır.
4. Bu görüş ve değerlendirmeler sonucunda;
 - a. Türkiye'de Şeriat hukukuna dayalı bir İslâm Cumhuriyeti kurmayı amaçlayan aşırı dinci grupların, demokratik, lâik ve sosyal hukuk devleti olan Cumhuriyetimize karşı oluşturdukları çok yönlü tehdidin önlenmesi amacıyla; EK-A'daki tedbirlerin kısa, orta ve uzun vade içerisinde alınmasının Bakanlar Kurulu'na bildirilmesine,

GİZLİ

GİZLİ

6. 2945 Sayılı MGK ve MGK Genel Sekreterliği Kanununun 8ncü maddesine uygun olarak, MGK Genel Sekreterliği tarafından; EK'te belirtilen tedbirlere ilişkin Bakanlar Kurulu Kararları ile Bakanlar Kurulu Kararı haline getirilmeyen uygulamaların, sonuçları hakkında belli süreler içerisinde Başbakan, Cumhurbaşkanı ve MGK'na bilgi verilmesi kararlaştırılmıştır.

EKLER :

EK-A (Rejim Aleyhtarı İrtical Faaliyetlere Karşı Alınması Gereken Tedbirler 2 Sayfa.)

S. Demirel

Süleyman DEMİREL
Cumhurbaşkanı

Prof. Dr. Necmettin Erbakan

Prof. Dr. Necmettin ERBAKAN
Başbakan

İsmail Hakkı Karadayı

İsmail HAKKI KARADAYI
Orgeneral
Genelkurmay Başkanı

Prof. Dr. Tansu Çiller

Prof. Dr. Tansu ÇİLLER
İçişleri Bakanı ve
Başbakan Yardımcısı

Turhan Tayan

Turhan TAYAN
Millî Savunma Bakanı

Dr. Meral Akşener

Dr. Meral AKŞENER
İçişleri Bakanı

İkmet Köksal

İkmet KÖKSAL
Orgeneral
Kara Kuvvetleri
Komutanı

Gövert Erkaya

Gövert ERKAYA
Oramiral
Deniz Kuvvetleri
Komutanı

Ahmet Çörekçi

Ahmet ÇÖREKÇİ
Orgeneral
Hava Kuvvetleri
Komutanı

Leoman Roman

Leoman ROMAN
Orgeneral
Jandarma Genel
Komutanı

İZLİ

01-11

GİZLİ

MİLLİ GÜVENLİK KURULU'NUN 28 ŞUBAT 1997 TARİH VE 406 SAYILI KARARINA EK-A (REJİM ALEYHTARI İRTİCAİ FAALİYETLERE KARŞI ALINMASI GEREKEN TEDBİRLER)

1. Anayasamızda Cumhuriyetin temel nitelikleri arasında yer alan ve yine anayasanın 4 ncü maddesi ile teminat altına alınan laiklik ilkesi büyük bir titizlik ve hassasiyetle korunmalı. Bunun korunması için mevcut yasalar hiçbir ayırım gözetmeksizin uygulanmalı, mevcut yasalar uygulamada yetersiz görülüyorsa yeni düzenlemeler yapılmalıdır.
2. Tarikatlarla bağlantılı özel yurt, vakıf ve okullar devletin yetkili organlarıncı denetim altına alınarak Tevhidi Tedrisat Kanunu gereği Millî Eğitim Bakanlığına devri sağlanmalıdır.
3. Genç nesillerin körpe dimağlarının öncelikle Cumhuriyet, Atatürk, Vatan ve Millet sevgisi, Türk Milletini çağdaş uygarlık düzeyine çıkarma ölü ve amacı doğrultusunda bilinçlendirilmesi ve çeşitli mihrakların etkisinden korunması bakımından;
 - a. 8 yıllık kesintisiz eğitim, tüm yurttta uygulamaya konulmalı,
 - b. Temel eğitimi almış çocukların, ailelerinin isteğine bağı olarak, devam edebileceği kuran kurslarının Millî Eğitim Bakanlığı sorumluluğu ve kontrolünde faaliyet göstermeleri için gerekli idari ve yasal düzenlemeler yapılmalıdır.
4. Cumhuriyet rejimine ve Atatürk ilke ve inkılaplarına sadık aydın din adamları yetiştirmekle yükümlü, Millî Eğitim kuruluşlarımız, Tevhidi Tedrisat Kanununun özüne uygun ihtiyaç düzeyinde tutulmalıdır.
5. Yurdun çeşitli yerlerinde yapılan dini tesisler belli çevrelere mesaj vermek amacıyla gündemde tutularak siyasi istismar konusu yapılmamalı, bu tesislere ihtiyaç varsa, bunlar Diyanet İşleri Başkanlığınca incelenerek mahalli yönetimler ve ilgili makamlar arasında koordine edilerek gerçekleştirilmelidir.
6. Mevcudiyetleri 677 Sayılı yasa ile men edilmiş tarikatların ve bu kanunda belirtilen tüm unsurların faaliyetlerine son verilmeli, toplumun demokratik, siyasi ve sosyal hukuk düzeninin zedelenmesi önlenmelidir.
7. İrticaî faaliyetleri nedeniyle Yüksek Askerî Şura kararları ile Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)'nden ilişkileri kesilen personel konusu istismar edilerek TSK.'ni dine karşıymış gibi göstermeye çalışan bazı medya gruplarının silahlı kuvvetler ve mensupları aleyhindeki yayınları kontrol altına alınmalıdır.
8. İrticaî faaliyetleri, disiplinsizlikleri veya yasa dışı örgütlerle irtibatları nedeniyle TSK'nden ilişkileri kesilen personelin diğer kamu kurum ve kuruluşlarında istihdamı ile teşvik unsuruna imkân verilmemelidir.
9. Türk Silahlı Kuvvetlerine aşırı dinci kesimden sızmaları önlemek için mevcut mevzuat çerçevesinde alınan tedbirler; diğer kamu kurum ve kuruluşları, özellikle üniversite ve diğer eğitim kurumları ile bürokrasinin her kademesinde ve yargı kuruluşlarında da uygulanmalıdır.

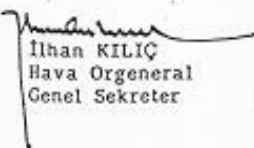
GİZLİ

GİZLİ

10. Ülkemizi çağ dışı bir rejimden ve din istismarının sebep olabileceği muhtemel bir çatışmadan korumak için, İran İslâm Cumhuriyeti'nin ülkemizdeki rejim aleyhtarı faaliyet, tutum ve davranışlarına mani olunmalı, bu maksatla İran'a karşı komşuluk münasebetlerimizi ve ekonomik ilişkilerimizi bozmayacak, fakat yıkıcı ve zararlı faaliyetlerini önleyecek bir tedbirler paketi hazırlanmalı ve yürürlüğe konulmalıdır.
11. Aşırı dinci kesimin TÜRKİYE'de mezhep ayrılıklarını körüklemek suretiyle toplumda kutuplaşmalara neden olacak ve dolayısıyla milletimizin düşmanca kamplara ayrılmasına yol açacak çok tehlikeli faaliyetler yasal ve idari yollarla mutlaka önlenmelidir.
12. T.C.Anayasası, Siyasi Partiler Yasası, Türk Ceza Yasasına ve bilhassa Belediyeler yasasına aykırı olarak sergilenen olayların sorumluları hakkında gerekli yasal ve idari işlemler kısa zamanda sonuçlandırılmalı ve bu tür olayların tekrarlanmaması için her kademe kesin önlemler alınmalıdır.
13. Kıyafetle ilgili kanuna aykırı olarak ortaya çıkan ve Türkiye'yi çağdışı bir görünüme yöneltmek uygulamalara mani olunmalı, bu konudaki kanun ve Anayasa Mahkemesi kararları taviz verilmeyen öncelikli ve özellikle kamu kurum ve kuruluşlarında titizlikle uygulanmalıdır.
14. Çeşitli nedenlerle verilen, kısa ve uzun namlulu silahlara ait ruhsat işlemleri polis ve jandarma bölgeleri esas alınarak yeniden düzenlenmeli, bu konuda kısıtlamalar getirilmeli, özellikle pompalı tüfeklere olan talep dikkatle değerlendirilmelidir.
15. Kurban derilerinin, mali kaynak sağlamayı amaçlayan ve denetimden uzak rejim aleyhtarı örgüt ve kuruluşlar tarafından toplanmasına mani olunmalı, kanunla verilmiş yetki dışında kurban derisi toplattırılmamalıdır.
16. Özel üniforma giydirilmiş korumalar, ve buna neden olan sorumlular hakkında yasal işlemler ivedilikle sonuçlandırılmalı ve bu tür yasa dışı uygulamaların ulaşabileceği vahim boyutlar dikkate alınarak, yasa ile öngörülmemiş bütün özel korumalar kaldırılmalıdır.
17. Ülke sorunlarının çözümünü "Millet Kavramı Yerine Ümmet Kavramı" bazında ele alarak sonuçlandırmayı amaçlayan ve bölücü terör örgütüne de aynı bazda yaklaşarak onları cesaretlendiren girişimler yasal ve idari yollardan önemlidir.
18. Büyük Kurtarıcı Atatürk'e karşı yapılan saygısızlıklar ve Atatürk aleyhine işlenen suçlar hakkındaki 5816 sayılı kanunun istismar edilmesine fırsat verilmemelidir.

28 Şubat 1997 tarih ve 406 Sayılı MGK Kararının Eki'dir.

(2 Sayfa ve 18 Maddeyi ihtiva etmektedir.)


İlhan KILIÇ
Hava Orgeneral
Genel Sekreter


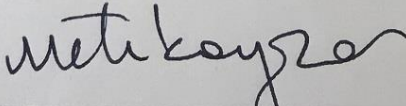
GİZLİ

GİZLİ

EK-2. Orijinallik Raporu

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU	
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA	
Tarih: 12/10/2018	
Tez Başlığı: Demokratik Rejimlerin Çöküşünde Siyasi Aktörlerin Rolü: 28 Şubat Sürecinde Refahyol Koalisyonu	
<p>Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 308 sayfalık kısmına ilişkin, 12.10.2018 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 3 'tür.</p>	
<p>Uygulanan filtrelemeler:</p> <p>1- <input type="checkbox"/> Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç</p> <p>2- <input checked="" type="checkbox"/> Kaynakça hariç</p> <p>3- <input checked="" type="checkbox"/> Alıntılar hariç</p> <p>4- <input type="checkbox"/> Alıntılar dâhil</p> <p>5- <input checked="" type="checkbox"/> 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç</p>	
<p>Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p>	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
12.10.2018	
<p>Adı Soyadı: Kerem Yavaşca</p> <p>Öğrenci No: N12246616</p> <p>Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi</p> <p>Programı: Siyaset Bilimi Doktora Programı</p> <p>Statüsü: <input checked="" type="checkbox"/> Doktora <input type="checkbox"/> Bütünleşik Dr.</p>	
<p><u>DANIŞMAN ONAYI</u></p> <p>UYGUNDUR.</p> <p><i>Mete Kaan Kaynar</i></p> <p>Doç. Dr. Mete Kaan Kaynar</p>	

EK-3. Etik Kurul İzin Muafiyet Formu

 <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU</p>	
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p>	
Tarih: 25/10/2018	
Tez Başlığı: Demokratik Rejimlerin Çöküşünde Siyasal Aktörlerin Rolü: 28 Şubat Sürecinde Refahiyol Koalisyonu	
Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:	
<ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir. 	
Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
25.10.2018	
Adı Soyadı: Kerem Yavaşca	
Öğrenci No: N12246616	
Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	
Programı: Siyaset Bilimi Doktora Programı	
Statüsü: <input type="checkbox"/> Yüksek Lisans <input checked="" type="checkbox"/> Doktora <input type="checkbox"/> Bütünleşik Doktora	
<u>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</u>	
	
Doç. Dr. Mete Kaan Kaynar	
Detaylı Bilgi:	
Telefon: 0-312-2976860	Faks: 0-3122992147
	E-posta: